

T Ü R M O B

**TÜRKİYE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLER
VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLER ODALARI BİRLİĞİ**
(UNION OF CHAMBERS OF CERTIFIED PUBLIC ACCOUNTANTS OF TURKEY)

EKONOMİK RAPOR

2003

TÜRMOB YAYINLARI - 245
ANKARA - 2004

EKONOMİK RAPOR

2 0 0 3

TÜRMOB YAYINLARI- 245
ANKARA - 2004

Dizgi - Düzenleme

TÜRMOB
Basın Yayın Servisi

SUNUŞ

Türkiye geride kalan son beş yılın iki yılını derin ekonomik krizler yaşayarak geçirmiştir. 1999 ve 2001 yıllarında Gayrisafi Milli Hasıla sırasıyla yüzde 6.1 ve yüzde 9.5 oranında daralmış, işyerleri kapanmış, insanlar işsiz kalmıştır. Bu dönemde bankacılık kesimi yeniden yapılandırılmış, kamu borç stoku çığ gibi büyümüş, başta özel kesimin olmak üzere yatırımlar azalmış, ülkemiz sabit sermaye stokunun küçüldüğü, fakirleştiiği bir dönem yaşamıştır.

Bu ekonomik ortamda ülkemizde 2000 yılı başından buyana, yapılmış olan Stand-by anlaşması çerçevesinde doğrudan Uluslararası Para Fonu'nun güdümlünde sıkı bir stabilizasyon programı uygulanmaktadır. Bu program başlangıçta benimsediği “döviz kuru çapası” politikasıyla ve Hükümetin gelişmeleri değerlendirip gerekli politika revizyonlarını zamanında yapmamış olması nedeniyle ülkeyi Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerine sürüklemiştir. Çok yoğun eleştiriler almış olsa dahi, içerdiiği mali ve parasal politika önlemleriyle ve yapısal düzenlemelerle IMF gözetimindeki bu ekonomik program, ülkemizin ekonomik açıdan daha güçlü ve şoklara karşı daha dayanıklı hale gelmesinde büyük bir katkı sağlamıştır. Öngördüğü disipline uyum gösterilmesi sayesinde, izlenmekte olan program, ekonominin düşük enflasyon ortamında tekrar büyüme süreci içersine girmesini ve kamu faiz ödemeleri ile borç yükünün kamu gelirlerine ve milli hasılaya olan oranlarında düşüş eğiliminin yakalanmasını olanaklı kılmıştır.

Türkiye 2002 yılı başından itibaren tekrar ekonomik büyüme süreci içine girmiş ve geçen iki yılda sırasıyla yüzde 7.9 ve yüzde 5.9 oranlarında büyümüştür. İthalat artışının bu yıllarda ihracat artış hızından daha büyük olması nedeniyle ekonomik büyümenin esas itibariyle tüketim artışından ve stok büyümesinden kaynaklandığı ifade edilerek ekonomik büyümenin önemi azımsanabilir. Ancak 2003 yılı büyümesinde, önceki yıla göre yüzde 20.3 oranında büyüyen özel kesim sabit sermaye yatırımlarının da katkısının bulunduğu unutmamak gerekir. Bu gelişme, iyileşen güven ortamı ve beklentilerin yanısıra görel olarak düşen faiz hadleri ile ülkenin yeniden yatırım yapılabilir bir duruma geldiğini göstermesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Son iki yılda, ülkenin, yaklaşık son otuz yıldır katlandığı kronik enflasyon sürecinden kurtulması yönünde de büyük mesafe alınmıştır. Temmuz 2004 ayı itibariyle TEFE'de on iki aylık ortalama artış 2001 yılı sonundaki yüzde 61.6 düzeyinden, yüzde 12.5'e, aynı tarihler itibariyle TÜFE'deki artış oranı ise yüzde 54.4'ten yüzde 15.1'e düşmüştür. Son 12 aylık TEFE artışı yüzde 9.4'e, TÜFE artışı ise yüzde 9.6'ya gerilemiştir. Enflasyonun gerilemesine Türk Lirasının bu dönemde değer kazanmış olmasının da etkisinin olduğu kesindir, ancak bu fiyat artış oranları Türkiye'nin son otuz yıldır ulaşmaya çalışmış olduğu seviyelerdir.

Eksik olmakla beraber yine olumlu sonuçların alındığı bir diğer alanı kamu maliyesi oluşturmaktadır. Derin bir ekonomik krizin yaşanmış olduğu 2001 yılı ile kıyaslandığında 2003 yılında kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya olan oranı yüzde 16.4'ten yüzde 8.5'e düşmüştür. 2002 yılı Ocak ayında ortalama bileşik ihale faiz oranı yüzde 74.5 iken bu oran Temmuz 2004 ayı itibariyle yüzde 28.11'e düşmüştür. 2001 yılında yüzde 51.0 olan kamu kesimi faiz harcamalarının konsolide bütçe giderlerine oranı 2003 yılı itibariyle yüzde 41.6'ya gerilemiştir. Yine 2001 yılında yüzde 103.3 olan faiz harcamalarının toplam vergi gelirlerine olan oranı 2003 yılı itibariyle yüzde 69.5'e, bu yıl ilk altı aylık dönemde de yüzde 65.0'e gerilemiştir.

Ancak bu olumlu gelişmelere karşılık Türk ekonomisi halen bazı alanlarda kırılganlığını korumaktadır. Bunlardan birisi düşük kur-yüksek reel faiz ikilisidir. Kurlarda enflasyonun altındaki ilerleme yüksek reel faizlerle bir araya geldiğinde TL.cinsi menkul kıymetler yabancı sermaye için çekicilik kazanmakta ve ülkeye yabancı sermaye girişi olmaktadır. Bu durum hem yüksek reel faizler nedeniyle dışarıya servet transferine yol açmakta hem ekonomiyi 1994, 1999 ve 2001 yıllarında olduğu gibi ani sermaye çıkışlarının yaratacağı şoklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu sorunla bağlantılı ikinci bir olumsuz gelişme cari işlemler açığındaki hızlı büyümedir. Bu yılın ilk yarısı itibariyle cari işlemler hesabı açığı 10 milyar Dolara dayanmıştır. Bu durumun, daha açık bir deyişle ısrarla süren yüksek boyutlu dış ticaret açığının, sabit sermaye yatırımına yönelmeyen dış borçlanmayla, veya doğrudan yabancı sabit sermaye yatırımları olmaksızın uzun süre idame ettirilmesi olanaklı değildir. Bu durum aynı zamanda reel faizlerin

düşürülmesinin önünde, ani sermaye kaçıışı endişesi yaratarak engel oluşturma tehdidi de yaratmaktadır.

Ekonominin taşıdığı bu sözkonusu kırılğanlıklara rağmen, genel çizgileri ile olumlu olan bu gelişmeler ekonomik istikrarın sağlanması ve güçlü bir ekonomik büyüme sürecinin idame ettirilmesi yolunda alınan önemli bir mesafeye işaret etmektedir. Ancak daha katedilmesi gereken önemli ve özveri isteyen bir yolun bulunduğu unutulmamalıdır. Halen reel faiz hadleri çok yüksektir ve yatırımların önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Türk Lirası uzunca bir süredir aşırı değerli durumda bulunmakta olup, borçlanmaya dayalı ithal malı tüketimini özendirmekte ve ihracatı olumsuz yönde etkilemektedir. Aşırı değerli TL. ani sermaye çıkışlarının yaratacağı şoklara karşı ekonominin duyarlılığını artırmaktadır. Vergi mükellefleri üzerindeki vergi yükü çok ağırdır. Kayıtdışı ekonominin boyutlarının küçültülmesi ve bu şekilde vergi tabanının genişletilmesi alanında hemen hiçbir somut ilerleme sağlanamamış durumdadır. Ülkenin kamu olsun, özel olsun tasarruf hacmi yetersiz ve doğrudan yabancı sabit sermaye yatırımları çok düşük düzeydedir. İşsizlik haddi, özellikle genç nüfusta olmak üzere çok yüksektir. Küreselleşmenin getirdiği yoğun rekabet koşulları dikkate alındığında her alanda kurumsal yeniden yapılandırmaya gitmenin kaçınılmazlığı ve aciliyeti apaçık ortaya çıkmaktadır. Bunlar Türkiye'nin gündemini oluşturan ve başta gelen önemli sorunlardan sadece bir bölümünü oluşturmaktadır.

TÜRMOB kuruluşundan bu güne kadar Türk Vergi Sisteminin daha iyi ve etkin hale getirilmesi, vergi tabanının genişletilmesi, vergi kayıp ve kaçaklarının azaltılması yönünde, gerek kurumsal yapının düzeltilmesi alanında gerekse uygulamadaki eksikliklerin ve aksaklıkların giderilmesi alanında, camia olarak her türlü katkının sağlanması için azami çaba göstermiştir. Herkesten gücüne göre vergi alınan ve kamu kesimini borçlanmaya muhtaç bırakmayan, ancak alınan vergilerin israf edilmeden etkin, verimli ve şeffaf bir şekilde kullanıldığı bir Türkiye; tüm vatandaşları için başta iş, sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, adalet ve altyapı alanlarında olmak üzere en iyi olanakları sağlayabilecek bir ülke olma niteliğini hızla kazanabilecektir.

Ekonomi alanında yakın geçmiş dönemde tanık olunan olayların akışının geniş bir perspektifle ortaya konulması, halen içinde bulunulan durumun daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır. Bu nedenle Ekonomik Raporda 2003 yılı ile bu yılın ilk yarısındaki gelişmeler yansıtılırken, geride kalan ve iki derin krizi barındırmış olan yakın geçmiş dönemdeki gelişmelere de ana çizgileri ile yer verilmiştir.

Ekonomik Raporun hazırlanmasındaki çalışmalarından dolayı Dr. Ahmet Fettahoğlu'na teşekkür ederim.

2003 Yılı Ekonomik Raporunun Odalarımıza, yelerimize ve ilgilenen herkese faydalı olmasını umuyorum.

Mehmet TİMUR
Genel Başkan

İÇİNDEKİLER

I. DÜNYA EKONOMİSİ	3
I.1. Giriş	3
I.2. 2003 Yılı Gelişmeleri	4
I.2.1. Kuzey Amerika	19
I.2.2. Batı Avrupa Ülkeleri	23
I.2.3. Avrupa Birliğine Yeni Katılan ve Katılacak Olan Ülkeler	30
I.2.4. Japonya	33
I.2.5. Yeni Yükselen Asya Ekonomileri	35
I.2.6. Latin Amerika Ülkeleri	38
I.2.7. Bağımsız Devletler Topluluğu	40
I.2.8. Orta-Doğu Ülkeleri	43
I.2.9. Afrika Ülkeleri	45
I.2.10. 2004 Yazında Küresel Ekonominin Görünümü	47
I.3. Dünya Ticareti	48
I.4. Mal (Emtia) Piyasaları	53
I.5. Ekonomik Bütünleşme Hareketleri	56
I.5.1. Avrupa Birliği	56
I.5.2. Dünya Ticaret Örgütü	64
I.6. Avrupa Birliği - Türkiye İlişkileri	68
II. TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK DURUM	77
II.1. Genel Durum	77
II.2. Sosyo-Ekonomik Yapı	90
II.2.1. Nüfus	90
II.2.2. İstihdam	93

II.2.3. Çalışma Hayatı	97
II.2.4. Sosyal Güvenlik	99
II.2.5. Gelir Dağılımı	103
II.3. Gayrisafi Milli Hasıla	118
II.4. Sektörel Gelişmeler	135
II.4.1. Tarım	135
II.4.2. Sanayi	136
II.4.2.1. Sanayi Sektörü 2004 Yılı Gelişmeleri	146
II.4.3. Enerji	149
II.4.4. Hizmetler	150
II.4.4.1. Ticaret	150
II.4.4.2. Turizm	151
II.4.4.3. Ulaştırma	152
II.5. Kamu Maliyesi	152
II.5.1. Kamu Maliyesi Alanında 2004 Yılı Gelişmeleri	175
II.5.2. Kamu Borçlanması	179
II.5.2.1. İç Borçlanma	179
II.5.2.2. Dış Borçlar	186
II.6. Yatırımlar	189
II.7. Dış Ticaret	194
II.7.1. 2003 Yılı İhracatı	196
II.7.2. 2003 Yılı İthalatı	200
II.7.3. Dış Ticaret Alanında 2004 Yılı Gelişmeleri	206
II.8. Ödemeler Dengesi	210
II.8.1. Ödemeler Dengesi Alanında 2004 Yılı Gelişmeleri	222

III. PARA VE SERMAYE PİYASASI	231
III.1. Para Politikası	231
III.2. Kur Politikası ve Döviz Piyasasındaki Gelişmeler	242
III.3. Para Piyasasındaki Gelişmeler	245
III.3.1. Emisyon Hacmi	245
III.3.2. Para Arzı	247
III.3.2.1. Dar Tanımlı Para Arzı	247
III.3.2.2. Geniş Tanımlı Para Arzı	249
III.4. Mevduat ve Yatırım Bankaları Kredileri	251
III.5. Uluslararası Rezervler	253
III.6. Sermaye Piyasası	255
III.7. Fiyat Hareketleri	259

DÜNYA EKONOMİSİ

I. DÜNYA EKONOMİSİ

I.1. GİRİŞ

2000 yılı ortalarından başlayarak, zaman ilerledikçe belirginlik kazanan bir yavaşlama süreci içine girmesinin ardından, sonraki iki yıl üstüste durgun bir seyir izleyen dünya ekonomisi, halen giderek daha da güç kazanan bir toparlanma süreci içinde bulunmaktadır. 2003 yılı başlarında olası Irak Savaşının ve Uzak-Doğu Asya'da patlak veren SARS salgınının yarattığı olumsuz etkilerden sıyrılan dünya ekonomisi, 2003 yılının ikinci yarısından itibaren tekrar toparlanma süreci içine girmiş ve birçok ülkede giderek güç kazanan ekonomik büyüme, 2003 yılında dünya gayrisafi hasılasının yüzde 3.9 oranında büyümesini olanaklı kılmıştır. Dünya ekonomisinin 2003 yılında iki farklı seyir izlediği ifade edilebilir: Yılın başlarında pek rastlanılmayan ölçüde bir kırılma, yılın ikinci yarısında ise beklenenden daha keskin bir yukarı dönüş ve daha hızlı bir ekonomik büyüme.

2003 yılının ilk çeyreğinde Irak savaşının neden olduğu jeopolitik belirsizliklerin ve SARS salgınının olumsuz etkisi ile donuk bir görünüm ortaya koyan dünya ekonomisinin geleceği ile ilgili olarak ekonomistler, genelde görünüm olarak birbiri ile çelişen iki görüş ortaya koymuşlardır.

Karamsar görüş sahipleri dünya ekonomisindeki durgunluğun, bazı temel alanlardaki zayıflık ve dengesizliklerin bir sonucu olduğunu ileri sürmekte idiler. Bu görüş sahiplerine göre bu zayıflık ve dengesizliklere örnek olarak, özellikle A.B.D.'nin sürekli biçimde büyüyen cari işlemler hesabı açığı olmak üzere ülkeler arasındaki dış denge eksiklikleri, Japonya'da kendini derinden hissettirdiği gibi şiddetli ve çözümlü güç yapısal problemler, Euro Bölgesinde ve Latin Amerika'da tanık olunan katı ve sınırlayıcı ekonomik ve sosyal politikalar ile özellikle bilişim ve haberleşme teknolojileri sanayilerinde olmak üzere küresel imalat sanayiindeki belirgin kapasite fazlası gösterilebilirdi. Bu gruptaki analistlere göre, Irak'ta olası bir savaş ve SARS salgını gibi dışsal şoklar sadece bu global zayıflıkların şiddetini biraz daha arttırmışlardı ve dolayısıyla bu şokların etkisi geçse dahi, küresel ekonominin 2003-2004 yıllarında fazla anlamlı bir büyüme göstermesi beklenmemeliydi.

Karşı tarafta iyimser bir yaklaşım sergileyen ekonomistlere göre ise, 2003 yılı başlarında dünya ekonomisinde tanık olunan zayıflık, süreklilik taşımayan, geçici bir takım dışsal faktörlerden dolayı ortaya çıkmıştı ve bu nedenle bu dışsal faktörlerdeki iyileşme ile birlikte yeniden güçlü bir küresel ekonomik toparlanma sürecine girilebilecekti. Bu görüş sahiplerine göre, bir takım belirsizliklere rağmen bir güçlü toparlanmayı sağlayacak koşullar zaten mevcuttu ve belirgin şekilde kendilerini his-

settiriyor idiler: Örneğin bir çok ülkede hanehalklarının tüketim harcamaları canlılığını sürdürmekte idi, şirket karlılıkları yükseliyordu ve iş kesiminin yatırım harcamalarını arttırdığı yolunda güçlü belirtiler vardı, ayrıca mamul stokları düşük düzeyde bulunuyordu ve yükseltmeleri gerekiyordu. Önceki dönemlerde yapılan aşırı fiziki yatırımın yarattığı kapasite artışı artık hazmediliyor ve yeterli talep buluyordu ayrıca hisse senetlerindeki düşüşün dip noktasına gelinmişti. Diğer taraftan bilişim ve haberleşme teknolojilerinde gerçekleştirilen icatların imalat sanayilerindeki verimlilik artışlarına olan etkileri somut biçimde görülüyordu ve bu sürecin yakın gelecekte de devam etmesi bekleniliyordu. Genel olarak iyimser görüş sahipleri, o dönemde baskı altında olan tüketici ve iş aleminin geleceğe yönelik beklentilerinde bir toparlanma olacağını ve dışsal şoklar etkisini yitirir yitirmez, büyük olasılıkla 2003 yılının ikinci yarısında dünya ekonomisinin tekrar toparlanma sürecine gireceğini ileri sürüyorlardı.

Dünya ekonomisinde 2003 yılının ikinci yarısında yaşanan gelişmeler iyimser görüş sahiplerinin yukarıda verilen düşüncelerini büyük ölçüde haklı çıkardı: başta A.B.D. ve bazı Asya ülkelerinde gözlemlenen ekonomik toparlanma daha önceleri ortaya konulmuş olan iyimser beklentilerden dahi daha canlı ve güçlü oldu. 2003 yılının ikinci yarısında küresel gayrisafi hasıla büyümesi yıllık bazda yaklaşık yüzde 6.0 düzeyinde gerçekleşti ki, bu oran 1999 yılı sonlarından buyana gerçekleşen en yüksek rakamı oluşturuyor.

1.2. 2003 YILI GELİŞMELERİ

2003 yılında küresel ekonomik büyümede gözlemlenen toparlanma gelişmiş olan ülkelere, halen önemli bir kısmı daha tam yeterli büyüme sürecine girememiş olan gelişmekte olan ülkelere göre daha hızlı gerçekleşti. Dünyanın gelişmiş bölgelerinde en hızlı büyüme Kuzey Amerika'da gerçekleşti

Ancak Japonya'nın tekrar ekonomik büyüme sürecine girmesi nedeniyle en belirgin ekonomik iyileşme Asya ve Okyanusya'da görüldü. Yılın geneli itibarıyla Batı Avrupa ülkeleri 2002 yılında göstermiş oldukları ılımlı ekonomik performansın altında kaldılar. Bağımsız Devletler Topluluğu'na dahil ülkeler 2002 yılındaki ekonomik yavaşlamanın ardından 2003 yılında tekrar güçlü bir ekonomik büyüme süreci içine girdiler, diğer taraftan geçiş halindeki diğer ekonomiler de daha yüksek bir ekonomik büyüme ortaya koydular. Özellikle Latin Amerika bölgesinin 2002 yılındaki ekonomik küçülmenin ardından tekrar büyüme süreci içine girmesiyle, gelişmekte olan ülkeler arasındaki büyüme farklılıkları 2003 yılında azalma gösterdi. Afrika ve Batı Asya'da 2003 yılında büyüme hızlanmakla beraber, dikkat çekici bir yükseliğe ulaşmadı. Güney ve Uzak-Doğu Asya ekonomilerinde 2003 yılında gerçekleştirilen ekonomik büyüme, 2002 yılındakinden de daha göz kamaştırıcı oldu.

TABLO I.2.1.
REEL GAYRİSAFİ YURTIÇİ HASILA (GSYİH) BÜYÜMESİ
VE İŞSİZLİK DÜZEYİ

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Önceki Yıla Göre % Değişme)				İşsizlik Oranı (% Olarak)			
	2002	2003	2004*	2005*	2002	2003	2004*	2005*
Dünya Toplam hasılası	3,0	3,9	4,6	4,4				
Gelişmiş Ekonomiler	1,7	2,1	3,5	3,1	6,4	6,6	6,4	6,3
ABD	2,2	3,1	4,6	3,9	5,8	6,0	5,5	5,4
Euro Bölgesi	0,9	0,4	1,7	2,3	8,4	8,8	9,1	8,9
Almanya	0,2	-0,1	1,6	1,9	8,6	9,9	10,2	10,0
Fransa	1,2	0,2	1,8	2,4	8,8	9,3	9,4	9,1
İtalya	0,4	0,3	1,2	2,0	9,0	8,7	8,4	8,2
İspanya	2,0	2,4	2,8	3,3	11,4	11,3	10,8	10,1
Hollanda	0,2	-0,8	1,0	2,0	2,5	4,2	5,3	5,6
Belçika	0,7	1,1	1,8	2,4	7,3	8,1	8,3	8,2
Avusturya	1,4	0,7	1,4	2,4	4,3	4,4	4,4	4,1
Finlandiya	2,3	1,9	2,9	2,5	9,1	9,0	8,8	8,5
Yunanistan	3,8	4,2	4,0	3,0	9,9	9,8	9,7	9,8
Portekiz	0,5	-1,3	0,8	2,7	5,1	6,4	7,1	6,8
İrlanda	6,9	1,4	3,6	4,7	4,2	4,9	5,0	4,9
Lüksemburg	1,3	1,2	2,3	3,3	3,0	4,1	4,9	5,5
Japonya	-0,3	2,7	3,4	1,9	3,0	4,1	4,9	4,9
İngiltere	1,7	2,3	3,5	2,5	5,2	5,0	4,9	4,9
Kanada	3,3	1,7	2,6	3,1	7,7	7,6	7,4	7,1
Kore	7,0	3,1	5,5	5,3	3,1	3,4	3,3	3,2
Avustralya	3,8	3,0	3,5	3,6	6,3	5,9	6,0	5,9
İsveç	2,1	1,6	2,5	2,7	4,0	4,9	4,8	4,5
Danimarka	1,0	0,2	1,8	2,6	4,9	6,0	6,0	5,6
Norveç	1,0	0,2	2,5	2,0	3,9	4,6	4,6	4,5
Avrupa Birliği	1,1	0,8	2,0	2,4	7,7	8,2	8,3	8,1
Yeni Sanayileşen Asya Ülkeleri	5,1	3,0	5,3	5,0	4,1	4,3	4,1	3,8

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, S.10

Gelişmiş ülkeler içinde A.B.D. küresel büyümenin lokomotifi olma özelliğini koruyor. Tüketim harcamalarının güçlü olmasının yanısıra iş kesimi yatırım harcamalarının yükselmesi, bu hasıla bileşenin büyüme olan etkisini artırıyor.

2003 yılında Japonya ekonomisinde de, başta iş kesiminin yatırım harcamaları olmak üzere özel sektör talep düzeyindeki artışa dayalı olan gözle görülür bir düzelmeye meydana gelmiştir. Hernekadar tüketici beklenti düzeyi 2003 yılında bir parça düzelmişse de, tüketim harcamaları zayıflığını korumaktadır. Buna karşılık diğer Asya ülkelerine yapılan ihracattaki canlılık ekonomik büyümenin arkasındaki en önemli unsurlardan birisini oluşturmuştur.

Hernekadar biraz toparlanma belirtileri görülmekte ise de, İngiltere hariç tutulursa, Batı Avrupa'da ekonomik durum fazla cesaret verici bulunmamaktadır. Küresel talepteki toparlanma ihracat hacmindeki zayıflamanın büyüme olan olumsuz etkisini azaltmaktadır, bunun yanısıra iç talepteki güçlenmenin yakın gelecekte ekonomik büyüme katkıda bulunması beklenmektedir.

Artan petrol üretimi ve fiyatlarının, artan yerli ve yabancı sermaye yatırımlarının ve yükselen reel ücretlerin ve emeklilik ödemelerinin canlandırdığı tüketim harcamalarının da önemli katkılarıyla, geçiş halindeki ekonomiler arasında, Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde ekonomik büyüme giderek hızlanmaktadır. Rusya Federasyonu yine bölgenin ekonomik motoru olma özelliğini sürdürmektedir.

Küresel ekonomik toparlanmanın önemli bir özelliğini, çok hızlı bir büyüme sergileyen dünyanın en kalabalık nüfuslu iki ülkesi, Çin ve Hindistan'ın ekonomik alanda artan ağırlıkları oluşturmuştur. Dünya ekonomisine katkı sağlayacak ve küresel fakirliği azaltacak olan bu iki ülkedeki hızlı ekonomik büyüme, diğer taraftan uluslar arası ticaret, üretim ve finansman kalıpları ile enerji kaynakları ile diğer girdilerin arz ve fiyatlandırması üzerinde de derin etkilerde bulunacaktır.

2003 yılında uluslar arası döviz piyasasındaki gelişmelerde ağırlığı, A.B.D.'nin verdiği cari işlemler hesabı açığının sürdürülebilirliği konusunda ortaya çıkan endişelerden olumsuz yönde etkilenen Doların değer kaybı oluşturmuştur. Dolar değerindeki düzeltme hareketi bu güne kadar, keskin dalgalanmalar veya çöküş olmaksızın düzgün bir seyir izlemiştir. Bununla beraber düzeltme hareketi diğer para cinsleri ve bölgeler itibariyle pek dengeli olmamış, ağırlık Euro ve Kanada, Avusturalya ve Yeni Zelanda gibi bazı diğer sanayileşmiş ülkelerin paraları üzerinde yoğunlaşmıştır. Japon Yeninin Dolar karşısında değer kazanması ancak, Japon Merkez Bankasının yoğun müdahaleleri (Dolar alımı) ile mümkün olabilmektedir.

Çoğu ülkede yeterli kapasite fazlası bulunduğu cihetle enflasyon genelde düşük düzeyde seyretmektedir. Gelişmiş ülkelerde 2003 yılında tüketici fiyat enflasyonu ortalaması yüzde 1.8 olarak gerçekleşmiştir. Üretim kapasitesi fazlalığının, işgücü piyasalarındaki gevşekliğin ve zorlu dahili ve küresel rekabet yüzünden üreticilerin piyasa gücünde oluşan zayıflığın devam edecek olması nedeniyle, 2004 yılı boyunca da enflasyonun ılımlı bir düzeyde seyretmesi beklenmektedir. 2003 yılı sonları itibariyle enflasyonun yıllık yüzde 1.0 düzeyinde olduğu A.B.D.'nde; Doların değer kaybı, artan ithal maliyetleri ile enerji ve temel mal fiyatlarında gözlemlenen dikkat çekici artışlar nedeniyle enflasyonda bir parça yükselme eğilimi izlenmektedir. Euro bölgesinde enflasyon, ekonomik durgunluğa ve Euronun değer kazanmasına rağmen yüzde 2.0 düzeyinde gitmektedir. Japonya'da ise uzun bir aradan sonra tüketici enflasyonu tekrar pozitif rakamlara yaklaşmıştır. Yeni yükselen piyasa ekonomilerinde ve gelişmekte olan ülkelerde enflasyon genelde tek rakamlı seviyelerde seyretmekte veya bu düzeylere çok yaklaşmış durumdadır. Diğer taraftan küresel ekonomik toparlanmanın süreceği yolundaki beklenti, emtia fiyatlarındaki yükselme eğilimi ve bazı Merkez bankalarının deflasyonist baskılara karşı olan kararlı tutumları nedeniyle bazı ülkelerde duyulan deflasyon endişeleri yumuşamıştır.

Ekonomik toparlanma paralelinde 2003 yılı sonbaharından itibaren menkul kıymet piyasaları da yükselme eğilimi içine girmiştir. Hernekadar Madrid'teki terörist saldırılar ve birtakım jeopolitik belirsizlikler dolayısıyla biraz yavaşlama gözlemlenmişse de hem gelişmiş hem yükselen ekonomi piyasalarında menkul kıymet fiyatları güçlü bir artış göstermiş, özellikle şirket ve yükselen ekonomiler tarafından ihraç edilen yüksek getirili bonolar üzerindeki olumsuzluklar, bono spread'leri (faiz farkları) daha da düşmüş, ve 2003 yılında net özel sermaye girişleri 140 milyar Dolarla tırmanacak şekilde, yükselen piyasalara olan sermaye girişleri önemli artış göstermiştir.

TABLO.I.2.2
YÜKSELEN PİYASALARA VE GELİŞMEKTE OLAN ÜKELERE
NET SERMAYE AKIMLARI⁽¹⁾
(Milyar Dolar Olarak)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Toplam								
Özel Sermaye Akımları, net	217.8	177.6	77.4	86.6	42.2	20.6	47.0	131.2
Özel Doğrudan Yatırım, net	116.0	144.0	153.0	171.2	175.0	189.1	139.3	119.3
Özel Portföy Yatırımı, net	85.0	62.8	38.4	66.0	6.1	-95.7	-98.6	-87.5
Diğer Özel Sermaye Akımı, net	16.8	-29.2	-114.0	-150.6	-139.0	-72.8	6.3	98.3
Resmi Sermaye Akımları, net-	5.1	48.3	47.3	6.4	-14.5	25.8	3.3	-7.2
Rezerv Değişiklikleri⁽²⁾	-91.2	-104.1	-346	-92.7	-116.9	-113.5	-196.0	-363.9
Cari İşlemler⁽³⁾	-95.4	-80.8	-51.4	38.8	128.9	88.1	145.8	207.3
Özel Doğrudan Yatırım, net	116.0	144.0	153.0	171.2	175.0	189.1	139.3	119.3
Afrika	3.6	7.9	6.9	9.8	8.2	23.9	12.3	14.3
Merkezi ve Doğu Avrupa	10.4	11.6	18.0	21.3	22.9	22.7	23.1	13.2
Bağımsız Devletler Topluluğu	4.9	5.9	5.3	4.3	2.4	5.0	4.2	3.6
Asya'nın Yükselen								
Ekonomileri	53.4	56.5	56.1	66.4	67.4	60.5	53.1	49.3
Orta-Doğu	4.1	5.2	5.1	3.9	7.7	8.1	6.9	8.9
Batı Yarımküre	39.6	56.9	61.5	65.5	66.4	68.9	39.6	30.0

(1) Net sermaye akımları; net doğrudan yatırımları, net portföy yatırımlarını, resmi ve özel kesim borçlanmaları dahil diğer uzun ve kısa vadeli net yatırım akımlarını içermektedir.

(2) Eksi işaret rezerv yükselmesini göstermektedir.

(3) Cari işlemler dengesi rakamı, net özel sermaye akımları, net resmi sermaye akımları ve rezerv değişikliklerinin toplamı; ters işaretle olmak üzere, sermaye ve finans hesapları ile hata ve noksanların toplamına eşittir.

Aşağıdaki Tabloda ise 2001-2003 döneminde değişik ekonomik bölgelere ve ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tutarı verilmektedir;

TABLO: I.2.3
DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI
(Milyar Dolar Olarak)

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımına Ev Sahipliği Yapan Ülke/Bölge	2001	2002	2003
Dünya Toplamı	823.8	651.2	659.6
Gelişmiş Ülkeler	589.4	460.3	473.5
Avrupa Birliği	389.4	374.4	341.8
Fransa	55.2	51.5	36.4
Almanya	33.9	38.0	36.3
İrlanda	15.7	19.0	41.7
Lüksemburg	-	125.7	103.9
Hollanda	51.2	29.2	30.5
İngiltere	62.0	24.9	23.9
Avustralya	4.0	14.0	10.0
Kanada	28.8	20.6	11.1
Japonya	6.2	9.3	7.5
Norveç	2.1	0.9	3.1
İsviçre	8.9	9.3	0.4
A.B.D.	144.0	30.0	93.0
Geçiş Halindeki Ekonomiler	25.0	28.7	30.3
Çek Cumhuriyeti	5.6	9.3	5.6
Polonya	5.7	4.1	4.1
Rusya federasyonu	2.5	2.4	5.2

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımına Ev Sahipliği Yapan Ülke/Bölge	2001	2002	2003
Gelişmekte Olan Ülkeler	209.4	162.1	156.7
Afrika	18.8	11.0	14.4
Gana	0.1	0.1	0.9
Fas	2.8	0.4	1.2
Mozambik	0.3	0.4	1.0
Güney Afrika	6.8	0.8	0.2
Latin Amerika ve Karayipler	83.7	56.0	42.3
Arjantin	3.2	1.0	-0.3
Brezilya	22.5	16.6	9.1
Şili	4.5	1.6	3.1
Meksika	25.3	13.6	10.4
Venezuela	3.4	1.3	3.3
Asya ve Pasifik Bölgesi	106.9	95.1	99.0
Çin	46.8	52.7	57.0
Hong Kong	23.8	13.7	14.3
Hindistan	3.4	3.4	3.4
Tayland	3.6	1.1	1.6
Viet Nam	1.3	1.2	1.3

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, S.5

IMF tarafından yapılan son tahminlere göre 2003 yılında küresel ekonomi yüzde 3.9 oranında, daha önce yapılmış olan beklentilerin üzerinde bir büyüme göstermiştir. Küresel ekonominin büyüme hızının 2004 yılında yüzde 4.6'ya yükselmesi ve 2005 yılında da daha ılımlı bir düzeyde, yüzde 4.4 olarak seyretmesi beklenmektedir.⁽¹⁾ Küresel ekonominin bu yıl ve gelecek yıl göstereceği performans alanındaki bu

(1) IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, S. 5.

iyimser tahminler, esas itibariyle; şu anda belli başlı ekonomi yönetimlerince izlenmekte olan makro politikaların niteliği ile karlılık düzeyindeki iyileşmeler dahil, şirketlerin çalışma ortamındaki olumlu gelişmeler, elverişli finansman koşulları, bilişim teknolojisi sanayiinde gözlemlenen canlılık, hisse senedi piyasasında geçen yıl yaşanan yükselmenin yarattığı gelir arttırıcı etki ile stok düzeylerinin arttırılması eğilimi gibi unsurlara dayanmaktadır. Sözü edilen küresel büyüme tahminleri, faiz hadlerinin bu yılın ikinci yarısından itibaren ılımlı şekilde arttırılmaya başlanacağını öngörecektir biçimde A.B.D.'nde para politikasının bir parça sıkılaştırılacağı, Euro Bölgesinde para politikasının yıl boyunca genelde değiştirilmeden sürdürüleceği ve Japonya'da ise gevşetilme sürecinin devam ettirileceği varsayımına dayanmaktadır. İzlenecek maliye politikalarının ise A.B.D. ile İtalya'da genişletici diğer bölgelerde ise nötr veya daraltıcı yönde olması beklenmektedir.

Yukarıda verilen varsayımlara dayalı olarak 2004 yılında sanayileşmiş ülkelerde en güçlü büyümenin, süregelen verimlilik artışı ile birlikte A.B.D.'nde gerçekleşmesi ve GSYİH büyüme hızının yüzde 4.6'ya tırmanması beklenmektedir. Bu ülkede 2003 ve 2004 yılında uygulanmış olan genişletici parasal ve maliye politikalarının etkilerinin zayıflayacak olması nedeniyle öngörülen büyüme esas itibariyle güçlü yatırım harcamalarına ve istihdam hacmindeki toparlanmaya bağlı olacaktır. Euro Bölgesinde büyümenin sınırlı olması beklenmektedir. Bu bölgede sabit sermaye yatırımlarında biraz canlanma görülmekte ise de, halen tüketici harcamaları zayıflığını korumaktadır. Hanehalklarının borçlanma düzeylerinin düşük olmasının ve yükselen hisse senedi fiyatlarının iç talebi güçlendirmesi beklenmektedir.

Japonya'da, başta Çin'den olmak üzere gelen güçlü dış talep, yükselen yatırım harcamaları ve yakın geçmiş dönemde de tüketim talebinin biraz toparlanması sonucu, ekonomik büyüme beklentilerin üzerinde gerçekleşmiştir. İleriye bakıldığında, 2004 yılında Japonya'da ekonomik büyümenin, 1996 yılından buyana en yüksek düzey olan yüzde 3.4 oranında gerçekleşmesi, ancak daha sonraları deflasyon, şirketler ve bankacılık kesiminde varolan yapısal zayıflıklar nedeniyle biraz yavaşlaması beklenmektedir.

Yeni yükselen piyasa ekonomilerinde ve gelişmekte olan ülkelerde de, birçok bölgede, 2004 yılında, tekrar tırmanışa geçen ekonomik faaliyet hacmi dolayısıyla, değişik düzeylerde de olsa, dikkat çekici büyüme oranları tutturulması olanaklı görülmektedir. Ekonomik büyüme özellikle Asya'nın yeni yükselen piyasalarında güçlü olacaktır. Bu ekonomilerde 2004 yılında, uyumlu makroekonomik politikalar, rekabetçi döviz kurları ve bilişim teknolojisi sanayiindeki canlanmaya dayalı olarak, ortalama yüzde 7.2 oranında bir büyüme beklenmektedir ki, bu oran 1997-98 krizinin

den buyana en yüksek oranı oluşturmaktadır. Yatırımlardaki ve ihracat hacmindeki hızlı yükselme ile Çin'de gerçekleşen gözcüalıcı ekonomik büyüme, bölge içindeki ve dışındaki ülkelerde faaliyet hacminin genişlemesine önemli katkıda bulunmaktadır. Hindistan'da da ekonomik büyüme elverişli iklim koşulları ve düşük düzeydeki yurtiçi faizlerin katkısıyla beklentilerin üzerinde gerçekleşmiştir.

Latin Amerika'da 2003 yılında özellikle Brezilya'da olmak üzere GSYİH büyümesi düşük düzeyde gerçekleşmiş ise de, bölgede ekonomik toparlanmanın 2004 yılında, daha güçlü hale gelecek iç talep, yükselen emtia fiyatları ve küresel ekonomik toparlanmanın katkısıyla biraz daha güçlenmesi beklenmektedir. Bölgede birçok ülkenin dış finansman ihtiyacı içinde olması ve faiz hadlerinde beklenen yükselme, büyüme açısından bir risk faktörü oluşturmaktadır.

Orta-Doğu'da petrol üretimindeki artışın yavaşlaması nedeniyle ortalama ekonomik büyüme hızının, 2003 yılında gerçekleştirilen görcü olarak yüksek düzeyin bir parça altında kalması beklenmektedir.

Ancak bölgedeki birçok ülkede mali yapının zayıflığı orta vadede bir risk unsuru niteliği taşımakta ise de, petrol fiyatlarının yüksek düzeyde seyretmesi nedeniyle ekonomik büyüme yine de güçlü düzeyde seyredecektir.

Enerji dışı sektörlerde gerçekleşen yatırım harcaması artışları ve Rusya ile Ukrayna'daki hızlı ekonomik büyümeye dayalı olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nda da, 2003 yılı ekonomik büyümesi beklentilerin üzerinde gerçekleşmiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa'da ise, Euro Bölgesinde süregelen güçsüz ekonomik performans ve bazı ülkelerde kendini hissettiren mali yapı düzenlemeleri ihtiyacının getirdiği sınırlamalar nedeniyle ekonomik toparlanmanın biraz daha ılımlı olması beklenmektedir.

Çok fakir ülkelere gelince, Sahra altı Afrika'da (Güney Afrika hariç) Nijerya'nın petrol üretimindeki artışın katkısıyla 2003 yılında ortalama yüzde 4.4 oranında bir ekonomik büyüme gerçekleştirilmiştir. Makroekonomik yapıdaki iyileştirmeler, yükselen emtia fiyatları, başta Sudan'da olmak üzere iklim koşullarının elverişli gitmesi ve bölgenin bazı ülkelerinde petrol ve doğal gaz üretiminde gerçekleştirilen artışlar nedeniyle 2004 yılında ekonomik büyümenin daha da güçlenmesi beklenmektedir. Ancak halen Sudan için sözcökonusu olduğu gibi bölge ülkelerinde zaman zaman patlak veren siyasi istikrarsızlıklar bölgenin geneli için yapılan ekonomik büyüme projeksiyonlarında önemli sapmalara yol açabilmektedir.

TABLO. I.2.4.
CARİ İŞLEMLER HESABI DURUMU
(GSYİH'nın %'si Olarak)

	2002	2003	2004*	2005*
Gelişmiş Ekonomiler	-0.7	-0.8	-0.6	-0.6
A.B.D.	-4.6	-4.9	-4.2	-4.1
Euro Bölgesi ⁽¹⁾	1.2	0.6	0.7	0.8
Almanya	2.8	2.4	3.1	2.7
Fransa	1.8	0.8	0.3	0.7
İtalya	-0.6	-0.9	-0.8	0.5
İspanya	-2.4	-2.5	-2.9	-2.9
Hollanda	2.5	2.2	2.6	2.9
Belçika	5.4	4.5	4.6	4.5
Avusturya	0.3	-0.1	-0.2	-0.5
Finlandiya	6.8	5.5	5.9	6.3
Yunanistan	-6.1	-5.6	-5.0	-4.0
Portekiz	-6.7	-5.1	-4.4	-4.0
İrlanda	-0.3	-0.3	-0.9	-1.1
Lüksemburg	8.2	5.9	6.9	8.0
Japonya	2.8	3.2	3.1	3.2
İngiltere	-1.7	-2.4	-2.2	-2.1
Kanada	2.0	2.1	1.8	1.7
Kore	1.0	2.0	1.5	0.9
Avustralya	-4.3	-6.0	-5.4	-5.2
İsveç	4.8	6.6	5.9	6.0

	2002	2003	2004*	2005*
Danimarka	2.5	2.8	2.6	2.6
Norveç	13.2	12.8	13.0	11.6
Singapur	21.4	30.9	28.0	26.7
Avrupa Birliği	0.6	0.2	0.3	0.3
Euro Bölgesi ⁽²⁾	0.9	0.4	0.2	0.2
Yeni Sanayileşen Asya Ülkeleri	5.9	7.6	6.2	5.5

(1) Euro Bölgesi ülkelerinin herbirinin cari hesap sonuçlarının toplamı olarak hesap edilmiştir.

(2) Bölge-içi işlemlerde mevcut raporlama farklılıkları nedeniyle düzeltilmiştir.

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, S.14

Küresel ekonomik toparlanmanın daha istikrarlı bir yapı kazanmasıyla, 2002 yılı Ekonomik Raporunda vurgulanan ve iyimser beklentileri olumsuz yönde etkileyebileceği belirtilen risklerde de önemli iyileşmeler meydana gelmiştir. Petrol fiyatlarındaki yükselmeye rağmen, dünya ticaret hacmindeki hızlı büyüme, finansal piyasalardaki genişleme ve genelde dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmelerin bir göstergesi olma niteliği kazanan A.B.D. ekonomisinin güçlü durumu gibi bir takım faktörler, kısa dönemde bazı bölgelerde daha hızlı bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesini olanaklı kılabilir. Bununla beraber daha öncede belirtildiği gibi Madrid ve başka yerlerde yaşanan olaylarda olduğu gibi jeopolitik belirsizlikler ilerisi açısından önemli bir risk unsuru oluşturabilir. Kaygı duyulması gereken diğer bir husus ise petrol fiyatlarında gözlenen istikrarsızlık ve yükselme eğilimidir.

Ancak ileride vuku bulacak gelişmeler irdelendiğinde, küresel ekonominin yine de bazı önemli risklerle karşı karşıya bulunduğu sonucuna varılmaktadır. Aşağıda kısaca değinilen bu risklerin bazılarının hem finansal piyasalar hem reel ekonomi üzerinde kısa vadede bir takım önemli etkilerde bulunmaları pek olanaksız değildir.

- *Bir önceki Ekonomik Raporda da temas edildiği üzere ve TABLO I.1.3'ten açıklıkla görülebileceği gibi, A.B.D.'nin süregelen büyük çaplı cari işlemler hesabı açığı ile ona daha sonra eklenen benzer büyüklükteki bütçe açığı ve buna karşılık özellikle Asya'da olmak üzere dünyanın diğer taraflarındaki "fazla"lar küresel ekonomi için önemli bir kaygı kaynağı olma durumunu*

sürdürmektedir. Bu noktada Doların 2002 yılından buyana süregelen değer kaybı faydalı olmuştur, ancak buna karşılık bu değer kaybına tekabül eden değer kazanımları, halen ekonomileri devrevi olarak fazla güçlü konumda bulunmayan bazı sanayileşmiş ülkelerin paraları üzerinde yoğunlaşmıştır. A.B.D.'nin iç talebinin ticaret yaptığı diğer ülkelerinkine göre daha hızlı büyümesi yüzünden, bu ülkenin verdiği cari işlemler açığının yavaş bir şekilde düşmesi ve ancak 2009 yılında GSYİH'ya olan oranının yüzde 4.0'e gerilemesi beklenmektedir. Bu durum Doların orta vadede daha da değer kaybetmesi gerektiği hususuna işaret etmektedir. Cari açığın küçülmesi ulusal tasarrufların artması ile olanaklı olacağı cihetle, bu durum tüketim ve yatırım harcamalarının kısılması ve dolayısıyla büyüme hızının gerilemesi ile eşzamanlı olabilir. Bu durumun gerek Amerikan, gerek dünyanın geri kalan ekonomileri için ne kadar önem taşıdığı hususu açıktır. Diğer taraftan Doların değerinde ve döviz kurlarında düzensiz ve ani hareketler hem finansal piyasalar hem küresel reel ekonomi üzerinde çok olumsuz sonuçlar doğurabilir.

- ***Halen küresel anlamda faiz hadleri çok düşük bir düzeyde olup, önemli ölçüde yükselmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Ancak bu faiz düzeyi yükselmesinin zamanlaması ve hızı önemli bir belirsizlik unsuru içermektedir.*** Bilindiği gibi düşük faiz ortamlarında menkul ve gayrimenkul varlık fiyatları, şimdilerde olduğu gibi, makul düzeylerinin hayli üstüne çıkabilirler. Dolayısıyla gelecekte karşılaşılabilecek faiz düzeltmeleri, özellikle düzensiz ve ani hareketlerle gerçekleşirse, bu durum finansal piyasalarda dalgalanmalara yol açabilir ve küresel ekonomik toparlanmayı olumsuz yönde etkileyebilir. Bu risk özellikle halen gayrimenkul fiyatlarının çok şişmiş olduğu İngiltere, Avustralya, İrlanda ve İspanya ve bir ölçüde de A.B.D. ve Yeni Zelanda için söz konusudur. Diğer taraftan düşük faiz düzeylerinden ve finansal piyasalardaki elverişli koşullardan bugüne kadar yeni yükselen piyasa ekonomileri büyük istifade sağlamışlar ve yükümlülüklerini yeniden yapılandırma olanağı elde etmişlerdir, dolayısıyla faizlerdeki yükselme bu ülkelerin borçlanma maliyetlerini arttırırken, ani ve yüksek boyutlu sermaye çıkışlarına da neden olabilir.
- ***Kamu mali dengeleri ve borçluluk durumları orta vadede bir çok ülkede güçlük arzemektedir.*** Hernekadar bir çok sanayileşmiş ülke 1990'lı yıllarda kamu mali yapılarını güçlendirmiş iseler de, bu ülkelerin çoğu yeni yüzyıla, görece olarak yüksek kamu borcu ve özellikle toplam nüfus içinde oranı yükselmiş bulunan yaşlı nüfus için yapılan harcamaların yol açtığı bütçe zorlukları ile girmiştir. Küresel ekonomideki zayıflama, bazı ülkelerde uygulamaya konulan gevşek mali politikalar (vergi indirimleri) ve emeklilik ve sağlık sigortası alanlarında

alınan önlemlerin zayıf olması nedenleriyle, son üç yıllık dönemde mali yapı ile ilgili bu kaygıların önemi artmıştır. Ülkelerin herbiri açısından risk içeren bu gelişmeler ilerde küresel anlamda faiz hadleri üzerinde de yukarı doğru bir baskı oluşturabilecektir. Yükselen ekonomilerde 1990'ların ikinci yarısında kamu borç stokları hızlı bir artış göstermiş olup, bu ülkelerdeki borçluluk oranı gelişmiş ülkelere göre daha yüksek, buna mukabil borç ödeme yetenekleri daha düşüktür. Şu anda (FED'in faiz artırımını niyetinin ortaya çıkması ile biraz zayıflamış ise de) dış finansman temini koşulları oldukça iyi durumdadır. Ancak ek önlemlerin alınmaması halinde gelecekte yaygın biçimde finansman temini sorunlarıyla karşılaşılması olası bulunmaktadır.

- ***Dünya Ticareti bölümünde geniş şekilde yer verileceği üzere Doha serisi ticaret müzakerelerinin yeniden canlandırılması alanında yürütülen çalışmalarda bazı ilerleme belirtileri varsa da, bu alanda anlamlı ve işlerliği olan anlaşmalara varılması yolunda önemli engeller bulunmaktadır.*** Dünya Ticaret Örgütü'nün Eylül 2003 ayında Meksika'da, Cancun'da yapılan Bakanlar Konseyi Toplantısı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Diğer taraftan ülkeler arasında ticari alanda başgösteren anlaşmazlıkların sayısında bir artış gözlemlenmekte olup, küresel düzeyde varolan denge eksiklikleri, ülkelerin mevcut korumacı önlemleri sıkılaştırması olasılığını artırmaktadır. Ayrıca yakın geçmiş dönemde yüzyüze kalınan jeopolitik sorunlar küreselleşme süreci üzerinde önemli bir tehdit unsuru olma niteliğini kazanmıştır.

TABLO I.2.5.
BAŞLICA GELİŞMİŞ ÜLKELER MALİ DENGE VE
BORÇLULUK DURUMU
(GSYİH'nın %'si olarak)

	1988-97	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Başlıca Gelişmiş Ekonomiler							
Mali Denge Fiili	- 3.6	-	- 1.5	-3.7	-4.7	-4.5	-3.6
Yapısal ⁽¹⁾	- 3.4	- 1.0	- 150	- 3.0	- 3.7	- 3.8	- 3.2
Hasıla Açığı ⁽²⁾	- 0.2	-1.3	-0.5	- 1.7	- 2.1	- 1.2	-0.8
A.B.D.							
Mali Denge Fiili	- 3.6	1.6	- 0.2	- 3.3	- 49	- 4.8	-3.5
Yapısal	- 3.3	0.6	-	- 2.5	- 3.9	-4.4	-3.3
Net Kamu Borcu ⁽³⁾	61.5	48.9	47.1	48.2	49.7	50.5	51.6
Gayrisafi Kamu Borcu	67.2	57.7	55.8	56.8	58.5	59.6	61.3
Hasıla Açığı	-0.9	2.2	-0.7	-1.9	-2.2	-1.0	-0.5
Japonya							
Mali Denge Fiili	- 1.2	- 7.5	-6.1	- 7.9	- 8.2	- 7.1	- 6.6
Yapısal	- 1.6	- 7.0	-5.3	- 6.4	- 7.2	6.9	- 6.5
Net Kamu Borcu	20.2	59.1	65.2	71.4	79.6	85.9	92.2
Gayrisafi Kamu Borcu	81.0	139.3	148.9	158.5	166.1	171.2	176.4
Hasıla Açığı	1.2	-1.2	-2.3	-3.9	-2.6	-0.6	-
Euro Bölgesi							
Mali Denge Fiili	...	-0.9	-1.7	-2.3	-2.8	-2.8	-2.4
Yapısal	...	-1.6	-2.1	-2.1	-1.6	-1.4	-1.2
Net kamu borcu		59.1	58.8	58.7	60.0	60.2	60.1
Gayrisafi Kamu Borcu	...	69.7	69.4	69.2	70.4	70.8	70.3

	1988-97	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Hasıla Açığı	...	1.3	0.7	-0.5	-2.1	-2.4	-2.2
Almanya							
Mali Denge	Fiili	-2.4	1.3	-2.8	-3.5	-4.0	-3.5
	Yapısal	- 2.6	- 1.6	-2.9	-2.9	-2.4	-1.9
Net Kamu Borcu		35.3	52.8	53.5	55.4	58.7	60.0
Gayrisafi Kamu Borcu		48.4	60.2	59.5	60.8	64.1	65.4
Hasıla Açığı		0.6	0.9	0.3	-0.9	-2.5	-2.5
Fransa							
Mali Denge	Fiili	- 3.7	- 1.4	- 1.4	- 3.2	- 4.1	- 3.9
	Yapısal	- 3.0	2.0	- 2.1	-3.2	-2.9	-2.5
Net Kamu Borcu		35.2	47.5	48.2	49.1	53.5	55.3
Gayrisafi Kamu Borcu		44.2	57.1	56.8	58.7	63.2	64.9
Hasıla Açığı		-0.9	1.2	1.0	-	-1.8	-2.3
İtalya							
Mali Denge	Fiili	- 9.2	-0.6	-2.6	-2.3	-2.4	-2.9
	Yapısal	- 9.0	-2.4	- 3.1	-2.6	-1.4	-2.0
Net Kamu Borcu		104.4	104.5	103.9	101.4	99.8	98.8
Gayrisafi Kamu Borcu		1103	111.2	110.6	108.0	106.2	105.2
Hasıla Açığı		0.1	1.0	0.6	-1.0	-2.5	--3.0
İngiltere							
Mali Denge	Fiili	- 3.7	3.9	0.8	-1.5	- 3.0	-3.0
	Yapısal	- 3.6	1.1	0.8	- 0.4	-0.8	0.3
Net Kamu Borcu		31.3	34.4	33.0	33.0	33.5	34.5
Gayrisafi Kamu Borcu		43.3	41.8	38.6	38.2	38.8	39.8

	1988-97	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Hasıla Açığı	-	1.1	0.8	-0.4	-0.8	0.3	0.3
Kanada							
Mali Denge	Fiili	- 5.6	3.0	1.4	0.8	1.2	1.0
	Yapısal	- 5.4	2.2	1.3	0.8	1.8	1.7
Net Kamu Borcu		76.8	64.7	59.1	56.1	51.1	48.1
Gayrisafi Kamu Borcu		108.7	101.8	99.6	96.0	90.8	86.3
Hasıla Açığı		-	2.0	0.4	0.4	-1.1	-1.2

* Beklenen

- (1) Yapısal Denge; varolan maliye politikası altında ekonominin tam istihdam durumunda elde edilecek bütçe açığını veya fazlasını ifade etmektedir.
- (2) Tam istihdam durumunda elde edilecek hasıla ile fiilen üretilen hasıla arasındaki fark.
- (3) Net Kamu Borcu, gayrisafi borçtan sosyal sigorta sistemi tarafından tutulan varlıklar dahil genel hükümet birimlerince sahip olunan finansal varlıkların düşülmesi suretiyle bulunmaktadır.

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, Sh. 12

Aşağıdaki bölümlerde Dünyanın başlıca ekonomik bölgeleri itibariyle 2003 yılı ile 2004 yılının ilk çeyreğinde ekonomi alanında meydana gelmiş olan gelişmeler ana çizgileriyle verilmektedir:

I.2.1. KUZEY AMERİKA

Para ve maliye politikalarının ekonomik büyümeyi özendirici yönde uygulamakta olduğu bir ortamda, jeopolitik belirsizliklerin azalmasıyla, yaklaşık bir yıllık bir kararsızlık ve zayıf bir performansın ardından A.B.D. ekonomisi 2003 yılının ikinci yarısından itibaren güçlü bir büyüme süreci içine girmiştir. Reel GSYİH 2003 yılı üçüncü çeyreğinde olağandışı bir hızla, yıllık bazda yüzde 8 ¹/₄ oranında bir büyüme sergilemiştir. Amerikan ekonomisindeki bu güçlü toparlanma 2003 yılının son çeyreği ile bu yılın ilk üç aylık döneminde de devam etmiş ve A.B.D. ekonomisi sözü edilen son iki dönemde sırasıyla yüzde 4.0 ve yüzde 3.9 oranında büyüme göstermiştir.

Bush yönetimi tarafından yürürlüğe konulan vergi indirimleri ile harcanabilir gelir-

lerde meydana gelen artış ve düşük faiz hadleri ile uyarılan tüketim harcamaları, bunun yanısıra finansman maliyetlerinin düşmesiyle konut yatırımlarının canlanması ve şirket karlılık düzeylerinin yükselmesiyle birlikte hız kazanan yatırım harcamaları, Amerikan ekonomisinin ortaya koyduğu bu güçlü büyümenin arkasındaki en başta gelen faktörler olmuştur. Ancak bu olumlu tabloya rağmen istihdam hacmindeki gelişmeler umut kırıcı olmuş ve birçoklarına göre Amerikan ekonomisi istihdam artışı yaratmayan bir büyüme gerçekleştirmiştir.

A.B.D.'nde gerçekleştirilen bu hızlı GSYİH büyümesine rağmen, halen hasıla açığı oldukça yüksektir. Mart 2004 ayında enflasyon oranının beklenenin üstünde gerçekleşmesine rağmen enflasyon baskısı kaygı verici boyutta bulunmamaktadır. Düşük enflasyon düzeyi FED'e büyümeyi hızlandırabilmek için, faiz hadlerini son elli yıllık dönemdeki en düşük düzeyinde (1 Temmuz 2004'e kadar yüzde 1.0) tutma olanağını verirken, Hükümete de geniş bir maliye politikası uygulama olanağı sağlamıştır. İstikrarlı bir büyüme ortamına girilmesi ile FED, daha nötr bir para politikası çerçevesinde, enflasyon baskısının güç kazanmasını önlemek ve negatif faiz dönemine son vermek üzere faiz hadlerini ihtiyatlı biçimde ve tedricen yükseltmeyi düşündüğünü açıklamış ve ilk faiz artırımını 1 Temmuz tarihinde 0.25 puan olarak yürürlüğe koymuştur.

TABLO.I.2.6.
A.B.D. TALEP, HASILA VE ENFLASYON

	Milyar \$	Bir önceki yıla göre % Değişme				
	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Özel Tüketim	6 739.4	2.5	3.4	3.1	3.8	3.2
Kamu Tüketimi	1 417.1	2.8	3.6	3.9	2.5	1.9
Gayrisafi Sabit Sermaye Yat.	1 983.5	-2.2	-2.2	3.9	7.3	6.0
Nihai Yurtiçi Talep	10.140.0	1.6	2.4	3.4	4.2	3.5
Stok Yenileme	56.5	-0.9	0.4	-0.1	0.3	0.2
Toplam Yurtiçi Talep	10.196.5	0.7	2.8	3.3	4.5	3.7
Mal ve Hizmet İhracatı	1.096.3	-5.2	-2.4	2.0	10.4	10.6
Mal ve Hizmet İthalatı	1 475.8	-2.6	3.3	4.0	7.4	8.1
Net İhracat	-379.5	-0.2	-0.7	-0.4	-0.1	-0.1
GSYİH (Piyasa Fiyatları ile)	9 817.0	0.5	2.2	3.1	4.7	3.7
Tüketici Enflasyonu		2.8	1.6	2.3	2.3	2.0

* Beklenen

Kaynak: OECD Economic Outlook, Haziran 2004, S.100

Yakın geçmiş dönemde Amerikan yönetimince uygulanmış olan çok genişletici maliye politikası ekonomik toparlanma sürecine çok önemli katkıda bulunmuş, ancak A.B.D.'nin bütçe dengesinde büyük hasar meydana getirmiştir. Bu durumun gelecekte A.B.D. ekonomisi ve küresel ekonomi üzerinde önemli maliyetler yaratma riski bulunmaktadır.

Kanada'da 2003 yılında ekonomik büyüme yüzde 1 1/4'e gerilemiştir. Hernekadar iç talep görel olarak güçlü durumunu sürdürmüşse de Kanada Dolarının hızlı biçimde değer kazanması, SARS salgını ve bir BSE olayı (deli dana hastalığı) net ihracat hacminin şiddetli bir biçimde daralması sonucunu doğurmuş ve dış talep dengesindeki bu olumsuz gelişme, GSYİH büyüme hızının 2 1/2 puan düşmesine yolaçmıştır.

Hasıla açığındaki büyümeye paralel olarak enflasyon haddi, Kanada Merkez bankasının öngördüğü yüzde 1-3 aralığına gerilemiştir. Yavaşlayan ekonomi ve artan sağlık güvencesi sistemi harcamaları, bütçe fazlasını azaltmışsa da Kanada'nın mali yapısı sağlamlığını korumaktadır.

TABLO.I.2.7.
KANADA. TALEP, HASILA, ENFLASYON

	Milyar \$	Bir önceki yıla göre % değişme				
	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Özel Tüketim	596.3	2.6	3.4	3.3	2.6	3.1
Kamu Tüketimi	197.9	3.7	3.0	3.0	2.5	2.9
Gayrisafi Sabit Yatırım	207.4	4.3	1.3	4.9	6.3	4.9
Nihai Yurtiçi Talep	1001.5	3.2	2.9	3.6	3.3	3.4
Stok Yenileme	12.1	-1.4	0.8	0.6	-0.2	0.0
Toplam Yurtiçi talep	1.013.6	1.4	3.8	4.2	3.2	3.4
Mal ve Hizmet İhracatı	490.2	-3.1	-0.1	-2.1	6.6	7.1
Mal ve Hizmet İthalatı	428.2	-5.0	0.6	4.0	8.2	7.9
Net İhracat	61.9	0.6	-0.3	-2.3	-0.4	-0.1
GSYİH (Piyasa Fiyatlarıyla)	1.075.6	1.9	3.3	1.7	2.8	3.3
Tüketici Enflasyonu		2.5	2.2	2.8	1.1	1.7

* Beklenen

Kaynak: OECD Economic Outlook, Haziran 2004, S.100

I.2.2. BATI AVRUPA ÜLKELERİ

Euro Bölgesinde başlangıçta daha ziyade dış talepteki canlanmaya bağlı olarak başlayan ekonomik alandaki toparlanma, diğer gelişmiş ekonomilere göre daha zayıf bir görünüm ortaya koyuyor. Euro Bölgesi genelinde 2003 yılının ilk yarısında durgun bir seyir izleyen reel GSYİH, yıllık bazda yılın üçüncü çeyreğinde yüzde 1 1/2 son çeyreğinde ise yüzde 1 1/4 oranında bir büyüme göstermiştir. Euronun değer kazanmış olmasına rağmen küresel ticaret hacmindeki hızlı toparlanma bölgeden yapılan ihracatı önemli ölçüde artırmıştır. Euronun değer kazanmasının getirdiği belirsizlik ve şirket bilançolarında ortaya çıkardığı düzeltme ihtiyacı yüzünden daralma gösteren yatırım harcamaları, 2003 yılının dördüncü çeyreğinde tekrar belirgin bir canlanma göstermiştir. Genel ücret düzeyinin daha makul düzeye gerilemesinin de etkisiyle, istihdam hacmi, daha önceki ekonomik daralma ve durgunluk dönemleriyle karşılaştırıldığında daha olumlu bir tablo ortaya koymuştur.

Euro Bölgesi ekonomileri arasında gözlemlenen büyüme hızı farklılıkları esas itibarıyla değişik ülkelerin iç taleplerinin canlılık düzeylerinin, birbirinden değişik olmasından kaynaklanmaktadır. Almanya iç talebin en zayıf olduğu bölge ülkesi olurken, Yunanistan, İrlanda ve İspanya'da iç talebin güçlü olması, reel faiz hadlerindeki farklılıkları yansıtmaktadır.

Güçlü dış talebin, verimlilik düzeyindeki yükselmenin, yüksek menkul kıymet fiyat düzeyinin, şirket bonoları üzerindeki faiz farklarının ve hanehalklarının borçluluk seviyelerinin düşük olmasının gelecek dönemde ekonomik büyümeyi biraz güçlendirmesi beklenmektedir. Yapılan tahminler Euro Bölgesi genelinde büyümenin 2004 yılında yüzde 1 3/4'e, 2005 yılında ise yüzde 2 1/4'e yükseleceğini göstermektedir. Ancak halen belli başlı ekonomik göstergelerdeki iyileşme belirtilerinin zayıf bir görünüm ortaya koyması ileriye ilişkin ekonomik toparlanma tahminlerinin güvenilirliğini azaltmaktadır. Bunun yanısıra fazla güçlü olmayan tüketici güven endeksi ile yüksek işsizlik hadlerinin tüketim harcamalarını olumsuz yönde etkilemeye devam etmesi beklenmektedir. Şirket borçluluk oranlarındaki yükseklik, firmaların mali yapılarının, yatırımları devam ettirilebilmesi açısından henüz yeterince yeniden yapılandırılmadığı yönünde kaygı doğururken, Euronun yeniden keskin bir biçimde değer kazanması ise dış talebi düşürebilecektir.

Euro Bölgesi genelinde temel tüketici enflasyonu yüzde 2'nin hemen altında, pek beklenilmeyen şekilde tutunmuştur, ancak önümüzdeki iki yıl zarfında biraz düşmesi beklenmektedir. Süregelen kapasite fazlası nedeniyle işçi kesimi ücret taleplerinin giderek yumuşaması, ekonomik toparlanmanın yavaş da olsa güç kazanması so-

nucu emek verimliliğindeki artış ve Euronun güçlü konumda bulunması gibi etkenler enflasyonun 2004-05 döneminde düşeceği hususuna işaret etmektedir.

Enflasyon alanındaki gelişmeler halen olumlu bir görünüm ortaya koyduğu cihetle, büyümenin daha da yavaşlayabileceği yönündeki kaygılar para politikasının gevşetilmesi yolunda baskılar oluşmasına yol açabilecektir.

1999 yılında tek paranın benimsenmesinden buyana Bölge ülkeleri arasında enflasyon haddi farklılıkları oldukça büyük ve kalıcı olmuştur. Nominal faiz hadleri Bölge genelinde aynı olduğu cihetle reel faizler bir üye ülkeden diğerine farklılık sergiliyor ve bu durum reel iç talep düzeylerinde ve gayrimenkul fiyatlarında farklı gelişmelere yol açıyor. Örneğin İspanya'da hızla şişerken, Almanya'da durağanlığını koruyor.

Otomatik stabilizatörlerin etkisi yapısal bütçe dengelerindeki iyileşmeden daha büyük olduğu için hükümetlerin bütçe açıkları ortalama olarak 2003 yılında genişlemiştir. Fransa ve Almanya'da merkezi hükümet bütçe açıkları ikinci yıldır, İstikrar ve Büyüme Paktı ile belirlenmiş olan tavan değerlerin üzerinde gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi (Ecofin) 25 Kasım 2003 tarihinde yapmış olduğu toplantıda, Maastrecht kriterleri uyarınca bütçe açığı, müsaade edilen tavan rakamı geçen üye ülkeler için uygulanması öngörülen yaptırımları askıya almıştır. İtalya'da genelde bir kere alınabilen önlemlerle bütçe açığı tavanın altında tutulabilmiştir. Fransa'da emeklilik sistemi alanında gerçekleştirilen önemli reformlarla, mali dengenin uzun vadeli sürdürülebilirliği iyileştirilmiştir.

Aşağıdaki Tabloda Euro Bölgesi ülkeleri geneli için, 2000-2005 yılları temel makro ekonomik değişkenleri verilmektedir;

TABLO.I.2.8.
EURO BÖLGESİ
TALEP, HASILA , ENFLASYON

	Milyar \$	Bir önceki yıla göre % değişme				
	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Özel Tüketim	3.765.1	1.8	0.6	1.0	1.3	2.5
Kamu Tüketimi	1.307.0	2.6	3.0	2.1	1.2	1.0
Gayrisafi Sabit Yatırım	1.419.9	0.0	-2.4	-0.8	2.0	4.1
Nihai Bölgeiçi Talep	6.492.0	1.6	0.4	0.8	1.4	2.5
Stok Yenileme	25.8	-0.5	0.0	0.3	0.2	0.0
Toplam Bölgeiçi Talep	6.517.8	1.1	0.4	1.1	1.7	2.5
Net İhracat	58.2	0.6	0.5	-0.7	-0.1	0.0
GSYİH (Piyasa Fiyatlarıyla)	6.576.1	1.7	0.9	0.5	1.6	2.4

* Beklenen

Kaynak: OECD Economic Outlook, Haziran 2004, S.100

Euro Bölgesinde hasıla büyüme oranlarının, Danimarka, Norveç, İsveç ve İsviçre'de küresel talep düzeyindeki büyüme doğrultusunda yükselmesi beklenmektedir. Norveç'te yükselen istihdam haddi ve gayrimenkul fiyatları ile canlanan yatırım talebinin büyümeyle daha da güçlendirmesi beklenmektedir.

Bölgenin diğer ülkelerinde istihdam hacmi yetersizliği, kapasite kullanım oranlarının düşüklüğü ve şirketlerin bilanço iyileştirme gayreti nedeniyle iç talep daha zayıf düzeyde bulunmaktadır. Adı geçen bu ülkelerde ekonomik toparlanma büyük ölçüde dış talepteki gelişmelere bağlı olduğu cihetle, ekonomik gelişmeler ülke paralarının değer kazanmasına ve Euro Bölgesindeki ekonomik büyümenin seyrine karşı duyarlı bulunmaktadır.

TABLO 1.2.9.
AVRUPA ÜLKELERİ: TEMEL EKONOMİK VERİLER

	Cari fiyatlarla Milyar Euro	Bir önceki yıla göre % değişme				
	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Almanya						
GSYİH	2.030.0	1.0	0.2	-0.1	1.1	2.1
GSYİH Deflatörü	1.3	1.6	1.0	0.8	0.8	
Tüketici Fiyat Endeksi	1.6	1.3	1.0	1.1	0.6	
Mal ve Hizmet İhracatı	686.1	6.1	3.4	1.1	5.2	7.3
Mal ve Hizmet İthalatı	678.6	1.2	-1.6	2.5	5.2	6.9
Fransa						
GSYİH	1 421.7	2.1	1.1	0.5	2.0	2.6
GSYİH Deflatörü		1.7	2.4	1.4	1.6	1.6
Tüketici Fiyat Endeksi		1.4	1.7	1.8	1.5	1.3
Mal ve Hizmet İhracatı	406.2	1.9	1.7	-2.5	3.0	7.8
Mal ve Hizmet İthalatı	387.5	1.6	3.3	0.3	5.9	8.1
İtalya						
GSYİH	1.167.4	1.7	0.4	0.4	0.9	1.9
GSYİH Deflatörü		2.7	3.1	2.9	2.5	2.4
Tüketici Fiyat Endeksi		2.7	3.1	2.5	2.3	2.3
Mal ve Hizmet İhracatı	330.0	1.6	-3.4	-3.9	2.4	5.7.
Mal ve Hizmet İthalatı	318.6	0.5	-0.2	-0.6	3.8	8.6
Hollanda						
GSYİH	402.3	1.2	0.2	-0.7	0.9	2.1
GSYİH Deflatörü		5.4	3.4	2.8	1.3	0.8

	Cari fiyatlarla	Bir önceki yıla göre % değişme				
	Milyar Euro	2001	2002	2003	2004*	2005*
	2000					
Tüketici Fiyat Endeksi		4.7	3.1	2.0	1.5	1.0
Mal ve Hizmet İhracatı	271.4	1.7	0.1	0.1	4.4	6.9
Mal ve Hizmet İthalatı	250.4	2.4	-0.2	0.6	4.4	6.8
Belçika						
GSYİH	247.7	0.7	0.7	1.1	2.0	2.0
GSYİH Deflatörü		1.8	1.7	1.7	1.8	1.7
Tüketici Fiyat Endeksi		2.5	1.7	1.8	1.7	1.4
Mal ve Hizmet İhracatı	211.4	1.3	0.8	2.1	5.9	7.3
Mal ve Hizmet İthalatı	204.5	1.1	1.1	3.8	5.9	7.4
İspanya						
GSYİH	609.7	2.8	2.0	2.4	2.9	3.3
GSYİH Deflatörü		4.2	4.4	4.2	3.5	3.2
Tüketici Fiyat Endeksi		3.3	3.5	3.1	2.4	2.6
Mal ve Hizmet İhracatı	183.7	3.6	0.0	4.0	5.0	7.2
Mal ve Hizmet İthalatı	197.3	4.0	1.8	6.7	7.5	8.2
Portekiz						
GSYİH	115.5	1.8	0.5	-1.3	0.8	0.4
GSYİH Deflatörü		4.4	4.7	2.3	2.2	1.7
Tüketici Fiyat endeksi		3.9	3.6	3.4	1.9	1.8
Mal ve hizmet ihracatı	36.4	2.0	2.6	3.9	5.2	6.4
Mal ve hizmet ithalatı	49.4	1.0	-0.5	-1.0	5.2	6.5

	Cari fiyatlarla Milyar Euro	Bir önceki yıla göre % değişme				
	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
Yunanistan						
GSYİH	121.7	4.0	3.9	4.2	4.0	3.5
GSYİH Deflatörü		3.5	3.9	3.6	3.8	3.6
Tüketici Fiyat endeksi		3.4	3.4	3.5	3.4	3.3
Mal ve hizmet ihracatı	31.1	-1.0	-7.7	1.6	5.9	7.9
Mal ve hizmet ithalatı	41.5	-3.4	-4.7	10.2	7.3	5.9
Avusturya						
GSYİH	206.7	0.8	1.4	0.7	1.5	2.5
GSYİH Deflatörü		2.1	1.4	2.0	1.6	1.1
Tüketici Fiyat endeksi		2.2	1.1	1.8	1.3	1.4
Mal ve hizmet ihracatı	103.9	7.5	3.7	1.9	4.7	0.8
Mal ve hizmet ithalatı	105.2	5.9	1.2	3.0	4.3	7.6
Euro Dışı Bölge						
İngiltere	Milyar Pound					
GSYİH	951.3	2.1	1.6	2.2	3.1	2.7
GSYİH deflatörü		2.3	3.3	3.1	2.3	2.1
Tüketici Fiyat Endeksi		2.2	1.3	1.5	1.5	1.8
Mal ve hizmet ihracatı	267.0	2.5	-0.4	-0.1	4.2	8.7
Mal ve hizmet ithalatı	286.6	4.5	4.0	0.9	7.5	9.3

	Cari fiyatlarla Milyar Euro	Bir önceki yıla göre % değişme				
	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
İsveç	Milyar Kron					
GSYİH	2 195.0	0.9	2.1	1.6	2.5	2.8
GSYİH Deflatörü		2.3	1.4	2.3	1.4	1.9
Tüketici Fiyat endeksi		2.4	2.2	1.9	0.5	1.6
Mal ve hizmet ihracatı	1.012.1	0.2	1.2	5.9	5.7	8.5
Mal ve hizmet ithalatı	884.4	-2.5	-1.9	5.4	6.0	8.2
Norveç	Milyar Kron					
GSYİH	1.463.1	2.7	1.4	0.3	3.1	2.1
GSYİH Deflatörü		1.1	-0.6	2.9	2.4	2.6
Tüketici Fiyat endeksi		3.0	1.3	2.5	0.5	1.6
Mal ve hizmet ihracatı	686.0	5.0	0.1	0.1	3.5	3.8
Mal ve hizmet ithalatı	431.3	0.9	2.3	1.8	4.1	3.2

* Beklenen

Kaynak: OECD, Economic Outlook, No: 74, Temmuz 2004

Halen büyüklüğünü korumakta olan hasıla açıklarının (tam istihdam durumunda üretilebilecek hasıla ile fiilen üretilen hasıla arasındaki fark) enflasyon haddi üzerinde aşağı yönde baskı oluşturması nedeniyle Norveç ve İsveç Merkez Bankaları yakın geçmiş dönemde faiz hadlerini düşürmüşlerdir. Ekonomik toparlanmanın yeterli ivme kazanmaması durumunda faiz hadlerinin daha da düşürülmesi beklenebilir.

Euro Bölgesindeki durumun aksine İngiltere'de makroekonomik durum güçlü konumunu sürdürmektedir. Bu olumlu görüntü için başlıca risk unsurunu, konut piyasasında meydana gelebilecek bir ani ve keskin gerileme oluşturmaktadır. İngiltere ekonomisinin bu güçlü konumu sadece ekonomideki devrevi hareketleri önlemeye yönelik olarak uygun şekilde uygulamaya konulmuş parasal ve ekonomiyi genişle-

tici maliye politikalarının bir sonucu olmayıp aynı zamanda, işgücü, ürün ve finans piyasalarında son yirmi yıllık dönemde gerçekleştirilmiş olan köklü reformları yansıtan yapısal esnekliğe de bağlı bulunmaktadır.

1.2.3. AVRUPA BİRLİĞİNE YENİ KATILAN VE KATILACAK OLAN ÜLKELER

Son on yıllık dönemde ekonomik ve sosyal alanda geçirdikleri köklü değişimin ardından 10 ülke geçtiğimiz Mayıs ayının başında Avrupa Birliği'ne katılmışlardır. Bulgaristan ve Romanya ise 2007 yılında Birliğe katılmayı ummaktadırlar. Artık bu ülkeler için dikkatler, katılımın bir sonraki aşamasına yani para birimi olarak Euronun benimsenmesi ile döviz Kuru Mekanizmasına (ERM 2) üyelik dahil Maastricht kriterlerinin karşılanması hususuna çevrilmiş bulunmaktadır.

Ancak bu ülkelerin birçoğunda 2003 yılında, kredi hacmindeki hızlı genişlemenin ve genişletici mali politikaların bir sonucu olarak ithalat hacminin hızlı yükselmesi, buna karşılık doğrudan yabancı yatırımların yavaşlaması (ve cari açığın doğrudan yabancı yatırımlarla karşılanan kısmının küçülmesi), bu ülkelerin dış ödemeler dengesini ve rekabet güçlerini sürdürüp sürdüremeyecekleri konusunda soru işaretleri doğmasına yol açmıştır. Diğer taraftan bu ülkelerde 2004-05 yıllarında ekonomik büyümenin hız kazanması belenmekte olup bu durumda, cari işlemler hesabı açığının yüksek düzeyini koruması beklenmektedir.

Ülkeler bazına inildiğinde, Polonya'da, son 18 aylık dönemde ulusal paranın önemli ölçüde devalüe edilmesi sayesinde ihracat hacminde sağlanan artışın ve genişletici mali politikanın desteklediği bir ekonomik toparlanma sürmektedir. Ekonomik büyümenin daha da hız kazanması beklenmekte ise de mali yapı oldukça zayıf bir durumda bulunmaktadır.

Macaristan'da mali alandaki genişleme ile buna eşlik eden ücret artışları ile tüketim hacminin hızla artmasına rağmen ekonomi yavaşlamıştır. İthalat hızla büyümüş, ihracat yavaşlamış ve turizm gelirleri düşmüş olup, doğrudan yabancı yatırımların azalması sonucu borçlanma ile finanse edilen cari işlemler açığı GSYİH'nın yüzde 5 1/2' ne yükselmiştir.

2004 yılında, güçlü seyreden yatırım harcamaları ve tüketim harcamalarındaki durğunluğun etkilerini giderecek şekilde artan ve Batı Avrupa'daki ılımlı ekonomik toparlanma sonucu daha da güçlenecek olan ihracat faaliyetinin desteğiyle, Çek Cumhuriyetinde ekonomik büyümenin yüzde 3 düzeyinde oluşması beklenmektedir. Yı-

İn büyük bölümünde sıfır olacak şekilde enflasyon çok düşmüş ve Merkez Bankası faiz hadlerini Euro Bölgesi düzeyinde tutmuştur. Bununla beraber mali yapı zayıf durumdadır.

AB üyeliği ile güç kazanan iç tüketim Baltık ülkelerinde hızlı büyümeye olanak sağlamış, ancak daha da genişleyen cari işlemler hesabı açığı bir kaygı kaynağı olma niteliği kazanmıştır.

Bulgaristan ve Romanya'da kredi hacmi genişlemesi ekonomik büyümeye katkıda bulunurken enflasyon oranları gerilemekle beraber halen ikincisinde (Romanya) önemini korumaktadır.

TABLO I.2.10.
AVRUPA BİRLİĞİNE YENİ KATILAN VE
KATILMAYA ADAY ÜLKELER
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın %'si)	
	2002	2003	2004*	2005*	2002	2003	2002	2003
AB'ne Yeni Katı.ve Aday Ülk.	4.4	4.4	4.5	4.4	15.3	9.5	-3.0	-3.8
Türkiye	7.0	5.8	5.0	5.0	45.0	25.3	-0.8	-2.9
Türkiye hariç	3.0	3.9	4.3	4.2	5.3	3.8	-3.9	-4.1
Merkezi Avrupa	2.2	3.4	4.0	3.8	2.8	2.2	-3.6	-3.3
Çek Cumhuriyeti	2.0	2.9	3.0	3.4	1.8	0.1	-6.1	-6.5
Macaristan	3.5	2.9	3.2	3.4	5.3	4.7	-4.1	-5.5
Polonya	1.4	3.7	4.7	4.0	1.9	0.8	-2.6	-2.0
Slovak Cumhuriyeti	4.4	4.2	3.9	4.1	3.3	8.5	-8.0	-0.9
Slovenya	2.9	2.3	3.5	4.1	7.5	5.6	1.4	0.1
Baltık Ülkeleri	6.4	7.4	6.2	5.9	1.6	0.5	-7.3	-8.9
Estonya	6.0	4.7	5.5	5.0	3.6	1.3	-12.2	-13.7
Letonya	6.1	6.7	5.0	6.0	1.9	2.9	-7.2	-9.1
Litvanya	6.8	9.0	6.7	6.3	0.3	-1.2	-5.2	-6.5
Güney ve Güney-Doğu								
Avrupa	4.6	4.5	4.8	4.9	16.1	10.7	-3.8	-6.2
Bulgaristan	4.8	4.3	5.0	5.2	5.8	2.3	-4.3	-8.6
Kıbrıs	2.0	2.0	3.0	3.5	2.8	4.1	-5.4	-5.0
Malta	1.2	1.3	2.6	3.2	2.2	1.3	-2.1	-4.3
Romanya	5.0	4.9	5.0	5.0	22.5	15.3	-3.4	-5.9

(1) Yıllık ortalamalara göre

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Mayıs 2004, S.40

I.2.4. JAPONYA

2003 yılında Japonya'da gerçekleşen ekonomik toparlanma beklentilerin belirgin şekilde üstünde olmuştur. Yılın son çeyreğinde gerçekleşen ekonomik büyüme 1990 yılından buyana görülen en yüksek rakam olan yüzde 6.4'e ulaşmış ve yılın tamamı itibariyle GSYİH yüzde 3.0 oranında büyüme kaydetmiştir.

Ekonomik büyümeyi sağlayan en önemli unsurlar başta Asya ülkelerine olmak üzere ihracat artışı, artan şirket karlılık düzeyleri ve menkul kıymet piyasalarındaki toparlanmayla yükselen özel yatırımlar ve ılımlı da olsa özel tüketimde meydana gelen kıpırdama olmuştur. İhracat artışında, artışın üçte ikisini yalnız başına sağlayan Çin temel bir rol oynamıştır.

Yakın geçmiş dönemde şirketlerce gerçekleştirilmiş olan yeniden yapılandırma faaliyetleri, yükselen karlılık düzeyleri yoluyla borçluluk oranlarında gerileme sağlayarak, yatırım talebinin artmasında olumlu katkı sağlamıştır.

Halen Japonya ekonomisi ile ilgili olarak üzerinde durulan en önemli konu mevcut ekonomik toparlanma sürecinin kalıcılık kazanıp, kazanmayacağıdır. Bu alanda evvelce karşılaşılmış olan tekrar resesyona dönme senaryosu ile karşılaşılmaması açısından katkı sağlayacak bir takım iyileşmeler gerçekleşmiştir. Bunlar ana başlıklar itibariyle şu şekilde sıralanabilir:.

- Şirket karlılık düzeylerinde yükselme ve borçluluk oranlarında düşüşle kendisini yansıtacak biçimde şirketlerin performans düzeylerinin yükselmesi,
- Bankaların hisse senetleri fiyatlarının yükselmesi ile de kendini gösterdiği gibi, bankacılık sisteminin daha sağlıklı hale gelmesi,
- Deflasyonist baskıların hafiflemeye yüz tutması,

Gerçekten deflasyondaki düşüşün bir bölümü bir kereye mahsus önlemlerden kaynaklanmış ise de yapılan gözlemler deflasyon beklentisinin düştüğünü göstermektedir. 2003 yılında (-) 0.2 olarak gerçekleşen tüketici fiyat endeksi değişimi geçtiğimiz aylarda sıfır düzeyine yaklaşmıştır.

Japonya'da parasal politika deflasyonun önlenmesi üzerinde odaklanırken diğer taraftan da döviz piyasalarına yoğun müdahalelerde bulunularak Yen'in değer kazanmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Deflasyonun önlenmesi ve ekonomik toparlanma için mali önlemlere 2003 yılında, önceki yıllara göre daha ılımlı düzeyde başvurulmuş, hatta yılın son çeyreğinde daraltıcı bir maliye politikası izlenmiştir.

TABLO 1.2.11.
JAPONYA: TEMEL EKONOMİK VERİLER

	Cari Fiyat Trilyon Yen	Bir önceki yıla göre % değişme				
	2000	2001	2002	2003	2004*	2005*
GSYİH (piyasa fiyatlarında)	511.5	0.4	-0.3	2.7	3.0	2.8
İşsizlik haddi		5.0	5.4	5.3	5.0	4.6
GSYİH Deflatörü		-1.5	-1.2	-2.5	-1.8	-1.1
Tüketici Fiyat endeksi		-0.7	-0.9	-0.3	-0.2	0.1
Mal ve hizmet ihracatı	55.3	-6.1	8.0	10.0	12.5	12.1
Mal ve hizmet ithalatı	47.9	0.1	1.9	4.9	6.9	7.2

* Beklenen

Kaynak: OECD, Economic Outlook, No:73, Temmuz 2003, Sh. 78.

I.2.5 YENİ YÜKSELEN ASYA EKONOMİLERİ

Asya'nın yeni yükselen ekonomilerinde 2003 yılında ortalama GSYİH büyümesi yüzde 7'ye yükselmiştir ki bu küresel ekonomik büyümenin yüzde 50'sine tekabül etmektedir. Hem iç talepteki hem ihracat hacmindeki büyümeyi yansıtabilecek şekilde, yılın ikinci yarısında ekonomik faaliyet hacmindeki genişleme daha da hızlanmıştır. Ekonomik büyümeyle uyumlu olarak uygulanan para politikası ve büyüyen tüketici kredileri stoku nedeniyle tüketim harcamaları ve turizm canlılık göstermiştir. Çin'de yatırım hacmi belirgin biçimde büyürken bölgenin diğer ülkelerinde şirket bilançolarının elvermemesi ve yaklaşan seçimlerin getirdiği politik belirsizlikler nedeniyle yatırımlar durgun seyretmiştir.

Küresel büyümedeki hızlanma, üretimi ileri teknoloji gerektiren ürünlere olan talepteki canlılık ve ulusal paraların A.B.D. Dolarına karşı değer kazanmasını önlemek üzere döviz piyasalarına yapılan etkin müdahalelerin de katkısıyla bölge ülkelerinden yapılan ihracat hızlı bir büyüme sergilemiştir. İhracat hacmindeki ve talepteki büyümeye paralel olarak ithalat hacmi de hızlı bir büyüme ortaya koymuş, bu nedenle bölge genelinde sağlanan cari işlemler hesabı fazlasında belirgin bir değişiklik olmamıştır.

Halen çok düşük düzeylerde seyretmekle beraber bölge ülkelerinin bir bölümünde, hem kapasite kullanım oranlarının yükselmesi hem küresel düzeyde artan emtia fiyatları nedeniyle enflasyon oranı biraz yükselmiştir.

Bölgenin önde gelen ekonomilerinde 2003 yılında meydana gelen gelişmeler gözden geçirildiğinde, Çin'de gerçekleştirilen çok hızlı büyümenin bölge içi ticaretin genişlemesine önemli katkıda bulunduğu ve bu şekilde bölgesel kalkınmaya destek verdiği görülmektedir. Ancak Çin'deki bu çarpıcı büyümenin ekonomiyi belirgin şekilde ısıttığı ve izlenmekte olan makroekonomik politikaların sıkılaştırılması gerektiğini ortaya çıkardığı gözlemlenmektedir.

Güçlü sabit sermaye yatırımları ekonomik büyümeye önemli destek sağlamışsa da, üretim hacminin ve girdi fiyatlarının hızlı bir artış gösterdiği belirli bazı alanlarda aşırı yatırıma gidilmiş olduğu konusunda giderek daha fazla kaygı duyulmaktadır. Para arzının ve kredi stokunun büyümesinin yavaşlatılması amacıyla çeşitli parasal politika önlemleri alınmışsa da halen kredi hacmi artışı önemini korumaktadır.

Emeklilik sistemi reformu, bankaların zayıf olan yapısının getirdiği olası riskler ve sosyal güvenlik ve sağlık sigortası sistemlerinin iyileştirilmesine olan ihtiyaç mali yapının orta vadede güçlendirilmesini gerektirmektedir.

Hem devrevi hem yapısal faktörlerin katkısıyla Hindistan'da ekonomik büyüme hızlanmıştır. Bu yapısal faktörler arasında, 1990'lı yıllarda sınai üretim alanında gerçekleştirilen ekonomik liberalizasyon hamlelerinin biraz gecikmiş olan etkileri, dışa açılma önlemleri, altyapının iyileştirilmesi için yapılan yatırımlar, şirketlerdeki yeniden yapılandırma çalışmaları ile küresel düzeyde müşteri destek hizmetlerinin dış ülkelerden temini alanında meydana gelen gelişmelerin ihracata olan etkisi sayılabilir. Devrevi ve geçici unsurlar olarak ta elverişli iklim koşullarının tarımsal üretim üzerindeki etkisi, tüketici ve konut kredilerine uygulanan düşük faizler ve küresel ekonomik toparlanma sayılabilir.

Pakistan'da da güçlenen ekonomik büyüme mali yapının güçlendirilmesi, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve kurumların ıslahı için bir fırsat oluşturmaktadır.

ASEAN-4 ülkelerinden Tayland'da büyüme güçlüdür ve enflasyon da düşük düzeyde seyretmektedir.

Malezya'da da ekonomik toparlanma güçlü şekilde devam etmekte olup, enflasyon ve işsizlik haddi düşük düzeydedir. Temel ekonomik parametreler uygulamakta olan 'sabit kur rejimi'ni desteklemektedir, ancak ülkenin ekonomik şoklara olan direncinin artırılabilmesi için daha esnek kur rejimine olanak verecek makroekonomik politikalar izlenmesi faydalı görülmektedir.

TABLO I.2.12.
YENİ YÜKSELEN ASYA EKONOMİLERİ
(Yıllık % değişim)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın %'si)	
	2002	2003	2004*	2005*	2002	2003	2002	2003
Yeni Yükselen Asya Ekonomileri	6.2	7.2	7.2	6.8	1.9	2.5	3.8	3.8
Çin	8.0	9.1	8.5	8.0	-0.8	1.2	2.8	2.1
Güney Asya⁽²⁾	4.6	7.0	6.5	6.0	4.2	3.9	1.2	0.7
Hindistan	4.7	7.4	6.8	6.0	4.3	3.8	1.0	0.5
Pakistan	4.4	5.5	5.4	5.7	2.9	3.6	4.1	3.3
Bengaldeş	4.9	5.4	5.8	6.3	3.8	4.9	0.6	-0.3
ASEAN-4	4.3	5.0	5.4	5.4	5.8	3.9	5.6	5.5
Endonezya	3.7	4.1	4.8	5.0	11.9	6.6	4.5	3.9
Filipinler	4.4	4.5	4.5	4.2	3.1	3.1	5.5	2.1
Malezya	4.1	5.2	5.7	6.0	1.8	1.1	7.6	11.1
Yeni Sanayileşen Asya Ekonomileri	5.1	3.0	5.3	5.0	0.9	1.4	5.9	7.6
Kore	7.0	3.1	5.5	5.3	2.8	3.5	1.9	2.0
Tayvan	3.6	3.2	4.9	4.9	-0.2	-0.3	9.1	10.0
Hong Kong	2.3	3.3	5.5	4.5	-3.0	-2.6	8.5	11.0
Singapur	2.2	1.1	5.0	4.0	-0.4	0.5	21.4	30.9

(1) Yıllık ortalamalara göre

(2) Bengaldeş, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka'yı içermektedir.

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, S. 33

Endonezya'da özel tüketim harcamaları ile desteklenen ılımlı büyüme devam etmekte olup enflasyonda gerileme vardır. Filipinler ekonomisinde gözlemlenen kırılganlıklar devam etmektedir.

SARS salgınından çok olumsuz biçimde etkilenmiş olan yeni sanayileşen Asya ekonomilerinde gerçekleşen ekonomik toparlanma esas itibariyle net ihracata dayalı olmuştur.

Asya'nın yeni sanayileşen ekonomilerinin aksine Avustralya ve Yeni Zelanda'da hızlı ekonomik büyümeler temelde iç talep genişlemesine dayalı olarak gerçekleşmiş, bu nedenle bu ülkelerde cari işlemler hesabı açıkları büyümüştür. Hanehalklarının harcama düzeylerini özellikle göçler, azalan işsizlik hadleri, hızla yükselen konut değerleri ve yükselen tüketici kredileri hacmi desteklemiştir.

1.2.6. LATİN AMERİKA ÜLKELERİ

Bölgede 2001-02 yıllarında yaşanmış olan derin resesyonun ardından Latin Amerika'da 2003 yılında tekrar ekonomik büyüme dönemine girilmiştir. Ekonomik büyümeyi başlangıçta bölge ülkelerinin ulusal paralarının önemli ölçüde devalüe edilmesi ile canlanan dış talep desteklemiş ancak daha sonra, yakın zamanlarda faiz hadlerinin gerilemesi ve güven duygusunun pekişmesiyle iç talep de güçlenmeye başlamıştır. Bölge ihracatındaki artış, enflasyonun kontrol altında tutulduğu bir ortamda, cari işlemler hesabında da iyileşmeye olanak sağlamış ve bölgenin cari işlemler hesabı en azından 35 yıl sonra ilk kez pozitif bakiye vermiştir.

Ekonomik koşullardaki görece iyileşmeye rağmen bölgede işsizlik halen yüksek düzeyde seyretmekte olup, bu durum mevcut gelir dağılımı adaletsizliği ve çarpıcı yoksullukla bir araya geldiğinde sosyal gerilimlere ortam hazırlamakta ve yol açmaktadır. Daha açık bir deyişle, Latin Amerika ülkeleri, yüksek boyutlu kamu borçlarının azaltılması ile bunun gerekli kıldığı sıkı maliye politikası nedeniyle sosyal koşullarda arzu edilen iyileştirme çalışmalarının yapılamaması konusunda bir ikileme karşı karşıya bulunmaktadır. Konunun önemi bir bölge ülkesinden diğerine büyük farklılıklar gösteriyor ise de Latin Amerika ülkelerinin karşı karşıya bulunduğu yüksek kamu borç yükü ve sosyal sorunlar için kısa vadede kestirme çözümler getirilmesi olanağı pek bulunmamaktadır.

Bölgenin önemli ülkelerinden Arjantin'e bakıldığında, bu ülkede 2003 yılında hasıla üretim düzeyinde ve güven duygusunda büyük bir toparlanma olduğu ve tüketim

harcamaları ile inşaat yatırımlarının güçlenmesiyle GSYİH'nın yüzde 8 ³/₄ oranında genişlediği (yine de toplam hasıla kriz öncesi ulaştığı en yüksek düzeyin yüzde 11 oranında altındadır) görülmektedir.

TABLO I.2.13.
MERKEZİ VE GÜNEY AMERİKA ÜLKELERİ VE KARAYİPLER
(Yıllık % Değişim)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın %'si)	
	2002	2003	2004*	2005*	2002	2003	2002	2003
Batı Yarımküresi	-0.1	1.7	3.9	3.7	8.9	10.6	-0.9	0.2
Mercosur üye.(2)	-1.2	1.9	4.0	3.7	12.0	14.4	0.4	1.8
Arjantin	-10.9	8.7	5.5	4.0	25.9	13.4	10.5	5.7
Brezilya	1.9	-0.2	3.5	3.5	8.4	14.8	-1.7	0.8
Uruguay	-11.0	2.5	7.0	4.0	14.0	19.4	1.6	0.4
Şili	2.2	3.3	4.6	5.5	2.5	2.8	-1.3	-0.8
And Dağ. Böl.	0.2	1.2	5.1	3.5	9.1	10.2	1.4	2.7
Kolombiya	1.8	3.6	4.0	4.0	6.3	7.1	-1.9	-1.8
Ekvator	3.3	2.6	5.9	3.6	12.6	7.9	-4.9	-1.7
Peru	4.9	4.0	4.0	4.5	1.5	2.5	-2.1	-1.8
Venezuela	-8.9	-9.2	8.8	1.1	22.4	31.1	7.9	11.3
Mrkz.Amerika ve Karayipler	1.1	1.5	3.0	3.5	5.1	5.9	-2.6	-1.8
Dominik	4.7	-1.3	-1.0	4.5	5.2	27.4	-3.8	5.6
Guatemala	2.2	2.1	2.6	3.5	6.3	5.9	-5.1	-4.4
Meksika	0.7	1.3	3.3	3.3	5.0	4.5	-2.2	-1.5

* Beklenen

(1) Yıllık ortalamalara göre

(2) Paraguay ile ortak üye konumundaki Bolivya ve Şili'yi de içermektedir.

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, S. 30

2003 yılında Arjantin'de enflasyon önemli oranda düşmüş, cari işlemler hesabı fazla vermiş ve yüksek vergi gelirleri, GSYİH'nın yüzde 3'ü oranında kamu sektörü faiz dışı fazlası elde edilmesi olanağını yaratmıştır.

Brezilya'da izlenen güçlü makroekonomik politikalar ve yapısal reformlarda sağlanan ilerlemeler, güven duygusunun pekişmesine ve 2003 yılının son çeyreğinde bir hasıla büyümesine yol açacak şekilde tekrar ekonomik büyüme sürecine girilmesine olanak hazırlamıştır. 2003 yılında Uruguay'da reel GSYİH 1998 yılından buyana ilk kez büyüme süreci içine girerken, Şili'nin iyileşen ticaret hadlerinin (artan bakır fiyatları nedeniyle) etkisiyle ve altyapı ve doğal kaynaklar alanındaki yatırımlardaki genişleme sonucu geçen yıl yüzde 3.3 oranında gerçekleşen ekonomik büyümesinin, bu yıl daha da hızlanması beklenmektedir.

Venezuela'da ekonomik durumun düzelmesi öncelikle ülkede bir süredir süregelen politik istikrarsızlığın giderilmesine bağlı bulunmaktadır. Siyasal belirsizliklerin ekonomi üzerine olan olası olumsuz etkileri, bölgenin diğer ülkeleri olan Peru, Ekvator ve Bolivya için de söz konusudur.

A.B.D.'nde ekonomik büyümenin getireceği ihracat artışı ile düşük faiz hadlerinin tüketim ve yatırım harcamalarını özendirerek olması nedeniyle son birkaç yıldır beklentilerin altında performans gösteren Meksika ekonomisinin 2004 yılında daha hızlı bir büyüme göstermesi beklenmektedir. Orta Amerika ülkelerinde ekonomik büyümenin 2004 yılında, A.B.D. ile yapılan serbest ticaret anlaşmasının katkısıyla biraz daha güçlenmesi beklenmektedir.

I.2.7. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU

Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) genelinde 2003 yılında GSYİH büyümesi beklentilerin üzerinde, yüzde 7.6 oranında gerçekleşmiştir. Topluluk içinde yer alan hemen tüm ülkelerde ekonomik büyüme; ülkeden ülkeye değişmekle beraber, petrol fiyatlarında beklenenin üstünde gerçekleşen artışların, ücret düzeyleri ve tüketim harcamalarında gözlemlenen yükselmelerin, rekabet gücünü artıran döviz kurlarının ve yine bazı ülkelerde yatırım hacminde gerçekleşen beklenti üstü yatırım harcamalarının katkısıyla yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Geçen beş yıllık dönemde özellikle Rusya ekonomisinin 1998 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından güçlü bir toparlanma göstermesi ve düşük düzeyde gerçekleşen enflasyon haddiyle birlikte sağlanan ekonomik istikrarın katkısıyla, Bağımsız Devletler Topluluğuna üye ülkelerde büyüme performansı önceden tahmin edilmeyen ölçüde güçlü seyretmiştir.

Ancak sözkonusu büyüme eğiliminin sürdürülmesi, yatırım ortamını iyileştirecek çabaların sürdürülmesine, bu arada piyasa ekonomisinin çalışmasını güçlendirecek kurumsal düzenlemelerin yürütülmesi ile yapısal yeniden düzenlemelerin tamamlanmasına bağlı bulunmaktadır.

1998 yılı krizinden buyana geçen dönemde alınan mesafeyi göstermesi açısından, 2003 yılında Moody's derecelendirme kuruluşunun Rusya'nın dış borçlar notunu 'yatırım yapılabilir' düzeye yükseltmiş olmasından da gözlemlendiği gibi, Rusya'nın göstermiş olduğu ekonomik performans gerçekten etkileyici olmuştur. Ancak Rusya'da ekonomi güçlü bir büyüme gösterirken enflasyonun aşağıya çekilmesi yolunda alınan mesafe biraz sınırlı kalmıştır. Bu durum daha sıkı bir para politikası uygulanması, daha esnek bir döviz kuru politikası izlenmesi ve döviz kuruna yapılan dış müdahalelerin daha iyi sterilize edilmesine olan ihtiyaca işaret etmektedir. Bu arada daha daraltıcı bir maliye politikası enflasyonun geri çekilmesine ve ulusal paranın değer kazanması yolundaki baskılara karşı faydalı sonuçlar verebilecektir.

Ukrayna'da zayıf bir tarımsal üretim elde edilmesine karşılık 2003 yılında yüzde 9.3 gibi hızlı bir hasıla büyümesi gerçekleştirilmiştir.

Topluluğun büyük ekonomilerinde gerçekleşen güçlü ekonomik büyüme küçük ekonomilerdeki büyümeyi de olumlu şekilde etkilemiştir. Topluluğun, dış borç yükü yüksek üç ülkesinin - başta Ermenistan olmak üzere, Gürcistan ve Moldova - dış borç göstergelerinde 2003 yılında olumlu yönde gelişme gözlemlenmiştir.

TABLO I.2.14.
BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın %'si)	
	2002	2003	2004*	2005*	2002	2003	2002	2003
Bağımsız Devletler Top.	5.1	7.6	6.0	5.2	13.8	12.1	6.9	7.0
Rusya	4.7	7.3	6.0	5.3	15.8	13.7	8.9	8.9
Ukrayna	5.2	9.3	6.0	4.0	0.8	5.2	7.5	6.0
Kazakistan	9.5	9.5	8.0	7.5	5.9	6.4	-2.8	2.4
Belarus	5.0	6.8	4.8	3.5	42.6	28.4	-2.6	-2.6
BDT-7	6.4	6.2	5.1	6.2	17.7	8.5	-4.2	-7.3
Ermenistan	12.9	12.0	7.0	6.0	1.1	4.8	-6.6	-7.7
Azerbaycan	10.6	11.2	8.1	13.2	2.8	2.2	-12.3	-25.8
Gürcistan	5.5	8.6	6.0	5.0	5.6	4.8	-6.0	-7.9
Kırgız Cumhuriyeti	-	5.2	4.1	4.5	2.1	2.7	-3.9	-3.5
Moldova	7.8	6.3	5.0	4.0	5.3	11.7	-6.0	-7.9
Tacikistan	9.1	10.2	8.0	4.0	12.2	16.4	-2.7	-1.3
Özbekistan	3.2	0.3	2.0	2.0	44.3	14.8	2.5	7.0
Net Enerji İhracatçıları⁽²⁾	5.1	7.5	6.1	5.5	14.8	12.9	7.7	7.8
Net Enerji İthalatçıları⁽³⁾	5.2	7.9	5.4	3.8	10.7	9.5	3.2	2.7

(1) Yıllık ortalamalara göre

(2) Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan'ı içermektedir.

(3) Ermenistan, Belarus, Gürcistan, Kırgız Cumhuriyeti, Moldova, Tacikistan, Ukrayna ve Özbekistan'ı kapsamaktadır.

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, S. 42.

1.2.8. ORTA-DOĞU ÜLKELERİ

Yılın ikinci yarısından itibaren petrol üretiminde sağlanan artışın ve Irak savaşının ardından siyasi alandaki belirsizliklerde meydana gelen azalmanın etkisiyle Orta-Doğu bölgesinde 2003 yılında ekonomik büyüme güçlenme göstermiştir. Herne kadar yılın birinci yarısında savaş bölgede ticaret ve yatırım hacmi ile turizm gelirlerinde azalmaya yol açmışsa da, bölgedeki bazı ülkelerin yeniden imar faaliyetleri ve ticari ilişkiler alanında ihaleler kazanması, ayrıca turizm faaliyetlerinin yeniden canlanması sonucu bölgede ekonomik faaliyet hacmi yılın ikinci yarısında toparlanma göstermiştir. Bölgedeki petrol üreticisi ülkeler, hem petrol fiyatlarındaki artıştan, hem Irak'ın piyasadan geçici süre ile çekilmesi, ayrıca küresel ekonomik toparlanma sonucu petrole olan talebin artması nedeniyle üretim düzeylerini artırma olanağına kavuşmuş olmaktan dolayı fayda sağlamışlardır. Bu gelişmeler bölge ülkelerinin cari işlemler hesabında ve mali dengelerinde iyileşmeler meydana gelmesine olanak sağlamıştır.

Ancak bölgede siyasi alanda karşı karşıya bulunulan belirsizlikler ve bir çözüme kavuşturulamamış güvenlik sorunları, bölgede ekonomik büyümeyi aşağıya çekici risk faktörleri olarak varlıklarını korumaktadırlar. Diğer taraftan bölgenin genelinde işsizlik hadleri yüksek düzeyde bulunmakta olup, çalışma çağındaki nüfus sayısında gözlemlenen hızlı artış sorunun önceliğini yükseltmektedir.

Irak'ta petrol üretimi savaş öncesi düzeye yükselmiş olmakla beraber iç güvenlik sorunu giderek büyümekte, bu durum petrol üretiminin kesintisiz sürdürülmesi hususunda önemli bir risk faktörü oluşturmaktadır. Bölgenin petrol ihracatçısı ülkeleri arasında bulunan İran'da ekonomik büyüme; artan petrol gelirleri, mali alandaki genişletici önlemler, hızlı kredi hacmi genişlemesi, iş aleminin güven duygusunun pekişmesi ve yapısal reformların devam edeceği yönündeki beklentilerin artması gibi nedenlerle hem güçlü hem daha geniş tabanlı bir biçimde devam etmektedir. Ancak hükümetin elde edilen petrol gelirlerinden yapmakta olduğu hacimli harcamalar hem likiditeyi hem enflasyon düzeyini artırıcı bir etki doğurmaktadır.

Mısır'da daha önce yapılan devalüasyonun ve Irak savaşından sonra turizm sektöründe gözlemlenen canlanmanın etkilerini yansıtabilecek biçimde 2003 yılında ekonomik büyüme daha fazla canlılık kazanmıştır. Bununla beraber mali dengenin sağlanması, kamu borçlarının sürdürülebilirliğinin sağlanması için mali alanda önlemler alınması, enflasyonist baskıların yumuşatılması için sıkı para politikası uygulanması ve döviz kuru rejiminin daha esnek hale getirilmesi, diğer taraftan hızla büyüyen işgücü arzına istihdam olanağı sağlayacak önlemlere (önerilen sıkı maliye ve para politikaları altında güç olmakla beraber) ağırlık verilmesi önem taşımaktadır. Suriye'de

Irak savaşının ardından, Irak'a olan ihracatın artmasının ve faiz hadlerinin geri çekilmesi ve özel bankaların açılmasını da içeren bazı yapısal reformların uygulamaya konulmuş olmasının katkısıyla ekonomik büyümenin daha güçlenmesi beklenmektedir. 2002-03 yıllarında yapılan önemli düzeydeki döviz kuru ayarlamalarının ardından Lübnan'da ihracat hacmi toparlanmış ve turizm sektörü gelişme göstermiştir. İsrail'de özellikle dış talebe bağlı bir ekonomik toparlanmanın ilk safhalarında bulunmaktadır.

TABLO I.2.15.
ORTA-DOĞU ÜLKELERİ
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın %'si)	
	2002	2003	2004*	2005	2002	2003	2002	2003
Orta-Doğu Ülkeleri	4.2	5.4	4.1	5.0	7.5	8.6	4.6	7.3
Petrol İhracatçıları	4.6	6.3	4.2	5.2	9.4	10.4	5.7	8.8
Suudi Arabistan	1.0	6.4	0.7	3.2	-0.6	0.5	6.3	12.9
İran	7.2	5.9	5.9	5.8	15.8	17.0	3.3	0.1
Kuveyt	-0.4	9.9	0.7	2.7	1.4	1.2	11.9	16.9
Birleşik Arap Emirlik.	1.9	7.0	2.4	4.6	3.1	2.8	4.9	8.5
Maşrek Ülkeleri	3.2	3.0	3.7	4.4	2.0	3.2	0.1	1.4
Mısır	3.2	3.1	3.7	4.5	2.4	3.2	0.7	2.4
Suriye	3.2	2.5	3.6	4.0	0.6	4.3	7.1	5.0
Ürdün	5.0	3.2	5.0	5.5	1.8	2.3	4.5	11.1
Lübnan	2.0	3.0	3.0	3.0	1.8	1.4	-13.2	-12.6
Bilgi notu								
İsrail	-0.8	1.3	2.4	3.4	5.7	0.7	-1.3	-0.2

(1) Yıllık ortalamalara göre

* Beklenen

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, S. 47

I.2.9. AFRİKA ÜLKELERİ

Küresel düzeyde fakirliğin azaltılması alanında yakın geçmiş dönemde önemli ilerlemeler sağlanılmıştır. 1990 yılında dünya nüfusunun yüzde 28'i aşırı fakirlik ortamında yaşarken, yapılan son tahminler bu oranın yüzde 22'ye düştüğünü göstermektedir. Ancak dünyada fakirliğin azaltılması alanında gerçekleştirilen bu iyileşmenin önemli bir bölümü Doğu ve Güney Asya'da, özellikle Çin ve Hindistan'da gerçekleştirilmiştir. Ancak Afrika'nın, Büyük Sahranın altında kalan kesiminde ise fakirliğin arttığı tahmin edilmekte olup, toplam nüfusun yaklaşık yarısı fakirlik çizgisinin altında yaşamaktadır (aşırı fakirlik ortamında yaşayanların gerçek sayısının 60 milyon arttığı tahmin edilmektedir). Fakirliğin azaltılması alanında değişik bölgelerin göstermiş olduğu başarı düzeyinin farklılığı, doğrudan bu bölgelerin gerçekleştirmiş oldukları ekonomik büyüme performansına bağlı bulunmaktadır. Örneğin Doğu Asya'da ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 7 dolayında gerçekleşirken, Sahra-altı Afrika'da ekonomik durgunluk hüküm sürmektedir.

Dünyada aşırı fakirliğin 2015 yılına kadar yarı yarıya azaltılmasını öngören 'Yeni Binyıl Gelişme Hedefi'ne göre Sahra-altı Afrika'da yıllık büyüme hızının önemli ölçüde, muhtemelen yüzde 7'ye yükseltilmesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda bazı umut verici gelişmeler olmaktadır: Özellikle son yıllarda bazı ülkeler makroekonomik politikalarını güçlendirme yolunda belirgin mesafe almışlardır, enflasyon düşürülmüş, mali dengeler iyileştirilmiş ve 'Aşırı borçlu Fakir Ülkeler Programı' çerçevesinde borçluluk oranları gerilemiştir. Bu çabaların sonuçları yavaşta olsa alınmaktadır. Küresel ekonomik durgunluğa rağmen son üç yıllık dönemde Sahra-altı Afrika'da ekonomik toparlanma gözlemlenmektedir. Bölgede ortalama büyüme oranının 2004 yılında yüzde 4 1/4'e yükselmesi beklenmektedir.

Konu ülkeler bazında ele alındığında; Güney Afrika'da ekonomik büyümenin ılımlı da olsa biraz hızlanacağı, ihracatçıların toparlanan küresel ekonomiden ve artan emtia fiyatlarından fayda sağlayacağı beklenmektedir. Nijerya'da artan petrol üretimi 2003 yılında istisnai ölçüde bir büyümenin gerçekleştirilmesinde etkili oldu. Genişletici mali ve parasal politikalar enflasyon oranının yükselmesinde ve uluslar arası rezervlerin düşmesinde rol oynamıştır.

Kuzey Afrika'da Cezayir'de 2003 depreminin ardından yürütülen yeniden inşa programının ve artan petrol üretiminin katkısıyla ekonomik büyüme yüzde 6 1/4 olarak gerçekleşmiştir. Fas ve Tunus'ta ise geçirilen kurak yılların ardından elverişli iklim koşullarının olanak verdiği tarımsal üretim artışının etkisi azalacağından, ekonomik büyümenin 2004'te biraz yavaşlaması beklenmektedir.

TABLO I.2.16.
AFRİKA ÜLKELERİ
(Yıllık % Değişme)

	Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla				Tüketici Fiyatları ⁽¹⁾		Cari İşlemler (GSYİH'nın%'si)	
	2002	2003	2004*	2005*	2002	2003	2002	2003
Afrika	3.5	4.1	4.2	5.4	9.8	10.3	-1.7	-0.7
Magrib Ülkeleri	4.4	6.2	4.2	4.5	2.1	2.2	4.5	6.0
Cezayir	4.1	6.7	4.4	4.3	1.4	2.6	7.8	11.3
Fas	3.2	5.5	3.0	4.0	2.8	1.2	4.1	3.1
Tunus	1.7	6.1	5.6	6.0	2.8	2.7	-3.5	-2.9
Sahra Altı Ülkeleri	3.4	4.4	5.1	7.0	14.0	17.4	-5.6	-4.0
Afrika Boynuzu Ülkeleri	3.9	1.9	6.4	6.4	1.3	10.5	-8.5	-7.3
Göller Bölgesi Ülkeleri	4.6	3.7	5.1	5.8	8.8	7.7	-3.0	-3.3
Kenya	1.0	1.5	2.6	3.6	2.0	9.7	-	-2.3
Güney Afrika Ülkeleri	2.3	2.4	4.7	6.3	44.3	54.3	-3.5	-3.7
Batı ve Merkezi Afrika Ülk.	3.4	6.4	4.9	8.0	8.4	9.7	-7.0	-3.6
Nijerya	1.5	10.6	0.9	5.9	13.7	14.4	-10.7	-2.8
CFA Frank Bölgesi Ülkeleri	4.4	4.1	7.9	10.8	3.8	2.0	-4.7	-4.1
Güney Afrika Cumhuriyeti	3.6	1.9	2.6	3.2	8.9	6.0	0.3	-1.2
Petrol İthal Edenler	3.1	3.0	4.2	4.7	8.9	9.6	-1.9	-2.2
Petrol İhraç Edenler	4.6	8.0	4.2	7.7	12.3	12.6	-1.1	3.4

* Beklenen

(1) Yıllık ortalamalara göre

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, S. 49.

I.2.10. 2004 YAZINDA KÜRESEL EKONOMİNİN GÖRÜNÜMÜ

Küresel ekonominin giderek hızlanan bir ivmeyle toparlanacağı yolundaki beklentiler; Avrupa'da yılın ikinci çeyreğinde ekonomik büyümenin, beklentilerin ve birinci çeyrek rakamlarının altında kaldığının, Japonya'da ise toparlanmanın keskin bir şekilde yavaşladığının ayrıca Haziran ayında A.B.D.'nin dış ticaret açığının rekor oluşturacak bir sıçramayla 55.8 milyar Dolara yükseldiğinin açıklanmasıyla biraz zayıflamış bulunuyor.

Şu anda küresel ekonomide gözlemlenmekte olan toparlanma esas itibarıyla Amerikan tüketicisinin tüketim talebine dayanıyor. Ancak bu tüketim talebinin sürdürülmesi A.B.D.'nin çok yüksek boyutta dış ticaret açığı vermesi ile olanaklı. Bu ülkede halen hükümet bütçesi açık verdiği gibi, hanhalklarının tasarruf eğilimi de çok düşmüş bulunuyor. A.B.D.'nde hanhalklarının, iş aleminin ve hükümetin toplam tasarruf oranı bu güne kadar ki en düşük düzeyine, GSMH'nin yüzde 13.8'ine düşmüş bulunuyor. Amortismanlar düşüldüğünde net tasarruf oranı 2003 yılı başlarında sadece yüzde 0.4'e düşmüştü. Bu oran şimdi yüzde 2.0'ye ulaşmış ise de üretim kapasitesinde gerekli artırımları yapabilmek için bu rakam çok yetersiz kalıyor. Net tasarruf oranı bu ülkede, 80'li ve 90'lı yıllarda ortalama yüzde 5.3 ve 60'lı ve 70'li yıllarda da yüzde 9.6 idi. Tasarruf açığı olan bir ülke büyümesini ve bu şekilde global ekonomik toparlanmayı desteklemeyi daha ne kadar sürdürebilir. Hernekadar FED Temmuz ayı başında faiz hadlerinde yaptığı 0.25 puanlık artırımın ardından, "ekonominin daha hızlı bir toparlanma sürecine girmesi beklenmektedir" yargısıyla 10 Ağustos tarihinde tekrar 0.25 puanlık bir artırımla faiz hadlerini yüzde 1.5'e yükseltmişse de, Temmuz ayında Amerika'da yeni konut satışlarının yüzde 6.4 oranında düştüğünün açıklanması, toparlanma süreci konusunda fazla iyimser olmayanları haklı çıkaracak bir nitelik taşıyor. Diğer taraftan A.B.D.'nde istihdam hacminin ekonomik büyümeye paralel olarak büyümemesi ekonomik alanda önemli bir sorunun süregeldiğine işaret ediyor. Gerçekten Amerika'da istihdam hacmindeki genişleme, çalışabilir yaştaki nüfus sayısında meydana gelen artışın dahi altında kalıyor. Ve ücretlerde bir artış olmaması nedeniyle, tüketim talebinde meydana gelebilecek bir genişlemeyi zaten yüksek düzeylere ulaşmış olan hanhalkı borçlarında yeni bir artış gitmeden reel satınalma gücü artışları ile karşılama olanağı kalmıyor.

Euro Bölgesinde 2004 yılının ikinci çeyreğinde ekonomik büyüme yüzde 0.5'te kalarak birinci üç aylık dönemin gerisine düştü. Büyüme hızı ülkeden ülkeye değişiklik gösteriyor. Ekonomik büyüme Fransa'da gücünü korurken, Hollanda ve İtalya'da zayıf gözüküyor. Bazı ekonomistler, büyüme hızı beklentilerin altına düşen Amerikan ekonomisinin ve artan petrol fiyatlarının, ihraç talebinin iç talebi canlandırması

ile güçlü bir büyüme sürecine girmesi beklenen Avrupa ekonomisini olumsuz etkileyebileceği kaygısını taşıyorlar.

Birinci çeyrekte yıllık bazda yüzde 1.6 düzeyinde büyüme sergileyen Japonya'da ikinci çeyrekte ekonomik büyüme beklentilerin çok altında gerçekleşti ve reel yüzde 0.4 oranında büyüdü. Japonya'da nominal GSYİH ise birbirini izleyen beş çeyrek yıllık bir dönemden sonra ilk kez yüzde 0.3 oranında daralma gösterdi.

Halen dünyanın büyüme motoru görüntüsünü taşıyan A.B.D. için petrol fiyatlarındaki artış hanehalklarının satınalma gücünü azaltan bir vergi niteliği taşıyor ve petrol fiyatlarının Ağustos sonu itibariyle çıkmış oldukları düzeyde uzun süre tutunması büyüme hızını aşağı çeken bir etki yaratıyor.

Küresel ekonomik toparlanmanın sürdürülebilirliği açısından esas sorun, A.B.D.'nin süregelen ve artık GSMH'nın yüzde 5'inin üstüne çıkan ticaret açığını daha ne kadar süre ile bu boyutta sürdürebileceği hususunda düğümlenmektedir.

1.3. DÜNYA TİCARETİ

1986-95 döneminde yıllık ortalama yüzde 6.2, 1996 yılında yüzde 7.0 ve 1997 yılında da yüzde 10.4 oranında yüksek düzeylerde büyüme göstermiş olan dünya mal ve hizmetler ticaret hacmi, 1997 yılı ikinci yarısında Uzak-Doğu Asya'da başlayarak süratle bölgeyi etkisi altına alan ve daha sonra 1998 yılı Ağustos ayında Rusya ve 1999 yılı başında Brezilya'da başgösteren ekonomik bunalımlara yol açan krizden önemli biçimde olumsuz yönde etkilenmiştir. 1997 yılında olumsuz etkileri yılın sonuna doğru hissedilmeye başlayan krize rağmen yüzde 10.4 oranında büyüme gösteren dünya ticaret hacminde 1998 yılında genişleme oranı, keskin bir düşüşle yüzde 4.4 olarak gerçekleşmiş, küresel krizin dünya ticareti üzerindeki etkileri 1999 yılında da belirgin bir şekilde hissedilmiştir. 1998 yılında yüzde 4.4 ve 1999 yılında da 5.9 oranında büyüme gösteren dünya emtia ticareti hacmi, 2000 yılında dünya genelinde yaşanan olağanüstü ekonomik büyümenin etkisiyle çok hızlı bir genişleme ortaya koymuş ve yüzde 12.5 gibi rekor bir düzeyde büyümüştür.

TABLO I.3.1.
DÜNYA TİCARETİ
(Yıllık % Değişme)

	2002	2003	2004*	2005*
Emtia Ticaret Hacmi				
Dünya Ticareti (1)	3.4	4.5	8.6	10.2
OECD geneli	2.0	2.8	7.3	8.5
NAFTA geneli	0.9	2.4	8.3	8.8
OECD Asya-Pasifik	7.6	8.6	11.6	10.9
OECD Avrupa	1.3	1.6	5.6	7.7
OECD dışı Asya	10.0	10.5	14.1	17.1
OECD dışı diğer	3.3	6.6	8.3	9.5
OECD Ülkeleri İhracatı	1.6	2.2	7.5	8.9
OECD Ülkeleri İthalatı	2.4	3.4	7.0	8.2
Ticaret Fiyatları⁽²⁾				
OECD İhracatı	2.0	11.5	5.0	-0.4
OECD İthalatı	1.1	10.7	4.7	-0.4
OECD dışı ihracat	-0.4	6.8	5.0	1.4
OECD dışı ithalat	-0.5	6.2	5.0	1.3

* Beklenen

(1) Dünya ithalat ve ihracat hacimlerinin aritmetik ortalamalarının büyüme hızları

(2) Dolar cinsinden ortalama birim değerler

Kaynak: OECD Economic Outlook, No: 74, Preliminary Edition, Temmuz 2004, S. 30.

Aşağıda verilen ve daha uzun dönemi kapsayan tablodan açıklıkla görüleceği üzere, 10 yıllık ortalamalar itibarıyla 1986-95 döneminde yıllık ortalama yüzde 6.4 ve 1996-2005 döneminde yıllık ortalama (beklenen) yüzde 6.2 oranında bir büyüme göstermiş olan dünya mal ticareti hacmi, uzun bir dönemin ardından 2001 yılında ilk kez reel bir daralma (Yüzde -0.5) göstermiştir.

TABLO I.3.2.
DÜNYA TİCARETİ
(% Değişme)

	On Yıllık Ortalamalar		1999	2000	2001	2002	2003	2004
	1986-1995	1996-2005						
Mal ve Hizmet Ticareti								
Dünya ticareti								
Hacim	6.2	6.1	4.4	5.9	12.5	0.1	3.1	4.5
Fiyat Deflatörü (\$)	4.1	-	-5.4	-2.0	-0.5	-3.3	1.3	11.7
Ticaret hacmi								
İhracat								
Gelişmiş ülkeler	6.3	5.4	4.2	5.6	11.7	-0.8	1.9	2.7
Gelişmekte olanlar	6.2	8.1	5.3	4.5	14.6	3.2	6.5	8.7
İthalat								
Gelişmiş ülkeler	6.5	5.7	5.9	8.2	11.6	-0.8	2.3	3.5
Gelişmekte olanlar	4.6	7.4	-0.9	0.5	15.9	3.0	6.2	8.9
Ticaret Hadleri								
Gelişmiş ülkeler	0.9	-0.1	1.3	-0.3	-2.4	0.3	0.9	0.7
Gelişmekte olanlar	-2.2	0.2	-7.3	3.6	7.3	-3.2	0.7	0.2
Mal Ticareti								
Dünya Mal Ticareti Hacmi								
İhracat								
Gelişmiş ülkeler	6.4	5.3	4.4	5.2	12.5	-1.5	1.7	2.6
Gelişmekte olanlar	6.5	8.1	5.3	3.5	15.3	2.7	6.4	10.6
İthalat								
Gelişmiş ülkeler	6.9	5.9	6.0	8.6	12.3	-1.7	2.4	3.9
Gelişmekte olanlar	4.7	7.8	0.3	-0.5	16.5	3.0	6.4	10.6
Fiyat Deflatörü (\$)	4.0	-0.1	-6.2	-1.5	-	-3.5	0.9	11.6
Dünya ticaret fiyatları (\$ cinsinden)								
Mamul ürünler	6.0	0.2	-1.7	-1.7	-4.8	-2.8	2.4	14.5
Petrol	-4.5	4.6	-32.1	37.5	57.0	-13.8	2.5	15.8
Yakıt dışı temel mallar	3.2	1.3	-14.3	-6.7	4.5	-4.0	0.5	7.1
Dünya toplam ihracatı (Milyar \$)								
Mal ve hizmetler	4.249	8.146	6.784	7.018	7.819	7.559	7.917	9.228
Mallar	3.395	6.501	5.384	5.579	6.286	6.023	6.289	7.370

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, Nisan 2003, S. 200.

Küresel ekonomik durgunluk nedeniyle zaten şiddetli bir yavaşlama dönemine girmiş olan dünya ticareti 11 Eylül olaylarının ardından daha da sarsılmış ve toparlanma süreci bir süre daha ertelenmiştir. 2001 yılında mamul ürün ticaretinde yaşanan rekor düzeydeki daralmanda, ileri teknoloji sektörlerindeki çöküş ve sanayileşmiş ülkelerde imalat sektörlerinde maruz kalınan durgunluk etkili olmuştur.

Dünya ticaretinde 2001 yılında yaşanan daralmadan olumsuz yönde en çok etkilenen bölgeler Uzak-Doğu Asya ülkeleri ve Latin Amerika olurken , Merkezi Avrupa ülkeleri biraz yavaşlamış olmakla beraber yine de dış ticaret hacimlerinde artış eğilimini koruyabilmişler, buna karşılık Afrika ülkeleri ticaret hacmi daralmasından ziyade ihraç malları fiyatlarındaki gerilemelerden zarar görmüşlerdir.

2001 yılında Dünya ticaretinde gözlemlenen daralmanın ardından küresel ekonomik toparlanmaya paralel bir şekilde Dünya mal ve hizmet ticaret hacmi tekrar büyüme süreci içersine girmişse de bu büyüme geçmiş dönemlerle kıyaslandığında çok sınırlı kalmıştır. OECD ve IMF tarafından yapılan çalışmalara göre dünya mal ve hizmet ticareti hacmi 2002 yılında yüzde 3.1 oranında bir büyüme göstermiştir.

Dünyada mal ve hizmet ticareti hacmi küresel ekonomik toparlanmaya paralel olarak 2002 yılındaki yüzde 3.1 düzeyinden 2003 yılında yüzde 4.5'e yükselmiştir. Ticaret hacmindeki bu genişlemede, yukarıda verilen Tablodan açık biçimde görüleceği üzere, özellikle Asya'da olanlar olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin ve geçiş halindeki ekonomilerin artan ithalat talepleri etkili olmuştur. Ticaret hacmindeki büyüme esas itibariyle yılın ikinci yarısında gerçekleşirken, Dolar cinsinden toplam değer olarak 2003 yılında bir önceki yıla göre, mal ve hizmet ihracat hacmi yüzde 16.6 oranında, sadece emtia ihracatı ise yüzde 17.2 oranında büyümüştür (bu büyüme oranlarında Doların yıl içindeki değer kaybı da etkili olmuştur).

İki yıllık bir düşüş döneminden sonra A.B.D.'nin emtia ihracatı 2003 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren artmaya başlamıştır. Ticaret konusu olan mallar için talep esnekliğinin küçük olması nedeniyle Doların değer kaybının A.B.D.'nin ihracat ve ithalat hacmi üzerinde fazla etkili olmadığı gözlemlenmektedir.

Doğu Asya ülkelerine yapılan sermaye ve bilişim ve haberleşme teknolojisi malları ihracatının hız kazanmasıyla Japonya'nın ihracat hacmi 2003 yılının ikinci yarısında belirgin artış göstermiştir.

Euronun değer kazanması Avrupa'dan yapılan ihracat üzerinde baskı oluşturmuş ise de hem ihracatçıların fiyatlarını piyasaya göre ve ithalatçı ülke parasına göre belirle-

meleri, hem küresel talebin artması Euronun değer kazanımının olumsuz etkisini büyük ölçüde gidermiştir.

Avustralya ve Yeni Zelanda'da, ulusal paralarının değer kazanımı nedeniyle, ihracat zayıflarken ithalat hacmi büyümüştür.

Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerde yaşanan güçlü ekonomik büyüme, Rusya'nın diğer üye ülkelerden yaptığı ithalatın hızlı genişlemesi ve artan petrol fiyatları, bu bölgenin dış ticaret hacminin 2003 yılında hızla genişlemesini sağlamıştır.

Merkezi ve Orta Avrupa ülkelerinin bazılarında ulusal paranın değer kazanımı nedeniyle ihracat zayıflarken diğer bazılarında artan rekabet gücü ile dış satım hacmi büyümüştür.

Küresel ekonomik toparlanma ve artan emtia fiyatları Afrika ülkelerinin dış ticaret hacminin ılımlı bir düzeyde, yüzde 4 ¹/₂ oranında genişlemesi sonucunu getirmiştir.

Doğu Asya ülkelerinin ticaret hacmi 2003 yılında çarpıcı bir genişleme göstermiştir. Dünya Ticaret Örgütüne üye olmanın getirdiği ivme, artan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, çok uluslu şirketlerin üretimlerini bu ülkeye kaydırmaları, güçlü iç ekonomik performans ve küresel ekonomideki toparlanmanın etkisiyle Çin'in ihracat ve ithalat hacmi 2003 yılında yüzde 30 oranında büyümüştür. Pakistan'ın Avrupa Birliği'ne ve A.B.D.'ne yaptığı tercihli tekstil ürünleri ihracatındaki kotaların genişletilmesi sonucu Güney Asya'nın ihracat performansı yüksek olmuştur.

2003 yılında Latin Amerika ve Karayipler'de dış ticaret daha dengeli bir gelişme göstermiştir. İthalat hacmi daralma gösterirken değer olarak cüzi bir artış ortaya koymuştur. Latin Amerika'nın ihracat hacmi 2003 yılında sadece yüzde 1.4 oranında bir genişleme göstermiştir. Bunda Meksika'nın ve Arjantin'in ihracat hacminde yaşanan zayıf gelişme ile Venezuela'dan yapılan petrol ihracatındaki azalma etkili olmuştur. Meksika'nın ihracat hacmi A.B.D. ekonomisinde uzun süren durgunluk ile Çin'in rekabetinden zarar görmüştür.

I.4. MAL (EMTİA) PİYASALARI

Küresel ekonomik toparlanmanın ve Doların değer kaybının etkisiyle, 2003 yılının ikinci yarısı ile 2004 yılı başlarında dünyada temel mallar fiyat endeksi, Dolar cinsinden yüzde 20 oranında, Özel Çekme hakkı (SDR) cinsinden ise yüzde 13 oranında artış göstermiştir. Emtia fiyatlarındaki artış genelde tüm malları etkilemiş hem yakıt hem yakıt dışı mallardaki fiyat artışları endeksin yükselmesinde etkili olmuştur. (1 SDR = 1.46682 \$ - 01.08.2004 itibariyle)

Petrol Piyasası

Küresel ekonomideki yavaşlamayı takiben 2001 yılı sonlarında 20 Dolar/varilin altına gerileyen petrol fiyatları 2002 yılında sürekli bir artış eğilimi sergilemiş, bu artış eğilimi 2003 yılının ilk çeyreğinde Irak savaşının getirdiği belirsizlik ve gelişmiş ülkelerin stratejik stoklarının düşük düzeyde bulunması nedeniyle hızlanmış ve Mart 2003 ayı itibariyle 34 Dolar/varile yükselmiştir. Ancak daha sonra petrol talebinin yumuşaması ve stokların artmasıyla petrol fiyatları gevşemiş ve Mayıs ayında, Irak'taki durumun sakinleşmesiyle, OPEC'in saptadığı 22-28 Dolar aralığında kalacak şekilde, yılın en düşük düzeyine gerilemiştir. İkinci çeyrekteki mevsimlik zayıflamanın ardından başta Çin olmak üzere A.B.D. ve Japon ekonomilerinin canlanması petrole olan talebi tekrar yükseltmiştir.

Petrol fiyatlarındaki artış 2004 yılında da sürmüş ve Nisan 2004'te petrol fiyatı 34 Dolara Ağustos ayı başlarında da 43-45 Dolara kadar yükselmiştir.

Uluslar arası Enerji Ajansı'na (IEA) göre 2003 yılında küresel petrol talebi yüzde 2.1 oranında veya günde 1.6 milyon varil yükselmiştir ve bu artış, yılın başlarında yapılan günlük 1 milyon varillik artış tahmininden çok yüksektir. Talepteki bu hızlı artışta, Çin'deki, Kuzey Amerika'daki ve Asya'nın OECD üyesi olmayan ülkelerindeki hızlı ekonomik büyüme temel etken olmuştur. IEA verilerine göre 2003 yılının ikinci yarısında Çin'de yükselen elektrik ve benzin tüketimi, petrole olan talebi yıllık bazda, yüzde 14 oranında yükseltmiştir. Artan talebin fiyat düzeyi üzerindeki etkisini, petrol arzında yaşanan sıkıntılar daha da artırmıştır. Irak'taki güvenlik sorunu petrol tesis ve hatlarına yapılan sabotajlar bu ülkenin petrol üretiminin ve ihracatının savaş öncesi düzeyin altında kalması sonucunu getirirken Venezuela'nın üretimi de 2002 yılı Aralık ayındaki grev öncesi düzeyin altında kalmıştır.

TABLO I.4.1.
EMTİA FİYATLARI
(Yıllık % Değişme, \$ Fiyatı Üzerinden)

	On Yıllık Ortalamalar		1998	1999	2000	2001	2002	2003
	1986-95	1996-2005						
Yakıtdışı Temel Mallar	3.2	-1.3	-14.3	-6.7	4.5	-4.0	0.5	7.1
Yiyecek	1.5	-1.4	-11.0	-11.6	1.7	2.3	0.7	5.9
İçecekler	-1.2	-3.8	-13.2	-21.3	-15.1	-16.1	16.5	4.9
Tarım Ham Mad.	7.2	-1.4	-16.7	1.2	4.6	-4.9	1.6	3.5
Metaller	4.5	-0.8	-17.7	-1.1	12.2	-9.8	-2.7	11.9
Ort. Petrol Spot Pi. Fi.	-4.5	4.6	-32.1	37.5	57.0	-13.8	2.5	15.8
Petrol Fiyatı Dolar/varil	17.64	23.41	13.08	17.98	28.24	24.33	24.95	28.89

Kaynak. IMF, World Economic Outlook, Nisan 2004, S.217.

Yakıt-dışı Temel Mal Piyasaları

Talep zayıflığından ötürü 2003 yılı ilk yarısında hafifçe gerileyen yakıt dışı temel mal fiyatları, başta A.B.D. ve Çin olmak üzere hızlanan ekonomik faaliyet hacmi ve düşmekte olan stok düzeyleri nedeniyle, yılın ikinci yarısında ve 2004 yılı başlarında hızlı bir artış göstermiştir. Aşağıda yakıt dışı temel mal fiyatlarının 2003 yılı Temmuz ayı ile 2004 yılı Mart ayları arasındaki dönemde göstermiş olduğu artış Dolar ve Özel Çekme Hakkı (SDR) cinsinden verilmektedir.

Yakıt-dışı Temel Mal Fiyatları
Temmuz 2003 - Mart 2004
(% değişiklik Olarak)

	Dolar Cinsi	Endekse Katkı⁽¹⁾	SDR Cinsi
Yiyecek	26.8	42.7	19.1
İçecekler	5.2	2.9	-1.3
Tarımsal ham Maddeler	7.1	7.7	0.5
Metaller	38.5	46.7	30.0
Yakıt-dışı Mallar Geneli	25.1	100.0	17.4

(1) Mal gruplarının Dolar cinsinden yakıt-dışı mallar genel fiyat endeksi artışına yüzde katkıları

Yukarıdaki Tablodan da görüleceği üzere Temmuz 2003-Mart 2004 döneminde yakıt-dışı temel mal fiyatları genelde Dolar cinsinden yüzde 25.1 ve SDR cinsinden yüzde 17.4 düzeyinde önemli bir yükselme göstermiştir.

Metal fiyatları 2003 yılı ortalarından başlayarak talepte meydana gelen artışa ve yatırımcıların spekülâtif amaçlı alımlarına karşı güçlü bir duyarlılık göstermiştir. Diğer taraftan Çin'in bu malların ithalatındaki belirgin artış da, fiyat yükselmelerinde etkili olmuştur. Bakır, nikel ve çinko fiyatları uzun yıllardır görülmeyen bir yüksekliğe ulaşmıştır. Bakır fiyatları yüzde 75 ve paslanmaz çelik üretimindeki artış nedeniyle nikel fiyatları yüzde 55 oranında yükselmiştir.

Hem talep hem arz alanındaki gelişmeler nedeniyle yiyecek fiyatları da 2003 yılı ikinci yarısı ile 2004 başlarında yükselmiştir. Buğday fiyatları son zamanlarda düş-tüğü düşük düzeyden, A.B.D. ve Avrupa'daki üretimin beklenenin altında olması, stok azalmaları ve özellikle Çin ve Avrupa'daki talep yükselmesi nedeniyle toparlanarak yüzde 25 oranında yükselmiştir. Aralık 2003- Mart 2004 döneminde mısır fiyatları yüzde 30 oranında yükselirken soya ve yağı fiyatları da önemli üreticiler olan A.B.D. ve Brezilya'daki üretim azalmaları nedeniyle (elverişsiz iklim koşulları yüzünden) önemli artış göstermiştir.

Kahve fiyatlarında uzun süredir devam eden düşme eğilimi yerini 2002 yılı ortalarında yükselmeye bırakmış ise de, henüz fiyat düzeyi düşüş dönemi öncesi düzeye gelmemiş bulunuyor. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından yapılan bir çalışmanın sonucuna göre eğer kahve fiyatları 1998 yılındaki düzeylerini koruyabilmiş olsa idi, kahve üreticisi ülkelerin gelirleri, gerçekte elde ettiklerinden 19 milyar Dolar daha fazla olacaktı. Şeker fiyatları 2003 yılında da düşmesini sürdürmüştür. Brezilya'nın artan şeker üretimi piyasayı olumsuz yönde etkilemektedir. Uluslar arası Şeker Kurumu 2004 yılı sonunda dünya şeker stoklarının yıllık tüketimin yarısı olan 70 milyon tona yükselmesini ve bu durumun fiyatları daha da baskı altına almasını beklemektedir.

Çin'in talebinde olan önemli artış ve az da olsa küresel üretimdeki azalma nedeniyle pamuk fiyatları da önemli artış göstermiştir. Lastik ve lastik ürünlerine olan talepte meydana gelen hızlı artış kauçuk fiyatlarının önemli ölçüde yükselmesi sonucunu getirmiştir.

I.5. EKONOMİK BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ

I.5.1. AVRUPA BİRLİĞİ

1 Ocak 1999'dan itibaren son aşamasına geçilmiş olan Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) süreci; 1988 yılında o tarihteki Avrupa Komisyonu Başkanı Delors başkanlığında oluşturulan bir komite tarafından Ekonomik ve Parasal Birliğin kurulmasına ilişkin bir raporun hazırlanması ve anılan raporun , 1989 yılı Haziran ayında yapılan Madrid Zirvesinde tüm üye ülkelerce kabul edilerek, her bir aşamada atılacak adımların tespit edilmesi ile başlamıştır.

EPB'nin üç aşamada gerçekleştirilmesini öngören Delors Planı çerçevesinde birinci aşama 1 Temmuz 1990 tarihinde başlamıştır. Bu aşamanın en önemli unsuru sermaye hareketlerinde tam liberalizasyonun sağlanması ve üye ülkeler ekonomi ve maliye politikalarının birbirine yaklaştırılması olmuştur. EPB'in ikinci ve üçüncü aşamalar için öngördüğü hükümler, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren ve Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Anlaşması içine yasal hükümler olarak yerleştirilmiştir.

1994 yılında başlayan ikinci aşamada, bir Avrupa Para Enstitüsü kurulması ve parasal birliğin kurulması ile birlikte bu kurumun Avrupa Merkez Bankası'na dönüştürülerek, özerk bir biçimde Topluluk para politikasını yönlendirmesi öngörülmüştür. Bu aşama ile birlikte kamu açıklarının ulusal merkez bankalarınca finanse edilmesi

engellenmiş ve parasal politikaların daha yakından izlenebilmesi olanağı elde edilmiştir.

Aralık 1995'te Madrid'de yapılan ve AB devlet ve hükümet başkanları zirvesinde, tek bir para birimine ve ortak para politikasına aşamalı geçişi içeren üçüncü aşamanın başlangıç tarihinin 1 Ocak 1999 olmasına ve ulusal para birimlerinin tedavülden kaldırılarak, AB çapında tek bir para biriminin kullanımına en geç 1 Temmuz 2002 tarihinde geçilmesi kararlaştırılmıştır. 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren 1/1 ölçütünde 1 ECU, 1 Euro'ya çevrilmiş, Euro ile EPB'in nihai aşamasına katılan ülkelerin para birimleri arasındaki kurlar sabitleştirilmiştir. Euro bu tarihten itibaren EPB üyesi ülkelerin para birimi olarak benimsenmiştir.

Üçüncü aşamanın başlaması ile birlikte bağımsız Avrupa Merkez Bankası (AMB) kurulmuş, daha önce Temmuz 1994'te kurulmuş olan Avrupa Para Enstitüsü görevlerini, 1 Haziran 1998 tarihinden itibaren AMB'na devretmiştir. Diğer taraftan Maastricht Anlaşması çerçevesinde Ekonomi ve Parasal Birliğe katılabilme koşulu olarak üye ülkelerce sağlanması gereken makro ekonomik değişken kriterleri ve bu kriterlere uyulmaması durumunda uygulanacak yaptırımlar belirlenmiştir.

Buna göre;

- İlgili üye ülke enflasyon oranı, en düşük enflasyona sahip üç üye ülkenin enflasyon ortalamasından en fazla 1.5 puan fazla olabilir,
- Üye ülke devlet borçlarının GSYİH'ya oranı yüzde 60'ı geçmemelidir,
- Üye ülke bütçe açığının GSYİH'ya oranı yüzde 3'ü aşmamalıdır,
- Üye devlet ulusal parası, Avrupa Döviz Kuru Mekanizmasının izin verdiği dalgalanma marjı içinde kalmalıdır.

EPB alanındaki gelişmelerin yanısıra AB'nin beşinci genişleme perspektifi ilk olarak yine, Aralık 1995'te yapılan Madrid zirvesinde gündeme gelmiştir. Bu zirvede Malta ve Güney Kıbrıs ile katılma müzakerelerinin belirli bir program çerçevesinde başlatılmasına karar verilmiş ayrıca Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin (MDAÜ) Topluluğa katılmalarına yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Maastricht kriterleri AB'ne üye ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birliğe katılabilmeleri için sahip olmaları, sağlamaları gereken şartları belirlerken, Kopenhag kriterleri AB'ne tam üyelik koşullarının esaslarını belirlemektedir. Avrupa Konseyi'nin 1993

yılı Haziran ayında yaptığı Kopenhag zirvesinde belirlenmiş olan AB'ne tam üyelik koşulları üç ana bölümden oluşmaktadır;

Politik Kriterler

AB'ne aday ülkeler;

- İstikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin varlığı,
- Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü,
- İnsan haklarına saygı ve,
- Azınlık haklarının korunması

açılarından değerlendirmeye alınacaklardır.

Ekonomik Kriterler

- Piyasa güçlerinin bağımsız, karşılıklı etkileşimi ile kurulmuş, liberal, piyasaya giriş ve çıkışlarda engellerin bulunmadığı, mülkiyet haklarının (fikri ve sınai mülkiyet) yasal olarak düzenlenmiş olduğu, gelişmiş bir mali sektörün ve fiyat istikrarının olduğu etkin bir piyasa ekonomisinin,
- AB içinde rekabet edebilme gücünü sağlayabilecek makro ekonomik istikrarın, fiziki ve beşeri sermayenin ve teknolojiye uyum sağlayacak yeteneğe sahip firmaların

bulunması gerekmektedir.

Topluluk Müktesebatına Uyum

- AB'nin siyasi birlik ile ekonomik ve parasal birlik hedeflerinin kabulü ve,
- AB'nin aldığı kararlara ve yasalara uyum sağlanması.

gerekmektedir.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen AB Lüksemburg zirvesi, AB'nin genişleme sürecine ilişkin hayati kararların alınmış olması nedeniyle hem AB hem Avrupa'nın geleceği açısından büyük önem taşımıştır. Zirve toplantısında 11 aday ülkenin (MDAÜ ve Güney Kıbrıs) durumu değerlendirilerek bu ülkelerin Topluluğa katılma süreçlerinin başlatılmasına karar verilmiştir.

Yine zirvede alınan karar ile Türkiye'nin tam üyelik konusunda ehil olduğu teyit edilmiş, diğer aday ülkeler ile aynı kriterlere göre muamele göreceği belirtilmiş ancak katılma müzakerelerinin başlatılması için gerekli politik ve ekonomik koşulların henüz sağlanmamış olduğu gerekçesi ile AB'nin genişleme sürecine katılacak ülkelerle başlatılacak müzakerelere Türkiye dahil edilmemiş ve Türkiye'nin adaylığı özel siyasi koşullara bağlanmıştır.

Bu gelişme üzerine Türkiye-AB ilişkileri askıya alınmış, uzun bir aradan sonra 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde yapılan AB Helsinki Zirvesi, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Zirve sonuç bildirisinde, Türkiye'nin AB'ne, diğer tüm adaylarla aynı statüde ve eşit temelde aday olduğu hususu teyit edilmiştir.

Genişleme süreci geniş kapsamlı bir biçimde 7-9 Aralık 2000 tarihinde Nice'de yapılan Zirve Toplantısında da görüşülmüş ve sonuçta AB'nin geleceğine yön verecek olan Nice Anlaşması kabul edilmiştir. Üye ülkelerce onaylanma işleminin 18 ay içinde tamamlanması ile Anlaşmanın 1 Ocak 2005 tarihi itibarıyla uygulamaya konulması kararlaştırılmıştır. Nice Anlaşması ile üzerinde mutabık kalınan konular arasında, genişleme sürecine ilişkin olarak kurumsal yapıda değişiklik, karar alma sürecinde nitelikli oy çoğunluğu prosedürü kapsamının genişletilmesi, ayrıca temel haklar, güvenlik ve savunma, yargı alanında işbirliği ve sosyal güvenlik gibi hususlara yer verilmiştir.

Avrupa Birliği'nin İsveç'te Göteborg'da 15-16 Haziran 2001 tarihlerinde gerçekleştirilen ve Konsey dönem başkanlığının İsveç'ten Belçika'ya devredildiği Zirve Toplantısında, Avrupa'nın geleceği, genişleme, sürdürülebilir kalkınma stratejisi, rekabetçi bir ortamda nitelikli istihdam, barış ve güvenlik için işbirliği, çevre ve üçüncü ülkelerle ilişkiler konuları gündemin ana maddelerini oluşturmuş ve bu hususlarla ilgili olarak gelecek dönemler için yönlendirici ilkeler benimsenmiştir. Genişleme süreci zirvede üzerinde durulan en önemli konulardan birisini oluşturmuş ve bu alanda, özellikle İsveç'in önemli katkısıyla, genişleme sürecinin, İrlanda'da bu konuda yapılan referandumdan olumsuz sonuç alınmasına rağmen, aksatılmadan sürdürülmesi yönündeki kararlılık teyit edilmiştir.

Avrupa Birliği'nin 14-15 Aralık 2001 tarihlerinde yapılan Laeken Zirvesinde genişleme sürecindeki gelişmeler ele alınmış ve AB, 2002 yılı sonuna kadar, hazır olan aday ülkelerin, üye ülke olarak 2004 yılında yapılacak Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılımını sağlayacak şekilde, müzakerelerin sonuçlandırılması yönündeki kararlılığını belirtmiştir.

26 Şubat 2001 tarihinde imzalanan Nice Anlaşması 1 şubat 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Nice anlaşması, birliğe aday 12 ülkenin katılımı öngörüsü ile hazırlanırken Türkiye henüz müzakerelere başlamamış olması nedeniyle bu yapılmaya dahil edilmemiştir. Bilindiği gibi AB, tüm tarihi boyunca ilk kez bu denli çok sayıda ülke ile genişliyor ve bu nedenle başta kurumsal yapı ve karar alma mekanizması olmak üzere Birlik içinde bazı yapısal değişiklikler gerçekleştirilmesi ihtiyacı doğmuştur.

Nice anlaşması Komisyonun yapısında değişiklikler öngörüyor, bu çerçevede 1 Kasım 2004'ten itibaren her üye devlet bir tek komisyon üyesi atayacaktır. Komisyon üyelerinin sayısı 27'nci AB üyesinin katılım anlaşmasının imzalanması ile birlikte Konsey tarafından yeniden belirlenecektir.

2004 yılı Haziran ayında yapılan Avrupa parlamentosu seçimleri ile üye sayısı 625'ten 732'ye yükselmiş ve Nice Anlaşması ile Romanya ve Bulgaristan için belirlenen sandalye sayısı 2004 seçimlerinde diğer üye ülkeler arasında paylaştırılmıştır.

Diğer önemli bir reform, karar alma süreci ile ilgilidir. Konseyde nitelikli çoğunluk ile karar alınan alanlarda, tarım ve ticaret politikası hariç olmak üzere ortak karar prosedürü benimsenmiş ve Parlamentonun sorumluluğu da ortak karar alma yönteminin genişletilen çerçevesi ile arttırılmıştır. Ayrıca toplam 27 konu nitelikli çoğunluk ile karar alınacak konular arasına alınmıştır.

Yeni karar alma sisteminde, Konseyde nitelikli çoğunluk 258 (yüzde 74, 78) oy haline getirilmiştir, buna göre Anlaşma çerçevesinde, Komisyon önerisi ile gerçekleştirilen bir oylamada üye ülkelerin çoğunluğunun olumlu görüşünü kazanmış bir karar tasarısı en az, toplam 345 oydan 258'inin olumlu oyuyla kabul edilebiliyor. Diğer durumlarda ise kararın 258 oyla kabul edilebilmesi için üye ülkelerin en az üçte ikisinin olumlu görüşünün alınması gerekiyor. Romanya ve Bulgaristan Birliğe katılana kadar Konseydeki toplam oy sayısı 321, nitelikli çoğunluk için gerekli oy sayısı ise 232 olarak belirlenmiştir.

Nice Anlaşması ile hukuk sisteminde yapılan değişiklikler, Adalet Divanı'nın giderek artan iş yükünü azaltmak üzere İlk Derece Mahkemesi'nin sorumluluklarının arttırılmasını öngörüyor. Diğer taraftan Anlaşmada üyeler arasında adli işbirliğinin arttırılmasını sağlamaya yönelik hususlar da yer alıyor.

Bilindiği gibi Avrupa Ekonomik Topluluğu ile başlayan süreç, Avrupa Topluluğu'na daha sonra ise Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür. 1991 yılında imzalanmış olan Maastricht Anlaşması'nın ardından AB yeni bir gelişim sürecine girmiştir. Günümüzde

Ekonomik ve Parasal Birlik, hernekadar Birlik üyesi olmanın gerektirdiği ekonomik kriterler üyeler arasında tartışma konusu olmaya devam ediyor ise de, büyük ölçüde sorunsuz olarak işlemektedir. Ortak dışışleri ve güvenlik politikasının kurumsal yapısı oluşmuş ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, NATO ile varılan uzlaşmanın ardından Makedonya'da AB'nin barışı koruma görevini devralması ile uygulamaya geçmiştir.

Ortak Tarım Politikası ve bütçe açığına ilişkin Maastricht kriteri (GSYİH'nın % 3'ü) ekonomik alanda çıkar çatışmalarının gündeme geldiği yoğun tartışmaların yaşandığı iki alan olmuştur. Ortak Tarım Politikası ile ilgili olarak; Fransa'nın çiftçilerini korumak amacıyla sürdürdüğü olumsuz tutum nedeniyle uzun süredir bir sonuca ulaşamayan AB Tarımsal Sübvansiyon Politikasının reforma tabi tutulması üzerindeki görüşmeler nihayet 26 Haziran 2003 tarihinde bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. Avrupa Birliği'nin tarımdan sorumlu Komisyon üyesi Franz Fischler tarafından bir yıl önce sunulan reform önerisinin biraz yumuşatılmış bir şeklini oluşturan Anlaşma, yaklaşık 40 yıldır uygulanmakta olan ve AB Bütçesine yıllık parasal maliyeti 50 milyar Euroyu bulan Ortak Tarım Politikasında önemli değişiklikler getiriyor.

Anlaşma ile hernekadar tarımsal sübvansiyon için harcanan ve AB Bütçesinin yaklaşık yarısını oluşturan harcama tutarı azaltılmıyor ise de AB Bütçesindeki tarımsal destek tutarının artık değiştirilmemesi üzerinde anlaşmaya varılmış bulunuyor. Ancak daha önemlisi bu güne kadar tarımsal üretim miktarı ile sübvansiyon tutarı arasında kurulmuş olan bağ, çok az ürün dışında, tümüyle ortadan kaldırılıyor.

İstikrar ve Büyüme Paktının bütçe açıklarına ilişkin sınırlaması ve öngördüğü yaptırımlar üzerindeki tartışmalar ise halen sürüyor.

Bilindiği gibi, AB Komisyonu Başkanı Roman Prodi tarafından “aptalca” olarak nitelendirilmiş olan İstikrar ve Büyüme Paktı, Birliğe üye ülkelerin bütçe açıklarının ulusal gelirlerinin yüzde 3'ünü aşmamasını öngörüyor ve üç yıl üst üste bu limiti aşan üyeler için GSYİH'larının yüzde 0.5'i oranında cezai yaptırım uygulanmasını gündeme getiriyordu. Almanya ve Fransa'nın yoğun çabaları sonucu, 25 Kasım 2003 tarihinde yapılan AB Maliye bakanları (Ecofin) toplantısında Paktın öngördüğü yaptırımlar kaldırıldı. Buna göre, 2005 yılına kadar geçen dört yıllık dönemde Fransa ve Almanya üst üste dört yıl boyunca sözkonusu bu yüzde 3'lük bütçe açığı limitini aşmış olacaklar ve bu ülkelere hiçbir cezai yaptırım uygulanmayacak. Komisyonun karşı çıkmasına ve bazı küçük üye ülkelerin itirazlarına rağmen Fransız ve Alman maliye bakanları, kendilerine bu yaptırımların uygulanmaması konusunda diğer meslektaşlarının çoğunu ikna etmeyi başardılar.

1 Mayıs 2004 tarihinde 10 yeni üye ülkenin (Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya, Malta ve G.Kıbrıs R. Cumhuriyeti) Avrupa Birliği'ne resmen katılması ile AB, tarihinin en kapsamlı genişlemesini tamamlamıştır. Toplam 378 milyon nüfusa sahip olan AB 15'in nüfusu, son genişleme ile birlikte 454 milyona ulaşmıştır.

Bulgaristan ve Romanya'nın üyeliğinin ise 2007 yılında gerçekleşmesi öngörülmektedir. Hırvatistan'ın yapmış olduğu üyelik başvurusu da Birliğin Haziran 2004'te yapılan Brüksel Zirvesinde kabul edilmiş ve aday ülke ilan edilen Hırvatistan ile 2005 yılı içerisinde müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir.

Hernekadar Nice Anlaşması ile birtakım önemli kurumsal düzenlemeler yapılmışsa da, bunların yeterli olmayacağı, gerek politika alanları ve yetkileri bakımından derinleşen gerek coğrafi olarak genişleyen AB'ni etkin ve şeffaf olarak çalışabilen ve sadece yasal değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik meşruiyete sahip bir yapıya kavuşturmanın gerekli olduğu düşünülmüş ve bu geniş kapsamlı anayasal nitelik taşıyan kurumsal reformlara ilişkin çalışmaların bir "Konvansiyon" vasıtasıyla yürütülmesi kararlaştırılmıştır. 2002 yılı başında faaliyete geçen ve başkanlığını eski Fransa Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing'in yürüttüğü Konvansiyon'ca hazırlanan ve 'İkinci Roma Anlaşması' olarak nitelenen AB Anayasası taslağı 19-20 Haziran 2003 tarihlerinde Selanik'te yapılan AB Zirve Toplantısında görüşülmüştür. Toplantıda Taslak anayasal anlaşmayla ilgili bir karar alınmamış ancak Hükümetlerarası Konferans için iyi bir başlangıç noktası olduğuna karar verilmiştir.

Yaklaşık iki yıl süren ve yoğun tartışmalara sahne olan görüşmelerin ve verilen karşılıklı ödümlerin ardından AB liderleri, 20 Haziran 2004 tarihinde, halen 25 üyesi bulunan ve en az 3 ülkeyi daha üye olarak benimsemeyi kabul eden Birliğin yeni anayasası üzerinde anlaşmaya varmışlardır. 300 sayfalık AB Anayasası son 50 yıllık süreç içinde kabul edilen 7 anlaşmanın yerini alacak ve AB üyesi ülke vatandaşları, AB'de faaliyet gösteren şirketler ve Hükümetler için kapsamlı yükümlülükler getirecektir. Üye ülkelerce onaylanması gereken anayasa Birlik'te halen mevcut bir çok karmaşık kurumsal işleyişi ve usulleri basitleştirecek, suçlar ve terörist faaliyetler alanında Birliğe yeni yetkiler kazandıracak ve Birliğin karar alma mekanizmasını daha şeffaf hale getirecektir.

Anayasa, karar alma için yeterli çoğunlukla ilgili olarak getirdiği yeni düzenleme ile çoğunluk oluşumunu kolaylaştırıcı önlemler getirmektedir. Bir 'haklar bildirgesi' yayınlanmasını öngören anayasa, Birliğin icrai organı olan Komisyonun Başkanına ilaveten, dış olaylarda Birliği temsil edecek olan bir Cumhurbaşkanı ve Dışişleri

Bakanı öngörmesiyle Birlik için dünya sahnesinde daha güçlü bir konum sağlayacaktır.

Anayasanın Birliğin yapısında ve işleyişinde getirdiği değişiklikler aşağıda ana başlıklar halinde verilmektedir:

- **Cumhurbaşkanlığı:** Münavebe usulü yerine, AB liderleri yabancı ülkelerin liderleriyle temas kurulduğunda Birliği temsil etmek üzere, görev süresi ancak bir defa daha uzatılabilecek şekilde, görev süresi 2 1/2 yıl olan bir Cumhurbaşkanı seçeceklerdir.
- **Dışişleri Bakanı:** AB liderleri, Birlik ölçeğindeki siyasi konuları sürükleyecek ve destek sağlayacak ve diplomatik heyetlerce desteklenen bir Avrupa dışişleri bakanı seçeceklerdir.
- **Toplantı Karar Çoğunluğu:** Tek bir üye ülkenin bölgesel sübvansiyonlar, sınır kontrolleri, siyasi sığınma ve göç politikaları gibi alanlarda sahip olduğu veto hakkının kaldırılması ancak vergi politikası, sosyal güvenlik ve savunma gibi bazı sınırlı alanlarda korunması.
- **Parlamentar Demokrasi:** Avrupa Parlamentosu'na, tüm Avrupa'yı ilgilendiren tarım politikası, bölgesel sübvansiyonlar ve sınır kontrolü, siyasi sığınma ve göç politikalarında ulusal hükümetlerle birlikte "ortak karar alma" yetkisi verilmesi.
- **Oy Verme:** Çoğunluk oyuna tabi AB karar tasarıları, Birliğin nüfusunun yüzde 65'ini oluşturan Birlik üye ülkelerinin yüzde 55'inin desteğini alıyor olması halinde, Bakanlar Konseyince kabul edilmiş olacak. Böyle bir kararı bloke etmek için en az dört üye ülkenin bir araya gelmesi gerekecek.
- **Şeffaflık:** Kapalı kapılar ardında tartışan bakanlar oylarını kamuoyuna açık şekilde kullanacaklar.

I.5.2. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ

30 Ekim 1947 tarihinde Cenevre'de imzalanmış olan “Ticaret ve İstihdam Alanında Birleşmiş Milletler Nihai Senedi”nin bir ekini oluşturan Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), çok taraflı Uruguay dönemi görüşmelerinin ardından, katılımcı ülkeler arasında görüş birliğine varılması sonucu Marakeş'te 15 Nisan 1994 tarihinde imzalanan anlaşma ile kurumsal bir yapı kazanmış ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurulmuştur. Üye ülkeler arasında yapılan çok taraflı ticaret anlaşmalarının işletilmesini, ticaretin belirli kurallar çerçevesinde daha serbest hale getirilmesini sağlamak üzere 1 Ocak 1995 tarihinde faaliyete geçen Dünya Ticaret Örgütü, sorumluluk alanı kapsamına malların (GATT) yanısıra hizmetleri (GATS) ve ticaretle ilgili fikri mülkiyet haklarını (TRIPS) da almıştır. Dünya Ticaret Örgütü sistemi, kurallarını ortaya koyduğu ve uygulanmalarını izlediği iki mekanizmaya sahiptir; “Anlaşmazlıkların Çözümü Mekanizması” (DSM) ve “Ticaret Politikalarının Gözden Geçirilmesi Mekanizması” (TPRM). DSM bir üye ülkenin, bir diğer ülkenin WTO kurallarını ihlal etmesi durumunda yaptığı şikayetin sonuçlandırılması ile ilgili, tekrarlamalara ve savsaklamaya yer vermeyen, işlerliği olan bir sistem getirmiştir. TPRM'nin amacı ise konulan kurullarla ilgili olmasa dahi üyelerin ticaret politikalarının izlenmesidir.

Dünya Ticaret Örgütü'nün temel amacı üye ülkelerin ticaret politikalarının ayırıcı olmamasını ve şeffaf olmasını sağlamaktır.

Dünyada hizmet ticaretinin serbestleştirilmesini sağlamak amacıyla Dünya Ticaret Örgütü üyelerinin, hizmetlerin yabancı uyruklularca temin edilmesinde varolan engelleri azaltmalarını veya tamamıyla kaldırmalarını güvence altına alacak bir çerçeve tesis etmeyi amaçlayan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) da 1 Ocak 1995 tarihinde, WTO'nun kurulması ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Ancak bu çerçevede sonuçsuz kalan mali hizmetlere ilişkin ticaret müzakereleri Aralık 1997 ayı içerisinde sonuçlandırılabilmiş ve 12 Aralık tarihinde Cenevre'de imzalanmıştır. Bu anlaşma ile bankacılık ile sigorta ve mali piyasalardaki aracı kurumların uluslar arası alandaki faaliyetleri 1999 yılı başından itibaren rekabete açılmıştır. Bununla beraber GATT'ın aksine GATS'da nicel kısıtlamalara bir engel konulması söz konusu değildir ve GATS'ın hizmet ticaretine engel olan kısıtlamaları kaldırma doğrultusunda herhangi bir bağlayıcı hükmü, yaptırım mekanizması bulunmamaktadır. Diğer taraftan temel iletişim ile ilgili GATS'a ait dördüncü protokol 5 Şubat 1998 tarihinde işlerlik kazanmış, mali hizmetlerle ilgili GATS'ın beşinci protokolü de 27 Şubat 1998 tarihinde üyelerin kabulüne sunulmuştur.

Birincisi 9-13 Aralık 1996 tarihlerinde Singapur'da gerçekleştirilen WTO Bakanlar

Konferansın ikincisi 18-19 Mayıs 1998 tarihlerinde Cenevre'de ve üçüncüsü Kasım 1999'da Seattle'da yapılmıştır. Yoğun küreselleşme karşıtı gösteriler altında yapılmış olan WTO Seattle Bakanlar Konferansında bir çoktarafli yeni “dönem” müzakereleri yapılması konusunda anlaşmaya varılamamıştır. 1999 yılı boyunca sürdürülmüş olan yoğun hazırlık çalışmalarına rağmen, yeni bir müzakere süreci konusunda anlaşmaya varılamamasının başlıca nedeni üyeler arasındaki görüş ayrılıkları olmuştur.

Tarım ve hizmetler sektörleri ile ilgili müzakerelere programa uygun şekilde 2000 yılı başlarında geçilmiştir. Hizmetlerle ilgili görüşmelerin temel amacını, GATS Anlaşmasının XIX. Maddesi uyarınca, daha ileri düzeyde bir liberalizasyon sağlanması konusu oluşturmuştur.

WTO 1995 yılında kurulduğunda “Ticaretle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması” (TRIPS) kabul edilmiş ve bu çerçevede, fikri mülkiyet haklarının korunması yolunda Anlaşma hükümlerine uyulması için gelişmiş ülkelere bir yıllık bir süre tanımlanırken gelişmekte ve geçiş halinde olan ülkelere 5 yıllık, çok az gelişmiş ülkelere de 11 yıllık bir süre tanınmıştır. idi.

Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlıkların Halli Konusunda Mutabakat Sağlanması Sistemi (DSU) çerçevesinde yapılan şikayetler esas itibariyle anti-damping ve telafi edici vergiler gibi ticaretin korunmasına yönelik vergiler, sübvansiyonlar, patent ve telif hakları korumaları, ürün nitelikleri kuralları ile ilgili olarak yapılmaktadır. Şikayetlerin yaklaşık dörtte üçü panel safhasına intikal etmeden istişareler yoluyla çözümlenmekte ancak panel safhasında hakkında rapor hazırlanan şikayet konularının önemli bir bölümü aynen 1947 tarihli GATT Anlaşması uygulamasında olduğu gibi temyiz edilmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Dördüncü Bakanlar konferansı 9-14 Kasım 2001 tarihlerinde Doha- Katar'da gerçekleştirilmiş ve yedi yıllık uzun bir bekleyişin ardından, 142 ülkenin ticaret bakanları, küresel düzeyde ticaretin serbestleştirilmesine dönük yeni adımların atılabilmesi için yeni bir müzakere sürecinin başlatılması yolunda karar almışlardır.

Bu Konferanstan iki yıl evvel Seattle'da yapılan ve yoğun küreselleşme karşıtı gösterilere sahne olduktan sonra başarısızlıkla sonuçlanan bir önceki Bakanlar Konferansına göre, Doha'da alınan neticeler gerçekten, Örgütün bugüne kadar göstermiş olduğu gelişmede önemli bir aşama oluşturmaktadır.

Konferans çok çetin müzakerelere, ve tarafların sahip oldukları pazarlık gücünü so-

nuna kadar kullanmaya çalıştıkları sıkı pazarlıklara, siyasi manevralara ve sert, kırıcı tartışmalara sahne olmuştur. Bununla beraber birisi fikri mülkiyet hakları ve sağlık üzerinde olmak üzere Konferans sonunda yayınlanan iki Deklarasyon ile geliştirmekte olan ülkelerin mevcut WTO anlaşmalarını uygulamakta karşılaştıkları sorunlarla ilgili bir Karar üzerinde anlaşmaya varılması ve bunun üç yıllık bir Çalışma Programı çerçevesinde ifade edilmesi, Doha Konferansının somut ve önemli bir başarısı olarak kabul edilebilir.

Konferansta elde edilen en somut kazanım şüphesiz, tüm tarımsal sübvansiyonların kaldırılması yolunda müzakerelerin başlatılması yönündeki karar idi. Bu geliştirmekte olan ülkelerin uzun zamandan beri arzu ettikleri bir sonuçtu.

Ancak 2004 yılı Temmuz ayında yapılan son WTO Genel Kurulu'nda özellikle tarımsal sübvansiyonlar ve gümrük vergisi indirimleri konularında varılan anlaşma gözardı edilirse Doha konferansından buyana meydana gelmiş olan gelişmeler, Konferansın ardından ticaretin serbestleştirilmesi yolunda doğan ümitlerin büyük ölçüde zayıflamasına yol açmıştır.

2003 yılı içinde yapılan ticaret müzakerelerinde herhangi bir gelişme sağlanamamıştır. 2001 yılında Doha'da yapılan Konferansta, WTO'nun Eylül 2003'te Meksika-Cancun'da yapılacak Beşinci Bakanlar Konferansında, yürütülmekte olan ticaret görüşmelerinin orta vadeli bir gözden geçirmesinin yapılması programlanmıştır. Ancak Cancun Toplantısı, Doha'da öngörülen çalışma programında ilerleme sağlanması alanında hemen çoğu konuda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Belirli müzakere alanlarında temel problemleri, gelişmiş ülkelerde tarım alanında yapılması öngörülen reformların yavaş gerçekleşmesi ile piyasaya ulaşabilme ve ekonomik gelişme konularında yetersiz mesafe alınmış olması hususları oluşturmuştur.

Cancun Konferansında belirli konularla ilgili olarak geliştirmekte olan ülkeler arasında ittifaklar oluşmuş, müzakerelerin yürütülmesinde ve bir sonuç alınmadan Konferansın kapanmasında bu ittifaklar önemli bir rol oynamıştır.

Cancun Konferansında esas güçlükler ile, tarım, pamuk, tarım dışı alanlarda piyasaya giriş (NAMA) ve Singapur meseleleri olarak bilinen dört konuda karşılaşmıştır.

Tarım alanında, Doha'da öngörülen çalışma programında (DWP) yeterli bir ilerleme sağlanılabildiği açısından; Doha'nın öngördüğü piyasaya girişle ilgili önemli hususların gerçekleştirilmesi, zaman içinde tümüyle kaldırmayı öngöreceği şekilde ihracata sağlanan sübvansiyonların azaltılması ve ticareti bozucu, saptırıcı dahili desteklerin önemli oranda indirilmesi konuları büyük önem taşımaktaydı. Bazı tavizler vermişlerse de gelişmiş ülkeler, küresel düzeyde tarımsal ürünler ticaretini bozan, sap-

tıran ve birçok gelişmekte olan ülkenin aleyhine sonuç doğuran sübvansiyonların ve diğer dahili desteklerin kapsamlı bir biçimde kaldırılmasına karşı koyup, direndiler. Müzakerelerde bu alanda ele alınmış olan, başta gelen bir konu, A.B.D.nde pamuk üreticilerine sağlanmakta olan sübvansiyon idi. Pamuk reticisi olan bazı Afrika lkeleri fiyatları düşürüp kendi çiftçilerini daha da fakirleştirdiği için bu sübvansiyonların kaldırılmasını istemişlerdir.

Gelişmekte olan ülkeler ayrıca ortalamanın üstündeki gümrük vergilerinde daha büyük indirim, ortalamanın altındakilerde ise daha kk indirimler yapılması yönündeki revize edilmiş Cancun Bakanlar metin taslağına (NAMA) da itiraz etmişlerdir.

Cancun görüşmelerinde bir diğer önemli anlaşmazlık alanını da Singapur sorunları olarak adlandırılan konular oluşturmuştur: ticaretle yatırımlar, ticaretle rekabet politikası ve hükümet satınalmaları ile ticaretin kolaylaştırılması arasındaki bağlantılar.

Konferansta ortaya çıkan olumsuz durumu hafifletmek için Konferansta, Dünya Ticaret rgt Genel Kurulunun, müzakerelerin başarılı ve zaman çizelgesine uygun şekilde yürütülmesini sağlayacak önlemleri alması için en geç 15 Aralık 2003 tarihine kadar toplanması kararlaştırılmıştır. Genel Kurul toplantısı 15 Aralık 2003 tarihinde gerçekleştirilmiş, tarım, NAMA, pamuk ve Singapur sorunları üzerinde durulmuş, ancak bir anlaşmaya varmakta güçlükle karşılaşılmış ve somut bir sonuç alınmamıştır.

Ancak daha sonra Temmuz 2004 ayı sonunda toplanan WTO Genel Kurulunda, Doha müzakerelerinin başarıyla tamamlanmasına olanak sağlayacak önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar aşağıda ana çizgileri ile verilmektedir;

- Tarımsal rnler ihracatında sağlanmakta olan tüm sübvansiyonlar belirli bir tarihe kadar kaldırılacak, tarımsal ürünlerde ticareti bozucu, saptırıcı nitelik taşıyan dahili desteklerde önemli indirimler yapılacaktır, bu gelişme başta Batı Afrika olmak üzere gelişmekte olan ülkelerdeki pamuk çiftçileri için önemli fayda sağlayacaktır,
- Ticari işlemleri ve gümrük kurallarını basitleştirecek yeni kuralların getirilmesi yolunda çalışmalar yapılacaktır,
- Gümrük vergisi hadlerinde yeni indirimlere gidilecektir, gelişmiş ülkelerle, durumu bu olanağı sağlamaya elverişli gelişmekte olan ülkeler, çok az gelişmiş ülkelerden gelen mallara, gümrük vergilerini ve kotaları kaldırmak suretiyle piyasalarını açacaklardır.

- Tarım dışı ürünlerde de yine gelişmekte ve çok az gelişmiş ülkelere bazı ayrıcalıklar sağlayacak şekilde piyasaya girişi kolaylaştırıcı önlemler (vergilerin indirilmesi, gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması vb.) alınacaktır.

I.6. AVRUPA BİRLİĞİ - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin 31 Temmuz 1959 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılma yolundaki başvurusundan sonra, taraflar arasında bir gümrük birliğini ve ileride tam üyeliği öngören Ankara Anlaşması 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ortaklık Anlaşmasının amacı 2.Maddede “Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış bir biçimde kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşam şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile gözönünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari, ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir” şeklinde ortaya konulmuştur.

Söz konusu Anlaşma ile ortaklık ilişkisinin amaçları, gümrük birliğinin esasları, mal, kişi, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma, tarım, rekabet politikaları, mevzuat ile ekonomik ve ticari politikaların uyumlaştırılması, ortaklık organları, Türkiye'nin tam üyelik imkanları, ortaklık ilişkilerinde çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü gibi konular hükme bağlanmıştır.

Anlaşma uyarınca Türkiye'nin tam üyeliğe hazırlanabilmesi için üç aşama öngörülmüştür;

Hazırlık Dönemi: En az 5 en çok 10 yıl sürmesi öngörülen bu dönemde Türkiye, AET ile ilişkilerin geliştirilmesi açısından bir yükümlülük üstlenmemiştir. Bu dönem boyunca Topluluğun yardımı ile Türkiye ekonomisinin, ileri dönemlerde üstleneceği yükümlülükleri yerine getirebilecek bir yapıya kavuşturulması, güçlendirilmesi öngörülmüştür.

Geçiş Dönemi: Hazırlık dönemi içinde, bir sonraki dönemin koşullarını, süre ve sıralarını belirlemek üzere 23 Kasım 1970 tarihinde “Katma Protokol” imzalanmış ve geçiş dönemi 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren bu protokol ile başlamıştır. Geçiş döneminin amacı Gümrük Birliği'nin aşamalı olarak gerçekleştirilmesini sağlamak ve ortaklığın iyi işlenmesini teminen tarafların ekonomik politikalarını uyumlaştırmaktır. Bu dönemin en fazla 12 yıl sürmesi öngörülmüştür.

Katma protokol hükümlerine göre Topluluk bazı istisnalar dışında Türkiye'den yapılan ithalatta uyguladığı gümrük vergileri ile miktar kısıtlamalarını tamamen kaldırmıştır. Türkiye de kendi yükümlülükleri çerçevesinde 1 Ocak 1973 ve 1 Ocak 1976 tarihlerinde, gümrük vergileri 10 yıllık sürede kaldırılacak ürünlerde % 10'arlık ve 22 yıllık listede yer alan ürünlerde % 5'erlik gümrük vergisi indirimlerini uygulamaya koymuş, ancak daha sonra Avrupa Topluluğu ile olan ilişkilerin askıya alınması nedeniyle, 1978 yılında yapması gereken indirimleri yapmaktan kaçınmıştır. Türkiye ancak 1988 yılından itibaren, ertelemiş olduğu gümrük vergisi indirimlerini yeniden uygulamaya başlamıştır.

12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de demokratik rejimin işlemlerine ara verilmesi sonucunu getiren yönetime elkoyma olayı üzerine Topluluk, Türkiye ile ilişkilerini dondurma kararı almış, mali işbirliğine son verilmiş ve Türkiye ile AET arasında, o güne kadar esas itibarıyla ekonomik nitelikli olan sorunlar, Yunanistan'ın 1980 yılında Topluluğa üye olmasıyla siyasi boyut kazanmaya da başlamıştır. İlişkilerin dondurulmuş olduğu bu durum, 16 Eylül 1986 tarihinde Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nin tekrar toplanmasına kadar sürmüştür.

Türkiye, - Yunanistan'ın ardından 11 yıllık bir gecikme ile - 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşmasından bağımsız olarak ve sözü edilen Anlaşmada öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, bir Avrupalı devlet olarak, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kuran Anlaşmanın 98. Maddesine göre AKÇT'na, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Anlaşmanın 237. Maddesi uyarınca AET'na ve Avrupa Atom Topluluğu'nu (EURATOM) kuran Anlaşmanın 205. Maddesine göre EURATOM'a tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.

Lüksemburg'ta 27 Nisan 1987 tarihinde toplanan Avrupa Konseyi, başvurunun, incelenmek üzere Komisyona gönderilmesi kararını almış ve Komisyon, 18 Aralık 1989 tarihinde Görüş Raporunu açıklamıştır.

Komisyonun, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım başvurusu konusundaki olumsuz görüşünün 5 Aralık 1990 tarihinde Konsey tarafından da benimsenmesi ile, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun değerlendirilmesi, belirsiz ileri bir tarihe ertelenmiştir.

Türkiye - AB ilişkilerinde önemli bir aşama; Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihinde yaptığı 36'ncı Dönem toplantısında kabul edilen 1/95 ve 2/95 Sayılı Kararların, 13 Aralık 1995 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanması suretiyle Türkiye-AB arasında tesis edilen "Gümrük Birliği"nin oluşturulması ile gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde Türkiye, AB ile entegrasyonunda 22 yıl süren "Geçiş Dö-

nemi”ni 31 Aralık 1995 tarihinde tamamlayarak, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla “Son Dönem”e, sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde sağlanan gümrük birliği ile girmiştir. Ancak Gümrük Birliğinin işleyişinde sorunlar da eksik olmamıştır. AB Gümrük Birliği ile ülkemize karşı üstlendiği bazı yükümlülükleri yerine getirmemiştir. AB, Gümrük Birliği kararının kabul edildiği Ortaklık Konseyi toplantısında üstlendiği ve ülkemize 4-5 yıllık bir dönem içinde 2.5 milyar Euro’ya varan mali yardım yapma yükümlülüğünü yerine getirememiş, aynı şekilde kurumsal alanda entegrasyonu kolaylaştırmak amacıyla öngörülen bazı tedbirleri alamamıştır.

12-13 Aralık 1997 tarihlerinde Avrupa Birliği'nin Lüksemburg'da gerçekleştirdiği devlet ve hükümet başkanları zirvesi sonucunda, Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Estonya ve Kıbrıs Rum Yönetimi, tam üyelik için aday ülkeler olarak belirlenmiştir. Türkiye ise aday ülkeler arasında yer alamamış, ancak tam üyeliğe ehil olduğu hususu teyit edilmiş, uygun bir katılma stratejisi ile desteklenmesi ve Avrupa Daimi Konferansına diğer adaylarla eşit statüde katılması kararlaştırılmıştır.

Türkiye'nin , Avrupa Birliği'nin genişleme süreci dışında bırakılması yolunda karar alınan Lüksemburg Zirvesi sonrasında Türkiye-AB ilişkileri tekrar askıya alınmıştır.

16 Haziran 1998'de yapılmış olan Cardiff Zirvesinde Avrupa Komisyonu, diğer aday ülkeler bakımından izlenmekte olan yönteme paralel olarak, Türkiye tarafından AB'ne üyelik amacıyla sürdürülmekte olan çalışmaları izlemekle ve bu konu üzerinde Zirveye düzenli rapor vermekle görevlendirilmiştir. Ayrıca Komisyon tarafından yayınlanmış olan 4 Mart 1998 tarihli “Türkiye için Avrupa Stratejisi” başlıklı belgenin, Türkiye'nin görüşleri alınarak genişletilmesi önerilmiştir. Bu Zirvede Türkiye'nin “üyelik adayı” olduğu belirtilerek genişleme sürecine dahil edilmesi yolunda hernekadar bir adım daha atılmış ise de, siyasi nitelikli özel koşullar tekrar vurgulanmıştır.

3-4 Haziran 1999 tarihlerinde Köln'de yapılan AB Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesinde Almanya tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin beklentilerini karşılayabilecek nitelikteki taslak metin, İngiltere ve Fransa'nın desteğine rağmen, Yunanistan'ın ve diğer bazı üye ülkelerin olumsuz tutumları neticesinde kabul edilmemiştir.

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen AB Helsinki Zirvesi, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Avrupa Birliği, Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB'ne, diğer tüm adaylarla aynı statüde ve eşit temelde aday olduğu hususunu teyit etmiştir.

Zirve Sonuç Bildirisinin 4. ve 9. Maddeleri Türkiye'yi dolaylı, 12. Maddesi ise doğrudan ilgilendirmektedir.

Madde 4: Avrupa Konseyi 13 aday ülkenin üyelik sürecine eşit bir temelde katıldığını teyit eder. Aday ülkeler AB'nin anlaşmalarla belirlenen değer ve amaçlarına uymakla yükümlüdürler. Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi'nin 'anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi' ilkesini vurgular..... Anlaşmazlıkların belirli bir süre içinde çözülememesi durumunda aday ülkeler sorunlarını Lahey Uluslar arası Adalet Divanı'na götürmelidirler....Avrupa Konseyi, Kopenhag Kriterleri'ne uyumun, üyelik görüşmelerinin başlatılması için önkoşul olduğunu ve bu kriterlere uymanın, Birliğe girmenin temelini oluşturduğunu anımsatır.

Madde 9: a) Avrupa Konseyi, Kıbrıs sorununun çözümü için 3 Aralık'ta New York'ta dolaylı görüşmeler başlatılmasını memnuniyetle karşılar....

b) Avrupa Konseyi siyasi çözümün Kıbrıs'ın AB üyeliğini kolaylaştıracağına altını çizer. Ancak üyelik görüşmelerinin sona ermesine kadar soruna bir çözüm bulunamaması durumunda Konsey'in kararı bu koşula bağlı olmayacaktır....

Madde 12:Türkiye'ye diğer aday ülkelere uygulanan aynı ölçütler uygulanacaktır. Diğerleri gibi Türkiye de tam üyelik öncesi stratejisinden yararlanacaktır.....Türkiye tüm AB programlarına ve ajanslarına katılma fırsatına sahip olacak ve katılım süreci çerçevesinde aday ülkelerle Birlik arasındaki toplantılara katılabilecektir.

Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirisi ayrıca, önceki AB Konseyi kararları çerçevesinde bir katılım ortaklığı belgesi hazırlanmasını da öngörmüştür.

Ortaklık Konseyi toplantısı 3 yıllık bir aradan sonra 11 Nisan 2000 tarihinde Lüksemburg'da yapılmış ve gelecek dönemle ilgili, hizmetlerin ve kamu alımlarının serbestleştirilmesi yolunda müzakerelere başlanmasını da içeren önemli kararlar alınmıştır.

2000 yılı Haziran ayında, AB işlerinden sorumlu Başbakan Yardımcısına bağlı olarak görev yapacak olan AB Genel Sekreterliği kurulmuştur.

AB Komisyonu tarafından ülkemiz için hazırlanarak 8 Kasım 2000 tarihinde açıklanan "Katılım Ortaklığı Belgesi" 4 Aralık 2000 tarihinde Brüksel'de toplanan AB Genel İşler Konseyinde ele alınmıştır. Belge, adaylık sürecinde Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlamak amacıyla her alanda neler yapması gerektiğini, orta ve kısa vade hedefler olarak belirleyen bir strateji olarak ortaya koymaktadır. Katılım Ortaklığı Belgesi ile bu Belgenin hukuki zeminini oluşturacak Yönetmelik 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyince onaylanarak yayınlanmıştır.

Diğer taraftan Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesinde belirtilen hususları dikkate alarak, AB müktesebatına uyum için bir Ulusal Program hazırlamıştır. Ulusal Program Bakanlar Kurulu'nda 19 Mart 2001 tarihinde onaylanmış ve 26 Mart tarihinde AB Komisyonu'na sunulmuştur.

21 nisan 2001 tarihinde Kopenhag'da AB'ne üye ve aday ülkelerin Maliye Bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen ECOFIN toplantısında Türk Hükümetince izlenmekte olan ekonomik program desteklenmiş ve IMF ile Dünya Bankası bu programa ilave mali destek sağlamaya davet edilmiştir.

1 Haziran 2001 tarihinde gerçekleştirilen Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi Toplantısında taraflar arasındaki ticaret ve gümrük birliğinin işleyişi konuları ele alınmıştır.

15-16 haziran tarihlerinde gerçekleştirilen Göteborg Zirvesi sonuç bildirisinde Türkiye'nin AB müktesebatını benimsemesi yolunda açıklamış olduğu Ulusal Programın memnun edici bir gelişme olduğu hususuna yer verilmiş ve Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesinde yer alan öncelikleri uygulamaya çağrılmıştır.

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi 40 ıncı toplantısını 26 Haziran 2001 tarihlerinde Lüksemburg'da yapmıştır.

1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesinden buyana geçen dönemde özellikle 2002 yılı ve 2003 yılı Türkiye'nin Birliğe kabulü alanında atılması gereken adımların gerçekleştirilmesi açısından önemli ilerlemelerin sağlandığı yıllar olmuştur. Aşağıdaki bölümlerde söz konusu bu ilerlemeler ana çizgileriyle verilmektedir.

Birlik üyeliği kriterlerinin yerine getirilmesi için, 2000 ve 2001 yıllarındaki hazırlık ve gelişme safhalarından sonra 2002 yılı ile birlikte özellikle siyasi kriterlerle ilgili olarak yoğun bir çalışma dönemi başlatılmıştır.

Hernekadar ülkemiz açısından Helsinki zirvesi kadar önem taşıyan ve 12-13 Aralık 2002 tarihlerinde yapılan Kopenhag Zirvesi sonuçları ülkemiz açısından beklentilerin altında kalmışsa da, üyelik sürecine hız kazandıracak çalışmalar yoğun biçimde sürdürülmüştür.

AB'ne üyelik sürecinin hızlandırılması alanında 2003 yılı da yoğun çabalarla dolu olarak geçmiştir. Uyum Yasalarının, AB Komisyonu'nun Türkiye İlerleme ve Strateji Belgesi'ni yayınlayacağı tarihe kadar yürürlüğe konulması alanında çok önemli mesafe alınmış ve yıl içinde 4 Uyum Paketi TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe konulmuştur.

Bu çalışmalar kapsamında;

- Siyasi partiler Kanunu, Basın Kanunu, Dernekler Kanunu ve Dilekçe kanunu da içeren 14 ayrı yasada değişiklik yapan Dördüncü Uyum Paketi 11 Ocak 2003 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir,
- Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ile Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda değişiklikler getiren Beşinci Uyum Paketi 23 Ocak tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir,
- AB-İKÖ Ortak Forum Toplantısı 12 Şubat 2003 tarihinde İstanbul'da yapılmıştır,
- Ülkemiz 15-16 Mart 2003 tarihlerinde diğer adaylarla birlikte Barselona gayri-resmi AB Zirvesine Başbakan düzeyinde katılmıştır,
- 16 Nisan 2003 tarihinde Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Lüksemburg'da toplanmıştır,
- Türkiye için Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi 12 Haziran 2003 tarihinde AB Resmi Gazetesinde yayımlanmıştır,
- Ülkemiz diğer adaylarla birlikte 19-20 Haziran tarihlerinde yapılan Selanik Zirvesine katılmıştır,
- 3 Ağustos tarihinde yasalaşan Üçüncü Uyum Paketiyle, ölüm cezası savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında Türk hukuk sisteminden çıkarılmış, farklı dillerle yayın yapılması ve bunların öğrenilmesi üzerindeki yasaklar kaldırılmış, basın cezasına ilişkin hapis cezaları para cezasına çevrilmiş, azınlık vakıflarına ilişkin mal rejimleri daha liberal hale getirilmiştir.
- Ekonomik kriterlerin yerine getirilmesine katkı sağlayacak bazı önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır,
- Ülkemiz diğer adaylarla birlikte 12-13 Aralık tarihlerinde yapılan Kopenhag Zirve Toplantısı'na Başbakan düzeyinde katılmıştır.

Diğer taraftan Nisan 2003 ayında Lüksemburg'da yapılan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısında, AB, katılım Ortaklığı Belgesini (KOB) Türk tarafına sunmuştur. İlki AB konseyi tarafından 8 Mart 2001 tarihinde sunulan Katılım Ortaklığı Belgesi, Avrupa Birliği'nin Türkiye'den beklentilerini yansıtır. KOB'da uluslar arası

sözleşmelere uyulması konusuna özel vurgu yapılırken Kıbrıs ve sınır anlaşmazlıkları konularına da değiniliyor. KOB'da siyasi alanda ve insan hakları ve fikir hürriyeti alanında yapılması gereken hususlar da önemli bir yer tutuyor.

Ekonomik kriterlere ilişkin olarak enflasyonla mücadele , IMF ve Dünya Bankası ile uzlaşmaya varılan anlaşmalar çerçevesinde yürütülen reformların sürdürülmesi, kamu kurumlarının özelleştirmesinin hızlandırılması, yabancı yatırımların kolaylaştırılması ve sosyal güvenlik sistemlerinin işlerliklerinin sağlanması gibi konular vurgulanmaktadır.

Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye için İlerleme Raporunu ve Strateji Belgesi'ni 5 Kasım 2003 tarihinde açıklamıştır. İlerleme Raporu'nda, özellikle siyasi kriterler alanında yasal düzenlemeler açısından kaydedilen gelişmeler kapsamlı bir biçimde vurgulanmış, ileriki dönemde gerçekleştirilmesi beklenen sınırlı sayıdaki yasal düzenlemeye işaret edilmiş ve uygulamaya yönelik aksaklık ve eksikliklerin altı çizilmiştir.

Türkiye 2004 yılında da AB ile müzakerelere başlanabilmesi için sağlanması gereken siyasi kriterler konusunda da önemli adımlar atmış ve bunların tümünü yerine getirmiştir. Bu kapsamda Anayasa reform paketi 7 Mayıs 2004 tarihinde TBMM'nde kabul edilmiş, Türkiye-AB Ortaklık Konseyi 43'ncü Toplantısı 18 Mayıs 2004 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan Türkiye AB ile ilişkiler açısından bir sorun niteliği taşıyan Kıbrıs konusunda da uzlaşmacı bir tutum takınmış ve bu sorunun çözümü için azami gayret göstermiştir.

Türkiye-AB ilişkileri alanında tanık olunan diğer olumlu iki gelişme ise, Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesinin Türkiye üzerindeki denetim sürecini 22 Haziran 2004 tarihinde sona erdirmesi ile Avrupa Komisyonu'nun 7 Temmuz 2004 tarihinde, Kıbrıslı Türklerin izolasyonunu sona erdirmek için kapsamlı öneriler açıklamış olmasıdır.

TÜRKİYE EKONOMİSİ

II. TÜRKİYE'DE GENEL EKONOMİK DURUM

II.1. GENEL DURUM

Türkiye ekonomisi yakın zamana kadar, 20 yılı aşkın bir süre boyunca, dalgalanmalar göstermekle beraber ısrarla süren kronik yüksek enflasyon ortamında bulunmuştur. Enflasyonla mücadeleye yönelik olarak çok sayıda istikrar programları devreye sokulmuş, ancak bu istikrar programları siyasi nedenlerle sonuç alınma aşamasına kadar başarıyla uygulanamamış, programlardan birkaçı, bu programların öngördüğü talep ve hasıla daraltıcı önlemlerin yarattığı sosyal gerilimlerin siyasi otorite üzerinde oluşturduğu baskı yüzünden gereken titizlikle yürütülememiş, hedeflerden sapılmış ve sonuçta yüksek ve ısrarlı enflasyon Türkiye ekonomisinin kalıcı niteliklerinden birisi haline gelmiştir.

İsrarlı, dalgalanma gösteren yüksek enflasyon gelir adaletsizliğini daha da artırarak ve bu şekilde sosyal gerilimleri körükleyerek, yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin ileriye dönük planlamalar yapabilmesi olanağını ortadan kaldırmış, ekonomi ve toplum üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. Söz konusu bu uzun dönem boyunca ülke ekonomisi sürekli olarak istikrar eksikliği ile yüzyüze olmuş, belirsizlik ortamı ve yüksek reel faizler yerli ve yabancı sabit sermaye yatırımlarını ürkütmüş, sermaye birikim hızı önemli ölçüde yavaşlamış, yüksek reel faizler ve bu faizlerin özendirmediği yabancı portföy yatırımları nedeniyle ekonomi kan kaybederken, ani ve yüksek boyutlu sermaye hareketleri ekonomik krizlere yol açmıştır.

İsrarlı ve yüksek enflasyon sürecinin altında yatan temel neden büyük boyutlu kamu açıkları olmuştur. Bu açıkların finansmanı parasal tabanın büyüme hızını yükseltmiş ve kamunun finansman piyasalarının hemen, hemen tek müşterisi haline gelmesiyle reel faiz hadlerinin çok yüksek düzeylere tırmanması sonucunu yaratmıştır. Ağır hükümet borçlanması tırmandırdığı enflasyon beklentisi yoluyla sürekli olarak faiz düzeylerini yukarı iten bir etki doğurmuştur. Kamu kesiminde maaş ve ücret düzeyleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının geçmiş enflasyona endekslenmesi uygulaması enflasyonun tırmanmasına katkıda bulunan bir diğer önemli etken olmuştur.

Aşağıda verilen ve Uluslar arası Para Fonu (IMF) ile Türkiye arasında, ekonominin düzlüğe çıkarılmasına yönelik olarak yapılan Stand-by anlaşmalarının uzun tarihi ve kapsamı, Türkiye'nin yakın geçmiş döneme kadar sonu gelmeyen ekonomik istikrar arayışlarını ve bu alandaki çabalarını veya başarısızlıklarını açık şekilde göstermektedir.

TABLO. II.1.1.
IMF İLE TÜRKİYE ARASINDA YAPILAN STAND-BY
ANLAŞMALARI⁽¹⁾

Tarih	Özel Çekme Hakkı (Milyon)	Tarih	Özel Çekme Hakkı (Milyon)
1 Ocak 1961	37.5	17 Ağustos 1970	90.0
30 Mart 1962	31.0	24 Nisan 1978	300.0
15 Şubat 1963	21.5	19 Temmuz 1979	250.0
15 şubat 1964	21.5	18 Haziran 1980	1 250.0
1 Şubat 1965	21.5	24 Haziran 1983	225.0
1 şubat 1966	21.5	4 Nisan 1984	225.0
1 Şubat 1967	27.0	8 Temmuz 1994	610.5
1 Nisan 1968	27.0	22 Aralık 1999	15 038.4
1 Temmuz 1969	27.0	4 Şubat 2002	12 821.2
Toplam			31 045.6

(1) OECD Ekonomik Gözlemleri, Türkiye, Ekim 2002, S.137

1998'den buyana son beş yıllık dönemde Türkiye'de ekonomik istikrarsızlığın temelinde yatan zayıflıkların giderilmesi ve kronik yüksek enflasyonun kalıcı olarak düşürülebilmesi amacıyla dört ana istikrar politika demeti uygulamaya konulmuştur.

Türkiye ekonomisinin bugün yaşadığı ve; TL'nin aşırı değerli konumda olması, yüksek cari işlemler hesabı açığı ve ağır kamu borç yükü gibi önemli risk unsurlarıyla karşı karşıya bulunduğu görece istikrar döneminin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından, gelişmelerin birkaç yıl öncesini de kapsayacak şekilde, önce mali piyasalarda daha sonra reel ekonomide şiddetli bir krizin olduğu 1994 yılından başlayarak ana çizgileriyle ortaya konulması faydalı olacaktır.

1994 - 1997 Dönemi

Hernekadar 1993 yılında yüzde 8.1 oranında yüksek oranlı bir ekonomik büyüme gerçekleşmiş ise de giderek yükselen bir cari işlemler hesabı açığı ve yükselen faiz hadleri ile hızla büyüyen borç stoku, hükümeti, yüksek monetizasyon sağlayarak faiz hadlerini düşürme ve borç stoku büyümesini bu şekilde yavaşlatma politikası izlemeye yönlendirmiştir. Yüksek bütçe açığının azaltılması yönünde etkin bir çaba ortaya konulmamış olmasına karşılık, Türk Lirasının aşırı değerlenmiş olduğu bir ortamda Hükümetin faiz hadlerini düşürme çabası, varolan likiditenin dövize yönlendirilmesi sonucunu doğurmuş, bu durum 1994 başından itibaren mali ve döviz piyasalarında krize yol açmıştır.

Ocak 1994'te TL'nin döviz kurunda meydana gelen erimenin sadece yüzde 13'te kalmasına rağmen, bu gelişme bankaların bilançolarını bozmuş, bazı bankaların iflasına yol açmıştır. Nisan 1994 ayında Hükümet IMF ile bir istikrar anlaşması imzalamış, Türk Lirasını ek yüzde 65 oranında devalüe etmiş ve bankacılık kesiminin açık pozisyonlarını kapattıktan sonra (ilerde yaşanacak bankacılık kesimi krizlerinin önemli nedenlerinden birisi olacak olan) mevduatlara yüzde 100 güvence getirmiştir. Aşırı değerli TL. ve devalüasyon beklentisi yüzünden yabancı sermayenin kaçması reel faiz hadlerinin aşırı tırmanması sonucunu getirmiş, -yıl ortalaması olarak yüzde 140- bunu şiddetli bir ekonomik daralma süreci izlemiş ve bankacılık kesimi büyük boyutlu zararlarla, geri dönüşsüz kredilerle ve likidite sorunlarıyla karşılaşmıştır. Kamu bankaları net varlıklarının yaklaşık yüzde 90'ını yitirmişler ve bu tarihten itibaren sürekli bir zayıflama dönemi içine girmişlerdir.

Enflasyon oranında artışa yol açacağı bilinmekle beraber 1994 yılı sonbaharından itibaren alınan genişletici ekonomik politikalar - accommodation - ekonomik durgunluğun sona ermesini çabuklaştırmış ve ekonomi 1995 yılının ikinci yarısından itibaren, esas itibariyle iç talepteki canlanmadan kaynaklanan istikrarlı ve hızlı bir büyüme dönemi içine girmiştir. Devalüasyonun etkisiyle canlanan dışsattım ekonomik toparlanmaya katkıda bulunan bir diğer önemli etken olmuş ve istikrar programı gevşetilmiştir..

Türkiye ekonomisi 1994 yılında karşı karşıya kaldığı şiddetli daralmanın ertesinde 1995 yılında kazandığı canlılığı 1996 ve 1997 yıllarında da sürdürmüştür.

1997 yılında gerçekleşen yüksek oranlı GSYİH büyümesi esas itibariyle özel tüketim harcamalarındaki canlılık ile genişletici maliye ve para politikaları ile arttırılan kamu cari ve yatırım harcamalarından kaynaklanmıştır. Yüksek reel faizlerin oluşumuna yol açan yüksek hacimli kamu borçlanması, arttırılan kamu cari ve yatırım har-

camaları ile yüksek reel faizlerin gelir arttırıcı etkisi, 1997 yılında iç talepteki canlılığı yaratan başlıca etkenler olmuşlardır.

1997 yılında kamu cari ve yatırım harcamalarındaki artış oranı, 1994-96 döneminden farklı olarak, faiz ödemelerindeki artıştan yüksek olmuş ve daha önceleri yavaşlamakla beraber artış gösteren faiz dışı bütçe dengesi, nominal bazda dahi anılan yıl içinde daralma göstermiştir.

1998 Yılı

Türkiye, varolan makro ekonomik sorunlara doğrudan yönelik, kararlı bir ekonomik politika demetinin oluşturulduğu bir ortamda 1998 yılına girmiş ve enflasyonda kalıcı bir düşüşün sağlanması temel makroekonomik hedef olarak alınmıştır. Bu çerçevede; Konsolide Bütçe faiz dışı fazlasının arttırılması, kamu kesimi maaş ve ücretleri ile tarımsal destekleme fiyatlarının belirlenmesinde “Hedeflenen Enflasyon”un dikkate alınması, para politikasının, enflasyonda öngörülen düşmeyi destekleyici bir biçimde ve koordineli olarak uygulanması, kamu finansmanını güçlendirecek yapısal reformların gerçekleştirilmesi ile iç borçlanma ihtiyacının düşürülmesi ve ekonomide etkinliğin arttırılması amacıyla özelleştirmenin hızlandırılması, temel politikalar olarak alınmıştır.

1998 yılı Haziran ayı sonunda IMF ile bir “İzleme Anlaşması” -Staff Monitored Program- yapılarak, hükümetin IMF'ye karşı taahhütlerini ortaya koyan bir Ekonomik Politikalar Bildirgesi -Memorandum of Economic Policies- verilmiştir. Üç yıllık bir dönemi kapsayan Program 1997 yılı sonlarında yüzde 90'ın üzerinde olan Toptan Eşya Fiyat Endeksinin, (TEFE) 1998 sonunda yüzde 50'ye, 1999 sonunda yüzde 20'ye ve 2000 yılı sonunda da tek rakamlı düzeye düşürülmesini öngörmekte idi.

1998 yılının ilk yarısında belirlenen ve daha sonra üzerinde IMF ile mutabakata varılan ekonomik politikanın uygulamaya konulmasında gösterilen kararlı tutum ve alınan sonuçlar ekonominin geleceğine yönelik beklentileri olumlu biçimde etkilemiştir. Ne var ki, 1997 yılı ortalarında Tayland'da başlayıp sermaye ve mal hareketleri yoluyla dalga, dalga Güneydoğu Asya'yı etkisi altına alan ve 1998 yılında Rusya'nın moratoryum ilan etmesiyle hemen tüm dünya ekonomilerini sarsma boyutuna ulaşan kriz, gecikme ile de olsa Türkiye'yi de etkilemiş ve piyasalarda oluşmuş olan iyimser havanın kaybolmasına, belirsizlik ortamının derinleşmesine, sermaye çıkışlarına ve faiz hadlerinde sıçramalara neden olmuştur.

Türkiye ekonomisinde 1995-97 döneminde gerçekleşen ve büyük ölçüde hızlı iç talep genişlemesine dayalı yüksek büyüme hızı; 1998 yılı başında enflasyonu yüzde 50'ye düşürme hedefi çerçevesinde alınan, daraltıcı olmasa da genişletici olmayan para ve maliye politikasının iç talepte ortaya çıkardığı daralma ve buna ek olarak dünyada yaşanan ekonomik krizin dış talepte meydana getirdiği azalma nedeniyle, 1998 yılının ikinci üç aylık döneminden itibaren yavaşlama süreci içine girmiştir.

Hükümetçe, Temmuz ayında memur maaş katsayısı ile tarımsal destekleme alım fiyatlarının tespitinde IMF ile yapılmış olan Anlaşma hükümlerinin dışına çıkılması ve bunun enflasyon beklentileri üzerindeki olumsuz etkisine rağmen, 1998 yılı boyunca kamu fiyatlarının düşük tutulması, ithalat fiyatlarının, özellikle temel mal ve petrol fiyatlarının uluslararası piyasada gerilemesi ve kar marjlarının düşürülmesi; enflasyon oranının bir ölçüde geriletilmesinde - yıllık ortalama % değişim olarak TEFE 71.8, TÜFE 84.6 - etkin olan başlıca nedenler olmuştur.

1999 Yılı

Türkiye 1999 yılına, hafiflemeye başlamakla beraber Uzak-Doğu Asya krizinin etkilerinin sürmekte olduğu, Rusya'daki krizin derinleştiği, global krizin özellikle Latin Amerika'dan kaynaklanan kaygılar nedeniyle yaygınlık kazanması beklentisinin bulunduğu ve erken seçim kararının getirdiği belirsizliğin hakim olduğu bir ortamda girmiştir.

Bu olumsuz iç ve dış konjonktürde, 1998 yılının ikinci yarısından itibaren yavaşlama eğilimi içersine giren ekonomik büyüme 1998 yılının son çeyreğinde sadece yüzde 0.7 (yılın tümü için GSYİH büyüme oranı yüzde 3.1) olarak gerçekleştiğinden sonra, 1999 yılının ilk çeyreği ile birlikte daralmaya dönüşmüş ve ekonomi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin o güne kadar ki en şiddetli daralmasını yaşamış ve GSYİH bu dönemde, bir önceki yılın aynı dönemine göre, yüzde 9.1 oranında daralmıştır.

Yüksek reel faizlerin ve yılın ilk çeyreğindeki belirsizliğin olumsuz etkilerine yılın ikinci yarısında yaşanan iki şiddetli depremin maddi ve manevi yıkıntılarının eklenmesiyle, yılın ilk çeyreğinde yüzde 12.0 oranında daraldıktan sonra ikinci çeyrekte hafif de olsa toparlanma süreci içine giren toplam yurtiçi talep tekrar daralma sürecine girmiş ve yılın tamamı itibarıyla yüzde 4.0 oranında düşmüştür. 1999 yılında yurtdışı talep de benzer bir seyir izlemiş, mal ve hizmet ihracatı bir önceki yıla göre yüzde 1.4 oranında bir gerileme gösterirken, turizm gelirleri ve bavul ticareti ola-

rak adlandırılan yolcu beraberli mal ihracatında da önemli daralma meydana gelmiştir. İç ve dış koşullardaki bu olumsuz gelişmeler 1999 yılında, sabit fiyatlar üzerinden GSYİH'nın yüzde 5.0, Gayrisafi Milli Hasılanın ise yüzde 6.4 oranında daralması sonucunu doğurmuştur.

Nisan ayında yapılan Genel seçimlerin ertesinde kurulan Hükümetçe Haziran 1999 ayında IMF ile yapılan görüşmelerde, daha önce, 26 Haziran 1998 tarihinde yine IMF ile yapılmış olan “Yakın İzleme Anlaşması”nın, süreli programlara bağlı ve mali destek içeren bir “Stand-by” anlaşması yolunda köprü görevi görmesi yolunda mutabakata varılmıştır.

2000 Yılı

Türkiye temel amacı enflasyonun indirilmesi olan bir yeni ekonomik istikrar programına, 1999 yılı sonunda IMF ile yapılan üç yıl süreli Stand-by Anlaşmasının yürürlüğe konulmasıyla başlamıştır. Yeni istikrar programı esas itibariyle döviz çapası sistemine dayalı bir dezenflasyon ve Merkez Bankası bilançosunun Net Varlıklar kalemine tavan getiren bir parasal kontrol sürecine dayanmıştır. Merkez Bankası, sterilizasyona yer vermeyen ve para tabanındaki genişlemelerin ancak Net Dış Varlıklardaki değişimler suretiyle oluşabileceği bir programa bağlı kalma taahhüdü içine girmiştir. İstikrar programı ayrıntılı bir mali önlemler paketi içermekte ayrıca faiz dışı bütçe dengesi ile ilgili olarak performans kriterleri saptamakta idi. Ayrıca istikrar programı kapsamında önemli yapısal reform düzenlemelerinin uygulamaya konulması da Hükümetçe taahhüt edilmiştir.

Maliye politikası kapsamında, konsolide bütçe, bütçe dışı fonlar, mahalli yönetimler, kamu iktisadi kuruluşları, Merkez Bankası ve kamu bankalarının görev zararlarından oluşan kamu sektörü faiz dışı fazlasının GSYİH'ya oranının yüzde 2.2 (depremle ilgili harcamalar hariç yüzde 3.7) olması hedeflenirken, mali politikanın daha aktif ve çeşitlendirilmiş bir borçlanma idaresi ve hızlandırılmış bir özelleştirme uygulamasıyla desteklenmesi ve bu şekilde faiz harcamalarının bütçe üzerindeki yükünün azaltılması amaçlanmıştır. Belirtilen bu mali hedeflere ulaşılabilmesi için 2000 yılı programı, üçte ikisinden fazlası gelir arttırıcı ve kalanı harcama kısıtlamalarından oluşan ve toplam tutarı GSYİH'nın yüzde 7.5'i kadar tutan mali önlemler paketi görmüştür.

Para ve kur politikası çerçevesinde; kur politikasının, istikrar programı boyunca yalnızca enflasyon hedefine göre belirlenmesi, döviz kurları tespitinin, 2000 Ocak-

2001 Haziran döneminde “enflasyon hedefine yönelik kur sepeti”, izleyen dönemde ise “kademeli olarak genişleyen band” sistemine göre yapılması kararlaştırılmıştır. Para politikası ise, Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden olan “Net İç Varlıklar” kalemine getirilen “tavan” ve “Net Uluslar arası Rezervler” kalemine getirilen minimum seviye ile şekillendirilmiştir. Bu kapsamda kısa dönemli dalgalanmalar hariç, para tabanının genişlemesinin ödemeler dengesi hareketleriyle sağlanması, ulusal faiz hadlerinin serbest piyasa tarafından oluşturulması öngörülmüş ve faiz hadlerinde hızlı bir düşüşe olanak verecek ancak, sermaye akımlarını özendirmemek için iç-dış faiz farkının fazla açılmasına izin verilmeyecek biçimde sermaye girişlerinin sterilize edilmemesi programlanmıştır.

Gelirler politikası kapsamında program süresince maaş ve ücret artışlarının hedeflenen enflasyon oranına göre belirlenmesi öngörülmüş ve istikrar programı geniş kapsamlı bir dizi yapısal reformla desteklenmiştir.

2000 yılında enflasyon düzeyinin düşürülmesi alanında başarılı olunmuş, yurt içi talepteki canlanma hernekadar ithal talebinin hızla yükselmesi sonucunu doğurmuşsa da üretim artışına yol açmış, istihdam seviyesi yükselmiştir. Gelirler ve maliye politikası kapsamında belirlenmiş olan hedeflere ulaşılmış, kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi alanlarında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Öngörülen para ve kur politikası çerçevesinde kur hadlerinin hedeflenen enflasyona göre belirlenmesi, gerçekleşen enflasyonun, hedeflenen enflasyonun üzerinde tahakkuk etmesi sonucu, Türk Lirası yıl içinde giderek reel değer kazanmaya başlamıştır.

IMF ile yapılan 17 nci Stand-by anlaşması ile omurgası şekillendirilen enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmış, faiz oranları hızla düşmüş ve enflasyon haddinde, petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisine rağmen, 10 puanlık bir düşme gerçekleştirilmiştir.

İstikrar programı kapsamında alınan gelir arttırıcı ve giderlerde tasarruf sağlayıcı önlemlerin bir sonucu olarak, 2000 yılında, kamu kesimi finansman açığı nominal artış hızı, GSMH deflatörünün (51.6) çok altında, yüzde 24.7 oranında bir büyüme göstermiş GSMH'ya olan oranı bir önceki yıldaki yüzde 15.6'dan yüzde 12.1'e gerilemiştir.

Faiz hadlerindeki hızlı ve çarpıcı gerileme ile TL'nin aşırı değerli hale gelmiş olması nedenleriyle 2000 yılında gerçekleştirilen GSMH büyümesi esas itibarıyla iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır. Sonuçta 2000 yılında reel anlamda yüzde 6.3

oranında genişleme gösteren Gayrisafi Milli Hasıla, yine de sabit fiyatlar üzerinden 1998 yılı seviyesinin altında kalmıştır.

2000 yılında ekonomik büyümeyi destekleyen tüketim harcamaları genişlemesi kısa vadeli dış borçlanmaya dayalı olurken, dış satım yaklaşık bir önceki yıl düzeyini korumuş, ithalat tutarında ise yüzde 37.0 oranında önemli bir yükselme meydana gelmiştir. TL'nin giderek değer kazanması ile genişleyen ve doğrudan yatırımlarla değil de sermaye hareketleri ile finanse edilen cari işlemler açığı, istikrar politikasının sürdürülebilirliği önündeki en önemli engel konumuna gelmiş diğer taraftan, bankacılık kesiminin henüz algılayamamış olduğu, “döviz kuru çapası”nın yeniden özendirdiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan faiz riski - uzun vadeli plasmanların kısa vadeli fonlarla finanse edilmesi - istikrar programının başarısı üzerindeki iki önemli tehdidi oluşturmuştur.

2001 Yılı

2000 yılında Türk Lirasının beklenenin üzerinde reel değer kazanması, yılın ilk yarısında faiz oranlarının beklentilerin üzerinde düşmesiyle ve aşırı değerli TL'nin ithal talebini arttırmasıyla birlikte iç talebin hızla artması, uluslar arası petrol ve buna bağlı olarak enerji fiyatlarındaki artış ve Euro/Dolar paritesindeki gelişmeler cari işlemler açığının giderek yükselmesine ve sonbaharda sözkonusu açığın GSMH'ya olan oranının yüzde 5 mertebesine kadar çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler iç ve dış piyasalarda, uygulanmakta olan kur politikasının sürdürülebilirliği ve cari açığın dış finansmanı konusundaki endişeleri arttırmıştır. Uluslar arası piyasalarda istikrar programına olan güven azalmış, Ağustos ayından sonra faiz oranlarının artış eğilimine girmiş olmasına rağmen yeterli sermaye girişi olmamış, ve ciddi bir likidite sorunu ile karşı, karşıya kalmıştır. Giderek etkisi derinleşen bu süreç Kasım ayının ikinci yarısında, bir şok halinde, kısa vadeli faizlerde hızlı bir yükselmeye ve menkul kıymet fiyatlarında düşmeye yol açmıştır. Yurt dışına önemli miktarda sermaye çıkışı olurken, döviz rezervleri azalmış, bu gelişmeler döviz kuru üzerinde baskı oluşturmuştur.

Ancak bankacılık kesiminin yapısının zayıflığı ve Kasım krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime, kur çapası politikasının korunması ile TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrar ve yıllar boyu kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan yüksek hacimli kamu finansman açığı, Şubat 2001 krizini kaçınılmaz kılan başlıca nedenler olmuşlardır.

Her iki krizin çıkmasında bankacılık kesiminin güçsüzlüğü ve taşıdığı döviz kuru, faiz ve geri dönmeyen kredi riski birinci derecede rol oynarken, birincisinde yabancıları, ikincisinde yerli bankaları dövize yönlendiren olgu, aşırı değerli duruma gelmiş TL'nin zihinlere yerleştirdiği devalüasyon olasılığı olmuştur.

Yine önemli boyuttaki bir sermaye kaçıışının ardından Hükümet “döviz çapası” sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçilmiş olduğunu deklare etmiş ve hızlı bir süreç çerisinde, makroekonomik dengelerin tekrar tesis edilmesi amacıyla yeni bir istikrar programının uygulamasına geçilmiş ve 15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (GEGP) yayınlanmıştır.

Programın (GEGP) genel stratejisi üç aşamadan oluşturulmuştur. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlerin süratle alınması, mali piyasalardaki belirsizliklerin azaltılması ve kriz ortamından süratle çıkılması, ikinci aşamada, faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanmasının sağlanması, üçüncü aşamada ise makroekonomik dengelerin tesisi ile yılın ikinci yarısından itibaren istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanması amaçlanmıştır. Programda en acil önlemlerin bankacılık sektörüne ilişkin olduğu vurgulanmış ve bu alanda alınacak önlemler daha spesifik olarak ortaya konulmuştur. Sorunun merkezinde yer alan üç kamu bankasına 16 katrilyon TL tutarında kaynak aktarımı yapılması suretiyle bu bankaların bilançolarının küçültülmesi, benzer bir operasyonun TMS Fonundaki bankalar için de gerçekleştirilmesi programlanmıştır. Bu bankaların Merkez Bankası'nca fonlanması ancak piyasaya çıkan paranın, yine Merkez Bankası'nca DİBS veya döviz satışıyla geri çekilmesi öngörülmüştür.

IMF ile yapılan ayrıntılı görüşme ve değerlendirmelerin ardından hazırlanarak 3 Mayıs 2001 tarihinde sunulan Niyet Mektubunun IMF tarafından onaylandığı 15 Mayıs 2001 tarihinde, Merkez Bankası'nca 2001 Yılı Para Programı yayınlanmıştır. Niyet Mektubunda, ortaya konulan Programın, 1999 yılı sonunda başlatılmış bulunan ve IMF'nin sağlamış olduğu Stand-by düzenlemesi ile desteklenen programın devamı olduğu özellikle belirtilmiştir.

Çok geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir Yapısal Politikalar Listesini de içeren Niyet Mektubunda “Dalgalı Döviz Kuru” esas alınmış ve “Konsolide Kamu Sektörü Kümülatif Temel Dengesi”, “Kümülatif Faiz Dışı Harcamalar”, “Merkez Bankası Net İç Varlıkları”, “MB Net Uluslar arası Rezerv Değişiklikleri”, “Kısa Vadeli Dış Borç Stoku”, “Sözleşme ve Garanti Verme Bazında Yeni Dış Borçlanma” için performans kriterleri belirlenmiştir.

Yeni Stand-by düzenlemesi çerçevesinde IMF, Türkiye'ye ilave yaklaşık 8 milyar

Dolar kredi sağlamış ve öncelik, daha önce uygulanan programın aksine, enflasyonla mücadeleye değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine verilmiştir.

18 nci Stand-by Programı Çerçevesinde Bazı Makroekonomik Göstergeler İçin Saptanan Hedefler Aşağıda Verilmektedir;

	1999	2000	2001	2002	2003
Reel Sektör					
GSMH Büyüme Oranı	-6.1	6.1	-3.0	5.0	6.0
GSMH Deflatörü	55.8	51.6	49.4	28.3	16.5
TEFE	62.9	32.7	57.6	16.6	12.4
TÜFE	68.8	39.0	52.5	20.0	15.0
Hazine Bonosu Ortalama Faiz Oranı	106.2	38.0	81.1	40.6	32.6
Ort. Geriye Dönük Reel Faiz	25.2	-11.4	23.7	6.9	13.2
Konsolide Bütçe (GSMH'ya Oran)					
Temel Bütçe dengesi	1.5	4.6	5.1	5.6	5.6
Bütçe Dengesi	-11.6	-11.2	-15.0	-13.6	-10.5
Konsolide Kamu Sektörü					
Temel dengesi	-2.0	2.8	5.5	6.5	6.5
KKBG* (MB Karları Dahil)	24.2	19.1	17.1	9.7	6.9
Kamu Sektörü Net Borcu (GSMH'ya Oran)					
Net Dış Borç	20.1	19.7	34.2	28.3	23.5
Net İç Borç	40.9	38.8	44.3	42.1	41.5
Cari İşl. Dengesi (GSMH'ya Oran)	-0.7	-4.8	-0.6	-0.9	-0.6

* Kamu Kesimi Borçlanma Gerekisini

Hazine Müsteşarlığı Haziran 2001 ayı ortasında iç borçlanmanın vadesini uygun maliyetlerle uzatmak ve bankacılık kesiminin döviz riskini azaltmak amacıyla bir borç takası operasyonu gerçekleştirmiştir.

Hükümet Temmuz ve Kasım 2001 aylarında IMF'ye yeni Niyet Mektupları sunmuştur.

Finansal piyasalarda olduğu gibi reel ekonomide de 2001 yılı, ülkemizde o yıla kadar yaşanmamış derinlikte bir kriz dönemi olmuştur.

Kasım 2000 ekonomik krizinin etkileri de dikkate alınarak 2001 yılı programı ile, GSMH'nın yüzde 4.5 oranında büyümesi hedef alınmıştır. Ancak Şubat krizi ertesinde GSMH büyüme oranı önce yüzde - 3.0 olarak revize edilmiş daha sonra krizin sarsıntılarının derinleşmesi ile ekonomik küçülme oranı yüzde - 5.5'e ve son olarak ta yüzde - 8.5'e yükseltilmiştir.

Bir likidite krizi şeklinde başlayıp bankacılık kesimini derinden sarsan ve yoğun bir sermaye kaçışına neden olan Kasım krizi, ardından dalgalı kur rejimine geçilmesi ile ekonomik politikada önemli bir değişiklik yapılması zorunluluğunu ortaya çıkaran Şubat krizi, para piyasalarındaki krizin hızla reel ekonomiye yansması sonucunu getirmiştir. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme, toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSMH'daki daralma tahminlerin üzerine çıkarak yüzde - 9.4 olarak gerçekleşmiş ve Türkiye, 2001 yılında II. Dünya Savaşından sonraki en büyük ekonomik küçülmeyi yaşamıştır.

2001 yılında sabit fiyatlar üzerinden, özel tüketim harcamaları yüzde 9.0, devletin nihai tüketim harcamaları yüzde 8.6 ve mal ve hizmet ithalatı yüzde 24.8 oranında daralma göstermiştir. 2001 yılında en dramatik talep daralması yatırım harcamalarında görülmüş ve kamu sektörü yatırımları yüzde 22.0, özel sektör gayrisafi sabit sermaye oluşumu yüzde 35.1 oranında gerilerken toplam yatırım harcamalarındaki daralma yüzde 31.7 olmuştur. Dalgalı kur rejimine geçilmiş olmasının etkisiyle de 2001 yılında mal ve hizmetlere olan dış talep (ihracat) sabit fiyatlar üzerinden yüzde 7.4 oranında bir büyüme göstermiştir.

2000 yılında belirgin bir gerileme süreci içine giren enflasyon 2001 yılında tekrar önemli bir şekilde yükselmiştir.

Şubat krizi şokunun atılması ile birlikte enflasyon, talep daralmasının da etkisiyle belirgin bir yavaşlama süreci içersine girmiş ise de önceki yıllara göre çok yük-

sek bir tırmanma göstermiş ve 2001 yılında Toptan Eşya Fiyatları Endeksindeki değişme, bir önceki yıl sonuna göre yüzde 88.6 olarak gerçekleşmiştir. TEFE'de on iki aylık ortalamalar bazında yükselme daha az keskin olmuş ve önceki iki yıla göre yaklaşık on puanlık bir artışla yüzde 61.6 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında yıllık ortalama TÜFE artışı yüzde 54.4 ile yaklaşık bir önceki yıl seviyesinde (yüzde 54.7) kalırken, bir önceki yıl sonuna göre TÜFE artışı 2000 yılındaki yüzde 39.0 düzeyinden yüzde 68.1 düzeyine sıçramıştır.

2002 Yılı

2002 yılında güçlendirilmiş orta vadeli bir programı uygulamaya koymak amacıyla IMF'ye 18 Ocak 2002 tarihinde yeni bir Niyet mektubu sunulmuştur. IMF İcra Direktörleri Kurulu'nun 4 şubat 2002 tarihinde Niyet Mektubunu onaylaması ile 3 yıllık bir dönemi kapsayan Stand-by düzenlemesi yürürlüğe girmiştir.

Ancak yaşanan siyasi belirsizlik ve erken seçim sürecinde enflasyonla mücadelenin güçlendirilmesi amacıyla, 30 Temmuz 2002 tarihinde verilen Niyet mektubunda para tabanı ve net uluslar arası rezervlere ilişkin gösterge niteliğindeki hedefler tekrar performans kriterine dönüştürülmüş, net İç varlıklar hedefinde küçük bir değişikliğe gidilmiştir.

30 Temmuz 2002 tarihinde IMF'ye verilmiş olan Ek Niyet Mektubunda; başlıca,

- 2002 yılında GSMH'nın yüzde 6.5'i oranında faiz dışı fazla sağlanması hedefine, öngörüldüğü şekilde ulaşılacağı,
- 2003 yılı için öngörülen GSMH'nın yüzde 6.5'i oranındaki faiz dışı fazla hedefinin kararlılıkla korunacağı,
- Para politikasının, 2002 yılı için öngörülen yüzde 35 oranındaki enflasyon hedefinin tutturulması üzerine odaklanacağı,
- KİT'lerin daha evvelki gelir kayıplarını karşılamak için gerekli olan tüm reel fiyat artışlarının yapılacağı,
- Memur maaşlarının programlanan enflasyonla uyumlu olarak arttırılacağı,
- Konsolide Bütçe istihdamının arttırılmayacağı, konsolide bütçeden kaynak aktarılmayan kuruluşlarda işten ayrılanların ancak yüzde 10'u kadar yeni işe almalarına izin verileceği,

- Kamu teşebbüslerinde fiyat artışlarının TEFE ile uyumlu gerçekleştirileceği,
- Vergi, bankacılık ve mali sektörle ilgili olarak başlatılmış olan düzenlemelere devam edileceği,
- Özelleştirme çabalarının destekleneceği

belirtilmiştir.

18 Ocak ve 30 Temmuz 2002 tarihlerinde IMF'ye verilmiş olan Niyet Mektuplarında performans kriteri olarak belirlenen para tabanı ve net uluslar arası rezervler ile gösterge niteliğinde hedef olarak belirlenmiş olan net iç varlıklara ilişkin parasal hedeflere, dönemler ve yıl sonu itibariyle ulaşılmıştır.

Niyet mektuplarında, programın düzenli gözden geçirmeler, ön koşullar, kantitatif performans kriterleri, gösterge niteliğindeki hedefler ve yapısal performans kriterleri ve yapısal kriterler vasıtasıyla izleneceği açıklanmıştır. Gözden geçirme çalışmaları belirtilen zamanlarda gerçekleştirilememiş, tarihlerde kaymalar olmuştur. Gözden geçirmeler sırasıyla 15 Nisan 2002, 28 Haziran 2002, 7 Ağustos 2002 tarihlerinde yapılırken, Ekim 2002'de yapılması gereken dördüncü gözden geçirme 18 Nisan 2003 tarihinde yapılmış, beşinci ve altıncı gözden geçirmeler ise 1 Ağustos 2003 ve 18 Aralık 2003 tarihlerinde gerçekleştirilebilmiştir.

Stand-by düzenlemesi doğrultusunda hazırlanmış olan 2002 yılı Bütçesi borçların döndürülebilirliğinin sağlanmasını temel hedef olarak almış ve bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın sağlanmasını öngörmüş, bu amaçla sıkı bir maliye politikası uygulaması gözetilerek hazırlanmıştır. Bütçe hedefine ulaşılabilmesini sağlamak amacıyla yıl içinde bazı önemli gelir artırıcı önlemler alınmıştır. 2002 yılı Para Politikası parasal hedefleme çerçevesine dayandırılırken, Kur politikası 'Dalgalı Kur Rejimi'nin sürdürülmesi esasına dayalı olmuştur.

Daha sıkı bir maliye politikası öngören Bütçe ve İcra Programı, 2002 yılında, ekonominin büyümesinin özel sektör tüketim ve yatırım harcamalarındaki artıştan kaynaklanacağı varsayımına dayalı olarak yapılandırılmıştır.

2002 yılında mali disiplin sağlanılmasına büyük ölçüde özen gösterilmiş, ancak yılın ikinci yarısından itibaren yaşanan siyasi istikrarsızlık ile seçim öncesi ve sonrası dönemde meydana gelen harcama artışları kamu mali dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla beraber 2002 yılında ekonomik programın kararlılıkla uygulanması sonucu makroekonomik göstergelerde iyileşme süreci başlamıştır. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde, uygulanmakta olan ekonomik politikalara duyu-

lan güvenin artması ve iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler etkili olmuştur. Ayrıca 2001 yılında iç pazar daralması ve TL'nin reel değerinde meydana gelen erime nedeniyle canlanma eğilimi içine giren ihracatın 2002 yılında artışını daha da hızlanarak sürdürmesi, sanayi üretimini olumlu etkilemiş ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur.

Uygulanan ekonomik program mali piyasalarda istikrarın yeniden sağlanmasını olanaklı kılarken, iç borcun sürdürülebilirliğine ilişkin endişelerin azalması ekonomiye duyulan güvenin büyük ölçüde tesisine yardımcı olmuştur. Her ne kadar bankacılık kesimi daha ihtiyatlı bir tutumla kredi hacmini genişletme hususunda fazla hevesli davranmamış ise de, faiz hadleri bir önceki yıla göre düşmüş, ayrıca özel firmalar yurt dışı mali kaynaklardan daha uzun vadeli ve daha uygun koşullarla yararlanmaya başlamışlardır.

Diğer taraftan 2002 yılında ekonomik alanda meydana gelen hızlı büyümede, bir önceki yıl yaşanmış olan şiddetli daralmanın yarattığı ve GSMH'nin sabit fiyatlar üzerinden yaklaşık 1996 yılı düzeyine gerilemiş olduğu düşük baz değerinin de etkisi olmuştur. 2001 yılının son çeyreğinde yaşanan yüzde 12.3 oranındaki daralmadan sonra tekrar büyümeye başlayan GSMH yılın ilk çeyreğinde sadece yüzde 0.4 oranında bir büyüme göstermiş ancak daha sonra ekonomik büyüme hızlanmıştır. Yılın kalan üçer aylık dönemlerinde GSMH, sırasıyla yüzde 10.4, yüzde 7.9 ve yüzde 11.5 oranında büyümüş, yılın tümü itibariyle, öngörülen başlangıç ve revize hedefleri aşarak yüzde 7.9 oranında büyüme sergilemiştir. Diğer taraftan gerçekleşen enflasyon da hedeflenen değerlerin altında kalmıştır. Yıl sonuna göre 12 aylık yüzde değişme TÜFE'de yüzde 29.7, TEFE'de ise yüzde 30.8 olmuştur.

II.2. SOSYO-EKONOMİK YAPI

II.2.1.NÜFUS

Ülkemizde son nüfus sayımı 22 Ekim 2000 tarihinde yapılmıştır. Kesin sonuçları 2002 yılı Ağustos ayından itibaren yayınlanmaya başlanılmış olan bu nüfus sayımı ile tespit edilen başlıca bulgular (sayım tarihi itibariyle) aşağıda ana çizgileri ile verilmektedir;

Nüfus Büyüklüğü

- Türkiye'nin toplam nüfusu 67 803 927, şehirlerin (il ve ilçe merkezleri) nüfusu 44 006 274, köylerin nüfusu 23 797 653 tür.

Nüfus Artış Hızı

- Yıllık nüfus artış hızı 1940-1945 döneminde binde 10.6 ile en düşük düzeyde iken, 1955-1960 döneminde binde 28.5 ile en yüksek düzeye ulaşmıştır,
- Nüfus artış hızı 1960-1985 döneminde önemli bir değişim göstermemiş ancak 1985 yılından sonra hızlı bir yavaşlama süreci içine girmiştir,
- Yıllık nüfus artış hızı , 1980-1985 döneminde binde 24.9, 1985-1990 döneminde binde 21.7 iken, 1995-2000 döneminde binde 18.3'e düşmüştür.

Nüfusun Yerleşim Yerleri İtibariyle Dağılımı

- Ülkemizde şehirlerde bulunan nüfus, köylerde yerleşik nüfusa göre çok daha büyük bir hızla artmaktadır, şehirlerde bulunan nüfusun oranı son on yılda önemli bir artış göstererek 1990 yılında yüzde 59.0 iken 2000 yılında yüzde 64.9'a yükselmiştir,
- 1995-2000 döneminde, şehirlerde yerleşik nüfus artış oranı binde 26.81 iken, köylerde yaşayan nüfusun artış hızı sadece binde 4.21 olarak gerçekleşmiştir, bu dönemde toplam nüfusun yıllık artış oranı binde 18.28 olarak belirlenmiştir.

Bölgesel Dağılım

- 1990-2000 dönemi itibariyle yedi coğrafi bölgenin tamamının nüfusu artmaktadır, bölgeler arasında en yüksek artış hızı Marmara bölgesinde, en düşük artış hızı ise Karadeniz Bölgesinde gerçekleşmiştir,
- 1990-2000 döneminde Marmara Bölgesinin yıllık nüfus artış hızı binde 26.7, Karadeniz Bölgesinin yıllık nüfus artış hızı binde 3.6 olmuştur,
- Ülke genelinde toplam nüfusun yüzde 26'sının bulunduğu Marmara Bölgesi en fazla nüfusa sahip iken, nüfusun yüzde 9'unun bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi en az nüfusa sahiptir,
- Bölgeler arasında şehirli nüfus oranı en yüksek olan bölge Marmara Bölgesi iken, en az olan bölge Karadeniz bölgesidir. Marmara Bölgesinde nüfusun yüzde 79'u, Karadeniz Bölgesinde ise yüzde 49'u şehirlerde yaşamaktadır.

Ülkemiz genç bir nüfus yapısına sahip olup, 2000 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre, 0-14 yaş grubu çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payı yüzde 29.99'dür. Nüfus sayım sonuçlarına göre 65+ yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı yüzde 5.4'e yükselmiş bulunmaktadır.

Nüfusun beklenen ortalama yaş süresi ile okur-yazarlık ve okullaşma oranlarında da kayda değer iyileşmeler sağlanmıştır. 1950-55 döneminde sadece 44 olan doğuşta hayatta kalma süresi ümidi, 2000 yılı itibariyle 68.5'e yükselmiştir. Bu süre erkek için 66.2, kadın nüfus için 70.9 yıldır. 1950-90 döneminde okur-yazarlık oranı yüzde 33.6'dan yüzde 90.0'a yükselirken, okullaşma oranları 2002-2003 öğretim yılı itibariyle, okul öncesi eğitiminde yüzde 11.4'e , ilköğretimde yüzde 96.3'e, yüzde 26.2'si mesleki teknik eğitim ve yüzde 54.8'i genel lise eğitiminde olmak üzere ortaöğretimde yüzde 81.0'e, yüksek öğretimde yüzde 23.3'ü örgün eğitimde olmak üzere toplam yüzde 35.8'e ulaşmıştır.

TABLO II.2.1.
KENTSEL ALAN-KIRSAL ALAN NÜFUS DAĞILIMI VE ARTIŞ HIZI

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Yıllık Art.Or. (%)	Kentsel Alan			Kırsal Alan		
			Nüfus	Nüf.Or. (%)	Yıllık Art.Or. (%)	Nüfus	Nüf. Or (%)	Yıllık Art.Or. (%)
1950	20.947.188	2.17	5.244.337	25.0	2.2	15.702.851	75.0	-
1955	24.064.763	2.77	6.927.343	28.8	5.6	17.137.420	71.2	1.7
1960	27.754.820	2.85	8.859.731	31.9	4.9	18.895.089	68.1	2.0
1965	31.391.421	2.46	10.805.817	34.4	4.0	20.585.604	65.6	1.7
1970	35.605.176	2.52	13.691.101	38.5	4.7	21.914.075	61.5	1.3
1975	40.347.719	2.50	16.869.068	41.8	4.2	23.478.651	58.2	1.4
1980	44.736.957	2.07	19.645.007	43.9	3.0	25.091.950	56.1	1.3
1985	50.664.458	2.49	26.865.757	53.0	6.3	23.798.701	47.0	-1.1
1990	56.473.035	2.17	33.439.347	59.0	4.3	23.033.683	41.0	-0.6
1997	62.865.574	1.53	40.882.357	65.0	2.9	21.983.217	35.0	(-) 0.7
2000	67.803.927	1.83	44.006.274	64.9	2.7	23.797.653	35.1	0.4

Kaynak : DİE, Genel Nüfus Sayımları

2002 yılında yüzde 1.42 olarak tahmin edilen yıllık doğal nüfus artış hızının, 2003 yılında 1.39'a ve 2004 yılında da 1.35'e gerileyeceği, 2002 yılında 2.46 olan toplam doğurganlık hızının (çocuk sayısı) ise 2003 yılında 2.43'e ve 2004 yılında da 2.41'e gerileyeceği tahmin edilmektedir. 2003 yılında 68.7 yıl olarak tahmin edilen doğuştan hayatta kalma umudunun 2004 yılında 68.8 yıla çıkması beklenmektedir.

22 Ekim 2000 tarihinde yapılmış olan Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, 1990 yılında 73 olan nüfus yoğunluğu 2000 yılında 88'e yükselmiştir.

Ülkemizde 765 kişiye bir hekim, 383 kişiye bir hasta yatağı düşmektedir. yatak kullanım oranı ise ortalama yüzde 62'dir. Bu oran il merkezlerinde yüzde 75'in üzerinde, ilçe merkezlerinde ise yüzde 25'in altında kalmaktadır. Hasta yataklarının yüzde 39'u hekimlerin yüzde 47'si üç büyük ilde bulunmaktadır.

Yeşil kart verilmek suretiyle ücretsiz tedavi olanağı sağlanan kişi sayısı yaklaşık 14 milyona ulaşmıştır.

II.2.2. İSTİHDAM

Türkiye'de sivil işgücü arzı ve istihdam konularındaki veriler 1988 yılından bu yana, DİE tarafından yılda iki defa, Nisan ve Ekim aylarında, ancak 2000 yılından itibaren üçer aylık dönemler itibariyle yapılmakta olan "Hane Halkı İşgücü Anketleri" yoluyla ve işgücü piyasasının izlenmesi suretiyle elde edilmektedir.

Hernekadar dikkat çekici mevsimsel dalgalanma gösteriyor ise de, tarım sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdam içerisindeki payı gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında yüksektir ve düşük bir işgücü verimliliğine işaret etmektedir. Değişik sektörlerin toplam istihdam içerisindeki paylarında meydana gelen gelişmeler incelendiğinde, tarım sektörü payında bir azalmanın buna karşılık hizmetler sektörü payında bir yükselmenin belirgin olduğu görülmektedir. 2004 yılının birinci üç aylık dönemi itibariyle, toplam sivil istihdam içinde tarım sektörünün payının yüzde 32.2'ye kadar gerilediği ve bu şekilde yüzde 44.8 paya ulaşan hizmetler sektörünün gerisinde kaldığı görülmektedir. Aynı dönem itibariyle toplam sivil istihdam içerisinde sanayi sektörü yüzde 19.3, inşaat sektörü ise yüzde 3.6 oranında bir paya sahip bulunmaktadır.

TABLO:II.2.2.
İŞGÜCÜ PİYASASI
(Bin kişi olarak)

	1999*	2000	2001	2002	2003				2003
					I	II	III	IV	
Sivil İşgücü	22.925	22.031	23.491	23.818	23.088	24.114	24.739	23.207	23.640
Sivil İstihdam	21.236	20.578	21.524	21.354	20.244	21.696	22.411	20.811	21.147
Tarım	8.595	7.187	8.089	7.458	6.639	7.731	8.389	6.799	7.165
Sanayi	3.664	3.733	3.774	3.954	3.769	3.798	3.881	3.836	3.846
Hizmetler	8.976	9.658	9.661	9.942	9.836	10.168	10.141	10.176	10.135
İnşaat	1.346	1.313	1.110	958	676	1.006	1.107	1.026	965
İşsiz	1.689	1.452	1.967	2.464	2.844	2.418	2.328	2.396	2.493
İşsizlik Oranı(%)	7.4	6.6	8.4	10.3	12.3	10.0	9.4	10.3	10.5
Eksik İstihdam	2.331	1.520	1.405	1.297	1.161	1.113	1.149	1.166	1.143
Eksik İstihdam Oranı (%)	10.2	6.9	6.0	5.4	5.0	4.6	4.6	5.0	4.8
Atıl Bulunan İşgücü Oranı(%)	17.5	13.5	14.4	15.7	17.3	14.6	14.0	15.3	15.3

* Ekim ayı itibarıyla

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi

2003 yılı Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) sonuçlarına göre Türkiye'de kurumsal olmayan sivil nüfus bir önceki yıla göre 1 milyon 86 bin kişi artarak 69 milyon 479 bin kişiye ulaşmış, buna karşılık işgücü piyasasının önemli bir göstergesi olan "işgücüne katılım oranı" yüzde 49.6'dan yüzde 48.3'e gerilemiştir. 2003 yılında işgücüne katılım oranı erkeklerde yüzde 70.4, kadınlarda ise yüzde 26.6'dır. Kadınlarda işgücüne katılım oranının düşüklüğü, genel işsizlik oranının, gerçekte olduğundan daha düşük görünmesi sonucunu doğurmaktadır.

2003 yılında istihdam edilenlerin sayısı bir önceki yıla göre Türkiye genelinde 207 bin kişi, kırsal yerlerde ise 383 bin kişi azalırken, sanayi sektöründe çalışan sayısı

108 bin kişi azalmıştır. Sanayi sektöründe, kentsel yerlerde istihdamda artış sözkonusu iken, kırsal yerlerde bir azalma gözlenmektedir. Tarım sektöründeki istihdam yüzde 3.9, sanayi sektöründeki istihdam ise yüzde 2.7 oranında küçülmüştür. Buna karşılık, inşaat sektöründeki istihdam yüzde 0.7, hizmetler sektöründeki istihdam ise yüzde 2.1 oranında artmıştır.

DİE'nün 2003 yılı Hanehalkı İşgücü Anketi ile işsizlik ve eksik istihdam alanında aşağıda verilen bulgular elde edilmiştir:

- 2003 yılında işsiz sayısı, bir önceki yıla göre 2003 yılında yüzde 1.2 oranında artarak 2 milyon 493 bin kişiye ulaşmıştır. İşsiz sayısı kentlerde yüzde 2.2 oranında azalırken, kırsal yerlerde yüzde 11.1 oranında artış göstermiştir.
- 2003 yılında işsizlik oranı bir önceki yıla göre Türkiye genelinde yüzde 10.3'ten, yüzde 10.5'e, kadınlarda ise yüzde 9.4'ten yüzde 10.1'e yükselirken, erkeklerde bu oran değişmeyecek yüzde 10.7 olarak gerçekteşmiştir.
- Türkiye genelinde tarım dışı sektörlerdeki işsizlik oranı 2003 yılında bir önceki yıla göre değişmeyecek yüzde 15 düzeyinde kalmıştır.
- 2003 yılında Türkiye genelinde işsizlerin yüzde 17.2'sini işten çıkartılanlar, yüzde 19.3'ünü ise ilk kez iş arayanlar oluşturmakta olup, her iki grupta bulunanların sayısı önceki yıla göre düşme göstermiştir.
- 2002 yılında yüzde 29.1 olan eğitimli genç nüfusun işsizlik oranı 2003 yılında azalma göstererek yüzde 27.8'e gerilemiştir. Lise altı eğitim alanlar ile hiç eğitim almayanların işsizler içindeki payı 2003 yılında bir önceki yıla göre yüzde 62.6'dan yüzde 65.0'e ve lise üstü eğitim alanların payı yüzde 10.8'den yüzde 11.6'ya yükselirken, lise mezunlarının payı yüzde 26.5'ten yüzde 23.3'e düşmüştür.
- Eksik istihdamın işgücü içindeki oranı 2003 yılında bir önceki yıla göre yüzde 5.4'ten, yüzde 4.8'e gerilemiştir.

TABLO II.2.3.
SİVİL İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI
(Bin Kişi Olarak)

	2000		2001		2002		2003	
	Sayı	Pay (%)	Sayı	Pay (%)	Sayı	Pay (%)	Sayı	Pay (%)
Tarım	7.187	34.9	8.089	37.5	7.458	34.9	7.165	33.9
Sanayi	3.733	18.1	3.774	17.6	3.954	18.5	3.846	18.2
Hizmetler	9.658	47.0	9.661	44.9	9.942	46.6	10.135	47.9
Toplam	20.578	100.0	21.524	100.0	21.354	100.0	21.147	100.0

Devlet İstatistik enstitüsü Hanehalkı İşgücü Anketi 2004 yılı I. Dönem geçici sonuçlarına göre Türkiye'de kurumsal olmayan sivil nüfus 70 milyon 155 bin kişi olurken, kurumsal olmayan çalışma yaşındaki (15 ve daha yukarı yaştaki) nüfus geçen yılın aynı dönemine göre 895 bin kişilik bir artışla 49 milyon 482 bin kişi olarak tahmin edilmiştir. İşgücüne katılma oranı geçen yılın aynı dönemine göre azalarak yüzde 47.5'ten yüzde 45.9'a gerilemiştir. Söz konusu dönem itibariyle işgücüne katılım oranı erkeklerde yüzde 69.8, kadınlarda ise yüzde 22.5 tir.

2004 yılı I. Döneminde kamu sektöründe istihdam edilenlerin sayısı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 9.9 oranında bir azalmayla 3 milyon 5 bin kişi olarak tahmin edilmiştir. 2003 yılı I. Döneminde toplam istihdam içinde kamu istihdamının payı yüzde 16.5 iken, 2004 yılının aynı döneminde bu oran yüzde 15.1 olarak gerçekleşmiştir.

2004 yılı I. Döneminde istihdam edilenlerin yüzde 27.2'si yaptığı işten dolayı Sosyal Sigortalar Kurumu'na, yüzde 9.8'i Emekli Sandığı'na ve yüzde 12.2'si ise Bağ-Kur'a kayıtlı olarak çalışmaktadır. İstihdam edilenlerin, Türkiye genelinde yüzde 50.6'sı, kentsel yerlerde yüzde 33.8'i, kırsal yerlerde ise yüzde 71.3'ü herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadan çalışmaktadır.

2004 yılı I. Dönem HİA sonuçlarına göre Türkiye genelinde işsiz sayısı, geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 0.5 oranında bir azalma ile 2 milyon 830 bin kişi olmuştur.

TABLO II.2.4.
HANE HALKI İŞGÜCÜ ANKETİ TEMEL GÖSTERGELERİ
(Yılın Birinci Üç aylık Dönemi İtibariyle)

	Türkiye		Kent		Kır	
	2003	2004	2003	2004	2003	2004
15 ve daha yukarı yaştaki kurumsal olmayan sivil nüfus (bin kişi)	48.587	49.482	29.709	30.444	18.877	19.038
İşgücü (bin kişi)	23.088	22.732	13.019	13.052	10.069	9.679
İstihdam (bin kişi)	20.244	19.902	11.013	11.017	9.231	8.885
İşsiz (bin kişi)	2.844	2.830	2.006	2.035	838	794
İşgücüne katılma oranı (%)	47.5	45.9	43.8	42.9	53.3	50.8
İstihdam oranı (%)	41.7	40.2	37.1	36.2	48.9	46.7
İşsizlik oranı (%)	12.3	12.4	15.4	15.6	8.3	8.2
Genç Nüfus İşsizlik Oranı ⁽¹⁾ (%)	22.0	23.7	26.6	26.9	16.0	19.2
Eksik istihdam oranı (%)	5.0	5.2	6.0	5.1	3.8	5.3
Genç Nüfus Eksik İst. Oranı ⁽¹⁾ (5)	7.3	5.5	7.2	4.7	7.3	6.7

(1) 15-24 yaş grubu içinde olanlar

II.2.3. ÇALIŞMA HAYATI

Türkiye'de çalışma mevzuatının Uluslar arası Çalışma Teşkilatı (ILO) ve AB normlarına uyumunun sağlanması doğrultusunda 2003 yılı içerisinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu çerçevede 4857 sayılı İş Kanunu 10 haziran 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 4857 sayılı Kanun; çalışma hayatını esnek bir yapıya kavuşturmayı amaçlayan düzenlemeleri içermekte olup, bu çerçevede ; esnek çalışma biçimleri, çalışma süresinde esneklik, işverenin ödeme gücüne düşmesi halinde işçilerin mağduriyetini giderici garanti fonunun kurulması, işyerinin devri, işçilerin işveren tarafından bilgilendirilmesi, Üçlü Danışma Kurulu kurulması, iş güvencesi, iş sağlığı ve güvenliğinin etkin uygulanması ve özel istihdam bürolarının kurulması gibi hükümleri içermektedir.

4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında kanun 6 Mart 2003, Uygulama Yönetmeliği 29 Ağustos 2003 tarihli Resmi gazetede yayınlanmış ve Kanun ve Yönetmelik 6 Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

TABLO II.2.5.
ÇALIŞAN TOPLAM İŞÇİ SAYISI VE SENDİKALAŞMA DURUMU

Yıl	Toplam İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı	Sendikalaşma Oranı (%)	
1999	Ocak	4.350.016	2.987.975	68.7
	Temmuz	4.381.039	3.037.172	69.3
2000	Ocak	4.508.529	3.086.302	68.5
	Temmuz	4.521.081	2.468.591	54.6
2001	Ocak	4 537 544	2 580 927	56.9
	Temmuz	4 562 454	2 609 672	57.2
2002	Ocak	4.564.164	2.648.847	58.0
	Temmuz	4.572.841	2.680.966	58.6
2003	Ocak	4.686.618	2.717.326	58.0
	Temmuz	4.781.958	2.751.670	57.5

Tablodan da görüleceği üzere 2000 yılında sendikalaşma oranında meydana gelen dikkat çekici daralmanın, biraz hafiflemekle beraber, kalıcılık kazandığı görülmektedir.

2003 yılında 7.806 işyerinde toplam 629.240 işçiyi kapsayan 1.607 toplu iş sözleşmesi yapılmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin kapsadığı toplam 629.240 işçinin 391.526'sı kamu kesiminde 237.714'ü özel sektörde çalışmaktadır.

TABLO II.2.6.
TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Yıl	Yapılan Sözleşme Sayısı	İşyeri Sayısı	Kapsamılan İşçi Sayısı		
			Kamu	Özel	Toplam
1998	1.867	7.047	94.871	124.563	219.434
1999	2.286	12.373	544.995	283.463	828.458
2000	1.646	6.844	103.124	105.471	208.595
2001	4 454	14 211	473 845	301 633	775 478
2002	1.773	7.453	131.852	123.207	255.059
2003	1.607	7.806	391.526	237.714	629.240

Diğer taraftan 2003 yılında 1.535 işçinin katıldığı 23 grev uygulaması olmuş, bu grevlerde 184'ü kamu kesiminde ve 144.588'i de özel kesimde olmak üzere toplam 144.772 iş günü kaybedilmiştir. 2003 yılı içerisinde kamu sektöründe herhangi bir lokavt uygulaması olmazken, özel sektörde uygulanan lokavt sayısı 2, lokavta maruz kalan işçi sayısı 888 ve kaybedilen işgünü sayısı 110.415 olmuştur. Toplam 23 grev uygulamasından 2'si kamu sektöründe ve kalan 21'i özel sektörde olmuştur.

II.2.4. SOSYAL GÜVENLİK

2002 yılı itibariyle ülkemizde sosyal sigorta programları tarafından kapsanan nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 88,1, sağlık hizmetleri bakımından sosyal güvenlik kapsamındaki nüfus oranı da 83,8 dir. Toplam sivil istihdamın yüzde 56,7'si aktif sigortalı olarak sosyal sigorta programları kapsamında bulunmaktadır. Toplam sivil istihdam kapsamındaki aktif sigortalıların toplam sivil istihdama olan oranı ise, yüzde 51,2'dir. Ücretli olarak istihdam edilenlerin yaklaşık yüzde 74'ü sigortalı olarak çalışmakta olup, kendi hesabına çalışanların ise yüzde 49,11'i sigortalıdır.

Ülkemizde aktif sigortalılar ile pasif sigortalılar arasındaki denge olumsuz yöndeki gelişmesini 2002 yılında da sürdürmüştür. Sosyal güvenlik sistemine prim ödeyen aktif sigortalı sayısı 2002 yılında yüzde 4,14 oranında artarken, pasif sigortalı sayısı

yüzde 4.62 oranında artmıştır. 2002 yılı verilerine göre ortalama 1.83 aktif sigortalıya bir pasif sigortalı düşmektedir. TABLO II.2.6'dan görüleceği üzere 2002 yılı itibariyle, pasif sigortalı başına düşen aktif sigortalı sayısı Emekli Sandığı'nda 1.68, Sosyal Sigortalar Kurumu'nda (SSK) 1.69 ve Bağ-Kur'da 2.38'e gerilemiştir. İsteğe bağlı sigortalılar hariç tutulduğunda SSK'nda pasif sigortalı başına düşen aktif sigortalı sayısı 1.44'dür.

2002 yılında prim tahsilat oranı SSK'nda yüzde 82.3, Bağ-Kur'da ise; 1479 sayılı Kanuna tabi sigortalılar için yüzde 62.9 ve 2926 sayılı Kanuna tabi sigortalılar için de yüzde 39.9 olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında SSK'nda aktif sigortalıların yüzde 49.9'u için, prime esas kazancın alt sınırı, yüzde 3.1'lik kısmı için de prime esas kazancın üst sınırı üzerinden prim ödenmiştir.

Sosyal sigorta sisteminde yapılmış olan önemli reformlara rağmen kuruluşların finansman açıkları devam etmekte ve önemini korumaktadır. SSK ve Bağ-Kur'da aktüeryal dengelerin kötüleşmesinde yaşanmış olan ekonomik krizlerin de önemli etkisi olmuş, prim tahakkuk ve tahsilatlarının düşmesi ve hızlanan emeklilik işlemleri dolayısıyla pasif sigortalı sayısının tırmanışa geçmesi, özellikle SSK olmak üzere düzelme eğilimi içine girmiş olan kurumların finansal yapılarının tekrar bozulması sonucunu getirmiştir. .

Aktüeryal dengeleri bozulan sosyal sigorta kuruluşlarına 2003 yılı içerisinde Bütçeden yapılan transferler, Emekli Sandığı'nda 5 katrilyon 890 trilyon TL., SSK'nda 4 katrilyon 589 trilyon TL. ve Bağ-Kur'da 4 katrilyon 094 trilyon TL. olmak üzere toplam 15 katrilyon 523 trilyon TL. na ulaşmış ve bu kurumlara yapılan toplam transferlerin GSMH'ya olan oranı yüzde 4.4 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO.II.2.7
SOSYAL SİGORTA PROGRAMLARI

	Emekli Sandığı		SSK		Bağ-Kur		Özel Sandık Toplamı		Genel Toplam	
	2001	2002	2001	2002	2001	2002	2001	2002	2001	2002
1. Aktif Sigortalılar	2.236	2.373	4.914	5.287	2.198	2.193	73	72	9 421	9.894
2. İsteğe Bağlı Aktif Sigor.			889	942	249	238			1 138	1.180
3. Tarım Aktif Sigortalıları			142	149	889	891			1 031	1.040
4. Aylık Alanlar	1.356	1.409	3.561	3.748	1.344	1.394	75	78	6.335	6.628
5. Bağlımlılar	6.546	6.917	23.635	25.166	10.601	10.833	174	175	40.956	43.090
6. Aktif/Pasif Sigortalılar ⁽¹⁾	1.65	1.68	1.67	1.69	2.48	2.38	0.97	0.92	1.83	1.83
7. Bağlımlılık Oranı ⁽²⁾	3.53	3.51	4.57	4.55	3.58	3.68	3.41	3.53	4.08	4.10

(1) 1+2+3 / 4

(2) 4+5 / 1+2+3

Kaynak : 2004 Yılı Programı, S.176

Uygulanmakta olan ekonomik programın sosyal boyutları da dikkate alınarak, SSK ve Bağ-Kur'dan aylık ve gelir almakta olanlara 75-100 milyon TL. sosyal destek ödemesi yapılması 8 Ocak 2003 tarih ve 4784 sayılı Yasa ile kabul edilmiştir.

3 Nisan 2003 tarih ve 4839 sayılı Kanun ile, Emekli Sandığı iştirakçilerinin emeklilik keseneğine esas aylık tutarı üzerinden her ay kesilen emeklilik keseneği yüzde 15'ten, yüzde 16'ya yükseltilmiştir.

9 Nisan 2003 tarih ve 4842 sayılı Kanunla, SSK'nda isteğe bağlı sigorta prim oranları 1 Mayıs 2003 tarihinden geçerli olmak üzere yüzde 20'den, yüzde 30'a yükseltilmiştir.

4 Ekim 2000 tarihinde yürürlüğe giren ancak daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş olan Kanun Hükmünde Kararnameleri ikame etmek üzere, 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu 24 Haziran 2003, 4947 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Teşkilatı Kanunu 16 Temmuz 2003, 3956 sayılı Bağ-Kur ile ilgili Kanun 24

Temmuz 2003 ve 4958 sayılı Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu 29 Temmuz 2003 tarihlerinde TBMM'nde kabul edilmiştir.

2002 yılında hukuki altyapısı oluşturulan Bireysel Emeklilik Sistemi çerçevesinde 2003 yılında 13 şirket Hazine Müsteşarlığına emeklilik sisteminde faaliyet göstermek üzere başvurmuş, bunlardan 11'ine, başvuru dosyaları uygun bulunarak izin verilmiştir.

24 Temmuz 2003 tarih ve 4956 sayılı ile Bağ-Kur'a prim borcu olan sigortalıların, 29 Temmuz 2003 tarih ve 4958 sayılı Kanunla da SSK'na prim borcu olan işveren ve isteğe bağlı sigortalıların, bu kurumlara olan borçlarının taksitlendirme yapılarak ödenmesi imkanı getirilmiştir.

Bakanlar Kurulunca 506 Sayılı Sosyal sigortalar Kanunu'na göre alınacak prim ve verilecek ödeneklerin hesabına esas tutulan günlük kazancın alt ve üst sınırı 1 Nisan 2003-30 Haziran 2003 dönemi için yüzde 20.0, 1 Temmuz 2003- 31 Mart 2004 dönemi için ise yüzde 16.5 oranında yükseltilmiştir. Bağ-Kur sigortalılarının ödeyecekleri primler ve bağlanacak aylıkların hesabına esas oluşturan gelir basamak dilimleri de Bakanlar Kurulunca söz konusu dönemler için aynı oranlarda arttırılmıştır.

Aşağıdaki Tabloda kamu sosyal güvenlik sistemi kapsamında yer alan Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ-Kur'dan emekli aylığı alan sigortalıların reel emekli aylıklarında son on yılda meydana gelen gelişme verilmektedir.

TABLO.II.2.8.
EMEKLİ AYLIKLARINDAKİ GELİŞMELER⁽¹⁾

Yıllar	Reel Emekli Aylıkları Endeksi (1994=100)			Reel Yüzde Değişme (1994=100)		
	Emekli Sandığı	SSK	Bağ-Kur	Emekli Sandığı	SSK	Bağ-Kur
1995	92	98	102	-7.8	-1.9	1.5
1996	113	118	160	22.4	20.3	58.1
1997	121	134	204	7.6	13.1	27.0
1998	114	124	189	-6.4	-7.3	-7.3
1999	118	127	194	4.2	2.7	2.6
2000	104	110	185	-12.5	-13.0	-4.8
2001	100	107	184	-3.8	-3.0	-0.6
2002	104	109	185	4.1	1.3	0.6
2003*	112	124	249	8.4	14.2	34.9

(1) Ortalama emekli aylığı olarak mamur emeklileri için 3. derece 1. kademe, işçi emeklileri için normal gösterge tablosu 1. derece 9. kademe ve Bağ-Kur emeklileri için 6. basamak esas alınmıştır. Reel hesaplamalarda 12 aylık ortalama TÜFE artışı kullanılmıştır.

* Tahmini

Kaynak : 2004 Yılı Programı, S.168

II.2.5. GELİR DAĞILIMI

DİE tarafından 2002 yılında yapılan Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçları, gelir dağılımında daha önceki anket yılı olan 1994'e göre az da olsa bir iyileşmenin olduğunu, ancak 1987 yılı verileri dikkate alındığında bir iyileşmeden söz edilemeyeceğini ortaya koyuyor.

2002 yılı anketinin ortaya çıkardığı gerçekler şu şekilde özetlenebilir;

- Gelir dağılımı 1994 yılına göre düzelme göstermiştir,
- Maaş ve ücret gelirlerinin toplam gelirden aldığı pay artarken, müteşebbis gelirlerinin aldığı pay gerilemiştir,
- Devletten yapılan transfer gelirlerinin toplam transfer gelirleri içindeki payı artarken, yurt dışından, diğer kişi ve kurumlardan yapılan transferlerin payı azalmıştır,
- Ticaret gelirlerinin toplam gelir içindeki payı gerilerken, hizmet gelirlerinin payı yükselmiştir.

Hanelerin en fakir yüzde 20'lik diliminden en zengin yüzde 20'lik dilimine doğru, herbir hane halkı diliminin yıllık kullanılabilir gelirinin toplam Türkiye geliri içindeki payları, 1994 ve 2002 yılları için aşağıda verilmektedir;

TABLO II.2.9.

% 20'lik Dilimler	Türkiye		Kent		Kır	
	1994	2002	1994	2002	1994	2002
Toplam	100.0	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Birinci % 20	4.9	5.3	4.8	5.5	5.6	5.2
İkinci % 20	8.6	9.8	8.2	9.7	10.1	10.3
Üçüncü % 20	12.6	14.0	11.9	13.9	14.8	14.7
Dördüncü % 20	19.0	20.8	17.9	20.5	21.8	21.7
Beşinci % 20	54.9	50.1	57.2	50.4	47.7	48.0
Gini Katsayısı	0.49	0.44	0.51	0.44	0.41	0.42

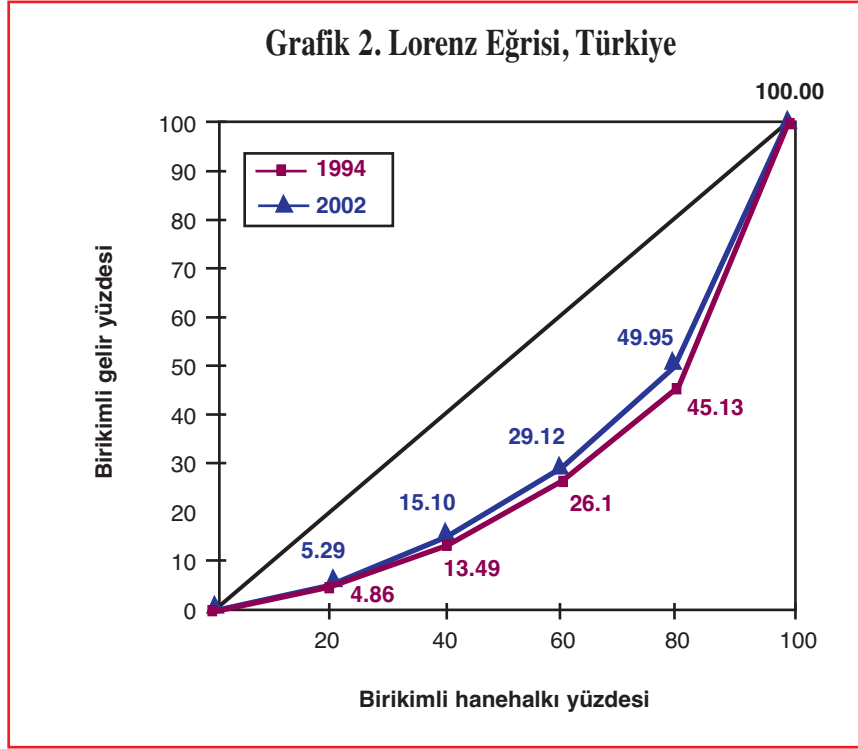
Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Anket sonuçlarına göre, Türkiye geneli için, en fakir yüzde 20'lik dilime giren hanehalkları toplam gelirden yüzde 5.3 oranında, en zengin yüzde 20'lik dilime giren hanehalkları ise yüzde 50.1 oranında pay almaktadırlar. Daha açık bir deyişle toplam nüfusun en zengin beşte birlik bölümü toplam gelirin yarısını almaktadır.

Zenginlik sıralamasına göre yüzde 20'lik hanehalkı dilimlerinin toplam kullanılabilir gelirden aldıkları paylar 1994 yılı ile kıyaslandığında; en zengin yüzde 20'lik dilim dışında diğer gelir grubu dilimlerinin, toplam gelirden aldıkları payları arttırdıkları gözlenmektedir. 1994 yılında yüzde 4.9 olan en fakir yüzde 20'lik gelir diliminin toplam gelirden aldığı pay 2002 yılında yüzde 5.3'e yükselirken, en zengin yüzde 20'lik gelir diliminin payı aynı yıllar itibariyle yüzde 54.9'dan, yüzde 50.1'e düşmüştür. Diğer gelir grubu paylarındaki yükselme ile birlikte bu durum, arada geçen 7 yıllık dönemde gelir dağılımında görece bir düzelmeye meydana geldiğini göstermektedir. Nitekim, 1994 yılından 2002 yılına kadar olan 7 yıllık dönemde, toplam nüfusun en üst gelir grubunda yer alan yüzde 20'lik bölümünün toplam gelirinin, en alt gelir grubunda yer alan yüzde 20'lik nüfus grubunun toplam gelirinine olan oranı da 11.2 katından, 9.5 katına gerilemiştir.

1987 yılında yapılmış olan Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçları, nüfusun en fakir yüzde 20'lik gelir diliminin toplam gelirdeki payının yüzde 5.2, en zengin yüzde 20'lik gelir diliminin payının ise yüzde 50.0 olduğu şeklinde bir sonuç ortaya koymuştu. Dolayısıyla 2002 yılı Anketinin 1987 yılındaki yapıya benzer bir yapı ortaya koyduğu gözlenmektedir.

1994 yılına göre 2002 yılı itibariyle gelir dağılımında meydana gelen iyileşme Gini katsayısındaki değişim ile de teyit edilmektedir.(1) 1994 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi ile tespit edilen gelir dağılımına ilişkin Gini katsayısı 0.49 iken, bu oran 2002 yılında, 1987 yılındaki değerine, 0.44'e düşmüştür.

(1) Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegen altında kalan alana olan oranıdır. Oranın büyümesi artan eşitsizliği yansıtmaktadır.

Hanehalklarının elde ettiği toplam yıllık kullanılabilir net gelirin türlerine göre dağılımı incelendiğinde, 1994 yılında yüzde 28.3 olan maaş, ücret ve yevmiye gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı 2002 yılında yüzde 38.75'e yükselmiş, buna karşılık 1994 yılında yüzde 42.4 olan müteşebbis gelirlerinin payı 2002 yılında yüzde 34.5'e gerilemiştir. Maaş, ücret ve yevmiye gelirleri payındaki artış 1994 yılından sonraki dönemde ücretli ve maaşlı çalışan nüfusta meydana gelen görece artışla izah edilebilirken, aynı tarihler itibarıyla müteşebbis gelirleri payında meydana gelen gerilemede; 1995-2002 döneminin, iki derin ekonomik krize tanık olmuş olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

TABLO.II.2.10.
Hanehalkı Yıllık kullanılabilir Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı

Gelir Türleri	1994	2002
Maaş ve Ücret	23.7	35.8
Yevmiye	4.6	2.9
Müteşebbis	42.4	34.5
Mülk Geliri	19.3	9.3
Gayrimenkul	60.2	47.3
Menkul Kıymet	39.8	52.7
Transfer	10.0	17.5
Devletten	69.2	81.3
Yurtdışından	14.2	5.1
Diğer	16.5	13.6

Mülk gelirlerinin 1994 yılında toplam gelirden aldığı pay yüzde 19.3 iken, 2002 yılında yüzde 9.3 olarak tahmin edilmiştir. İki Anket arasındaki bu dikkat çekici farklılık büyük oranda yöntem değişikliğinden kaynaklanmıştır. Zira 1994 yılında izafi kira değeri, fertlerin mülk gelirleri kapsamında değerlendirilirken, 2002 yılı anket yönteminde yapılan değişiklikle, fert gelirlerine dahil edilmiştir. Ancak mülk gelirleri içindeki menkul kıymet gelirleri payında görülen dikkat çekici artış, devlet borçlanma senetleri stokundaki artışın gelir etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Transfer gelirlerinin toplam gelirden aldığı payda 2002 yılında , 1994 yılına göre önemli bir artış olduğu gözlenmiştir. Transfer gelirlerinin 1994 yılında yüzde 10.0 olan toplam gelirler içindeki payı 2002 yılında yüzde 17.5'e yükselmiştir. Transfer gelirlerinin alt dağılımına bakıldığında; devletten yapılan transferlerin payı yükselir-

ken, yurtdışından, diğer kişi ve kurumlardan yapılan transferlerin payının azaldığı gözlemlenmektedir. Bu gelişme, bu dönemde emekli sayısında meydana gelmiş olan yaklaşık yüzde 70 oranındaki büyüme ile ve işçi geliri transferlerindeki gerileme ile izah edilebilir.

Anket sonuçlarına göre; çalışan kişi başına düşen ortalama yıllık faaliyet geliri 3 milyar 838 milyon TL.'dir. Çalışan hanehalkı fertlerinin esas işteki durumlarına göre yıllık gelirleri incelendiğinde; ücretli, maaşlı olarak çalışan kişi başına düşen ortalama yıllık faaliyet geliri 5 milyar 26 milyon TL. iken, yevmiyeli çalışanların ortalama yıllık faaliyet geliri 1 milyar 655 milyon TL. olup, ücretli, maaşlı çalışanların ortalama yıllık gelirlerinin yaklaşık üçte biri düzeyindedir. İşverenlerde ise fert başına ortalama yıllık faaliyet geliri 15 milyar 465 milyon TL. olup, kendi hesabına çalışanların yaklaşık 3 katıdır. 2002 yılı itibariyle, kendi hesabına çalışan kesimde kişi başına ortalama yıllık faaliyet geliri 4 milyar 255 milyon TL. olarak tahmin edilmiştir ve bu rakam fert başına ortalama ücret gelirinden daha düşük bulunmaktadır.

Aşağıdaki Tabloda ülkemizde 1995-2000 döneminde imalat sanayiinde, birim ücret endeksinde meydana gelen gelişmeler verilmektedir.

TABLO.II.2.11
ÖZEL İMALAT SANAYİNDE BİRİM ÜCRET ENDEKSİ
(1997 = 100)

	İstihdam Endeksi ¹	Üretim Endeksi ²	Üretkenlik Prodük. ³	Nominal Ücret Endeksi ⁴	Nominal Birim Ücr. Endek.TL. ⁵	Dolar Kuru End. ⁶	Birim Ücr. End. (\$) ⁷
1995	86.0	79.8	92.7	28.6	30.8	30.2	101.9
1996	92.3	86.8	94.1	53.0	56.4	53.6	105.1
1997	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1998	101.6	100.0	98.4	182.9	185.9	171.8	108.2
1999	91.7	95.9	104.6	326.3	311.8	275.8	113.0
2000	90.3	105.3	116.7	494.4	423.8	412.2	102.8
2001	82.6	93.3	113.0	648.7	574.1	807.1	71.1
2002	84.4	104.8	124.2	901.4	726.1	994.2	73.0
2003 I.Dönem	86.9	113.3	130.3	1.047.2	803.8	1.087.3	73.9
II.Dönem	86.9	112.2	129.1	1.102.4	853.7	998.7	85.5
III.Dönem	87.3	117.9	135.2	1.158.9	857.4	918.2	93.4
VI.Dönem	87.0	121.9	140.1	1234.0	880.6	953.1	92.4
2003	87.0	116.3	133.7	1135.6	849.5	989.3	85.9

- (1) DİE Özel İmalat Üretiminde Çalışanlar Endeksi (mevsimsel düzeltilmiş)
(2) DİE Özel İmalat Sanayi Üç Aylık Sanayi Üretim Endeksi (mevsimsel düzeltilmiş)
(3) (2) / (1)
(4) DİE Dönemler İtibariyle Özel İmal.San.Üret.çalış.Saat.Baş.Ücrt.End. 1997=100
(5) (4)/(3)
(6) TCMB Alış Kuru (1997=100)
(7) (5)/(6)
Kaynak : DPT Temel Ekonomik Göstergeler

Tablonun incelenmesinde açıkça görülebileceği üzere, ülkemizde yakın geçmiş dönemde tanık olunan ekonomik daralma ve büyüme dönemleri ile, istihdam endeksindeki 2000 yılı rakamı hariç tutulursa, istihdam ve üretim endeksleri arasında belirgin bir eşzamanlılık bulunmaktadır. Diğer taraftan oldukça istikrarlı bir seyir izleyen birim ücret endeksinde 2001 yılında meydana gelen dikkat çekici düşüşte, anılan yılın Şubat ayında geçilen dalgalı kur rejimi sonrası döviz kurlarında meydana gelen ani ve yüksek boyutlu sıçrama (devalüasyon) etkili olmuştur.

Tablodan ayrıca üretkenlik artışı nedeniyle işgücünün işverene, birim üretim için olan maliyetindeki nominal artışın nominal ücret artışından daha az olduğu ve ücretlerdeki yükselmeye rağmen Dolar cinsi ücret düzeyinin 2002 yılında cüzi bir artış gösterdiği ancak 2003 yılının ikinci üç aylık döneminden itibaren Doların TL karşısında değer kaybı nedeniyle Dolar cinsi ücret düzeyinde belirgin bir artış meydana geldiği görülmektedir. Bununla beraber ağırlaşan rekabet koşulları, işgücü piyasasındaki gevşeklik ve arz fazlası gibi nedenlerle ayrıca 2001 yılı krizinin ve devalüasyonun genel ücret düzeyi üzerindeki etkilerinin bir sonucu olarak, 2003 yılı son çeyreği itibarıyla Dolar cinsi reel ücret düzeyinin kriz öncesi düzeyin ancak yüzde 90'ı dolayında seyrettiği gözlemlenmektedir.

Tabloda yer alan 2002 yılı değerleri anılan yıl içerisinde yeniden ekonomik toparlanma dönemi içine girildiğini açık biçimde yansıtmaktadır. Hernekadar 2000 yılının altında kalmakta iseler de istihdam ve üretim endeksleri tekrar belirgin bir yükselme göstermiştir, ancak en dikkat çekici gelişme üretkenlik endeksinde gerçekleşen hızlı yükselme olmuştur. Bu gelişmenin, daralan iç piyasa koşulları ve iç piyasa daralmasını ikame etmek üzere üreticilerin rekabet koşullarının daha yoğun olduğu dış piyasalara yönelmeleri nedeniyle, işverenler tarafından verimlilik konusuna daha fazla önem verildiği, ayrıca sıkışan işgücü piyasasının çalışanlar üzerinde verimliliği arttırıcı bir etki doğurduğu hususlarını yansıttığı şeklinde yorumlamak olanaklı görülmektedir. İstihdam ve üretim endekslerinde 2003 yılında ivme kazanarak devam eden iyileşme 2003 yılında güçlenen ekonomik toparlanmayı açık biçimde yansıtmaktadır.

Aşağıdaki Tabloda ise Ocak 1999-Temmuz 2004 döneminde nominal net asgari ücret düzeyleri ile 1 Ocak 1999 tarihindeki ücret 100 kabul edildiğinde bu dönemde asgari ücret düzeyinin reel karşılığında meydana gelen gelişme verilmektedir;

		Nominal Net Asgari Ücret (Milyon TL)	Net Asgari Ücret Endeksi Ocak 1999=100
01 Ocak	1999	58.9	100.0
01 Temmuz	1999	70.2	95.80
01 Ocak	2000	82.4	97.18
01 Temmuz	2000	86.9	89.26
01 Ocak	2001	102.3	82.60
01 Temmuz	2001	107.3	65.56
01 Ocak	2002	163.5	63.12
01 Temmuz	2002	184.2	63.69
01 Ocak	2003	225.9	65.83
01 Ocak	2004	303.0	81.25

Görüldüğü gibi derin bir ekonomik krizin yaşandığı 1999 yılından itibaren keskin bir düşüş sürecine giren net reel asgari ücret 2001 yılı ikinci yarısı ile 2002 yılı ilk yarısında dip noktasını gördükten sonra ekonomik toparlanmanın başlamasıyla birlikte yenden yükselmeye başlamış ancak henüz 1999 yılı başındaki düzeyine ulaşamamıştır.

Taşıdığı büyük öneme rağmen gelir dağılımı konusu iktisadi kalkınma araştırmalarında, uluslararası ilişkilerde ve yakın geçmiş zamana kadar da uluslar arası ekonomide hak ettiği ilgiyi çekememiştir. Dünya Bankası ve IMF bu konunun araştırılmasına bu güne kadar fazla kaynak ayırmamışlardır. Birçok araştırmacı küresel düzeyde gelir dağılımı adaletsizliğinin düşmekte olduğunu peşinen kabullenme eğiliminde olmuş diğer bazıları ise fakirlik sorunu ile ilgilenmenin yeterli olacağını düşünerek, gelir dağılımındaki adaletsizliği ihmal etmişlerdir. Her ne kadar son otuz yıllık dönemde tüm dünyada yaşama standartlarında köklü bir yükselme meydana gelmiş ise de, gelişmekte olan ülkelerde 1990'lı yıllarda, aşırı fakirlik ancak çok yavaş biçimde iyileşme gösterebilmiştir ve yeni yapılan birtakım araştırmalar küresel düzeyde gelir dağılımındaki adaletsizliğin halen, hızlı bir biçimde kötüleşmekte olduğu şeklinde bir sav ortaya koymaktadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma konferansı (UNCTAD) tarafından yapılmış ve 2002 yılı Haziran ayında yayınlanmış olan bir Rapor,⁽¹⁾ son 25 yıllık dönemde aşırı fakirliğin Asya'da gerilemekte olduğunu, buna karşılık Afrika'nın en fakir ülkelerinde daha da derinleştiğini ve toplam nüfusun yüzde 65'inin günde 1 Dolardan az bir gelire sahip olacak ölçüde bir vahamet kazandığını ortaya koymuştur. Asya ülkeleri hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirmek suretiyle kendi toplumlarının fakirliklerini azaltma ve yaşam koşullarını iyileştirme yolunda başarı gösterebilirlerken, fakirlikte önde gelen Afrika ülkeleri kendilerini bir “fakirlik tuzağı” içinde yakalanmış olarak bulmuşlardır.

Rapor bu ülkelerde günde 1 Doların altında gelire yaşayan toplam kişi sayısının son 30 yılda ikiye katlanarak 307 milyon kişiye ulaştığını ortaya koymaktadır. UNCTAD'ın Raporu 49 ülkeyi kapsamakta olup, fakirliğin özellikle, fakir nüfusa fayda getirecek bir ekonomik büyümeyi sağlayacak yatırımları finanse etme gücü bulunmayan ülkelerde yoğunlaştığı sonucuna varmaktadır. Raporda, inceleme konusu yapılan Afrika ülkelerinde nüfusun yüzde 56'sının , halen, 1960'lı yıllarda tutturmuş oldukları yaşam çizgisinin altında oldukları belirtilmektedir. Bu oran 1995-99 dönemi itibariyle yüzde 65'e kadar yükselmiştir. Buna karşılık bu oran inceleme yapılan Asya ülkelerinde, 1965-69 dönemindeki yaklaşık yüzde 36 düzeyinden, 1990'ların sonunda yüzde 23'e düşmüştür.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayınlanmış olan “İnsani Gelişme Raporu 2004”⁽²⁾ de, yukarıda gelir dağılımı ve fakirlik alanında küresel düzeyde verilen gelişme süreçlerini doğrulamaktadır. Rapora göre 2000 yılı itibariyle dünyada 1 milyar 100 milyon kişi satınalma gücü paritesine göre günde 1 Doların altında gelir ile yaşarken, 831 milyon kişi yeterli beslenememekte, 2 milyar 742 milyon kişi yeterli sağlık hizmeti alamamaktadır.

(1) UNCTAD, The Least Developed Countries Report, Haziran 2002

(2) UNDP, Human Development Report 2004, S.188. www.undp.org/reports/global/2004

DÜNYADA FAKİRLİK⁽¹⁾

Günde 2 Doların Altında Gelirle Yaşayan Nüfusun Oranının En Yüksek Olduğu Ülkeler		Doğuşta 40 Yıldan Fazla Yaşayamama Olasılığı %	
Gana	% 78.5	Rwanda	54.3
Etiyopya	% 80.7	Tanzanya	46.4
Nikaragua	% 79.9	Fildişi sahili	51.7
Zambiya	% 87.4	Zambiya	70.1
Bengaldeş	% 82.8	Malawi	59.6
Tanzanya	% 59.7	Mozambik	56.0
Hindistan	% 79.9	Orta Afrika Cumh.	55.3
Nijerya	% 90.8	Sierra Leone	57.5
Orta Afrika Cumh.	% 84.0	Zimbabwe	74.8
Mali	% 90.6	Angola	49.2
Burundi	%89.2	Kenya	49.5

(1) UNCTAD, The Least Developed Countries Report, Haziran 2002

(3) UNDP, Human Development Report 2004, S.188. www.undp.org/reports/global/2004

UNCTAD'ın sözü edilen Raporundan alınan aşağıdaki Tablo, Afrika'nın ve Asya'nın az gelişmiş ülkeleri ile aralarında Türkiye'nin de bulunduğu diğer gelişmekte olan ülkelerde son 40 yıllık dönemde toplumun fakir kesimlerinin gelir düzeylerinde meydana gelen gelişmeyi açıkça ortaya koymaktadır⁽¹⁾;

(1) UNCTAD Raporu ve Financial Times, 19 Haziran 2002

TABLO.II.2.12.
AZ GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE GELİR
DÜZEYİNDEKİ GELİŞMELER
1965-1995

(Satınalma Gücü Paritesine Göre 1985 Yılı değerleriyle
Günde 1 Dolarlık Uluslar arası fakirlik eşiği)

	1965-1969	1975-1979	1985-1989	1995-1999
1 Dolar/gün Gelirin Altında Yaşayan Nüfus (%)				
39 Azgelişmiş Ülke	48.0	48.5	49.0	50.1
Afrika Ülkeleri	55.8	56.4	61.9	64.9
Asya Ülkeleri	35.5	35.9	27.6	23.0
Diğer 22 Gelişmekte olan Ülke	44.8	32.5	15.0	7.5
1 Dolar/gün Gelirin Altında Yaşayan Nüfus (milyon Kişi)				
39 Azgelişmiş Ülke	125.4	164.0	216.0	278.8
Afrika ülkeleri	89.6	117.4	170.5	233.5
Asya ülkeleri	35.6	46.5	45.2	44.8
Diğer 22 gelişmekte olan Ülke	760.0	697.0	389.3	229.2
2 Dolar/gün Gelirin altında Yaşayan Nüfus (%)				
39 Azgelişmiş Ülke	80.8	82.1	81.9	80.7
Afrika Ülkeleri	82.0	83.7	87.0	87.5
Asya Ülkeleri	78.8	79.6	73.4	68.2
Diğer 22 Gelişmekte Olan Ülke	82.8	76.5	61.6	35.3
2 Dolar/gün gelirin Altında Yaşayan Nüfus (milyon kişi)				
39 Azgelişmiş Ülke	211.1	277.5	360.5	449.3
Afrika Ülkeleri	131.7	174.4	239.5	315.1
Asya Ülkeleri	79.1	102.9	120.3	133.3
Diğer 22 gelişmekte Olan ülke	1 405.0	1 639.7	1 599.0	1 084.2

Dünya Bankası kaynakları, gelir dağılımı adaletsizliği ile bazı ekonomik ve sosyal politika uygulamaları ve kurumsal unsurlar arasında bir belirgin bağlantı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak ülke içi gelir dağılımı gelişmelerinin ülkeden, ülkeye birbirinden çok farklı görünüm ortaya koyduğu görülmektedir.

Varolan bilgiler, ekonomik büyüme ile gelir dağılımı adaleti arasında istikrarlı bir ilişkiye işaret etmemektedir. Bununla beraber, son 30 yıllık dönemde ortalama olarak, ülkeler itibariyle ülke içi gelir dağılımı adaletsizliği ne azalmış ne de artmıştır. Mamafih, bazı kalabalık nüfuslu ülkelerde gelir dağılımı adaletsizliği artmış olduğu için, genelde gelir dağılımının bozulmasından etkilenmiş olan nüfusun sayısı, gelir dağılımındaki iyileşmeden etkilenen nüfus sayısının altında kalmıştır.⁽¹⁾

Diğer taraftan yapılan araştırmalar enflasyon düzeyindeki değişiklikler ile gelir dağılımı arasında belirgin bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ülkenin gelişme düzeyi, kamu tarafından sağlanan istihdam olanakları ve mali önlemlerle (müterakki vergi ve servetten alınan vergiler) gelirin yeniden dağıtımı gelir dağılımı üzerinde olumlu etkide bulunurken IMF tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçları, bir ekonomide hiper enflasyondan daha makul enflasyon düzeylerine inilmesinin veya fiyat istikrarının sağlanmasının gelir adaletsizliğini önemli şekilde azalttığını göstermektedir. Ales Bulir tarafından yapılan çalışma makul enflasyon oranlarından çok düşük enflasyon oranlarına gerilemenin gelir dağılımı üzerinde çok küçük, ihmal edilebilir düzeyde iyileşme sağladığını ortaya koymaktadır.⁽²⁾

Uluslar arası düzeyde ülke-içi gelir dağılımı verilerine göz atıldığında gelir dağılımının bazı Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde son derece adaletsiz, buna karşılık bazı Merkezi Avrupa, İskandinav ülkeleri ve Japonya'da belirgin düzeyde adaletli olduğu görülmektedir.

Aşağıda Temmuz 2004'te yayınlanmış olan Birleşmiş Milletler Teşkilatı İnsani Gelişme Raporunda (Human Development Report 2004) verilen ve ülkeler itibariyle nüfusun en fakir ve en zengin yüzde 10 ve yüzde 20'lik dilimlerinin toplam ulusal gelirden aldığı gelir veya tüketim payını gösteren Tablodan derlenen ve gelir dağılımını en adaletsiz ülkelerle en az adaletsiz ülkelere bir bölümü verilmektedir.

(1) <http://worldbank.org/poverty/data/trends/inequal.htm>

(2) <http://www.imf.org/External/Pubs/FT/staffp/2001/01a/bulir.htm>

**Nüfusun en fakir ve zengin yüzde yirmilik nüfus dilimlerinin
toplam gelirden aldıkları pay**

Gelir dağılımı adaletsiz ülkeler	Gözlem Yılı	En fakir % 20	En zengin % 20	Gelir dağılımı az adaletsiz ülkeler	Gözlem Yılı	En fakir % 20	En zengin % 20
Honduras	1999	2.7	58.9	Slovak Cumhur.	1996	8.8	34.8
Bolivya	1999	4.0	49.1	Japonya	1993	10.6	35.7
Paraguay	1999	2.2	60.2	İsveç	2000	9.1	36.6
Brezilya	1998	2.0	64.4	Çek Cumhuriyeti	1996	10.3	35.9
Zwaziland	1994	2.7	64.4	Norveç	2000	9.6	37.2
Arjantin	2001	3.1	56.4	Finlandiya	2000	9.6	36.7
				Türkiye	2000	6.1	46.7

Ülkeler itibariyle toplam nüfusun değişik gelir dilimlerinin toplam gelirden aldıkları payı gösteren Human Development Report (İnsani Gelişme Raporu) 2004'ten alınan aşağıdaki tablo, ülkemizde gelir dağılımının görece olarak adaletsiz olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

TABLO.II.2.13
ÜLKELER İTİBARIYLA GELİR DAĞILIMI
(Nüfus Gelir Gruplarının Toplam Ulusal Gelirden Aldığı Pay)

Ülke ve Gözlem Yılı	Gelir veya Tüketimden Alınan Pay (%)				Adaletsizlik Ölçüsü	Gini Katsayısı
	En Fakir % 10	En Fakir % 20	En Zengin % 20	En Zengin % 10	En Zengin % 10/ En Fakir % 10	
Norveç 2000	3.9	9.6	37.2	23.4	6.1	25.8
İsveç 2000	3.6	9.1	36.6	22.2	6.2	25.0
Avustralya 1994	2.0	5.9	41.3	25.4	12.5	35.2
Hollanda 1994	2.8	7.3	40.1	25.1	9.0	32.6
Belçika 1996	2.9	8.3	37.3	22.6	7.8	25.0
A.B.D. 2000	1.9	5.4	45.8	29.9	15.9	40.8
Kanada 1998	2.5	7.0	40.4	25.0	10.1	33.1
Japonya 1993	4.8	10.6	35.7	21.7	4.5	24.9
Danimarka 1997	2.6	8.3	35.8	21.3	8.1	24.7
İngiltere 1999	2.1	6.1	44.0	28.5	13.8	36.0
Finlandiya 2000	4.0	9.6	36.7	22.6	5.6	26.9
Avusturya 1997	3.1	8.1	38.5	23.5	7.6	30.0
Fransa 1995	2.8	7.2	40.2	25.1	9.1	32.7
Almanya 2000	3.2	8.5	36.9	22.1	6.9	28.3
İspanya 1990	2.8	7.5	40.3	25.2	9.0	32.5
İtalya 2000	2.3	6.5	42.0	26.8	11.6	36.0
Portekiz 1997	2.0	5.8	45.9	29.8	15.0	38.5
Yunanistan 1998	2.9	7.1	43.6	28.5	10.0	35.4
Kore 1998	2.9	7.9	37.5	22.5	7.8	31.6
Çek Cumh. 1996	4.3	10.3	35.9	22.4	5.2	25.4
Polonya 1999	2.9	7.3	42.5	27.4	9.3	31.6

Ülke ve Gözlem Yılı	Gelir veya Tüketimden Alınan Pay (%)				Adaletsizlik Ölçüsü	Gini Katsayısı
	En Fakir % 10	En Fakir % 20	En Zengin % 20	En Zengin % 10	En Zengin % 10/ En Fakir % 10	
Macaristan 1999	2.6	7.7	37.5	22.8	8.9	24.4
Uruguay 2000	1.8	4.8	50.1	33.5	18.9	44.6
Meksika 2000	1.0	3.1	59.1	43.1	45.0	54.6
Bulgaristan 2001	2.4	6.7	38.9	23.7	9.9	31.9
Rusya Federas.2000	1.8	4.9	51.3	36.0	20.3	45.6
Kolombiya 1999	0.8	2.7	61.8	46.5	57.8	57.6
Brezilya 1998	0.5	2.0	64.4	46.7	85.0	59.1
Venezuela 1998	0.6	3.0	58.4	36.3	62.9	49.1
Romanya 2000	3.3	8.2	38.4	23.6	7.2	30.3
Türkiye 2000	2.3	6.1	46.7	30.7	13.3	40.0

Kaynak: UNDP, Human development Report, Temmuz 2004, S. 189-191.

II.3. GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA

1980 yılında göstermiş olduğu yüzde 2.8 oranındaki küçülmenin ardından, dalgalanmalar göstermekle beraber, sürekli bir büyüme ortaya koyan ve 1981-1990 döneminde yıllık ortalama yüzde 5.3 ve 1981-1993 döneminde de yıllık ortalama yüzde 5.2 oranında genişleme göstermiş olan Türkiye GSMH'sı bu uzun dönemli ve kesintisiz büyüme döneminin ardından ilk kez 1994 yılında derin bir daralma sergilemiştir. Finansal piyasalarda başlayarak, daha sonra yapılan yüksek oranlı devalüasyonun yarattığı arz şoku sonucu reel sektörü etkisi altına alan derin bir ekonomik krizin yaşanmış olduğu 1994 yılında yüzde 6.1 oranında küçülen ekonomi, o yılın sonbaharından itibaren alınan genişletici mali ve parasal politikaların etkisiyle, yılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir büyüme dönemi içine girmiş ve esas itibariyle iç talep genişlemesine bağlı bu eğilimini, güçlü bir şekilde 1998 yılının ikinci çeyreğine kadar sürdürmüştür.

1998 yılı başında Hükümet tarafından uygulamaya konulan enflasyonu düşürmeye yönelik para ve maliye politikaları, ayrıca vergi gelirlerinde sağlanan yüksek oranlı

artış, özel sektör tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde daraltıcı bir etki doğurmuş, bu durumun yanısıra 1997 yılında başlayarak 1998 yılında daha da derinleşen ve yayılan Güney-Doğu Asya krizi ile Ağustos ayındaki Rusya krizi, neden oldukları yoğun sermaye kaçıışı ve ihrac talebindeki gerilemeyle, bu olumsuz tabloyu daha da kötüleştirmiş ve neticede giderek yavaşlama süreci içine giren ekonomide GSMH büyümesi, 1998 yılının tamamı itibariyle sadece yüzde 3.9 olarak gerçekleşmiştir.

Olumsuz iç ve dış etkenlerin yanısıra yaşanan deprem felaketleri 1999 yılında özellikle yatırım harcamaları olmak üzere özel kesim talebinde önemli bir daralmaya yol açmış ve kamu tüketim harcamalarındaki genişlemeye rağmen toplam iç talep yüzde 4.0 oranında daralmış ve yılın tamamı itibariyle sabit fiyatlar üzerinden GSYİH yüzde 5.0 oranında düşerken, Net Dış Alem Gelirlerindeki önemli küçülme GSMH'daki daralmanın yüzde 6.1 oranında gerçekleşmesi sonucunu doğurmuştur.

2000 yılında reel ekonomide ve finans sektöründe meydana gelen gelişmeleri, esas itibariyle, 1999 yılının Aralık ayında IMF ile yapılan 17 nci Stand-by Anlaşmasının temelini oluşturan makroekonomik ve finansal araç ve hedefler ile bunların uygulanma süreci belirlemiştir. Yılın başında Stand-by Anlaşması çerçevesinde uygulanmasına geçilen ve kur çapasına dayalı enflasyon hedeflemesi sistemi, faiz hadlerinde çarpıcı bir gerilemenin meydana gelmesine olanak sağlamış, faizlerdeki bu düşme tüketim talebinde bir sıçramaya neden olmuştur. Diğer taraftan hedeflenen enflasyona göre belirlenen kurların, gerçek enflasyonun, hedeflenenin üstünde seyretmesi yüzünden TL'nin giderek aşırı değerli duruma gelmesine yol açması, ithal talebinde hızlı bir genişlemeye yol açmıştır. Sonuçta, 2000 yılında gerçekleştirilen GSMH büyümesi esas itibariyle iç talep genişlemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim 1999 yılında yüzde 3.7 oranında gerileyen toplam yurtiçi talep, 2000 yılında yüzde 9.6 oranında bir genişleme göstermiştir.

2000 yılında reel anlamda yüzde 6.3 oranında genişleme gösteren Gayrisafi Milli Hasıla cari fiyatlar üzerinden yüzde 60.9 oranında bir büyüme ortaya koymasına rağmen yine de, sabit fiyatlar üzerinden 1998 yılı seviyesinin altında kalmıştır.

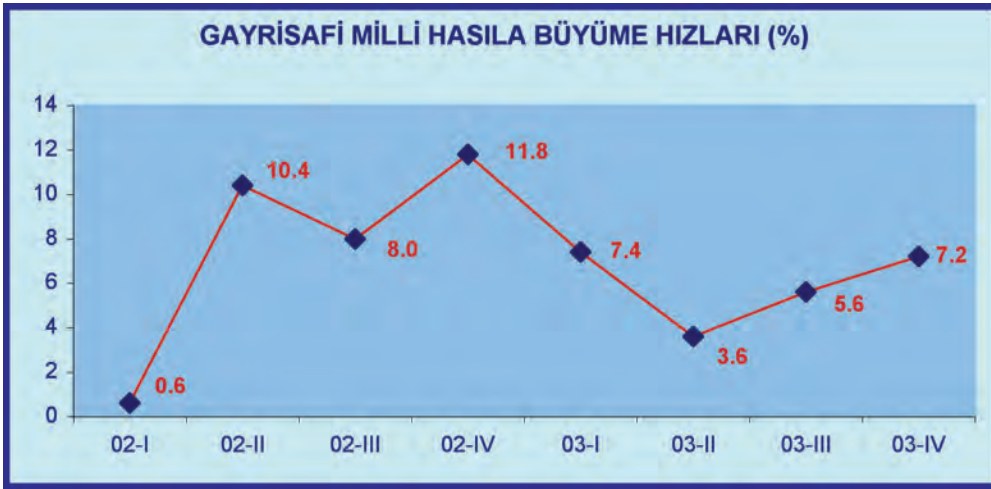
Bir likidite krizi şeklinde başlayıp bankacılık kesimini derinden sarsan ve yoğun bir sermaye kaçıışına neden olan Kasım 2000 krizi ile ardından dalgalı kur rejimine geçilmesi ile ekonomik politikada önemli bir değişiklik yapılması zorunluluğunu ortaya çıkaran Şubat krizi, 2001 yılında para piyasalarındaki krizin hızla reel ekonomiyeye yansımaları sonucunu getirmiştir. Faiz hadlerindeki hızlı yükselme, kredi olanaklarındaki daralma, piyasalara hakim olan güvensizlik nedeniyle tüketim ve yatırım kararlarının ertelenmesi, üretim, istihdam ve reel ücretlerde meydana gelen küçülme toplam yurtiçi talepte önemli bir daralmaya neden olmuş ve GSMH'daki daral-

ma tahminlerin üzerine çıkarak yüzde (-) 9.4 olarak gerçekleşmiş ve Türkiye, 2001 yılında II. Dünya Savaşından sonraki en büyük ekonomik küçülmeyi yaşamıştır.

2001 yılında sabit fiyatlar üzerinden, özel tüketim harcamaları yüzde 9.0, devletin nihai tüketim harcamaları yüzde 8.6 ve mal ve hizmet ithalatı yüzde 24.8 oranında daralma göstermiştir. 2001 yılında en dramatik talep daralması yatırım harcamalarında görülmüş ve kamu sektörü yatırımları yüzde 22.0, özel sektör gayrisafi sabit sermaye oluşumu yüzde 35.1 oranında gerilerken, toplam yatırım harcamalarındaki daralma yüzde 31.7 olmuştur. Dalgalı kur rejimine geçilmiş olmasının ayrıca iç talebin daralmış olmasının etkisiyle, 2001 yılında mal ve hizmetlere olan dış talep (ihracat) sabit fiyatlar üzerinden yüzde 7.4 oranında bir büyüme göstermiştir.

Türkiye ekonomisi, bir önceki yıl yaşanan şiddetli daralmanın ardından 2002 yılında yeniden ekonomik büyüme sürecine girmiştir. Ekonominin büyüme sürecine girmesinde uygulanmakta olan ekonomik politikalara duyulan güvenin artması ve iç talep canlanmasına ilişkin iyimser beklentiler etkili olmuştur. Ayrıca 2001 yılında iç pazar daralması ve TL'nin reel değerinde meydana gelen erime nedeniyle canlanma eğilimi içine giren ihracatın 2002 yılında artışını daha da hızlanarak sürdürmesi, sanayi üretimini olumlu etkilemiş ve ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur.

ŞEKİL II.3.1
Üçer Aylık Dönemler İtibariyle
Gayri Safi Milli Hasıla Büyüme Hızları

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

ceki yıl yaşanmış olan şiddetli daralmanın yolaçtığı ve GSMH'nın sabit fiyatlar üzerinden yaklaşık 1996 yılı düzeyine gerilemiş olduğu düşük baz değerinin de etkisi olmuştur.

Siyasi alanda meydana gelen ve istikrarı olumsuz yönde etkileme olanağına sahip gelişmeler ile erken seçim kararının, yıl içinde yaşanan olumlu gelişmelerin etkisini bir ölçüde gidermiş olmasına rağmen, 2002 yılında GSMH büyümesi, özellikle tarım ve ticaret sektörlerinde beklenenin üstünde yüksek büyüme hızları tutturulmuş olması nedeniyle tahmin edilenden daha yüksek gerçekleşmiş ve yüzde 7.8 oranına ulaşmıştır. Şüphesiz 2002 yılında ekonomik alanda meydana gelen bu hızlı büyümede, bir önceki yıl yaşanmış olan şiddetli daralmanın yolaçtığı ve GSMH'nın sabit fiyatlar üzerinden yaklaşık 1996 yılı düzeyine gerilemiş olduğu düşük baz değerinin de etkisi olmuştur

2001 yılında olduğu gibi 2002 yılında da, net “ Dış Alem Faktör Gelirleri “ negatif bakiye vermiş, hernekadar GSYİH ve GSMH büyüme oranları yüzde 7.9 ile aynı oranda gerçekleşmiş olsa da, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla tutarı 276 katrilyon TL. düzeyi ile, 273.5 katrilyon TL. olarak gerçekleşen GSMH tutarının üzerinde oluşmuştur.

2001 yılında yaşanan derin ekonomik krizin ve daralmanın ardından 2002 yılının başından itibaren gözlemlenen ve giderek hızlanan ekonomik toparlanma ve büyüme eğilimi etkisini biraz yavaşlamış olmakla beraber 2003 yılı boyunca da kesintisiz bir biçimde sürdürmüştür. 2002 yılı sonbaharında başlayarak 2003 yılı ilk yarısında doruk noktasına ulaşan Irak krizi ekonomik büyümenin 2003 yılının birinci ve ikinci üç aylık dönemlerinde biraz düşük düzeyde gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

Yukarıda verilen Grafikten görüleceği üzere 2003 yılında GSMH, üçer aylık dönemler itibariyle sırasıyla, yüzde 7.4, yüzde 3.6, yüzde 5.6 ve yüzde 7.2 oranında büyüme göstermiştir.

Aşağıdaki tabloda 2003 yılı ekonomik büyümesinin, sektörler ve üçer aylık dönemler itibariyle 2002 yılı büyümesi ile birlikte ayrıntısı verilmektedir.

TABLO II.3.1.
2003 YILI GSMH BÜYÜMESİ
Sabit Fiyatlarla (%) Değişim

Sektörler	2000	2003				2003
	Yılı	I. Dönem	II. Dönem	III. Dönem	IV. Dönem	Toplam
Tarım	6.9	2.0	-0.8	-0.6	-9.6	-2.5
Sanayi	9.4	8.8	4.2	9.1	9.2	7.8
İnşaat	-5.6	-13.8	-12.7	-12.3	1.3	-9.0
Ticaret	11.0	10.6	5.8	7.4	9.2	8.1
Ulaştırma ve Haberleşme	6.0	13.1	5.1	8.1	7.5	8.4
Mali Kuruluşlar	-7.1	-8.1	-8.5	-5.5	-3.2	-6.3
Konut Sahipliği	1.8	1.4	1.5	1.5	1.4	1.4
Serbest Meslek ve Hizmetler	7.4	7.6	3.4	5.0	5.4	5.2
Devlet Hizmetleri	0.7	0.0	0.8	1.4	1.2	0.8
Kar Amacı Olmayan Kuruluş.	0.6	-1.4	-1.9	-1.0	0.1	-1.0
İthalat Vergisi	24.7	19.0	20.0	26.8	23.7	22.6
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	7.9	8.1	3.9	5.5	6.1	5.8
Gayrisafi Milli Hasıla	7.9	7.4	3.6	5.6	7.2	5.9

Görüldüğü gibi 2003 yılında, bir önceki yıl yüzde 6.9 oranında büyüme göstermiş olan ve GSMH toplamı içindeki payı yüzde 12.6'ya kadar gerilemiş olan tarım sektörü katma değeri yüzde 2.5 oranında küçülürken inşaat sektöründeki daralma yılın ilk dokuz aylık döneminde şiddetlenerek sürmüştü, yılın son çeyreğinde tekrar büyüme sürecine girilmişse de, yılın tamamı itibariyle sektördeki küçülme yüzde 9.0 oranı ile önceki yıla göre daha da hızlanmıştır. 2002 yılında yüzde 7.1 oranında küçülen mali kuruluşlar sektöründe daralma 2003 yılında da sürmüştü ancak giderek biraz yavaşlamak suretiyle yüzde 6.3'e gerilemiştir. 2003 yılında toplam GSMH tutarı içinde yüzde 29.9 oranında bir paya sahip olan sanayi sektörü yüzde 7.8 oranında kayda değer bir büyüme gösterirken, GSMH içinde yüzde 23.6 oranında pay sahibi olan ticaret sektörü yüzde 8.1 oranında büyüme sergilemiştir. Bir önceki yıl yüzde 6.0 oranında büyüyen ulaştırma ve haberleşme sektöründe 2003 yılında büyüme hızla-

arak yüzde 8.4'e yükselmiştir. Ekonomik daralma paralelinde 2001 yılında şiddetli bir daralma gösteren ancak ithalattaki hızlı tırmanma sonucu 2002 yılında yüzde 24.7 oranında bir genişleme gösteren ithalat vergisi, yüzde 22.6 oranındaki bir artışla hızlı büyümesini 2003 yılında da sürdürmüştür.

Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) 2003 yılında bir önceki yıla göre 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden yüzde 5.9 oranında reel bir büyüme gösterirken, cari fiyatlar üzerinden yüzde 29.7 oranında büyümüş ve cari fiyatlarla 356 katrilyon 681 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

TABLO II.3.2.
GAYRİSAFİ MİLLİ HASILA
(Üretici Fiyatlarıyla Milyar TL)

Faaliyet Kolu	Değer 1987 Sabit Fiyatları İle			Pay (%)	Değer Cari Fiyat	Reel Büyüme (%)		
	2001	2002	2003	2003	2003	2001	2002	2003
Tarım	14.923	15.948	15.549	11.8	42.126.246	-6.1	6.9	-2.5
Sanayi	31.207	34.142	36.793	24.9	88.813.240	-7.5	9.4	7.8
İnşaat	5.662	5.346	4.866	3.5	12.662.006	-5.5	-5.6	-9.0
Ticaret	24.096	26.741	28.902	20.0	71.329.760	-9.4	11.0	8.1
Ulaştırma ve Haberleşme	14.820	15.715	17.028	15.1	53.846.171	-5.3	6.0	8.4
Mali Kuruluşlar	2.666	2.476	2.319	5.0	17.884.644	-9.9	-7.1	-6.3
Konut Sahipliği	5.769	5.873	5.957	4.1	14.653.025	2.1	1.8	1.4
Serbest Meslek ve Hizmetler	2.484	2.669	2.808	3.5	12.429.089	-7.6	7.4	5.2
(-) İzaflı Banka Hizmetleri	2.114	1.921	1.782	2.2	7.911.747	-11.7	-9.1	-7.3
Sektörler Toplamı	99.514	106.896	112.441	85.7	305.832.435	-6.9	7.5	5.1
Devlet Hizmetleri	5.045	5.082	5.125	10.3	36.561.477	1.6	0.7	0.8
Kar Amacı Olm. Öz. Hiz.	412	415	410	1.0	3.610.383	0.2	0.6	-1.0
İthalat Vergisi	4.914	6.127	7.509	3.9	13.758.630	-25.1	24.7	22.6
GSYİH (Alıcı Fiyatlarıyla)	109.885	118.612	125.485	100.9	359.762.926	-7.5	7.9	5.8
Net Dış Alem Faktör Gelir.	-2.102	-2.275	-2.320	-0.9	-3.082.038	-	8.2	2.0
GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla)	107.783	116.338	123.165	100.0	356.680.888	-9.5	7.9	5.9

Önceki iki yılda olduğu gibi 2003 yılında da “dış alem faktör gelirleri” negatif bakiye vermiş ve GSMH değeri Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değerinin altında gerçekleşmiştir. 2003 yılında GSYİH değeri bir önceki yıla göre cari fiyatlar üzerinden yüzde 29.6 oranında bir büyüme göstermiş ve 359 katrilyon 763 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

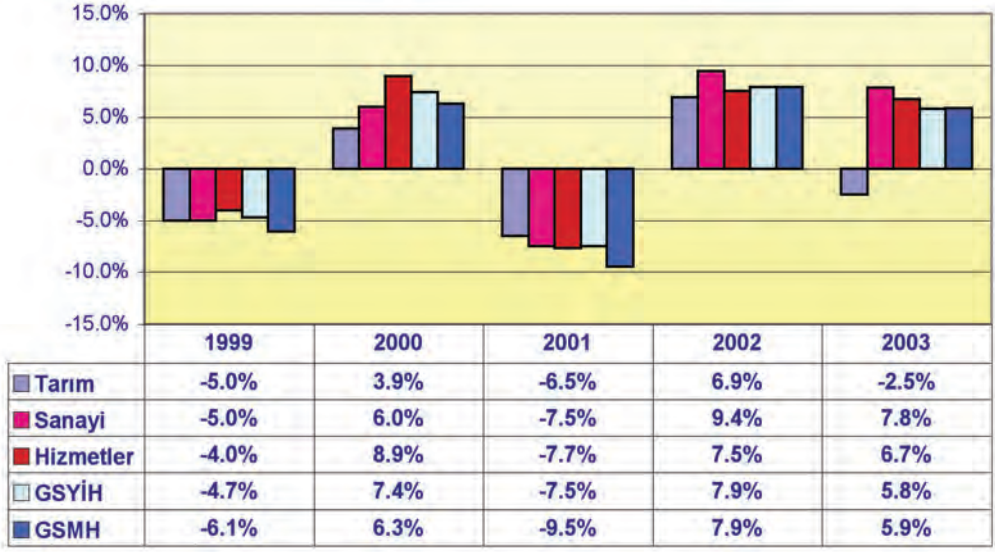
Aşağıdaki Tabloda son üç yıllık dönemde gerçekleşen dış alem faktör gelir ve giderleri verilmektedir; (milyon Dolar olarak)

Dış Alem Faktör Gelir ve Giderleri	2000	2001	2002	2003
İnşaat Hizmetleri geliri (Net)	968	654	832	906
Yatırım Geliri Dengesi	-4.002	-5.000	-4.554	-5.428
Doğrudan Yatırımlar	89	52	-86	-268
Portföy Yatırımları	-434	-694	-835	-1.207
Diğer yatırımlar	-3.657	-4.358	-3.633	-3.953
İşçi Gelirleri	4.560	2.786	1.936	2.321
Net Dış Alem Faktör gelirleri	1.526	-1.560	-1.783	-2.201

Yukarıdaki tablodan açık biçimde görüleceği üzere, sermaye terakümünü henüz tamamlamış olmaktan uzak olan ülkemiz gerek doğrudan gerek portföy yatırımları alanında net sermaye ihraç eden bir konuma gelmiş bulunmaktadır.

Ana sektörler itibariyle ve GSYİH ile GSMH'da son beş yıllık dönemde sabit fiyatlar üzerinden gerçekleşen yıllık değişimler grafik ve Tablo halinde verilmektedir:

GSMH ve GSYİH Büyüme Hızı
(Sektörler İtibariyle Bir Önceki Yıla Göre % Değişme)

Talep Unsurlarındaki Gelişmeler

2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat krizleri ertesinde 2001 yılında yüzde 7.5 oranında daralan GSYİH 2002 yılında tekrar büyüme sürecine girmiş ve yüzde 7.9 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. Ekonomi büyüme sürecini 2003 yılında da sürdürmüş ve yüzde 5.8 oranında genişlemiştir.

2003 yılında gerçekleşen GSYİH büyümesine temel katkılar sırasıyla, mal ve hizmet ihracatından 6.3 puan, özel tüketimden 4.2 puan, stok değişimlerinden 3.0 puan ve özel kesim sabit sermaye yatırımlarından 2.6 puan şeklinde olmuştur. Ancak mal ve hizmet ithalatındaki artışın ihracatta gerçekleştirilen artışı aşması nedeniyle net mal ve hizmet ihracatının Gayrisafi Yurtiçi Hasıla büyümesine olan katkısı negatif 3.1 puan düzeyinde ortaya çıkmıştır. Bu durum, 2003 yılında GSYİH büyümesinin esas itibariyle, özel kesim tüketimi ile sabit sermaye yatırımları ve stok değişimlerinden

kaynaklandığı gerçeğine işaret etmektedir.Kamu kesimi tüketimi ile sabit sermaye yatırımlarının GSYİH büyümesine katkıları ise, sırasıyla, eksi 0.2 puan ve eksi 0.7 puan olarak gerçekleşmiştir.

2003 yılında kamu kesimi tüketimi ve kamu kesimi sabit sermaye yatırımları, sırasıyla yüzde 2.4 ve yüzde 11.5 oranında azalırken, özel tüketim ve özel sabit sermaye yatırımları sırasıyla, yüzde 6.6 ve yüzde 20.3 oranında artış göstermiştir.

Özel tüketimin GSYİH büyüme oranının üzerindeki genişlemesinde dayanıklı tüketim malları harcamalarının yüzde 24.0 oranında artması etkili olmuştur. Özel tüketimin diğer alt kalemlerinden gıda ve içki yüzde 4.1 oranında, yarı dayanıklı tüketim malları için yapılan harcamalar yüzde 2.1 oranında, mali kuruluşlar, otel-lokanta hizmetleri gibi harcamaların yer aldığı hizmetler grubu harcamaları da yüzde 7.5 oranında artış göstermiştir.

Özel kesim sabit sermaye yatırımlarının yüzde 20.3 gibi yüksek bir oranda artmasında, makine ve teçhizat için yapılan yatırım harcamalarının yüzde 46.1 gibi dikkat çekici bir oranda artması etkili olmuştur. 1996 yılında beri daralmakta olan inşaat yatırımları ise 2003 yılında yavaşlamakla beraber küçülmeye devam etmiş ve yüzde 11.4 oranında azalmıştır.

Kamu tüketimini oluşturan maaş ve ücretler kalemi 2003 yılında yüzde 0.9 gibi düşük bir oranda artmıştır. Ancak kamu kesimi diğer cari harcamalarının yıl içinde, bir önceki yıla göre yüzde 5.9 oranında azalmasının etkisiyle kamu tüketimi, 2003 yılında yüzde 2.4 oranında daralma göstermiştir.

Bina dışı yatırımların yüzde 4.0 oranında genişlemesine rağmen, makine-teçhizat ve bina yatırımlarının sırasıyla, yüzde 19.2 ve yüzde 26.7 oranında azalması sonucu 2003 yılında kamu sabit sermaye yatırımları yüzde 11.5 oranında küçülmüştür.

TABLO II.3.3.
HARCAMALAR YÖNTEMİ İLE GAYRİSAFİ YURTIÇİ HASILA
(Milyar TL olarak)

	Değer (Milyar TL) 1987 Yılı Fiyatları İle			Büyüme(%)		Değer (Milyar TL) Cari Fiyatlarla	Pay (%)
	2001	2002	2003	2002	2003	2003	2003
Özel Tüketim Harcaması	73.522	74.894	79.862	2.1	6.6	239.585.900	66.8
Kamu Tüketim Harcaması	9.430	9.940	9.697	5.4	-2.4	49.004.499	13.7
Özel Gayrisafi Yatırım	16.050	15.207	18.300	-5.3	20.3	40.626.213	11.3
Kamu Gayrisafi Yatırım	6.733	7.325	6.482	8.8	-11.5	14.992.122	4.2
Stok Değişimleri	-1.699	6.121	9.714			26.328.924	7.3
Mal ve Hizmet İhracatı	42.097	46.787	54.264	11.1	16.0	98.496.338	27.5
Mal ve Hizmet İthalatı	-35.700	-41.350	-52.541	15.8	27.1	-110.334.367	-30.8
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	110.267	118.923	125.778	7.9	5.8	358.699.629	100.0
İstatistik Hata	-381	-311	-293			1.063.297	
GSYİH (Üretim Yoluyla)	119.885	118.612	125.485	7.9	5.8	359.762.926	100.3

2003 yılında GSYİH büyümesinin kaynakları üçer aylık dönemler halinde incelendiğinde; birinci, üçüncü ve dördüncü üç aylık dönemlerde, büyümeye en büyük katkıların, sırasıyla, 5.9 puan, 7.3 puan ve 6.7 puan olarak mal ve hizmet ihracatından geldiği görülmektedir. Aynı dönemlerde ekonomik büyümeye ikinci büyük katkıların, sırasıyla, 5.5 puan, 3.7 puan ve 6.0 puan olarak özel tüketimden geldiği gözlemlenmektedir. İkinci üç aylık dönemde büyümeye en büyük katkı, 5.5 puan ile stok değişimlerinden; ikinci ve üçüncü büyük katkılar da, sırasıyla, 4.9 puanla mal ve hizmet ihracatı ile 2.1 puanla özel kesim sabit sermaye yatırımlarından gelmiştir.

2002 yılında yüzde 7.9 olarak gerçekleşen GSYİH büyümesini belirleyen temel katkıları, sırasıyla, 7.1 puan ile stok değişimleri, 4.3 puan ile mal ve hizmet ihracatı ve 1.4 puan ile özel tüketim artışları belirlemişti. Net mal ve hizmet ihracatının katkısı ise eksi 0.9 puan olmuştu.

Büyümenin kaynakları talep yönünden incelendiğinde; 2002 yılında stok değişimleri ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktör olurken, 2003 yılında mal ve hizmet ihracatı ile özel tüketim artışlarının katkılarının, stok değişmelerinin katkısından daha yüksek oranda gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

2002 yılında GSMH, ekonominin yüzde 7.5 oranında küçülmüş olduğu bir önceki yıla göre cari fiyatlar üzerinden yüzde 55.8 oranında bir artışla 275 032 366 milyar TL.'na, 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden yüzde 7.9 oranında bir artışla 116 338 milyar TL.'na yükselmiş ve GSMH Deflatörü yüzde 44.4 olmuştur. Yine 2002 yılında kişi başına gelir, bir önceki yıla göre, TL. üzerinden yüzde 53.6 oranında bir artışla 3 milyar 950 milyon TL.'na, ve Dolar değeriyle yüzde 22.4 oranında bir artışla 2 598 Dolara yükselmiştir.

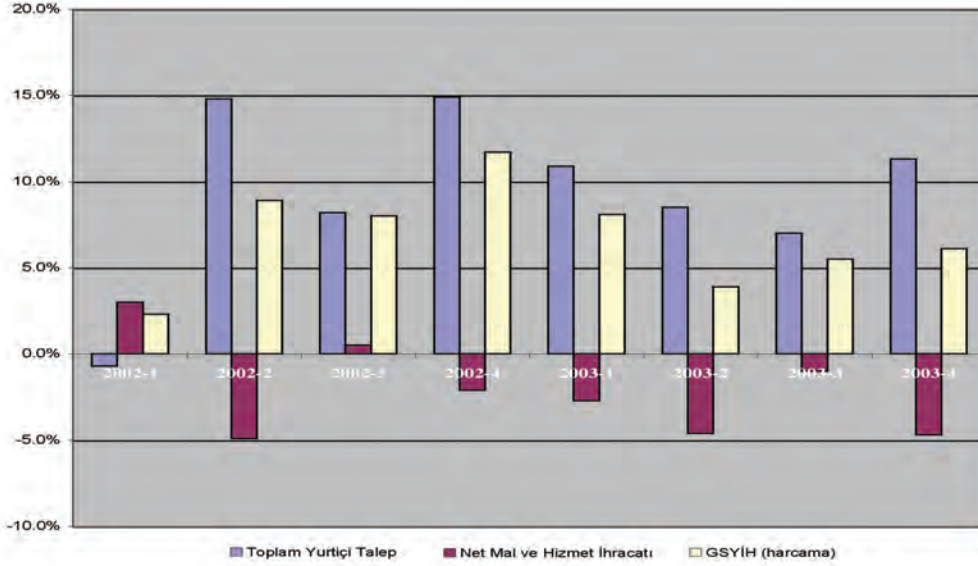
2003 yılında ise Gayrisafi Milli Hasıla değeri cari fiyatlarla, bir önceki yıla göre yüzde 29.7 oranında bir artışla 356 680 888 milyar TL.'na yükselmiş, Dolar cinsinden kişi başına gelir de yüzde 30.2 (Doların uluslar arası piyasada değer yitirmesi ve TL.'nin aşırı değerli hale gelmesinin de etkisiyle) oranında bir tırmanmayla 3 383 Dolara çıkmıştır. 2003 yılı için GSMH Deflatörü yüzde 22.5 olarak hesap edilmiştir.

Harcama grupları halinde GSYİH'yı oluşturan talep unsurlarında, 2003 yılının üçer aylık dönemleri itibariyle sabit fiyatlar üzerinden gözlenen değişim oranları, aşağıda Tablo halinde verilmektedir.

TABLO.II.3.4.
TALEP UNSURLARINDA GELİŞMELER
(Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre % değişme)

	2002				2003				2003 Yılı
	I. Çeyrek	II. Çeyrek	III. Çeyrek	IV. Çeyrek	I. Çeyrek	II. Çeyrek	III. Çeyrek	IV. Çeyrek	
Toplam Tüketim	-1.5	3.1	3.5	4.4	6.9	2.3	5.2	8.0	5.6
Kamu	2.2	2.6	12.0	4.5	-2.3	-2.0	-0.7	-4.2	-2.4
Özel	-1.9	3.2	2.7	4.4	7.8	2.9	5.8	10.3	6.6
Sabit sermaye yatırımları	-28.5	-2.0	5.6	20.5	11.7	6.3	3.0	19.2	10.0
Kamu	-18.4	3.0	27.9	9.2	-34.8	-14.6	-22.7	5.0	-11.5
Özel	-30.6	-3.8	-3.2	31.0	22.6	14.2	16.4	30.1	20.3
Stok Değişimi(1)	6.9	12.0	3.9	6.4	3.6	5.5	2.2	1.2	3.0
Toplam Yurtiçi Nihai talep	-7.5	1.9	3.9	7.8	7.7	3.2	4.7	10.6	6.5
Toplam Yurtiçi Talep	-0.7	14.8	8.2	14.9	10.9	8.5	7.0	11.3	9.3
Net Mal ve Hizmet İhracatı(1)	3.0	-4.9	0.5	-2.1	-2.7	-4.6	-1.0	-4.7	-3.1
Mal ve Hizmet İhracatı	10.6	5.1	15.9	12.5	14.5	12.3	19.4	15.7	16.0
Mal ve Hizmet İthalatı	2.5	20.4	19.2	22.1	22.0	24.7	28.3	18.0	27.1
GSYİH (Harcama)	2.3	8.9	8.0	11.7	8.1	3.9	5.5	6.1	5.8

Toplam Yurtiçi Talep - Net Dış Talep - GSYİH İlişkisi (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre % Değişme)

Yukarıda verilen Grafikte Toplam Yurtiçi talep düzeyi ile ekonomik büyüme arasındaki yakın ilişki-korelasyon açık biçimde görülmektedir. Sadece Net Dış Talebin (Net Mal ve Hizmet İhracatı) pozitif olduğu 2002 yılı birinci üç aylık döneminde Toplam Yurtiçi Talep büyümesi negatif olduğu halde, GSYİH büyümüştür. Bu durum bu dönemde büyümenin salt pozitif net mal ve hizmet ihracatından kaynaklandığını göstermektedir. Buna karşılık ileriki dönemlerde ise, net dış talep (net mal ve hizmet ihracatı) sürekli eksi bakiye verdiği için (toplam mal ve hizmet ithalatı toplam mal ve hizmet ihracatından daha büyük olduğu için), Toplam Yurtiçi Talebin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi, yurtiçi talebin dışarıya yönelen kısmı (Net Mal ve Hizmet İthalatı) büyüdükçe (net dış talep ya da net mal ve hizmet ihracatı daha büyük negatif bakiye verdikçe) azalmaktadır. Grafikten görüleceği üzere Toplam Yurtiçi Talep ve GSYİH büyüme kolonları arasındaki yükseklik farkı, negatif net mal ve hizmet ihracatı büyüdükçe artmaktadır. Daha açık bir deyişle, net mal ve hizmet ithalatı büyüdükçe yurtiçi üretim ve istihdam dışarıya kaymakta, ve doğrudan yatırımlar da son zamanlarda negatif bakiye vermekte olduğundan dış borçlanmaya dayalı tüketim sözkonusu olmaktadır.

2004 YILI GSMH BÜYÜMESİ

2001 yılında yaşanmış olan derin ekonomik daralmanın ertesinde 2002 yılı ilk çeyreğinden itibaren başlamış olan büyüme eğilimi son iki yıllık dönemde kesintisiz olarak devam ettikten sonra bu yılın ilk üç aylık döneminde de güçlü bir şekilde sürmüştür. 2004 yılının ilk üç aylık döneminde geçen yılın aynı dönemine göre Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) yüzde 12.4 ve Gayrisafi Yurtiçi Hasıla da (GSYİH) yüzde 10.1 oranında büyüme göstermiştir. Birinci çeyrekteki yüzde 12.4 oranındaki GSMH büyümesi son on yıllık dönemde, 1995 yılının ikinci çeyreğinde gerçekleşen yüzde 13.6 oranındaki büyümeden sonraki en hızlı büyümeyi oluşturmaktadır.

GSMH Büyümesi	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
I. Üç Aylık Dön.	4.1	-1.5	9.5	8.5	9.5	-7.9	4.2	-3.3	0.6	7.4	12.4
II. Üç Aylık Dön.	-9.7	13.6	8.2	9.1	4.5	-3.7	5.4	-12.3	10.4	3.6	
III. Üç Aylık Dön.	-8.7	9.0	5.1	8.5	2.6	-7.6	7.2	-9.1	8.0	5.6	
IV. Üç Aylık Dön.	-6.1	-8.0	7.1	8.3	3.9	-6.1	6.3	-9.4	7.8	5.9	

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün hesaplamalarına göre GSMH , geçen yılın aynı dönemine göre cari fiyatlar üzerinden yüzde 17.5 oranında bir büyüme ile 79 443 trilyon TL. , 1987 yılı sabit fiyatları üzerinden de yüzde 12.4 oranında büyüyerek 27 295 milyarTL. Olarak gerçekleşmiştir.

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2004 yılı I. Üç Aylık Döneminde gerçekleşen Gayri safi Milli Hasıla büyümesi sektörler itibariyle incelendiğinde; tarım sektörü dışında tüm sektörlerde değişen ölçülerde de olsa büyüme sağlandığı görülmektedir. İlk çeyrekte tarım kesimi katma değeri geçen yılın aynı dönemine göre, yüzde 7.5 oranında küçülme gösterirken sanayi sektörü yüzde 10.3, ticaret sektörü yüzde 16.3, serbest meslek ve hizmetler sektörü yüzde 8.6 ve ithalat vergisi de yüzde 33.8 oranında, diğer sektörler ise yüzde 0.6 ile yüzde 4.3 arasında değişen oranlarda büyüme sergilemişlerdir.

İç ve dış talepteki genişlemeye bağlı olarak sanayi sektörünün yüzde 10.3 oranında büyümesi çok olumlu bir göstergedir. Ancak ilk çeyrekte en hızlı büyüme; iç, dış talepteki ve ithalattaki hızlı büyüme sonucu yüzde 16.3 oranında dikkat çekici bir düzey ile, ticaret sektöründe gerçekleşmiştir. İnşaat sektörü bu yılın ilk çeyreğinde yüzde 2.9 gibi sınırlı bir büyüme göstermiş olmakla beraber, bu durum, uzun süredir sürekli küçülme gösteren bu sektörde 2003 yılının son çeyreğinde yavaş ta olsa (% 1.3) tekrar girilen büyüme sürecinin hızlanarak devam ettiğini göstermesi bakımından anlam taşımaktadır.

TABLO.II.3.5.
SEKTÖREL BÜYÜME HIZLARI
(Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre % Değişme)

	2001	2002	2003	2003 I. Dönem	2004 I. Dönem
Tarım	-6.5	6.9	-2.5	2.0	-7.5
Sanayi	-7.5	9.4	7.8	8.8	10.3
İmalat	-8.1	10.4	8.6	10.4	11.3
Hizmetler	-7.7	7.2	1.9	8.2	11.4
İnşaat	-5.5	-5.6	-9.0	-13.8	2.9
Ticaret	-9.4	11.0	8.1	10.6	16.3
Ulaştırma	-5.3	6.0	8.4	13.1	4.3
Mali Müesseseler	-9.9	-7.1	-6.3	-8.1	0.6
Konut	2.1	1.8	1.4	1.4	1.9
Serbest Meslek ve Hiz.	-7.6	7.4	5.2	7.6	8.6
(-) İzafi Banka Hizmetleri	-11.7	-9.1	-7.3	-9.7	0.4
Devlet Hizmetleri	1.6	0.7	0.8	0.0	1.4
Kar Amacı Olm. Özel Hiz.	0.2	0.7	-1.0	-1.4	0.9
İthalat vergisi	-25.1	24.7	22.6	19.0	33.8
GSYİH	-7.5	7.9	5.8	8.1	10.1
GSMH	-9.5	7.9	5.9	7.4	12.4

2000 yılının son çeyreğinden itibaren sürekli daralan mali kuruluşlar katma değeri 2004 yılının ilk çeyreğinde yüzde 0.4 oranında artmıştır. İthalat vergisi katma değeri ise ithalattaki yüksek artışa paralel olarak hızla büyümeye devam etmiş ve bu yılın ilk çeyreğinde yüzde 33.8 oranında artmıştır.

2004 yılının ilk çeyrek döneminde yüzde 11.3 oranında büyüyerek ekonomik büyümede önemli bir rol oynayan imalat sanayi sektörünün alt grupları incelendiğinde; 2003 yılının aynı dönemine göre, özel kesimde taşıt araçları üretimi yüzde 71.9, makine sanayi üretimi yüzde 42.3, elektrikli makineler sanayi üretimi yüzde 37.1, metal eşya sanayi üretimi yüzde 20.1, metal ana sanayi üretimi yüzde 14.1 ve demirçelik dışında metal ana sanayi üretimi de yüzde 15.5 oranında artmıştır.

TABLO.II.3.6.
TALEP UNSURLARINDA GELİŞMELER
(Bir Önceki Yılın aynı Dönemine Göre % Değişme)

	2002	2003	2003 Yılı Üç Aylık Dönemleri				2004
			I.	II.	III.	IV.	I. Dönem
Toplam Tüketim	2.5	5.6	6.9	2.3	5.2	8.0	9.9
Kamu	5.4	-2.4	-2.3	-2.0	-0.7	-4.2	2.4
Özel	2.1	6.6	7.8	2.9	5.8	10.3	10.6
Sabit sermaye Yatırımları	-1.1	10.0	11.7	6.3	3.0	19.2	52.6
Kamu	8.8	-11.5	-34.8	-14.6	-22.7	5.0	-11.3
Özel	15.3	20.3	22.6	14.2	16.4	30.1	60.6
Stok Değişimi(1)	7.1	3.0	3.6	5.5	2.2	1.2	3.1
Toplam Yurtiçi Nihai Talep	1.7	6.5	7.7	3.2	4.7	10.6	17.5
Toplam Yurtiçi Talep	9.3	9.3	10.9	8.5	7.0	11.3	19.1
Net Mal ve Hizmet İhracatı ⁽¹⁾	-0.9	-3.1	-2.7	-4.6	-1.0	-4.7	-9.3
Mal ve Hizmet İhracatı	11.1	16.0	14.5	12.3	19.4	15.7	10.3
Mal ve Hizmet İthalatı	15.8	27.1	22.0	24.7	28.3	18.0	31.2
GSYİH (harcama)	7.9	5.8	8.1	3.9	5.5	6.1	10.1

(1) GSYİH Büyümesine katkı

Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın 2004 yılı ilk çeyreğinde yüzde 10.1 düzeyinde hızlı bir büyüme göstermesinde; özel tüketimin yüzde 10.6 ve özel sabit sermaye yatırımlarının da yüzde 60.6 oranında büyümesi etkili olmuştur. Özel tüketimin yüzde 10.6 oranında büyümesinde ise dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamaların yüzde 49.7 oranında çarpıcı bir yükselme göstermesi esas neden olmuştur.

2004 yılının birinci üç aylık döneminde makine-teçhizat yatırımlarının yüzde 89.6 gibi yüksek bir oranda artması, özel kesim sabit sermaye yatırımlarının yüzde 60.6 oranında büyümesi sonucunu sağlamıştır. Diğer taraftan 1998 yılının birinci üç aylık döneminden buyana devamlı daralma gösteren bina inşaat yatırımları da 2004 yılı ilk çeyreğinde ilk kez artmaya başlamıştır.

Mal ve hizmet ihracatının 2004 yılı birinci üç aylık döneminde yüzde 10.3 oranında artmasına rağmen, mal ve hizmet ithalatının yüzde 31.2 oranında artmasının bir sonucu olarak net mal ve hizmet ihracatının GSYİH büyümesine katkısı negatif olmuş ve yüzde (-) 9.3 puan olarak gerçekleşmiştir. Bu negatif katkı, 1990 yılının birinci üç aylık döneminde gözlenen (-) yüzde 11.0 puan ve 1995 yılının dördüncü çeyreğinde gözlenilmiş olan (-) 10.7 puanlık katkıdan sonra gerçekleşen en yüksek negatif katkı olmuştur.

2004 yılının birinci çeyreğinde, GSYİH büyümesine temel katkılar, yüzde 8.8 puan ve yüzde 7.4 puan olmak üzere, sırasıyla, özel kesim sabit sermaye yatırımları ve özel kesim tüketim harcamalarından gelmiştir. Kamu tüketiminin katkısı yüzde 0.2 puanda kalırken, kamu sabit sermaye yatırımlarının katkısı da (-) 0.2 puan olmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde 2004 yılının ilk üç aylık döneminde yüzde 19.1 oranında büyüyen toplam yurtiçi talebin GSYİH büyümesine katkısı yüzde 19.3 puan olarak gerçekleşmiştir.

II.4. SEKTÖREL GELİŞMELER

II.4.1. TARIM

Tarım sektörü katma değeri 2003 yılında, çiftçilik ile ormancılık üretimindeki azalmadan dolayı yüzde 2.5 oranında küçülmüştür.

2003 yılında seçilmiş tarla bitkilerinden mısır üretimi yüzde 33.3, soya üretimi yüzde 13.3, çeltik üretimi yüzde 3.3 ve patates üretimi yüzde 1.9 oranında artarken, diğer ürünlerin üretiminde azalma olmuştur.

TABLO II.4.1.
SEÇİLMİŞ BAZI BİTKİLERDE ÜRETİM VE
TABAN FİYAT GELİŞMELERİ

	Üretim (Bin Ton)			Destekleme Fiyatı (000 TL./Kg)		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Buğday	19.000	19.500	19.000	164.0	230.0	325.0
Arpa	7.500	8.300	8.100	131.2	149.5	215.0
Mısır	2.200	2.100	2.800	155.8	218.5	310.0
Tütün	145	161	160	2.200.0	3.000.0	4.300.0
Şeker Pancarı	12.633	16.396	12.576	50.0	79.5	88.8
Pamuk (kütü)	2.358	2.542	2.295	680.0	800.0	900.0
Ayçiçeği	650	850	800	325.0	400.0	460.0
Soya	50	75	85			
Fındık	625	600	480	1.500.0	1.615.0	2.500.0
Zeytin	600	1.800	850			
İncir	235	250	280	1.300.0	2.250.0	2.100.0
Üzüm	3.250	3.500	3.600	800.0	1.250.0	1.400.0

Tarım sektöründe en yüksek oranlı üretim düşüşleri, başta üretim kotalarının daraltılması nedeniyle ekim alanlarının azalmasına bağlı olarak yüzde 23.3 ile şeker pancarı üretiminde gözlemlenirken, pamuk (kütü) üretiminde yüzde 9.7, nohut üretiminde ise yüzde 7.7 oranında düşüş kaydedilmiştir. 2003 yılında yok yılı olması nedeniyle zeytin üretiminde yüzde 52.8 oranında gerileme meydana gelmiştir.

II.4.2. SANAYİ

1994 yılındaki ekonomik kriz sürecinde yüzde 5.7 oranında önemli bir daralma gösteren sanayi sektörü katma değeri, 1994'ü izleyen üç yıl boyunca hızlı bir genişleme göstermiş ve sırasıyla yüzde 12.1, yüzde 7.1 ve yüzde 10.4 oranında bir büyüme or-

taya koymuştur. 1998 yılı ikinci yarısından başlayarak tekrar yavaşlama süreci içine giren sanayi sektörü katma değer artışı 1998 yılının tümü itibariyle yüzde 2.0'de kalmıştır. 1998 yılının son çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 5.4 oranında küçülme gösteren sanayi sektöründeki daralma 1999 yılının ilk üç aylık döneminde daha da derinleşmiş ve sanayi sektörü katma değeri sözü edilen dönemde yüzde 8.4 oranında küçülmüştür. 1999 yılının ikinci çeyreğinde biraz toparlanma göstererek yüzde 0.7 oranında bir büyüme gösteren sanayi sektörü üretimi, 17 Ağustos depreminin doğrudan ve dolaylı etkileri ve tüketim ve yatırım talebindeki daralmalar, ihrac talebinin düşmesi sonucu tekrar küçülme eğilimi içerisine girmiştir. 1999 yılının üçüncü üç aylık döneminde yüzde 6.4, son döneminde ise yüzde 1.5 oranında daralma gösteren sanayi sektörü katma değeri yılın tamamı itibariyle yüzde 5.0 oranında düşmüştür.

1999 yılı Aralık ayında IMF ile girilen Stand-by düzenlemesinin ekonomide yarattığı iyimser beklentiler, faiz hadlerinde meydana gelen, beklenenin ötesinde düşüş ve tüketici kredileri elverişliliğindeki iyileşmeler, 2000 yılı ilk üç aylık dönemden itibaren, tüketim ve yatırım talebinde ve dolayısıyla sanayi üretiminde yeniden büyüme eğilimine girilmesinde temel etkenler olmuşlardır.

2000 yılında oniki aylık ortalamalara göre bir önceki yıla göre toplam sanayi üretimi yüzde 6.1, imalat sanayi sektörü üretimi yüzde 6.5 ve enerji (elektrik, gaz, su) üretimi yüzde 7.4 oranında artış gösterirken madencilik sektörü üretimi yüzde 2.8 oranında daralmıştır. Toplam sanayi, imalat sanayi sektörü ve enerji sektörü toplam üretim artışlarında özel kesimce gerçekleştirilen üretim yükselmeleri esas etken olmuştur. Toplam sanayi, madencilik, imalat sanayi alanlarında 2000 yılında devlet üretimi sırasıyla, yüzde 4.4, yüzde 7.2, yüzde 6.3 azalırken bu üretim alanlarında özel kesim yüzde 10.5, yüzde 16.1 ve yüzde 9.8 gibi yüksek üretim artışları gerçekleştirmiştir. Enerji alanında ise kamu kesimindeki üretim artışı yüzde 1.4'te kalırken özel kesimde yüzde 29.9 oranında üretim artışı gerçekleştirilmiştir.

TABLO II.4.2.
SANAYİ SEKTÖRÜ ÜRETİM ENDEKSİ DEĞİŞİM ORANLARI

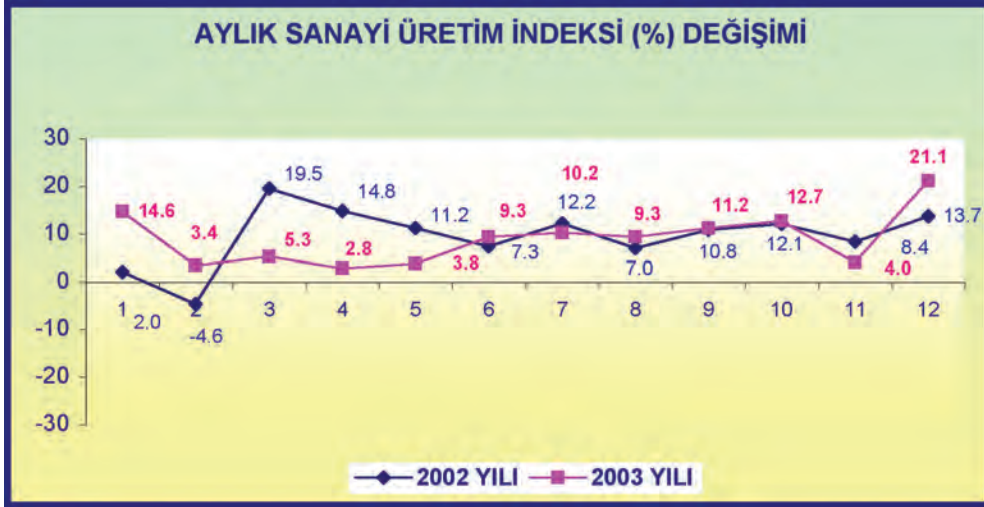
Yıl	Sanayi Sektörü	Madencilik	İmalat	Enerji
1998	2.0	9.3	11.5	5.0
1999	-5.0	-7.3	1.2	5.3
2000	6.1	-2.8	6.5	7.4
I. Dönem	3.1	-3.8	2.5	11.5
II. Dönem	4.5	-3.6	4.9	5.3
III. Dönem	10.2	-5.6	11.3	9.2
IV. Dönem	6.1	1.9	6.7	3.4
2001	-8.7	-8.0	-9.5	-1.8
I. Dönem	-0.9	-2.0	-0.4	-3.4
II. Dönem	-11.1	-3.4	-12.4	-2.2
III. Dönem	-9.7	-8.8	-10.6	-1.7
IV. Dönem	-11.9	-16.7	-12.9	0.0
2002	9.4	-8.3	10.8	5.4
I. Dönem	3.1	-1.4	3.3	3.6
II. Dönem	11.8	-12.4	13.6	8.3
III. Dönem	10.0	-11.3	11.8	5.4
IV. Dönem	12.3	-6.9	14.2	4.7
2003	8.8	-3.4	9.4	8.5
I. Dönem	8.3	-13.1	9.4	8.2
II. Dönem	4.9	-14.1	7.7	7.6
III. Dönem	9.4	9.7	9.2	10.0
VI. Dönem	10.8	3.5	11.2	8.4
2004 I. Dönem	10.6	-9.8	12.0	6.5

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

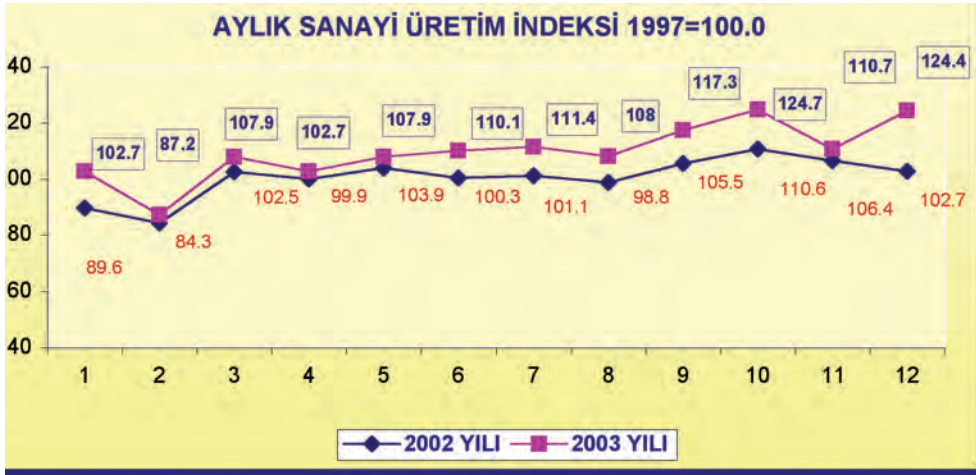
Yukarıda verilen Tablodan açık bir şekilde görüldüğü gibi sanayi sektörü üretimi 2001 yılı başından itibaren belirgin bir daralma süreci içerisine girmiş ve bu üretim gerilemesi ikinci çeyrekte itibaren şiddetli bir küçülmeye dönüşmüş ve bu durumu yılın sonuna kadar sürdürmüştür. Oniki aylık ortalamalar bazında bir önceki yıla göre, 2001 yılında madencilik sektörü üretimi de yüzde 8.0, imalat sanayii üretimi yüzde 9.5, enerji üretimi yüzde 1.8 ve toplam sanayi üretimi de yüzde 8.7 oranında şiddetli bir daralma göstermiştir. Ekonomik krizlere karşı duyarlılığı daha fazla olan özel sektör imalat sanayii ve toplam sanayi üretimlerinin 2001 yılında bu sektörlerdeki kamu kesimi üretimine göre daha fazla küçülme gösterdiği görülmektedir. Nitekim 2001 yılında bir önceki yıl üretimine göre, sırasıyla imalat ve toplam sanayi sektörlerinde, devlet kesimi üretimi yüzde 0.1 ve yüzde 3.1 oranlarında azalırken, özel kesim üretim düzeyi yüzde 11.5 ve yüzde 10.7 oranında şiddetli küçülmeler sergilemiştir.

Madencilik sektörü dışında kalan toplam sanayi, imalat ve enerji sektörlerinin 2002 yılı başından itibaren tekrar bir toparlanma dönemine girdiği ve bu sürecin yıl boyunca bu sektörlerde hızlanarak devam ettiği gözlenmiştir. İmalat, enerji ve toplam sanayi sektörlerinde 2002 yılında gerçekleşen bu hızlı üretim genişlemesinde bir önceki yıl yaşanan şiddetli daralmanın bazı rakamlarını düşürmüş olmasının yanısıra stok yenileme faaliyetleri ve ihracat artışı da önemli etkenler olmuşlardır.

2002 yılında sanayi sektörü katma değerinde gerçekleşen genişleme 2003 yılında da devam etmiştir. Canlı iç talebin yanısıra ihracat hacminde sağlanan dikkat çekici artış sanayi sektörü katma değerinin büyümesinde önemli bir rol oynamıştır. Bir önceki yıla göre sanayi sektörü üretim endeksi yüzde 8.8 oranında artarken bu sektörün katma değeri yüzde 7.8 oranında yükselmiştir. 2003 yılında sanayi sektörü katma değerinin üçer aylık dönemler itibarıyla bir önceki yılın aynı dönemlerine göre büyüme hızı sırasıyla, yüzde 8.8, yüzde 4.2, yüzde 9.1 ve son çeyrekte de yüzde 9.2 olmuştur. 2003 yılında sanayi sektörü alt sektörleri itibarıyla bir önceki yıla göre, madencilik ve taşocakçılığı sektörü katma değerinde yüzde 2.9 oranında küçülme olurken, imalat sanayi sektörü katma değerinde yüzde 8.6 ve enerji sektörü katma değerinde yüzde 5.7 oranında büyüme gerçekleşmiştir.

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

TABLO.II.4.3.
SANAYİ SEKTÖRÜ KATMA DEĞERİ
(Bir Önceki Yıla Göre % Değişme)

Sektörler	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Madencilik	4.7	9.3	-7.3	-1.1	-8.8	-4.4	-2.9
İmalat sanayii	11.4	1.2	-5.7	6.4	-8.2	10.4	8.6
Enerji	5.0	5.3	1.3	6.5	-2.1	8.0	5.7
Toplam sanayi	10.4	2.0	-5.0	6.0	-7.5	9.4	7.8

TABLO II.4.3.
SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ VE
DEĞİŞİMİ

		Üretim Endeksi			Bir Önceki Yıla Göre Değişim % 'si		
Sektör, Alt Sektör	Yıl	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam
Sanayi Sektörü	1998	103.8	100.3	101.3	3.8	0.3	1.3
	1999	103.9	95.0	97.5	0.1	-5.3	-3.8
	2000	99.3	105.0	103.4	-4.4	10.5	6.1
	2001	96.2	93.8	94.4	-3.1	-10.7	-8.7
	2002	95.5	106.3	103.4	-0.7	13.3	9.4
	2003	91.2	120.5	112.4	-4.5	13.3	8.8
Madencilik	1998	112.3	107.7	111.2	12.3	7.7	11.2
	1999	107.2	78.2	100.2	-4.5	-27.4	-9.9
	2000	99.5	90.8	97.4	-7.2	16.1	-2.8
	2001	90.9	85.3	89.6	-8.6	-6.1	-8.0
	2002	79.5	90.8	82.2	-12.5	6.4	-8.3
	2003	75.2	92.9	79.4	-5.4	2.3	-3.4
İmalat Sanayii	1998	100.7	100.0	100.1	0.7	0.0	0.1
	1999	95.7	95.9	95.9	-5.0	-4.1	-4.2
	2000	89.7	105.3	102.1	-6.3	9.8	6.5
	2001	89.6	93.2	92.4	-0.1	-11.5	-9.5
	2002	93.8	104.8	102.5	4.7	12.3	10.8
	2003	95.8	116.3	112.0	2.1	11.1	9.4
Enerji	1998	108.5	105.6	107.6	8.5	5.6	7.6
	1999	127.7	78.0	112.9	17.7	-26.1	4.9
	2000	129.7	101.7	121.4	1.6	30.4	7.5
	2001	120.7	114.9	119.0	-6.8	13.4	-1.8
	2002	111.2	159.1	125.4	-7.9	38.5	5.4
	2003	86.9	252.1	136.0	-21.9	58.5	8.5

Ekonomik büyüme sürecinin güçlü durumunu korumasına rağmen 2003 yılında, bir önceki yıl olduğu gibi, madencilik, enerji ve toplam sanayi sektörlerinde kamu kesimi üretimi küçülmesini sürdürmüş, buna karşılık başta enerji olmak üzere tüm sektörlerde özel kesim üretimi hızlı bir büyüme göstermiştir.

Sanayi sektörü genelinde 2003 yılında üretim endeksi kamu sektöründe yüzde 4.5 düşüş gösterirken özel sektörde yüzde 13.3 oranında artış göstermiş ve sektör genelinde üretim endeksi yüzde 8.8 oranında büyümüştür.

Alt sektörler itibariyle 2003 yılı üretim faaliyet hacmi gözden geçirildiğinde;

- Madencilik sektörü toplam üretiminde yüzde 3.4 oranında düşüş olurken, kamu sektörü üretiminde yüzde 5.4 oranında daralma, özel sektör üretiminde ise yüzde 2.3 oranında artış,
- İmalat sanayiinde kamu sektörü üretiminde yüzde 2.1, özel sektör üretiminde yüzde 11.1 ve sektör genelinde yüzde 9.4 oranında yükselme,
- Enerji sektöründe ise kamu sektörü üretiminde yüzde 21.9 oranında bir azalma, buna karşılık özel sektör enerji üretiminde yüzde 58.5 oranında çarpıcı bir artış ve enerji sektörü toplam üretim hacminde ise yüzde 8.5 oranında bir genişleme

gerçekleşmiştir.

TABLO II.4.4.
SEÇİLMİŞ DAYANIKLI TÜKETİM VE YATIRIM MALLARI ÜRETİMİ

Madde Adı	Adet			Değişim (%)		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Fırın	664.691	906.254	1.468.211	-10.4	36.3	62.0
Buzdolabı	2.332.414	3.164.922	4.127.280	-1.0	35.7	30.4
Çamaşır makinesi	1.022.120	1.684.687	2.412.235	-26.5	64.8	43.2
Dikiş Makinesi	27.645	31.974	32.581	-54.6	15.7	1.9
Televizyon	8.025.118	12.462.924	15.035.631	-8.7	55.3	20.6
Video	4.514	27.518	9.607	-88.8	509.6	-65.1
Müzik Seti	20.113	54.256	25.234	-86.2	169.8	-63.5
Elektrik Süpürgesi	590.829	781.636	613.523	-49.7	32.3	-21.5
Otomobil	226.795	259.812	425.409	-25.8	14.6	63.7
Otobüs ve Minibüs	12.446	15.506	43.227	-73.4	24.6	178.8
Kamyon	7.056	12.223	18.707	-75.1	73.2	53.0
Traktör	15.054	10.371	29.288	-58.1	-31.1	182.4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Yukarıda verilen tablodan görüleceği üzere, 2003 yılında video, müzik seti ve elektrik süpürgesi dışında diğer seçilmiş dayanıklı tüketim mallarının 2002 yılında başlayan üretim artışı süreci, başta otomotiv sektörü olmak üzere hızlanarak sürmüştür.

TABLO II.4.5.
BAŞLICA SANAYİ ARAMADDELERİ ÜRETİMİ

Madde Adı	Üretim (Ton)			Değişim (%)		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Ham Petrol	2.551.000	2.440.000	2.375.000	-7.2	-4.3	-2.7
L.P.G.	732.133	757.634	774.000	2.8	3.5	2.1
Benzin	3.027.000	3.831.000	3.901.000	9.7	26.6	1.8
Motorin	7.579.215	7.736.234	8.046.000	9.5	2.1	4.0
Fuel Oil No:6	7.520.245	6.835.282	8.046.000	11.0	-6.7	0.8
Çimento	30.124.267	32.576.701	35.083.000	-16.9	8.1	7.7
Ham Demir	5.289.167	5.012.133	5.694.000	-0.8	-5.2	13.6
Sıvı Çelik	14.382.257	16.045.522	17.644.000	5.8	11.6	10.0
Blister Bakır	24.792	19.375	18.448	-17.2	-21.8	-4.8
Taş Kömürü	3.639.000	3.312.000	2.998.000	9.3	-9.0	-9.5
Linyit	56.543.000	48.187.000	42.938.000	-5.3	-14.8	-10.9
Alumina	145.993	152.869	162.174	-9.4	4.7	6.1
Polietilen	206.526	201.380	191.034	-8.0	-2.5	-5.1
PVC+PCC Compound	147.174	156.539	139.974	-16.7	6.4	-10.6
Gazete Kağıdı	88.043	54.114	20.000	-31.0	-38.5	62.9
Elektrik (Milyon kwh)	122.725	129.364	140.129	-1.8	5.4	8.3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2003 yılında ham petrol, taş kömürü, linyit, blister bakır, PE ve PVC ürünlerinde bir önceki yıla göre üretim düşüşleri gözlemlenirken diğer sanayi aramaddeleri üretimlerinde artışlar gerçekleşmiştir.

II.4.2.1. SANAYİ SEKTÖRÜ 2004 YILI GELİŞMELERİ

Şiddetli bir ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında yüzde 8.7 oranında gerileyen sanayi üretim endeksi(1) 2002 yılı ilk çeyreğinden itibaren giderek ivme kazanan bir büyüme süreci içersine girmiş ve 2002 yılında yüzde 9.4 ve 2003 yılında da yüzde 8.8 oranında büyüme göstermiştir. Sanayi sektörü üretiminde 2002 ve 2003 yıllarında gözlemlenen bu istikrarlı büyüme süreci 2004 yılında hızlanarak sürmüştür.

2004 yılı Ocak-Haziran döneminde, bir önceki yılın aynı döneminin ortalamasına göre toplam sanayi üretimi ortalaması yüzde 13.6, imalat sanayii üretimi yüzde 15.0 ve enerji sektörü üretimi yüzde 6.9 oranında büyümüştür. Bu yılın ilk altı aylık döneminde madencilik sektöründe üretim geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 1.5 oranında cüzi bir düşüş göstermiştir. Söz konusu dönemde en yüksek üretim artışları, büro, muhasebe, bilgi işlem makineleri imalatında yüzde 241.9, taşıt araçları ve karoseri imalatı sektöründe yüzde 79.0, radyo, TV, haberleşme cihazları imalatı sektöründe yüzde 61.3, mobilya sanayiinde yüzde 42.1, diğer ulaşım araçları imalatı sektöründe yüzde 30.1 ve makine -teçhizat sektöründe yüzde 15.5 oranlarında gerçekleşmiştir.

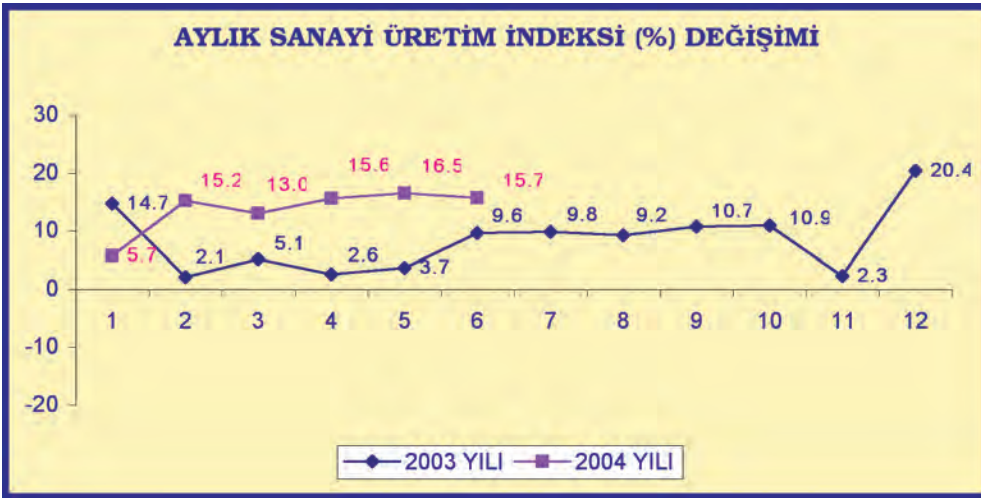
2004 yılı Temmuz ayı imalat sanayii toplam kapasite kullanım oranı geçen yılın aynı ayına göre 4.3 puan artarak yüzde 84.1 oranında, özel sektör kapasite kullanım oranı, geçen yılın Temmuz ayına göre 6.1 puan artarak yüzde 80.8 düzeyinde, kamu sektörü kapasite kullanım oranı ise yüzde 1.1 artışla yüzde 89.7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Özel imalat sanayii kapasite kullanım oranında 2004 yılının Temmuz ayı itibariyle ulaşılan yüzde 84.1 düzeyi, son altı yıllık dönemde bu ayda gerçekleştirilen en yüksek rakamı oluşturmuştur.

TABLO.II.4.6.
AYLIK SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ
(Bir Önceki yılın Aynı Dönemine Göre % Değişme)

	Yıllık			2003	2004	2004					
	2001	2002	2003	Oc.-Haz.	Oc.-Haz..	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran
Sanayi	-8.7	9.2	8.5	6.2	13.6	5.7	15.2	13.0	15.6	16.5	15.7
Madencilik	-7.9	-9.5	-4.0	-14.8	-1.5	-12.6	-4.7	-17.7	4.2	12.6	12.4
İmalat	-9.8	10.7	9.0	7.1	15.0	6.3	16.9	15.3	16.8	17.7	16.8
Enerji	-1.7	5.4	8.5	7.6	6.9	7.1	8.6	4.1	7.8	7.0	7.1
Gıda-İçecek	-8.4	5.5	11.9	14.3	-0.3	-10.2	13.1	6.8	4.9	-5.2	-7.3
Tekstil	-2.7	8.6	-0.9	0.4	8.4	16.9	20.8	9.9	13.2	-2.8	-4.0
Giyim	-6.6	8.1	2.9	0.1	6.4	15.2	-1.9	-14.0	7.2	15.3	19.4
Petrol ürünleri	9.4	11.4	3.4	1.0	1.6	-4.0	3.5	0.9	-6.0	11.7	3.6
Kimya	-13.2	9.9	3.9	-1.7	15.2	-5.2	10.2	13.6	14.0	22.6	34.8
Toprak Ürünleri	-16.7	18.9	11.3	7.7	12.1	-2.2	22.5	34.5	11.1	5.9	8.4
Ana Metal	-5.4	1.3	10.9	17.7	5.1	3.4	3.6	4.5	6.3	5.0	7.9
Metal eşya	-10.3	5.0	7.3	8.8	15.5	2.7	17.9	2.4	15.9	32.7	24.7
Makine-Teçhizat	-20.3	21.3	31.9	29.0	27.7	21.6	38.6	20.9	32.1	26.4	29.2
Taşıt araçları	-42.6	24.9	43.3	35.2	79.0	69.3	68.3	85.4	83.1	80.5	82.2

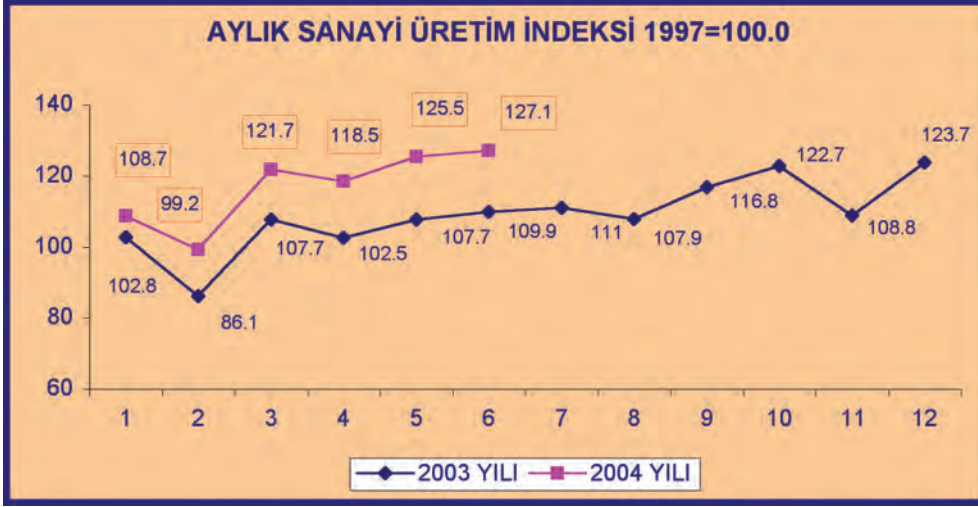
Aşağıda verilen Grafiklerde 2004 yılının Ocak-Haziran dönemine ilişkin aylık sanayi üretim endeksi değişim oranları, 1997 = 100 bazına göre belirlenen üretim endeksi 2003 yılı rakamları ile birlikte verilmektedir;

ŞEKİL II.4.4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

ŞEKİL II.4.5

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

II.4.3. ENERJİ

İmalat sanayiindeki üretim artışına paralel olarak 2003 yılında enerji sektörü üretiminde de artış olmuş ve bir önceki yıla göre yüzde 8.5 oranında yükselmiştir. 2003 yılında özel sektör enerji üretiminde yüzde 58.5 oranında bir artış olurken, kamu sektörü enerji üretimi yüzde 21.9 oranında gerilemiştir. 2003 yılında enerji sektörü katma değerindeki artış yüzde 5.7 olmuştur.

Bir önceki yıldaki 129.400 GWh düzeyinden, 2003 yılında 141.650 GWh'a yükselen toplam enerji üretiminin yüzde 45.3'ü doğalgaz yakıtlı santrallerden, yüzde 25.7'si hidrolik santrallerden, yüzde 18.4'ü linyit yakıtlı santrallerden, yüzde 7.6'sı akaryakıt yakıtlı santrallerden, yüzde 2.9'u taşkömürü yakıtlı santrallerden ve kalan cüzi yüzde 0.1'i de biogaz-atık yakıtlı ve jeotermal-rüzgar enerji santrallerinden elde edilmiştir.

Elektrik enerjisi tüketimi (brüt) bir önceki yıla göre yüzde 7.7 oranında bir artışla

2003 yılında, bir önceki yıldaki 132.553 GWh'dan, 142.750 Gwh'a yükselmiştir. Bu miktarın yüzde 20.6'sı konutlarda, yüzde 7.8'i ticarethanelerde, yüzde 3.5'i resmi dairelerde, yüzde 3.9'u sokak aydınlatmalarında, yüzde 38.2'si sanayide ve kalan yüzde 5.9'u diğer alanlarda tüketilmiştir. Toplam tüketimin yüzde 20.1'ini kayıplar oluşturmuştur.

II.4.4. HİZMETLER

II.4.4.1. TİCARET

2003 yılında yaşanmış olan ekonomik büyüme sürecine paralel olarak ticaret sektörü katma değeri, bir önceki yıla göre sabit fiyatlar üzerinden yüzde 8.1 oranında bir büyüme göstermiştir. Sabit fiyatlar üzerinden ticaret sektörü katma değeri bir önceki yılın aynı dönemlerine göre 2002 yılı içerisinde giderek hızlanan bir büyüme ortaya koymuştur. 2003 yılında üçer aylık dönemler itibariyle ticaret sektörü büyüme oranları, sırasıyla yüzde 10.6, yüzde 5.8, yüzde 7.4 ve yılın son çeyreğinde de yüzde 9.2 olarak gerçekleşmiştir. Cari fiyatlar üzerinden ticaret sektörü katma değeri 2003 yılında, bir önceki yıla göre yüzde 27.6 oranında bir büyüme ile 71.329.760 milyar Liraya yükselmiş ve GSMH içerisinde yüzde 20.0 oranında bir paya sahip olmuştur.

Ticaret borsaları işlem hacmi, 2003 yılında bir önceki yıla göre nominal yüzde 36.0 oranında bir artışla, bir önceki yıldaki 23.729 trilyon TL.ndan, 32.820.2 trilyon TL.na yükselmiş ve yüzde 11.0 oranında reel bir büyüme göstermiştir. 2003 yılında işlem hacminin en yüksek olduğu borsa 5.689.3 trilyon TL. ile İstanbul Ticaret Borsası olmuş, onu 2.590.1 trilyon TL. ile İzmir, 1.389.8 trilyon TL. ile Adana ve 1.119.7 trilyon TL. ile Konya Ticaret Borsaları izlemiştir.

2003 yılında 2002 yılına göre kurulan şirket sayısında yüzde 4.6 oranında bir artış meydana gelirken, toplam sermaye tutarında yüzde 35.6 oranında bir yükselme olmuştur. 2003 yılında 171'i kolektif, 3'ü komandit, 29.095'i limited ve 2.282'si anonim şirket ayrıca 70 'i kooperatif olmak üzere toplam sermayesi 2.873 trilyon TL. olan toplam 32.259 şirket kurulmuştur.

2003 yılında 198'i kolektif, 14'ü komandit, 4.110'u limited, 850'si anonim şirket ve 264'ü kooperatif olmak üzere toplam 5.436 şirket kapanmıştır. 2002 yılında toplam 3.667 olan kapanan şirket sayısı 2003 yılında yüzde 48.2 oranında bir artış göstermiştir.

Gerçek kişilerde tescil sayısı 2002 yılına göre yüzde 30.0 oranında bir artışla 25.634'den 33.336'ya yükselirken, 2003 yılında ticareti terk eden kişi sayısı yüzde 8.9 oranında bir azalışla 16.752'den, 15.259'a gerilemiştir.

2003 yılında 850 bin adet çek karşılıksız çıkmış, 480.000 adet çek protesto edilmiştir. Protesto edilen senetlerin tutarı bir önceki yıla göre nominal yüzde 11.2 oranında bir artma ile 907.9 trilyon TL. olarak kayıtlara geçmiştir.

II.4.4.2. TURİZM

2003 yılı başlarında Irak Savaşının bölgede yarattığı gergin ortam turizm faaliyeti üzerinde olumsuz etki yaratmış ve yılın geri kalan kısmı için de önemli bir kaygı kaynağı olmuştur. Ancak savaşın kısa sürede sonuçlanması ve sağlanan görece istikrar üzerine turizm faaliyeti tekrar eski canlılığını kazanmış ve 2003 yılında ülkemize gelen yabancı turist sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Geçen yıl gelen yabancı sayısı bir önceki yıla göre yüzde 5.8 oranında bir artışla 14 milyon 30 bin kişiye ulaşırken, yurt dışına çıkan vatandaş sayısı da yüzde 15.5 oranında bir yükselişle 5 milyon 925 bin kişi olarak gerçekleşmiştir.

Ülkemize gelen 14 milyon 30 bin yabancıdan 13 milyon 341 binini turistler, 689 binini günübirlikçiler, buna karşılık yurt dışına çıkan toplam 5 milyon 930 bin vatandaşın 5 milyon 823 binini turistik amaçlı, 102 binini ise hac amacıyla seyahat edenler oluşturmuştur. Turizm amaçlı yurt dışına çıkışlarda 2003 yılında gözlemlenen yüksek oranlı artışta, TL'nin yabancı paralar karşısında önemli oranda değer kazanmış olması etkili olmuştur.

2003 yılında turizm gelirleri bir önceki yıla göre yüzde 14.1 oranında bir artışla 9.676 milyon Dolar düzeyinde gerçekleşirken, turizm giderleri yüzde 12.4 oranında artarak 2 milyar 113 milyon Dolara çıkmıştır.

Türkiye Kalkınma Bankası tarafından turizm sektörüne tahsis edilen krediler 2003 yılında önemli bir genişleme göstermiş ve bir önceki yıl 22 trilyon 76 milyar TL. olan kredi hacmi 168 trilyon TL'na yükselmiş, kredi hacmindeki genişlemeye paralel olarak, yapılan ödemeler de bir önceki yıla göre önemli bir artışla, 4 trilyon 861 milyar Liradan 21 trilyon TL.'na tırmanmıştır.

II.4.4.3. ULAŞTIRMA

Ulaştırma ve haberleşme sektörü katma değeri 2003 yılında, istikrar kazanan üretim artışına ve ekonomik canlanmaya paralel şekilde, bir önceki yıla göre reel yüzde 8.4 oranında hızlı bir genişleme göstermiş ve cari fiyatlar üzerinden 53.846 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Ulaştırma ve haberleşme sektörü 2003 yılında toplam GSMH içerisinde yüzde 15.1 oranında bir paya sahip olmuştur.

2003 yılında önceki yıla göre, yurt içi yolcu taşımada yüzde 4.4, yurt içi yük taşımada yüzde 3.8 ve yurt dışı yük taşımada yüzde 6.6 oranında bir artış gerçekleşirken, yurt dışı yolcu taşımada yüzde 7.2 oranında bir gerileme meydana gelmiştir. 2003 yılında toplam 179.901 milyon yolcu-Km.'ye ulaşan yurt içi yolcu taşımalarının yüzde 95.3'ü karayolu, yüzde 2.9'u demir yolu, yüzde 0.3'ü deniz yolu ve yüzde 1.5'i de hava yoluyla yapılmıştır. Karayolu taşımacılığı yük taşımada da ağırlığını korumuş ve toplam 172.525 milyon Ton-Km.'ye ulaşan yurtiçi yük taşımacılığının yüzde 91.4'ü karayolu ile yapılırken, demir yolu yüzde 4.0, deniz yolu yüzde 3.1, hava yolu yüzde 0.1 ve boru hatları da yüzde 1.4 pay almıştır. Yurt dışı yolcu taşımalarında havayolu ağırlığını korumuştur. Yurt dışı yük taşımalarında ise doğal olarak deniz yolu taşımacılığı önemli bir yer tutmuştur. Toplam 614.259 milyon Ton-Km. olan yurt dışı yük taşımalarının yüzde 98.4'ü deniz yolu, yüzde 1.5'i boru hatları ile gerçekleştirilmiş, yurt dışı yük taşımacılığında demir yolu ve hava yolu sadece yaklaşık binde 1'er pay almışlardır.

II.5. KAMU MALİYESİ

Son 2-3 yıllık dönem dışında Türkiye ekonomisi son on yılı aşan dönemde istikrarsız bir görünüm ortaya koymuş ve derin krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu ekonomik istikrarsızlık ve krizlerin altında yatan temel neden sürekli ve yüksek boyutlu kamu finansman açıkları olmuştur. Israrlı kamu finansman açıkları borçlanma yapısını hızla bozar ve reel borçlanma faizini yükseltirken, başta kamu bankaları olmak üzere mali yapıdaki sağlıksız yapı ve diğer yapısal sorunların bir türlü kalıcı bir çözüme kavuşturulamamış olması ekonomik krizlere yol açan diğer önemli faktörler olmuştur

Yapısal sorunlara çözüm getirilememesi ve popülist politika uygulamaları sonucu süreklilik ve derinlik kazanan kamu finansman açığı, giderek kamu kesimi toplam borç stokunun artan bir hızla büyümesi sonucunu getirmiş ve 1990 yılında yüzde 29.0 olan kamu kesimi toplam borç stokunun GSMH'ya oranı, kamu bankalarının

görev zararları dahil 1999 yılı sonunda yüzde 61.0'e ulaşmıştır. Aynı yıllar itibariyle iç borç stokunun GSMH'ya oranı yüzde 6.0'dan, yüzde 40.9'a çıkmış, 2000 yılı sonu itibariyle ise yüzde 39.1'e geriledikten sonra 2001 yılı sonu itibariyle yüzde 54.2'ye, 2002 yılı sonu itibariyle de, GSMH'nın bir önceki yıla göre sabit fiyatlarla yüzde 7.8 oranında artmış olmasına rağmen, yüzde 54.5'e yükselmiştir. 2003 yılı sonu itibariyle iç borç stokunun GSMH'ya olan oranı bir önceki yıla göre değişmemiş ve yüzde 54.5 düzeyini korumuştur. 2002 yılı sonu itibariyle yüzde 88.2 olan Konsolide Bütçe borç stokunun GSMH'ya olan oranı, izlenen sıkı maliye politikası ve TL'nin değerlendirilmesi nedeniyle, 2003 yılı sonu itibariyle yüzde 79.3'e gerilemiştir. 2000 yılı sonu itibariyle yüzde 57.4'e gerileyen kamu sektörü net borç stokunun GSMH'ya oranı, özellikle bankalara yapılan kaynak transferleri ve ekonomik daralma nedenleriyle 2001 yılı sonunda yüzde 92.2'ye yükselmiştir. Bu büyük oranlı artış büyük ölçüde, 2001 yılı mayıs ayında birikmiş görev zararları için kamu bankalarına ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kapsamına alınan bankalar için TMSF'ne ihraç edilen özel tertip tahvillerden kaynaklanmıştır. 2002 yılı sonu itibariyle toplam kamu sektörü net borcunun GSMH'ya olan oranı ise yüzde 79.3 olmuştur.⁽¹⁾

Yüksek kamu finansman açığı, açığın monetizasyonu veya kamu ürünleri fiyat artışları yoluyla enflasyonu yükseltici etki doğurmuş, açığın borçlanma ile finansmanı durumunda yüksek reel faizlere, dolayısıyla kamu borç yükünde sarmal bir artışa ve yüksek faiz servisi ile açığın daha da büyümesine yol açmış, ayrıca özel kesim yatırım talebinin azalmasına ve ekonomik büyüme kayıplarına neden olmuş, bunun yanı sıra yüksek reel faizler, işletmelerin finansman ve üretim maliyetlerini şişirerek yüksek enflasyonu besleyen bir diğer önemli unsur haline gelmiştir. Bu nedenle 1989 yılından buyana uygulamaya konulmuş olan ve enflasyonla mücadeleyi temel politika hedefi olarak almış olan beş istikrar programından özellikle son dördü, kamu mali dengesinin kurulmasını öngören sıkı bir maliye politikasını temel almıştır. İstikrar programları kapsamında alınması öngörülen önlemlerle kamu harcamalarının GSMH içindeki payı düşürülürken, kamu gelirlerinin arttırılmasına çalışılmıştır.

90'lı yılların başından itibaren kamu borç stokunda gözlenen bu artış dönemin ilk yıllarında yüksek oranlarda seyreden faiz dışı kamu açıklarından kaynaklanmış, daha sonraki dönemde ise süregiden finansman açıkları ile biriken borç stokunun getirdiği yüksek reel faizler, borç stoku birikiminin ivmesini arttıran temel bir unsur olma niteliğini kazanmıştır.

(1) Hazine Müsteşarlığı, Kamu Borçlanma Raporu, Mart 2004, S. 33.

Nitekim 1990-1994 döneminde yıllık ortalama olarak, faiz dışı denge GSMH'nın yüzde 4.5'i oranında açık verirken, enflasyondan arındırılmış faiz ödemelerini de içeren işlevsel kamu açığı yüzde 8.3 olmuştur. 1995-2000 döneminde faiz dışı denge, alınan gelir arttırıcı ve gider kısıtlayıcı önlemlerin katkısıyla GSMH'nın binde 1'i oranında fazla verirken, işlevsel denge yüzde 5.8 oranında açık vermiştir. Diğer bir ifade ile, faiz dışı denge belirgin şekilde iyileşirken, reel faizlerin düşürülememesi nedeniyle enflasyondan arındırılmış faiz ödemeleri artmaya devam etmiş ve borç-faiz sarmalı sürmüştür. Bu çerçevede, alınan mali önlemlerle 1992 ve 1993 yıllarında sırasıyla yüzde 10.6 ve yüzde 12.0 düzeyinde gerçekleşmiş olan toplam kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı 1994 yılında yüzde 7.9'a ve 1995 yılında da yüzde 5.2'ye kadar düşürülebilmiş ancak yüksek reel faizlerle şişen konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya olan oranının giderek büyümesinin önü alınmadığı için, borçlanma gereğinin (KKBG) GSMH'ya olan oranı tekrar yükselmeye yüz tutmuş ve 1999 yılında yüzde 15.5'e kadar yükselmiştir. 2000 yılında yüzde 11.8'e düşen toplam kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya olan oranı, 2001 yılında reel ekonomide ve finansal kesimde yaşanan derin ekonomik kriz sonucu yüzde 16.4'e yükselmiştir. İstikrar programı çerçevesinde izlenmiş olan sıkı maliye politikasının etkisiyle toplam kamu kesimi finansman açığının GSMH'ya oranı 2002 yılı itibariyle yüzde 12.8'e düşmüş 2003 yılı itibariyle ise yüzde 8.5 olarak gerçekleşmiştir.

Faiz ödemelerinin toplam vergi gelirlerine olan oranı 1992 yılındaki yüzde 28.4 oranından, 1997 yılı dışında sürekli bir artışla 2000 yılında yüzde 77.1'e ve 2001 yılında da yüzde 103.3'e yükselmiş daha sonra bu oran, 2002 yılında yüzde 86.9, 2003 yılında ise yüzde 69.4 düzeyine gerilemiştir. Konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya olan oranı ise 1995 yılındaki yüzde 21.8 düzeyinden, sürekli ve ısrarlı bir biçimde artarak, 1996 yılında yüzde 26.3, 1997 yılında yüzde 27.2, 1998 yılında yüzde 29.2, 1999 yılında yüzde 35.9, 2000 yılında yüzde 37.2'ye ve 2001 yılında da - özellikle faiz ödemelerindeki tırmanma nedeniyle- dikkat çeken bir sıçrama ile yüzde 45.7'ye yükselmiştir. 2002 yılında yüzde 42.0 olan Konsolide Bütçe harcamalarının GSMH'ya olan oranı 2003 yılında yüzde 39.3'e gerilemiştir.

Konsolide bütçe harcamalarındaki bu hızlı yükselme, konsolide bütçe gelirlerinin aynı paralelde arttırılması olanaksız olduğu cihetle, etkisini kamu kesimi borçlanma gereği üzerinde göstermiş, ancak izlenmekte olan daraltıcı maliye politikası ve programlanan yüksek düzeydeki faiz dışı fazla tutarlarının önemli ölçüde gerçekleştirilmesi sonucu, 1999 yılında Yüzde 15.5'e ve yükselen faiz hadleri nedeniyle 2001 yılında Yüzde 16.4'e kadar yükselmiş olan konsolide kamu sektörü borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı 2003 yılı itibariyle yüzde 8.5'e kadar düşürülebilmştir.

TABLO.II.5.2.
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ
(Cari fiyatlarla, Trilyon TL.)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003(GT)
KONSOLİDE BÜTÇE	3.895,1	9.284,6	13.725,9	30.790,4	40.746,0	39.815,9
FAİZ DIŞI KONS. BÜTÇE	-2.451,0	-1.436,2	-6.714,0	-10.274,2	-11.125,0	-18.793,3
KİT	697,4	1.814,8	2.060,1	11,4	-3.002,0	-1.795,0
İŞLETMECİ	652,6	1.691,4	1.847,6	11,4	-3.002,0	-1.795,0
MAHALLİ İDARE	206,2	309,5	453,0	463,0	155,0	394,0
SOSYAL GÜVENLİK ve DÖNER SERMAYE	190,3	144,7	-157,0	-306,7	-419,0	-614,0
İŞSİZLİK SİGORTASI FONU	-	-	-362,1	-1.845,4	-2.772,0	-3.844,0
FONLAR ve ÖZ.KAP.KUR.	27,8	595,6	-923,4	-185,4	178,0	-3.781,0
TOPLAM KAMU	5.016,9	12.149,1	14.796,5	28.927,3	34.886,0	30.175,9
BÜTÇE FAİZİ HARİÇ	-1.159,7	1.428,2	-6.643,3	-12.137,3	16.984,7	-28.924,1
KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİ / GSMH (Yeni Seri)						
	1998	1999	2000	2001	2002	2003 (1)
KONSOLİDE BÜTÇE	7,3	11,9	10,9	17,4	14,9	11,2
FAİZ DIŞI KONS. BÜTÇE	-4,6	-1,8	-5,3	-5,8	-4,1	-5,3
KİT	1,3	2,3	1,6	0,0	-1,1	-0,5
İŞLETMECİ	1,2	2,2	1,5	0,0	-1,1	-0,5
MAHALLİ İDARE	0,4	0,4	0,4	0,3	0,1	0,1
SOSYAL GÜV. ve DÖNER SERMAYE	0,4	0,2	-0,1	-0,2	-0,2	-0,2
İŞSİZLİK SİGORTASI FONU	-	-	-0,3	-1,0	-1,0	-1,1
FONLAR ve ÖZ.KAP.KUR.	0,1	0,8	-0,7	-0,1	0,1	-1,1
TOPLAM KAMU	9,4	15,5	11,8	16,4	12,8	8,5
BÜTÇE FAİZİ HARİÇ	-2,2	1,8	-4,5	-6,9	-6,2	-8,1

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı

(1)-Gerçekleşme Tahmini

(*)- Gerçekleşme

Not: Eksi işaretler fazlayı göstermektedir.

1990'lı yılların ikinci yarısından buyana günümüze kadar kamu borç stokunda gözlemlenen hızlı artışta reel faizlerin seviyesi ön planda belirleyici olmuştur. Dolayısıyla, reel faizleri aşağı çekmek için şart olan borç-faiz kısır döngüsünün çözülmesinde, kamu gelir ve harcamalarında kalıcı bir iyileşmenin sağlanması ve risk primini düşürmek için de enflasyonun düşürülmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Son on yıllık dönemde kamu açıklarının artmasında bazı faktörler etkili olmuştur⁽¹⁾. Bu faktörlerin başlıcaları;

- Özellikle görev zararları başta olmak üzere bazı harcamaların kamu bankaları kanalıyla şeffaf olmayan bir şekilde karşılanması,
- Kamu sektöründeki aşırı istihdam politikası ve verimlilikle uyumlu olmayan maaş ve ücret artışları uygulaması,
- Kamu yatırım proje stokunun, yüksek maliyet ve verimsizliğe yol açabilecek şekilde aşırı artması,
- Sosyal güvenlik kurumlarının aktüeryel dengelerinin bozulması nedeniyle açıklarının hızla yükselmesi,
- Yanlış tarımsal destekleme politikaları nedeniyle ihtiyaca cevap vermediği halde sürekli artan harcamalar,
- Ekonomik etkinliğe ters düşen müdahalelerle yönlendirilen, yüksek maliyetle ve verimsiz olarak çalışan büyük bir Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) sisteminin oluşması,
- Merkezi idarenin kontrolü dışında kalan bütçe dışı fonlar ve döner sermayelerin harcamalarındaki artış ve bu suretle kamu maliyesinde bütünlük ve disiplinin bozulmasıdır.

Bu kurumsal yapı, kamu harcamalarının şeffaf olmayan bir şekilde yapılmasına, yönetimin kamuoyu tarafından yeterince denetlenememesine ve toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaçlarını bağdaştıracak ve etkinliği sağlayacak bir kaynak tahsisinin gerçekleştirilememesine yol açmıştır.

(1) Hazine Müsteşarlığı, Kamu Borç Yönetimi Raporu, Nisan 2003, Sh. 17

Kamu gelirlerinde ise temel sorun, yüksek vergi oranlarının yanısıra, vergi tabanının yeterince yaygınlaştırılmaması nedeniyle toplam vergi tahsilatının yetersiz kalması ve vergi yükünün adaletsiz bir biçimde dağılmasıdır.

Bu mali yapı nedeniyle, bütçe açığının yüksek maliyetli iç borçlanma ile karşılanması, faiz giderlerinin bütçe içerisindeki payını hızla artırmıştır. Nitekim, 1990 yılında toplanan her 100 liralık vergi gelirin 31 lirası faiz ödemek için kullanılırken, 1999 yılında bu rakam 72, 2000 yılında da 77 liraya yükselmiştir. 2001 yılında faiz ödemeleri, toplam vergi gelirleri ile dahi karşılanamayacak kadar büyürken, 2002 yılından itibaren düşme eğilimi içine girmiş ve 2002 yılında her 100 Liralık vergi gelirin 87 Lirası, 2003 yılında ise 69.5 Lirası faiz ödemelerine gitmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda devlet eğitim, sağlık, adalet gibi asli fonksiyonlarına yeterli kaynak ayıramaz hale gelmiş, yatırımları kısmış, ülkenin fiziki sermaye stoku yeterli ölçüde yenilenememiştir.

Yukarda özetle ortaya konulan bu genel ekonomik ve mali yaklaşım çerçevesinde Türkiye 1999 yılı sonlarına, artık sürdürülebilir niteliği kalmamış olan bir kamu finansman yapısı ile uzun süredir devam etmekte olan yüksek enflasyon ve yüksek reel faiz hadlerinin sosyal yapı üzerindeki olumsuz etkilerinin önemli boyutlara ulaştığı bir ortam içerisinde gelmiştir. Varolan durumun sürdürülebilir olmadığı hususunu dikkate alan Hükümet, Haziran 1998'de IMF ile imzalanmış olan "Yakın İzleme Anlaşması"nın -Staff Monitored Program- 1999 yılı sonuna kadar, yapılacak bir Stand-by anlaşması niyeti de güdümlenerek, uzatılması konusunda IMF ile anlaşmış ve bu öngörü doğrultusunda özellikle bankacılık ve sosyal güvenlik sistemini ilgilendiren birtakım yapısal değişiklikler gerçekleştirmiştir.

Bu doğrultuda Türkiye, Hükümetin hazırlayarak IMF'ye vermiş olduğu ayrıntılı bir "Niyet Mektubu"nun, IMF İcra Direktörleri Kurulu'nca 22 Aralık 1999 tarihinde onaylanması ile 3 yıl süreli bir "Stand-by" düzenlemesine taraf olmuştur.

Söz konusu düzenleme üç temel esasa dayanmıştır;

- (1) Önceden de bir takım önlemlerin alınmış olduğu mali uyum,
- (2) Sterilizasyona yer vermeyen, dövizin "çapa" olarak kullanıldığı ve bir "para kurulu" uygulamasını çağrıştıran bir para politikası, ayrıca kısmi bir gelirler politikası,
- (3) Önemli yapısal reform düzenlemeleri.

IMF ile varılan mutabakat doğrultusunda hazırlanmış olan 2000 Mali Yılı Bütçe-si'nin temel hedefi, yaşanan ekonomik istikrarsızlığın ana kaynağı olan enflasyonu düşürmek için kamu sektörü faiz fazlasını arttırmak, bu surette kamu finansmanını sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak olmuştur.

IMF ile yapılan 17 nci Stand-by anlaşması ile genel çerçevesi oluşturulan enflasyonu düşürme programının uygulanması sürecinde kamu açıklarının azaltılması ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmış, faiz oranları hızla düşmüş ve enflasyon haddinde, petrol fiyatlarındaki artışın olumsuz etkisine rağmen, 10 puanlık bir düşme gerçekleştirilmiştir. Program kapsamında alınan gelir arttırıcı ve giderlerde tasarruf sağlayıcı önlemlerin bir sonucu olarak, kamu kesimi finansman açığının GSMH'ya olan oranı, bir önceki yıldaki oranı yüzde 15.5'ten, yüzde 11.8'e gerilemiştir.

İstikrar programının temel ayağını, enflasyon beklentisini düşürecek bir para, döviz kuru ve sınırlı bir gelirler politikası oluştururken, diğer iki ayağını oluşturan kamu mali yapısının geliştirilmesi alanında olumlu sonuçlar alınmış, öngörülenin üzerinde faiz dışı bütçe fazlası sağlanarak kamu borç stokundaki hızlı artışın önlenmesi yolunda önemli bir iyileşme gerçekleştirilmiş, özelleştirme ve ekonominin yeniden yapılandırılması alanında, gecikmeli ve oldukça sınırlı olmakla beraber birtakım olumlu adımlar atılmıştır.

Hedeflenen enflasyona göre belirlenen kurlar - döviz çapası - üzerinden Merkez Bankası'nın döviz alım- satım yapma taahhüdü, enflasyon beklentilerinin kırılmasında olumlu katkıda bulunmuş, sınırlı olsa da gelirler politikası ve artan vergiler, talep kaynaklı enflasyonu baskılamak, döviz kuru artışlarındaki yavaşlama maliyet enflasyonunu yavaşlatıcı etki yaratmıştır.

Ne var ki istikrar programının temel politika araçlarından birisi olan “döviz kuru çapası” giderek program dengelerinin sürdürülebilirliğini ve başarısını tehdit eden önemli bir unsur niteliği kazanmıştır. İstikrar programı uygulaması arifesinde bir devalüasyonun yapılmamış olması nedeniyle, enflasyon oranının hedeflenen enflasyonun üstünde seyretmesi, daha program uygulamasının başından itibaren TL'nin bir değer kazanma olgusunu beraberinde getirmiştir. Faizlerdeki gerileme, geçmiş yıllardaki yüksek reel faizlerin etkisiyle ertelenmiş olan tüketim talebinin devreye girmesi ve bankacılık sisteminin döviz açık pozisyonlarına dayalı olarak sağladığı elverişli tüketici kredileri, etkisini ithal hacmi üzerinde de doğrudan hissettiren belirgin bir talep canlanmasına yol açmıştır. 2000 yılı başından itibaren dikkat çekici biçimde büyümeye başlayan cari işlemler açığı Kasım ayı sonu itibarıyla 9.8 milyar Dolaraya yükselmiştir.

Ve 2000 yılında ekonomik büyüme kısa vadeli dış borçlanmaya dayalı tüketim harcaması genişlemesinden kaynaklanmış, dış satım bir önceki yıl düzeyini korurken, ithalat tutarında yüzde 37.0 oranında önemli bir yükselme meydana gelmiştir.

Diğer taraftan, bankacılık kesiminin henüz algılayamamış olduğu, “döviz kuru çapısı”nın yeniden özendirdiği döviz açık pozisyonu riski ile vade uyumsuzluğu nedeniyle artan faiz riski - uzun vadeli plasmanların kısa vadeli fonlarla finanse edilmesi - istikrar programının başarısı üzerindeki önemli tehdidi oluşturmuştur.

Faizlerin düşeceği beklentisi ile portföyünde kısa vadeli fonlarla finanse edilmiş yüklü miktarda DİBS bulduran bir bankanın Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmesi ile sonuçlanan ve bir likidite sıkıntısı olarak algılanan Kasım 2000 bankacılık kesimi krizi, risk almama düşüncesi ile yabancı bankaların bankacılık kesimine olan kredilerini kesme olayına yol açarken, aşırı değerlenmiş TL'nin gündeme getirdiği devalüasyon riski, yabancıların sermaye ihracına yönelmelerine yol açmıştır. Diğer taraftan devalüasyon olasılığı Kasım krizi ile bilançolarında taşıdıkları riskleri daha gerçekçi biçimde değerlendiren bankaları, Şubat krizinde açık pozisyonları nedeniyle, döviz talebine yöneltmiştir.

Her iki krizin çıkmasında bankacılık kesiminin güçsüzlüğü ve taşıdığı döviz kuru, faiz ve geri dönmeyen kredi riski birinci derecede rol oynarken, birincisinde yabancıları, ikincisinde yerli bankaları dövize yönlendiren olgu, aşırı değerli duruma gelmiş TL'nin zihinlere yerleştirdiği devalüasyon olasılığı olmuştur.

IMF Raporunda sözü edildiği üzere Kasım ayında ortaya çıkan likidite sıkıntısı faizlerde hızlı bir yükselmeyi beraberinde getirmiş, bu yüksek faizlerle bilançolarındaki yüksek hacimli DİBS'leri taşımakta yerli bankaların acze düşmeleri, yabancıların, ellerindeki Hazine kağıtlarını satıp dövize dönmelerini teşvik etmiş bu durum piyasadaki likiditeyi daha da daraltarak faizlerin fırlamasına yol açmıştır

Stand-by düzenlemesinde performans kriteri olarak alınan Net İç Varlıklar hedefine kilitlenerek piyasaya ek likidite vermemekte direnen Merkez Bankası faizlerin çok yükselmesi üzerine devreye girerek, NİV hedefinin üzerine çıkmak suretiyle piyasaya ek likidite vermiştir. Ancak ek likiditenin ilave döviz talebine ve sermaye kaçışına zemin hazırladığı düşüncesiyle ve IMF'nin Türkiye'ye 7.5 milyar Dolarlık bir Ek Rezerv kolaylığını gündeme koyması üzerine Merkez Bankası, 30 Kasım tarihinde piyasaya likidite vermeyi keseceğini açıklamış, bu gelişmenin ardından faizler yüzde 1950'lere kadar yükselmiştir.

Piyasalardaki tansiyonu düşürebilmek maksadıyla Aralık ayı başında Hükümet ve

Merkez Bankası yetkilileri ile IMF Avrupa Bölümü Başkanı Deppler, ortak bir basın toplantısı ile bankacılık sektörünün tüm pasiflerine, dış borçlanmalar dahil devlet garantisi getirileceği ve özellikle kur rejiminde herhangi bir değişikliğe gidilmeyeceği hususlarını ve diğer önlemleri açıklamışlardır. Ayrıca IMF, 7.5 milyar Doları Ek Rezerv Kolaylığı ve 2.9 milyar Doları da Stand-by kredisi olmak üzere Türkiye'ye 10 milyar Doların üzerinde bir kaynak aktarımında bulunulacağını, bunun yarısına Dünya Bankası da 5 milyar Dolar tutarında ülke kredisi sağlayacağını açıklamış ve piyasalar bu açıklamalardan olumlu biçimde etkilenmişlerdir.

Türkiye 18 Aralık tarihinde IMF'ye Ek Niyet Mektubu sunmuş, ancak, 17 nci Stand-by düzenlemesinin devamı temeline dayalı bu ayrıntılı Mektupta, artık oluşan faiz hadleri ile çelişkili duruma düşmüş olan 2001 enflasyon hedefi ile sürdürülmesi olanaksız hale gelmiş olan kur rejimi aynen muhafaza edilmiştir.

Ancak bankacılık yapısının zayıflığı ve Kasım krizinin bankaların özvarlığında meydana getirdiği erime, Hükümetin, TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürme konusundaki ısrarı ve yıllar boyu kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan kamu finansman açığı, Şubat 2001 krizini kaçınılmaz kılan başlıca nedenler olmuştur. Yine önemli boyuttaki bir sermaye çıkışının ardından Hükümet "döviz kuru çapası" sisteminden vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçildiğini deklare etmiştir.

15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" (GEGP) yayınlanmış ve daha sonra, IMF ile yapılan ayrıntılı görüşme ve değerlendirmelerin ardından hazırlanarak 3 Mayıs 2001 tarihinde sunulan Niyet Mektubunun IMF tarafından onaylandığı 15 Mayıs 2001 tarihinde, Merkez Bankası'nca 2001 Yıllı Para Programı yayınlanmıştır.

Çok geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir Yapısal Politikalar Listesini de içeren Niyet Mektubunda "Dalgalı Döviz Kuru" esas alınmış ve "Konsolide Kamu Sektörü Kümülatif Temel Dengesi", "Kümülatif Faiz Dışı Harcamalar", "Merkez Bankası Net İç Varlıkları", "MB Net Uluslar arası Rezerv Değişiklikleri", "Kısa Vadeli Dış Borç Stoku", "Sözleşme ve Garanti Verme Bazında Yeni Dış Borçlanma" için performans kriterleri belirlenmiştir.

Yeni Stand-by düzenlemesi çerçevesinde IMF Türkiye'ye ilave yaklaşık 8 milyar Dolar kredi sağlamış ve öncelik, daha önce uygulanan programın aksine, enflasyonla mücadele değil, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ve iç borç stokunun çevrilebilmesine verilmiştir.

Hazine Müsteşarlığı Haziran 2001 ayı ortasında iç borçlanmanın vadesini uygun ma-

liyetlerle uzatmak ve bankacılık kesiminin döviz riskini azaltmak amacıyla bir borç takası operasyonu gerçekleştirmiştir.

Temmuz 2001 tarihinde IMF'ye sunulan yeni Niyet Mektubu ile, 2001 yılının kalan kısmı için, enflasyon tahminlerinde yapılan değişiklik nedeniyle önceki Niyet Mektubunda yer verilen bazı performans kriterleri ile endikatif üst sınırlarda değişiklik yapılmıştır.

O tarihe kadar, önceki aylara göre daha istikrarlı hareket etmiş olan yurtiçi para ve döviz piyasaları 11 Eylül terörist saldırısı ve Afganistan'a yapılan hareketin ardından yine bir istikrarsızlık dönemine girmiş, faiz ve döviz kurları yükselmiş, bu durum, IMF'nin 10. gözden geçirme kapsamında vereceği krediye ek olarak 2002 yılında 10 milyar Dolar ek kaynak sağlayacağını açıkladığı Ekim ayı sonlarına kadar devam etmiştir. Kasım 2001 ayı ortalarında faiz hadleri yüzde 70'ler düzeyine inerken, döviz kurları da Eylül ayı başları seviyesine gerilemiştir.

Hükümet 20 Kasım 2001 tarihinde IMF'ye yeni bir Niyet Mektubu sunmuştur. Bu Niyet Mektubunda Hükümet, iç borcun döndürülmesi, enflasyon haddinin düşürülmesi, öngörülen faiz dışı fazlanın tutturulması yolunda alacağı ve sürdüreceği önlemleri ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştur.

2002 yılı Bütçesi, borçların döndürülebilirliğinin sağlanmasını temel hedef olarak almış ve bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın sağlanmasını öngörmüş, bu doğrultuda sıkı bir maliye politikası uygulaması gözetilerek hazırlanmış, ayrıca ekonominin büyümesinin özel sektör tüketim ve yatırım harcamalarındaki artıştan kaynaklanacağı varsayımına dayalı olarak yapılandırılmıştır.

TABLO.II.5.2.
YILLAR İTİBARIYLA KONSOLİDE BÜTÇE VE FİNANSMANI
(Milyar TL.)

	1999	2000	2001	2002	2003
Harcamalar	28.084.685	46.705.028	80.579.065	115.682.350	140.053.981
Cari	9.172.790	13.613.937	20.448.022	31.049.719	38.418.666
Pe Personel	6.911.927	9.978.784	15.211.894	23.089.184	30.200.762
Diğer Cari	2.260.863	3.635.153	5.236.128	8.018.775	8.217.904
Yatırım	1.544.427	2.475.116	4.149.580	6.891.836	7.165.121
Transfer	17.367.468	30.615.975	55.981.463	87.316.310	94.470.194
Gelirler	18.933.065	33.440.143	51.542.970	75.592.324	100.238.122
Genel Bütçe	18.657.677	33.040.903	50.890.481	74.603.699	98.495.806
Vergi Gelirleri	14.802.280	26.503.698	39.735.928	59.631.868	84.334.247
Vergi Dışı Gelirler	1.883.461	3.486.493	7.418.386	10.874.536	10.242.301
Özel Gelir ve Fonlar	1.971.936	3.050.712	3.736.167	4.097.299	3.919.258
Katma Bütçe	275.388	399.240	652.489	988.635	1.742.316
Bütçe Dengesi	-9.151.620	-13.264.885	-29.036.095	-40.090.026	-39.815.859
Emanet ve Avans Net Değ.	-52.233	94.618	-3.550.392	4.988.143	2.088.381
Nakit Dengesi	-9.203.853	-13.170.267	-32.586.487	-35.101.883	-41.902.250
Finansman	9.233.853	13.170.267	32.586.487	35.101.883	41.902.250
Borç Ödemeleri	16.350.612	20.128.992	48.955.644	87.207.919	116.363.536
Dış Borç Ödemesi	2.347.781	3.653.019	9.089.939	9.008.712	10.486.185
İç Borç Ödemesi	14.002.831	16.475.973	39.865.705	78.199.207	105.877.351
Borçlanma	26.550.755	31.613.377	65.188.655	121.252.858	161.932.102
Dış Borç Kullanımı	2.807.474	6.329.752	4.122.139	25.579.192	13.170.493
İç Borç Kullanımı	23.743.281	25.283.625	61.066.516	95.673.666	148.761.609
(Tahvil)	16.903.261	19.655.749	23.942.730	29.516.660	93.064.411
(Hazine Bonoları)	6.840.020	5.627.876	37.123.786	66.157.006	55.697.198
(Merkez Bankası)	0	0	0		
Diğer	-966.290	1.685.882	16.353.476	342.664	-3.666.315

Kaynak: Maliye Bakanlığı, DPT

Diğer taraftan 30 Temmuz 2002 tarihinde IMF'ye verilmiş olan Ek Niyet Mektubunda da sıkı bir maliye politikası izleneceği hususu tekrar vurgulanmış ve bu çerçevede; başlıca,

- 2002 yılında GSMH'nın yüzde 6.5' oranında faiz dışı fazla sağlanması hedefine, öngörüldüğü şekilde ulaşılacağı,
- 2003 yılı için öngörülen GSMH'nın yüzde 6.5'i oranındaki faiz dışı fazla hedefinin kararlılıkla korunacağı,
- Para politikasının, 2002 yılı için öngörülen yüzde 35 oranındaki enflasyon hedefinin tutturulması üzerine odaklanacağı,
- KİT'lerin daha evvelki gelir kayıplarını karşılamak için gerekli olan tüm reel fiyat artışlarının yapılacağı,
- Memur maaşlarının programlanan enflasyonla uyumlu olarak arttırılacağı,
- Konsolide Bütçe istihdamının arttırılmayacağı, konsolide bütçeden kaynak aktarılmayan kuruluşlarda işten ayrılanların ancak yüzde 10'u kadar yeni işe almalarına izin verileceği,
- Kamu teşebbüslerinde fiyat artışlarının TEFE ile uyumlu gerçekleştirileceği,
- Vergi, bankacılık ve mali sektörle ilgili olarak başlatılmış olan düzenlemelere devam edileceği,
- Özelleştirme çabalarının destekleneceği

belirtilmiştir.

Bütçe hedefine ulaşılabilmesi amacıyla 2002 yılı içinde bazı önemli gelir arttırıcı önlemler alınmıştır. Bu kapsamda vergi sisteminin etkinleştirilmesi, sadeleştirilmesi ve vergi tahsilatında artış sağlanması amacıyla 1 ağustos 2002 tarihinde Özel Tüketim Vergisi yürürlüğe konulmuştur. Aralarında başlıca Akaryakıt Tüketim Vergisi, Taşıt Alım Vergisi, Ek Taşıt Alım Vergisi vb. ile 16 adet dolaylı vergi , harç, fon ve pay; yerlerine Özel Tüketim Vergisinin ikame edilmesi ile Ağustos 2002 ayı başından itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca Katma Değer Vergisi oranlarında da bazı düzenlemeler yapılmış, daha evvelce 5 olan KDV oran sayısı, % 1, % 8 ve genel oran olan % 18 olmak üzere, 3'e indirilmiştir.

2002 yılında mali disiplin sağlanmasına büyük ölçüde özen gösterilmesine rağmen, yılın ikinci yarısından itibaren yaşanan siyasi belirsizliğin yanısıra seçim öncesi ve

sonrası dönemde meydana gelen harcama artışları kamu mali dengesini olumsuz yönde etkilemiş ve bütçe dengesinde olumsuz bir sapma olmuştur.

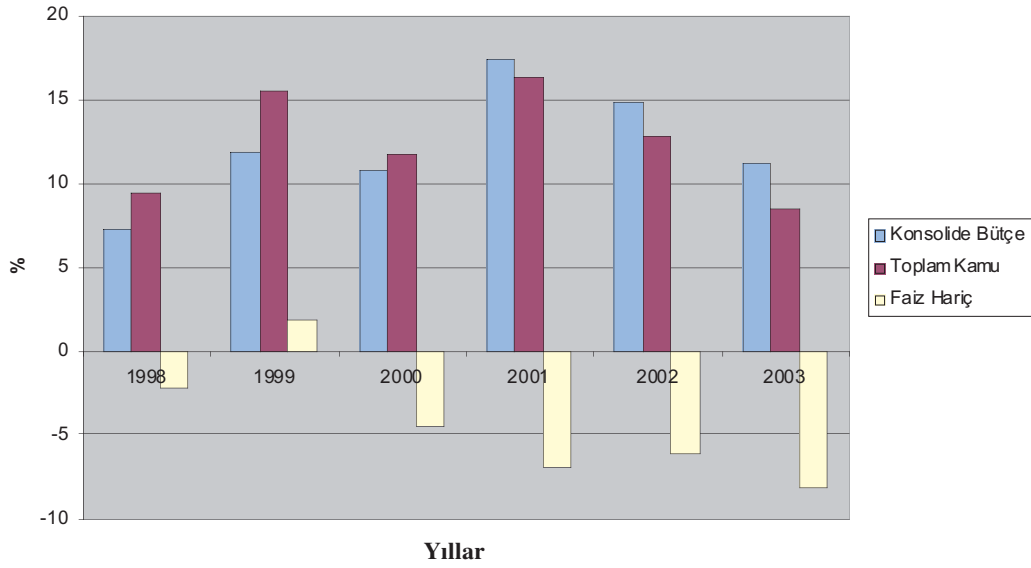
2002 yılında konsolide bütçe gelirleri bir önceki yıla göre, GSMH Deflatörünün (yüzde 43.8) üzerinde bir hızla, yüzde 48.2 oranında artış göstermiş, buna karşılık konsolide bütçe harcamaları yaklaşık GSMH Deflatörü düzeyinde, yüzde 43.3 oranında bir yükselme göstermiştir. 2002 yılında bir önceki yıla göre vergi gelirleri yüzde 50.1 oranında artış gösterirken, vergi dışı normal gelirler yüzde 46.6 oranında yükselmiştir. Özel gelir ve fonlardaki artış oranı ise yüzde 28.2 olmuştur.

2002 yılında iç ve dış borç faizleri toplamının toplam harcamalar içindeki payında bir önceki yıla göre düşme meydana gelmiş ve 2001 yılında yüzde 51.0 olan toplam faiz harcamalarının konsolide bütçe harcamalarına oranı 2002 yılında yüzde 44.9'a gerilemiştir. Aynı olumlu gelişme faiz harcamalarının toplam gelirlere ve vergi gelirlerine olan oranlarında da gözlemlenmiştir. 2001 yılında sırasıyla yüzde 80.0 ve yüzde 103.3 olan toplam faiz harcamalarının toplam konsolide bütçe gelirleri ile toplam vergi gelirlerine olan oranları 2002 yılında sırasıyla yüzde 67.8 ile yüzde 87.0'ye düşmüştür.

2002 yılında konsolide bütçe açığı bir önceki yıla göre yaklaşık 10 katrilyon TL. tutarında bir artışla 40 090 trilyon TL'na yükselmiş ancak faiz dışı dengede hedeflenen düzeye ulaşamamıştır. 2002 yılında faiz dışı denge, bir önceki yıla göre yüzde 5.7 oranında bir azalma ile 11 katrilyon 781 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

Bu olumsuz gelişme 2002 yılında kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya olan oranında hedeflenen rakama ulaşamaması sonucunu doğurmuştur.

Kamu Kesimi Borçlanma Gereği /GSMH (% Olarak)

TABLO II.5.3
2000-2003 KONSOLİDE BÜTÇE GERÇEKLEŞMELERİ
(Milyar TL)

	2000	2001	2002	2003 Bütçe Hedefi	2003 Gerçekleşme
Harcamalar	46.705.028	80.579.065	115.682.350	145.949.120	140.953.081
Faiz Hariç Harcama	26.265.166	39.314.395	63.614.975	80.499.120	81.444.818
I. Personel	9.978.784	15.211.894	23.089.184	28.036.338	30.200.762
II. Diğer Cari	3.635.153	5.236.128	8.018.775	9.279.920	8.217.904
III. Yatırım	2.475.116	4.149.580	6.891.836	7.998.500	7.165.121
IV. Transfer	30.615.975	55.981.463	77.682.555	100.634.362	94.470.194
- Borç Faizi	20.439.862	41.062.226	51.870.659	65.450.000	58.609.163
- KİT Transfer.	885.908	1.107.981	2.170.000	1.881.000	1.881.000
- Sosyal Güvenl.	3.321.098	5.112.000	11.205.000	14.923.000	15.922.000
- Vergi İadeleri	1.632.049	2.918.208	5.665.750	6.762.000	8.335.892
- Fon	1.995.073	1.480.497	234.000	350.000	350.000
- Diğerleri	2.341.985	4.301.453	6.537.146	11.278.362	9.402.139
Faiz harcamaları	20.439.862	41.062.226	51.870.659	65.450.000	58.609.153
Gelirler	33.440.143	51.542.970	75.592.324	100.782.000	100.238.122
I. Vergi Gelirleri	26.503.698	39.735.928	59.631.868	85.955.000	84.334.247
II. Vergi Dışı Nor.Gel	3.486.493	7.418.386	10.876.744	10.294.000	10.242.301
III. Özel Gel. + Fonlar	3.050.712	3.736.167	4.790.757	4.108.000	3.919.258
IV. Katma Bütçe Gel.	399.240	652.489	1.098.466	425.000	1.742.316
Bütçe Dengesi	-13.264.885	-29.036.095	-40.090.026	-45.167.120	-39.815.859
Faiz Dışı Denge	7.174.977	12.498.147	11.780.633	20.282.880	18.793.304

3 Kasım 2002 tarihinde yapılmış olan Genel Seçimler nedeniyle 2003 Yılı Bütçesi zamanında yürürlüğe girememiş ve yılın ilk üç ayında geçici bütçe uygulamasına gidilmiştir.

2003 Yılı Bütçesi de mali disiplinin sağlanmasını ve borçların döndürülebilirliğini temel hedef olarak almıştır. Bu nedenle yüksek boyutta bir faiz dışı fazlanın tutturulmasını öngören 2003 Yılı Bütçesi sıkı bir maliye politikası uygulaması gözetilerek hazırlanmıştır.

TBMM tarafından görüşülüp onaylanarak 31 Mart 2003 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 2003 yılı Bütçesi ile öngörülen, ancak daha sonra ekonomideki gelişmeler dikkate alınarak bir bölümü yıl içinde revize edilen ve 25 Temmuz 2003 ve 31 Ekim 2003 tarihlerinde IMF'ye verilen Niyet Mektuplarında da teyit edilen başlıca makroekonomik hedefler aşağıda verilmektedir;

	<u>Projeksiyon</u>	
	2002	2003
- GSMH reel büyüme oranı (%)	7.8	5.0
- TÜFE (12 aylık-yıl sonu)	29.7	20.0
		(GSMH'nın %'si)
Konsolide bütçe faiz dışı dengesi	2.4	5.0
Toplam kamu sektörü faiz dışı fazla dengesi	4.0	6.5
Kamu sektörü net borcu	80.0	69.6
Brüt dış borç	72.4	58.7
GSMH (katrilyon TL.)	273.5	359.4

2003 Yılı Bütçesinde konsolide giderler 145.949 trilyon, gelirler 100.782 trilyon TL. olarak belirlenmiş ve bu büyüklükler çerçevesinde Bütçe açığının 45.167 trilyon TL. ve faiz dışı fazlanın da 20.283 trilyon TL. olarak gerçekleşeceği öngörülmüştür. Bütçe Yasası'na göre 2003 yılında beklenen vergi gelirleri toplam 85 katrilyon 955

trilyon TL.dır. 2003 Yılı Bütçesindeki 146 katrilyon ödeneğin 37.3 katrilyon Lirası cari harcamalara , 8 katrilyon Lirası yatırımlara ve 100.6 katrilyon Lirası da transferlere ayrılmıştır. Cari harcamalar toplamının 28.0 katrilyon Lirası personel harcamaları için geri kalan 9.3 katrilyon Lirası ise diğer cari harcamalar için tahsis edilmiştir. Bütçede 100.782 trilyon TL. olarak öngörülen Genel Bütçe Gelirlerinin 85.955 trilyon TL.nı vergi gelirleri, 10.294 trilyon TL.nı vergi dışı normal gelirler ve kalan 4.108 trilyon TL. bölümünü de özel gelir ve fonlar oluşturmuştur.

Bu çerçevede vergi gelirlerinin bütçe harcamalarını karşılama oranı yüzde 58.9 olmakta, vergi dışı gelirlerle birlikte bütçe gelirlerinin bütçe harcamalarını karşılama oranı ise yüzde 69.1 olarak öngörülmüştür.

2003 yılı Konsolide Bütçe gerçekleştirmelerine bakıldığında, konsolide bütçe gelirlerinin bir önceki yıla göre, GSMH Deflatörünün (yüzde 22.5) önemli ölçüde üzerinde bir hızla yüzde 32.6 oranında artış gösterdiği, buna karşılık konsolide bütçe harcamalarının yaklaşık GSMH Deflatörü düzeyinde, yüzde 21.8 oranında yükselme gösterdiği görülmektedir. 2003 yılında 'vergi dışı normal gelirler' ve 'özel gelirler ve fon gelirlerindeki nominal azalmaya rağmen vergi gelirlerinde sağlanan nominal yüzde 41.4 ve reel yüzde 15.4 oranındaki (GSMH Deflatörü bazında) artış sonucu konsolide bütçe gelirlerinde reel yüzde 8.2 oranında bir genişleme sağlanılmıştır. 2002 yılında yüzde 27.6 olan konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ya olan oranı 2003 yılında yüzde 28.1 olarak gerçekleşmiştir. Konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya olan oranı ise, aynı yıllar itibariyle yüzde 42.3 ve yüzde 39.2 olarak gerçekleşmiştir. Bu şekilde, gerek izlenen sıkı maliye politikası ve gerek faiz hadlerindeki belirgin düşüş sonucu 2003 yılında konsolide bütçe dengesindeki açık, 39.1 katrilyon TL. düzeyiyle, cüzi bir azalışla, yaklaşık bir önceki yıl düzeyini (40.1 katrilyon TL.) korumuş ve reel anlamda yüzde 18.4 oranında bir daralma göstermiştir.

IMF ile uygulanmakta olan istikrar programında önemli bir performans kriteri olarak değerlendirilen konsolide bütçe faiz dışı fazlası 2003 yılında 18 793 trilyon TL. olarak gerçekleşmiş, hernekadar başlangıçta öngörülen 20 282 trilyon TL. düzeyinin altında kalmışsa da revize hedef olan 17 680 trilyon TL.nı geçmiştir.

2003 yılı Bütçe gelişmeleri harcama ve gelir kalemleri itibariyle gözden geçirildiğinde aşağıda verilen hususlar dikkat çekmektedir. Bütçe harcamaları alanında, personel giderleri nominal yüzde 28.0, reel yüzde 4.5 oranında bir genişleme göstermiş ve bütçe hedefi aşılmıştır. Bütçe harcamalarını kısmak için ön planda ele alınan yatırımlar bir önceki yıla göre nominal sadece yüzde 4.0 oranında artmış ve reel anlamda önemli bir daralma göstermiştir. Faiz oranlarındaki gerilemenin etkisiyle faiz harcamaları hedeflenen 65 450 trilyon TL . düzeyinin belirgin şekilde altında kal-

mış ve 58.6 katrilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu şekilde 2000 yılında yüzde 43.8, 2001 yılında yüzde 51.0 ve 2002 yılında yüzde 44.8 olarak gerçekleşen toplam faiz harcamalarının toplam konsolide bütçe giderlerine oranı 2003 yılında yüzde 41.6'ya gerilemiştir. Konsolide bütçe harcamaları alanında dikkat çeken ve giderek daha önem kazanan bir husus Bütçeden sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transfer harcamalarıdır. 2003 yılında konsolide bütçeden sosyal güvenlik kuruluşlarının finansman açığını kapatmak üzere yapılan transfer tutarı bir önceki yıla göre yüzde nominal yüzde 42.1 ve reel yüzde 16 oranında bir büyüme göstermiş ve bu kuruluşlara yapılan transferlerin toplam konsolide bütçe harcamalarına olan oranı yüzde 11.3 gibi önemli bir düzeye yükselmiştir. Konsolide bütçe harcamaları ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir noktayı da vergi iadeleri ödemeleri toplam tutarında son yıllarda tanık olunan hızlı büyüme oluşturuyor. Gerçekten 2000 yılında 1.6, 2001 yılında 2.9, 2002 yılında 5.7 katrilyon olan vergi iadeleri ödemeleri toplamı, 2003 yılında 8.3 katrilyon TL'na yükselmiştir.

Konsolide bütçe harcamalarının başlangıçta öngörülen tutarın yaklaşık 5 katrilyon TL. altında gerçekleşmesine rağmen, konsolide bütçe gelirlerinin cüzi bir farkla yaklaşık öngörülen düzeyde gerçekleşmesi 2003 yılı bütçe performansının genelde olumlu olarak değerlendirilebilmesi olanağını vermektedir. 2003 yılı başında uygulamaya konulmuş olan önlemlerin de katkısıyla vergi gelirleri, özellikle de dolaylı vergiler bir önceki yıla göre önemli ölçüde yükselmiştir. Vergi dışı normal gelirlerdeki azalışın temel nedeni ise, 2002 yılında 3 katrilyon TL. olarak bütçeye aktarılan T.C. Merkez Bankası karının 2003 yılında sadece 12 trilyon TL. olarak gerçekleşmesidir. Vergi gelirlerinde sağlanan nominal yüzde 41.4 ve reel yüzde 15.4 oranındaki genişleme, ayrıca yıl içinde GSMH'nin yüzde 5.9 oranında büyümesi, 2002 yılında yüzde 14.7 olan bütçe açığının milli gelire oranının 2003 yılında yüzde 11.2'ye düşmesinde, harcamalardaki kısıntı ile birlikte temel unsuru oluşturmuştur. Ancak kamu borçlarının döndürülebilirliği açısından büyük önem taşıyan 'faiz dışı denge' 18 793 trilyon TL. olarak gerçekleşmiş ve öngörülen 20 283 trilyon TL. nin altında kalmıştır. Bununla beraber 2002 yılında yüzde 4.3 olan 'faiz dışı fazla'nın GSMH'ya olan oranı 2003 yılında yüzde 5.3'e yükselmiştir.

TABLO II.5.4.
DÖNEMLER İTİBARIYLA 2003 YILI
KONSOLİDE BÜTÇE GERÇEKLEŞMESİ
(Milyar TL.)

	2002 Yıl Gerçekleşmesi	2003 Yılı Gerçekleşmesi	2003			
			I. Üç Aylık Gerçek.	II.Üç Aylık Gerçek.	III.Üç Aylık Gerçek.	IV.Üç Aylık Gerçek.
Gelirler	75.592.324	100.238.122	20.364.304	24.325.145	27.061.388	28.487.285
Vergi	59.631.868	84.334.247	16.710.962	20.399.578	23.034.321	24.189.386
Diğer	16.765.967	15.903.875	3.653.342	3.925.567	4.027.067	4.297.899
Harcamalar	115.682,350	140.953.081	31.252.943	38.195.441	32.127.447	38.478.150
Faiz Dışı	63.811.691	82.343.928	15.465.886	19.129.696	20.415.079	26.434.157
Personel	23.089.284	30.200.762	7.122.467	7.206.562	7.825.645	8.046.088
Diğer Cari	8.018.775	8.217.904	558.361	1.540.893	1.883.406	4.235.244
Yatırım	6.891.836	7.165.121	127.326	1.228.852	1.752.904	4.056.039
Transfer	77.682.555	94.470.194	23.444.789	28.219.134	20.665.492	22.140.779
Faiz	51.870.659	58.609.153	15.787.057	19.065.745	11.712.368	12.043.993
Bütçe Dengesi	-40.090.026	-39.815.859	-10.888.639	-13.870.296	-5.066.059	-9.990.865
Faiz Dışı Denge	11.780.633	18.793.304	4.898.418	5.195.449	6.646.309	2.053.128

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Bütçe gelirleri ve harcamaları ile ilgili önemli kalemlerin GSMH'ya olan oranlarında geçmiş yakın dönemde meydana gelen gelişmeler aşağıda verilmektedir;

	<u>1998</u>	<u>1999</u>	<u>2000</u>	<u>2001</u>	<u>2002</u>	<u>2003</u>
Bütçe Gelirleri/GSMH	22.1	24.2	26.6	29.2	28.1	28.1
Vergi Gelirleri/GSMH	17.3	18.9	21.1	22.5	22.0	23.6
Bütçe Giderleri/GSMH	29.2	35.9	37.2	45.7	42.6	39.5
Faiz Hariç Gider/GSMH	17.6	22.2	20.9	22.4	23.4	23.1
Cari Giderler/GSMH	9.7	11.7	10.8	11.6	11.4	10.8
Yatırım Giderleri/GSMH	1.9	2.0	2.0	2.4	2.5	2.0
Transfer Harcamaları/GSMH	17.6	22.2	24.4	31.7	28.6	26.5
Bütçe Dengesi/GSMH	-7.1	-11.7	-10.6	-16.5	-14.4	-11.2
Faiz Hariç Denge/GSMH	4.4	2.0	5.7	6.8	4.7	5.3

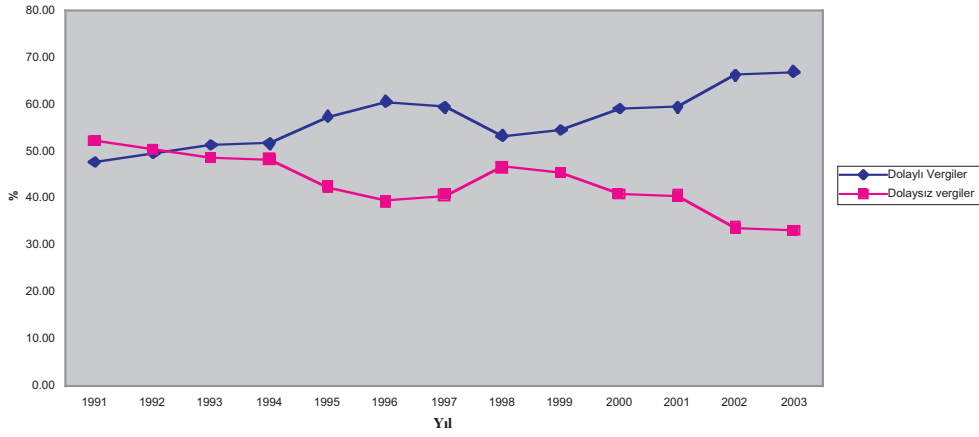
2002 yılında tahakkuk ettirilen bütçe gelirlerinin yüzde 89.1'i tahsil edilebilmiş iken 2003 yılında bu oran cüzi bir gerileme ile yüzde 88.3'e düşmüştür.

TABLO.II.5.5.
GELİRLERDE TAHAKKUK VE TAHSİLAT DURUMU

	2002			2003		
	Tahakkuk	Tahsilat Oranı %	Karşılama	Tahakkuk	Tahsilat Oranı %	Karşılama
Genel Bütçe	83.868.540	74.603.699	89.0	111.776.685	98.495.806	92.6
Vergi gelirleri	65.245.173	59.631.868	91.4	91.035.198	84.334.247	92.6
Vergi Dışı Normal Ge.	13.516.583	10.874.532	80.5	16.514.135	10.242.301	62.0
Özel Gelir ve Fonlar	5.106.804	4.097.299	80.2	4.227.352	3.919.258	92.7
Katma Bütçe Gelirleri	996.772	988.625	99.2	1.756.631	1.742.316	99.2
Konsolide Bütçe Toplamı	84.865.312	75.692.324	89.1	113.533.316	100.238.122	88.3

Vergi gelirleri ile ilgili olarak işaret edilmesi gereken bir önemli nokta da toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin ağırlığının yıllar geçtikçe arttığı konusudur. Gerçekten gelirden ve servetten alınan dolaysız vergilerin toplam vergi hasılatı içindeki payında aşağıda verilen grafikten açık biçimde görülebileceği gibi 90'lı yılların başından buyana yaklaşık 20 puanlık bir gerileme meydana gelmiştir;

Vergilerin Dağılımı (%)

Yapılan Stand-by Düzenlemesi kapsamında yürütülen Altıncı Gözden Geçirme çalışmaları ile ilgili olarak IMF'ye sunulan 31 Ekim 2003 tarihli Niyet mektubunda, 2004 yılına ilişkin makroekonomik hedefler ile maliye ve para politikaları alanındaki performans kriterleri ve gösterge niteliğindeki hedefler de belirlenerek, bildirilmiştir. Bu hedefler doğrultusunda hazırlanmış olan '2004 Yılı Programı' 29 Ekim 2003 tarihli mükerrer Resmi Gazetede yayımlanmış, diğer taraftan Hükümetçe IMF ile uygulanan ekonomik programın kriterlerine uyumlu olarak hazırlanan ve 23 Aralık 2003 tarihinde TBMM'nde kabul edilmiş olan '2004 Yılı Bütçesi'nde de, sözü edilen Niyet Mektubu ve Programda öngörülen mali hedefler esas alınmıştır.

2004 Yılı Programı'nda ve/veya 31 Ekim 2003 tarihli Niyet mektubunda teyit edilen 2004 yılına ilişkin başlıca makroekonomik hedefler aşağıda verilmektedir;*

<u>2004 (projeksiyon)</u>	
- GSMH reel büyüme oranı %	5.0
- TÜFE ve TEFE %	12.0
- TÜFE (yıllık ortalama) %	13.7
- TEFE (yıllık ortalama) %	10.0
- GSMH Deflatörü %	11.9

<u>(GSMH'nın %'si olarak)</u>	
- Konsolide Bütçe faiz Dışı Dengesi	5.0
- Toplam kamu sektörü faiz dışı dengesi	6.5
- GSMH (cari fiyatlarla)	419 692 trilyon TL.

Parasal tutarlar olarak Niyet Mektubunda 31 Mart 2004 ve 31 Aralık 2004 tarihleri itibariyle konsolide kamu sektörü faiz dışı dengesinin sırasıyla 5 420 trilyon ve 26 200 trilyon TL., konsolide kamu sektörü genel dengesinin ise yine aynı tarihler itibariyle 11 420 trilyon ve 35 440 trilyon TL. olarak gerçekleştirilmesi hedef alınmıştır.

2004 Yılı Bütçesinde konsolide giderler 149.945 trilyon, gelirler 104.109 trilyon TL. olarak belirlenmiş ve bu büyüklükler çerçevesinde Bütçe açığının 45.836 trilyon TL. ve faiz dışı fazlanın da 20.214 trilyon TL. olarak gerçekleşeceği öngörülmüştür. Bütçe Yasası'na göre 2004 yılında beklenen vergi gelirleri toplam 88 katrilyon 893 trilyon TL.dır. 2004 Yılı Bütçesindeki 150 katrilyon ödeneğin 83.9 katrilyon Lirası faiz dışı harcamalara kalan 66 katrilyon TL. bölümü ise faiz harcamala-

* Parasal performans kriterleri ve hedefler Para Politikası bölümünde verilmiştir.

rına tahsis edilmiştir. 2004 Yılı Bütçesi ile yeni uygulamaya konulan gider sınıflandırmasına göre, faiz dışı harcamalar için ayrılan toplam 83 895 trilyon TL.ndan, 28 559 trilyon TL. personel giderleri, 3 628 trilyon TL. sosyal güvenlik kurumları ve güvenlik primleri, 12 049 trilyon TL. mal ve hizmet alımları, 27 464 trilyon TL. cari transferler, 6 409 trilyon TL. sermaye giderleri, 404 trilyon TL. sermaye transferleri için tahsis edilmiş, ayrıca 3 330 trilyon TL. borç verme amaçlı ve 2 052 trilyon TL. da yedek ödenek amaçlı olarak öngörülmüştür.

Bütçede 104 109 trilyon TL. olarak öngörülen Konsolide Bütçe Gelirlerinin 103 309 trilyon TL. bölümünü Genel Bütçe Gelirleri, kalan 800 trilyon TL. bölümünü de Katma Bütçe Öz Gelirleri oluşturmaktadır. Yine, yeni Bütçe kalemleri sınıflandırmasına göre 103 309 trilyon TL. tutarındaki Genel Bütçe Gelirleri, 88 893 trilyon TL. tutarındaki vergi gelirleri, 13 913 trilyon TL. tutarındaki vergi dışı gelirler ile 503 trilyon TL. tutarındaki sermaye gelirlerinden oluşmaktadır.

Hükümetçe 2004 yılı başından geçerli olmak üzere SSK ve Bağ-Kur emeklilerine yapılmasına karar verilen ek zam için gerekli ödeneğin temini amacıyla Mart ayı başında TBMM'ne Ek Bütçe Yasası tasarısı sunulmuş ve kabul edilmiştir. Bu Yasa ile emekli maaşı ek artırımları için gerekli olan 3 katrilyon 477 trilyon TL. tutarındaki ödeneğin; personel giderleri, sosyal güvenlik kurumlarına devlet primi giderleri ve bu kurumlara yapılan transferler, faiz giderleri, yedek ödenekler ve vergi iadeleri gibi esnekliği olmayan ödenekler dışında kalan Bütçe Yasasının diğer tertiplerinde yer alan ödeneklerin yüzde 13'ünün iptal edilmesi yoluyla karşılanması kararlaştırılmıştır.

Diğer taraftan Stand-by düzenlemesi kapsamında yürütülen 7. gözden geçirme çalışmaları çerçevesinde IMF'ye 2 Nisan 2004 tarihinde sunulan Niyet Mektubunda kamu maliyesi alanında aşağıda verilen hususlara yer verilmiştir;

- GSMH'nın yüzde 6.5'i tutarındaki kamu sektörü faiz dışı fazla hedefi programın temel taşı olmaya devam etmektedir,
- Temel sosyal harcama programları korunurken, TBMM'ne sunulan Ek Bütçe ile ihtiyari harcamalarda yüzde 13 oranında kesinti yapılmış, yatırım teşvikleri azaltılmış ve böylece 3.9 katrilyon TL. tutarında tasarruf sağlanmış, ayrıca yıl içerisinde özel gelirlerden 0.5 katrilyon TL.nın Bütçeye gelir kaydedilmesi cihetine gidilmesi kararlaştırılmıştır,
- Petrol, tütün, alkol ve gazdan (LPG) alınan maktu vergiler 2.4 katrilyon TL. gelir yaratacak şekilde arttırılmıştır.

- Kamu maliyesi alanında iyileşen performansın sürdürülebilirliğini desteklemek amacıyla öngörülen kapsamlı yapısal reform programına bağlı kalmacaktır.

II.5.1. KAMU MALİYESİ ALANINDA 2004 YILI GELİŞMELERİ

Ekonominin istikrara kavuşturulması, enflasyonun düşürülmesi ve kamu finansman açığı ile borç yükünün azaltılabilmesini teminen izlenmekte olan sıkı maliye politikası 2004 yılında da özenle sürdürülmektedir. Bu kapsamda henüz kayıt dışı ekonominin daraltılması ve vergi yükünün daha adil bir şekilde daha geniş bir halk kesimi üzerine yayılması alanında somut bir ilerleme sağlanılmamış olmakla beraber, vergi kaçaklarının azaltılmasına ve gelirlerinin artırılmasına çalışılmakta ve harcamalar içinde en önemli yeri tutan borç servisleri alanında bir kısıntı yapılamaması nedeniyle, kamu harcamalarını düşürebilmek için, yatırımlar kısılmakta, kamu personeli maaş artışları geçmiş değil de öngörülen enflasyona göre arttırılmaktadır.

Özenli olarak sağlanmasına çalışılan bütçe disiplini sayesinde, 2004 yılının ilk 7 aylık döneminde başarılı olarak nitelendirilebilecek bir bütçe performansı elde edilmiştir. Bu durum aşağıda Temmuz ayı sonu itibariyle verilen konsolide bütçe gerçekleşmesinde açık şekilde görülmekte olup, geçen yılın aynı dönemine göre konsolide bütçe açığı yüzde 45.8 oranında daralırken, yılın tamamı için hedef olarak alınmış olan “faiz dışı fazla” toplam tutarının yüzde 94.6'sına, yılın ilk yedi ayı sonunda ulaşılmış bulunmaktadır.

TABLO.II.5.6.
BÜTÇE UYGULAMA SONUÇLARI
(Temmuz Ayları sonu İtibariyle)
(Trilyon TL.Olarak)

Bütçe Türü	Giderler			Gelirler			Bütçe Dengesi		
	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Genel Bütçe	62.687.5	82.814.6	75.748.7	41.237.9	52.019.0	59.513.0	-21.440.7	-30.795.7	-16.235.7
Katma Bütçe	4.457.7	5.313.0	5.678.1	5.252.9	6.432.2	6.503.9	795.2	1.119.1	825.8
Hazine Yardımı	-4.622.1	-5.518.9	-4.839.1	-4.595.3	5.238.3	-5.357.7	26.8	280.6	518.6
Konsolide Bütçe	62.514.1	82.608.8	76.587.8	41.895.4	53.212.8	60.659.2	-20.618.9	-29.396.0	-15.928.6
Faiz Dışı Denge							11.337.5	10.489.3	19.108.8

DEĞİŞİM ORANLARI
(Temmuz Sonu İtibariyle Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre % olarak)

	Gider Değişim Oranı			Gelir Değişim Oranı			Bütçe Açığı Değişim Oranı		
	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Genel Bütçe	59.8	32.1	-8.5	54.6	26.1	14.4	70.9	43.6	-47.3
Katma Bütçe	57.2	19.2	6.9	64.9	22.4	1.1	126.5	40.7	-26.2
Hazine Yardımı	70.0	19.4	-12.3	62.4	14.0	2.3	-124.0	947.0	-284.9
Konsolide Bütçe	58.9	32.1	-7.3	55.0	27.0	14.0	67.6	42.6	-45.8

2004 yılının ilk yedi aylık döneminde konsolide bütçe gelirleri geçen yılın aynı dönemine göre, yüzde 14.0 oranında artarken, konsolide bütçe giderleri yüzde 7.3 oranında azalmış ve bu yıl Temmuz ayı sonu itibariyle konsolide bütçe açığı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 45.8 oranında küçülmüştür.

TABLO.II.5.7
KONSOLİDE BÜTÇE GELİRLERİ
(Ocak-Haziran Dönemi Trilyon TL.)

	2003	2004	% Değişim
Vergi gelirleri	37.111	45.637	23.0
Gelir Üzerinden Alınan Ver.	11.010	14.137	28.4
Gelir Vergisi	7.455	9.255	24.2
Kurumlar Vergisi	3.555	4.882	37.3
Servet Üzerinden Alınan Ver.	1.032	973	5.7
Mal ve Hizm. Üzer. Alın. Ver.	19.254	22.857	18.7
Dahilde Alınan KDV	6.719	8.022	19.4
Özel Tüketim Vergisi	9.750	11.345	16.4
Diğer	2.785	3.490	25.3
Dış Ticaretten Alınan Vergi.	5.812	7.670	32.0
İthalde Alınan KDV	5.381	7.115	32.2
Diğer	432	555	28.5
Vergi Dışı Normal Gelirler	4.091	7.849	91.9
Özel Gelir ve Fonlar	2.414	1.193	-50.6
Katma Bütçe Gelirleri	1.073	1.029	-4.1
Toplam	44.689	55.708	24.7

Ocak-Haziran dönemleri itibarıyla 2004 yılı konsolide bütçe gelirleri, bir önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında, toplam konsolide bütçe gelirlerinin yüzde 24.7 oranında arttığı gözlemlenmektedir. Ocak-haziran 2004 döneminde vergi gelirleri geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 23.0 oranında yükselmiş ve 45.6 katrilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde gelir vergisi yüzde 24.2, kurumlar vergisi ise yüzde 37.3 oranında artış göstermiştir. Servet üzerinden alınan vergilerde bu yıl yaşanan azalma geçen yıl, Ekonomik İstikrarı Sağlamak İçin Ek Vergiler Alınması Hakkında Kanun uyarınca tahsil edilmiş olan ek motorlu taşıtlar vergisindeki yüksek tahsilat tutarından kaynaklanmaktadır.

Bu yılın ilk altı aylık döneminde mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerde geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 18.7 oranında bir artış meydana gelmiştir. Bu dönemde petrol fiyatlarının yüksek seyretmesi ve ÖTV tutarlarının buna göre arttırılmaması petrol ürünlerinden alınan ÖTV tahsilatını olumsuz etkilemiştir. İthalattan alınan KDV tahsilatı ise ithalat hacmindeki hızlı genişlemeye paralel olarak yüzde 32.2 oranında hızlı bir artış sergilemiştir. Vergi dışı normal gelirler, Mart ayında kamu bankalarından elde edilen 1.1 katrilyon TL. tutarındaki temettü geliri nedeniyle, geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 91.9 oranında yüksek bir artış göstermiştir.

KONSOLİDE BÜTÇE HARCAMALARI (Ocak-Haziran Dönemi Trilyon TL.)

	2003	2004	% Değişim
Faiz Dışı Harcamalar	34.596	40.635	17.5
Personel	14.329	17.494	22.1
Diğer Cari	2.099	1.604	-23.6
Yatırım	1.356	1.124	-17.1
Faiz Hariç Transfer	16.811	20.413	21.4
KİT'lere Transfer	403	686	70.2
Sosyal Güvenlik Kur.	8.363	9.352	11.8
Vergi İadeleri	4.230	6.353	50.2
Tarımsal Destekleme	1.525	1.477	-3.1
Diğer	2.290	2.544	11.1
Faiz Ödemeleri	34.853	29.658	-14.9
İç Faiz	31.634	26.501	-16.2
Dış faiz	3.218	3.157	-1.9
Toplam	69.448	70.293	1.2

2004 yılı Ocak ayında asgari ücret yüzde 38 oranında arttırılmış ve işveren primlerinin bir bölümü, işveren maliyet artışını yüzde 20.0 düzeyinde tutabilmek amacıyla devlet tarafından üstlenilmiştir. Ayrıca Bağ-Kur ve SSK emeklilerine birinci ve ikinci altı ay için yüzde 10.0 oranında zam yapılmıştır. Faiz dışı fazla hedefinden sapmamak için, öngörülenin üzerinde yapılan ücret artışları sonucu ortaya çıkan ilave finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla bazı bütçe ödeneklerinin yüzde 13'ü iptal edilmiştir.

Bu düzenlemelerin de etkisiyle, 2004 yılını ilk yarısında personel harcamaları geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 22.1 oranında artarken, diğer cari harcamalarda, alınmış olan harcamaları kısıcı önlemlerin etkisiyle, yüzde 23.6 oranında bir azalma meydana gelmiştir. Aynı dönemler itibariyle, harcama kalemleri arasında kısıntı yapılması en kolay olan yatırım harcamalarında yüzde 17.1 oranında bir daralma meydana gelmiştir. Vergi iadelerinde, aynı dönemler itibariyle, vergi iadesi ödemelerinin bütçede gösterilmeye başlanmasından ötürü, yüzde 50.2 oranında bir artış meydana gelmiş ve bu kalemdeki harcama 6.4 katrilyon TL.'na tırmanmıştır. Sosyal Güvenlik Kurumlarına yapılan transferlerdeki artış yüzde 11.8 oranında gerçekleşmiştir. Konsolide bütçe harcamalarında en dramatik gelişme faiz harcamalarında meydana gelmiş ve borçlanma faiz oranlarındaki düşme nedeniyle, iç faiz harcamaları yüzde 16.2 oranında gerileyerek geçen yılki 31.6 katrilyon TL. düzeyinden bu yıl 26.5 katrilyon TL.na gerilemiştir.

Konsolide bütçe gelir ve harcamalarında gözlemlenen bu gelişmeler sonucunda, bu yılın Ocak-Haziran ve Ocak-Temmuz dönemlerinde konsolide bütçe açığı geçen yılın aynı dönemlerine göre sırasıyla yüzde 41.1 ve yüzde 45.8 oranlarında gerileyerek 14.6 katrilyon TL. ve 15.9 katrilyon TL. olarak gerçekleşmiş, ayrıca 2004 yılı Haziran ve Temmuz ayları sonu itibariyle, yılın tamamı için öngörülen faiz dışı fazla hedefinin sırasıyla yüzde 74.6'sı ve yüzde 94.6'sı tutturulmuştur.

II.5.2. KAMU BORÇLANMASI

II.5.2.1. İÇ BORÇLANMA

80'li yılların ikinci yarısından itibaren sermaye piyasalarının giderek liberalize edilmesine paralel olarak ülkemizde kamu kesiminin finansmanında “vergi alma borç al” şeklinde bir finansman politikası daha çok benimsenmeye başlanılmıştır. Bu politika doğrultusunda 1991 yılından başlayarak kamu kesiminin finansman gereksiniminin karşılanmasında iç borçlanma giderek önem kazanmış, kamu kesimi, baş-

langıçta sermaye piyasasında tasarrufların giderek önemli bir müşterisi olurken, daha sonraki yıllarda fonların hemen tümünü talep eder konuma gelmiş ve iç borç stoğu önemli boyutlara ulaşmıştır. Yoğun ve hacimli kamu kesimi borçlanması, faiz düzeyini yükseltici yönde yarattığı baskı ve giderek logaritmik hızla büyüyen borç stoğu ile, birikmiş eski borçların faizlerinin dahi yeni borçlanmalarla ödenebilir hale geldiği bir büyüklüğe erişmiştir. Bu durum personel harcamaları ve faiz ödemeleri dışında hemen tüm kamu harcama kalemlerinde, sabit sermaye birikimini ve kamu hizmet ve sosyal görevlerini aksatacak ölçüde reel kesintilere gidilmesine rağmen, kamu açığının genişlemesine, reel faizlerin yükselmesine, yükselen reel faizlerin kamu finansman açığını daha da arttırmasına ve yüksek reel faiz - yüksek finansman açığı - yüksek borçlanma gereği ve yüksek faiz sarmalının oluşmasına yol açmış ve neticede kamu bankaları bilançolarına gizlenmiş olan görev zararı biçimindeki ilave finansman açıkları, Şubat 2001 krizini tetikleyen başlıca faktör olmuştur.

Fiziki sermaye yatırımlarını ciddi biçimde düşürerek ülkenin kalkınmasını olumsuz yönde etkileyen, gelir dağılımı adaletsizliğini daha da kötüleştiren ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin olanaklı kıldığı kısa vadeli yabancı sermaye akışıyla yabancılara önemli düzeyde servet transferi olanağı yaratan yüksek reel faizler 1999 yılı genelinde yüzde 25.2 gibi çok aşırı bir seviyede oluşmuştur. İstikrar programına duyulan güven ile hedeflenen enflasyon paralelinde dramatik bir düşüş gösteren nominal faizler, 2000 yılında enflasyon haddinin altında kalarak negatif reel faiz oluşumuna yol açmış, ancak Kasım 2000 krizinin ardından tekrar yükselmiştir. 2001 yılı başında görece olarak biraz gerileyen faiz hadleri Şubat krizi ile birlikte yeniden yükselmiştir. Uygulanmaya konulan istikrar programı ile makul düzeye gerileyen reel faizler, bu yılın ortasına doğru ortaya çıkan siyasi bunalım sonucu ve rating firmalarının Türkiye notunu düşürmelerinin de etkisiyle tekrar, orta vade de sürdürülmesi olanaksız ve istikrar programının devamını tehdit edici bir seviyeye çıkmıştır. (Ocak 2002 ayında net satışla ağırlıklandırılmış ortalama bileşik ihale faizi yüzde 74.5 iken, bu oran Mayıs ayında yüzde 56.6'ya gerilemiş ancak daha sonra siyasi belirsizlik algılamasının etkisiyle Haziran 2002 ayında yüzde 72.1'e yükselmiş ve borçlanma vadeleri kısalmıştır. Aşağıda verilen Tabloda görülebileceği üzere 2002 yılı genelinde yapılmış olan hazine ihalelerinde ortalama faiz haddi yüzde 63.79 olarak gerçekleşmiştir.)

Şubat krizi ertesinde Mayıs 2001 ayında kamu bankalarının bilançolarına gizlenmiş olan birikmiş görev zararlarının karşılanması ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamına alınan bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi amacıyla bu bankalara devlet iç borçlanma senetleri verilmiştir. Kamu ve TMSF bünyesine alınan bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi faaliyetleri kapsamında yapılan söz konusu iş-

lemeler ve 29 katrilyon TL.na ulaşan Bütçe açığı, bunun yanısıra iç kaynaklardan yapılan yaklaşık 5 milyar Dolarlık dış borç geri ödemesi, 2001 yılı zarfında kamu kesimi iç borç stokunun çarpıcı bir biçimde 2000 yılı sonundaki 36.4 katrilyon TL. tutarından, 2001 yılı sonunda 122.2 katrilyon TL.na fırlaması sonucunu doğurmuştur.

İç borçlanma gereğini düşürmek ve iç borcun vadesini uygun maliyetlerle azaltmak ve bankacılık kesiminin döviz kuru riskinin azaltılmasına yardımcı olmak amacıyla Haziran 2001 ayında iç borç takas işlemi yapılmıştır. İhale yöntemiyle ihraç edilmiş 2001 ve 2002 vadeli 9.8 katrilyon TL. tutarındaki Türk Lirası cinsi devlet iç borçlanma senetleri, dövize endeksli ve TL. cinsinden değişken faizli yeni senetlerle değiştirilmiştir.

Yaşanan krizler sonrası faiz hadlerinde meydana gelen hızlı tırmanma, bankacılık kesiminde yaşanan sorunların kamu maliyesine getirdiği ek yük ve bütçe açığının finansmanında süregelen kaynak ihtiyacı iç borç stokunun 2002 yılında önemli ölçüde artması sonucunu doğurmuş ve 2001 yılı sonu itibariyle 122.2 katrilyon olan kamu iç borç stoku 2002 yılı sonunda 149.9 katrilyon TL.na yükselmiştir.

TABLO.II.5.8.
HAZİNE İÇ BORÇ İHALELERİ
(Milyar TL.)

	Vade Gün	Net Borçlanma Milyar TL.	Faiz Oranı %	
			Yıllık Basit	Yıllık Bileşik
2002 Ocak-Aralık	253	67.790.862	56.03	63.79
2003 Ocak	262	6.876.672	52.60	56.69
Şubat	280	5.976.790	52.73	55.03
Mart	252	6.500.606	56.67	59.69
Nisan	253	7.857.806	53.71	57.04
Mayıs	321	9.607.460	48.78	50.96
Haziran	276	6.749.504	43.78	46.13
Temmuz	253	9.179.752	43.82	45.65
Ağustos	269	6.280.674	36.93	38.27
Eylül	364	3.043.042	33.13	36.87
Ekim	348	5.518.580	28.10	29.90
Kasım	353	9.726.882	27.39	28.53
Aralık	423	5.459.580	27.03	28.38
2003 Ocak-Aralık	290	77.100.140	42.72	45.01
2004 Ocak	438	10.872.234	25.55	27.12
Şubat	393	7.680.623	24.88	26.09
Mart	510	9.061.077	24.87	26.09
Nisan	372	9.869.798	23.44	24.02
Mayıs	277	8.105.248	27.76	28.90
Haziran	316	4.871.308	27.11	28.63
Temmuz	378	8.307.890	26.90	28.11

Yukarıdaki Tablodan açıklıkla izlenebileceği gibi 2003 yılında iç borçlanma maliyetleri bir önceki yıla göre önemli ölçüde düşmüştür. Türk Lirası cinsi iskontolu senetlerin ortalama ihraç maliyetleri, 2003 yılı Haziran ayı sonrasındaki dönemde bir önceki yılın aynı dönemine göre 25-30 puan daha aşağıda gerçekleşmiş ve Ekim ayından itibaren yüzde 30 düzeyinin altına inmiştir.

2003 yılında döviz cinsi iç borçlanmanın maliyeti de kademeli biçimde düşmüştür. Dolar cinsinden iç borçlanmanın 2002 yılında yüzde 8.3 olan yıllık ortalama maliyeti 2003 yılında ortalama yüzde 5.4 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2002 yılında yüzde 8.6 olan Euro cinsi/endeekli iç borçlanma maliyeti 2003 yılında yüzde 5.1'e gerilemiştir.

TABLO.II.5.9.
KONSOLİDE BÜTÇE BORÇ STOKU

	2002			2003		
	Katrilyon TL.	Milyar Dolar*	% Pay	Katrilyon TL.	Milyar Dolar*	% Pay
TOPLAM	242.7	148.5	100.0	283.0	202.7	100.0
İç Borç Stoku	149.9	91.7	61.8	194.4	139.3	68.7
Dış Borç Stoku	92.8	56.8	38.2	88.6	63.4	31.3
Tahviller	37.8	23.1	15.6	37.5	26.8	13.2
Krediler	55.0	33.7	22.7	51.1	36.6	18.1
* Yıl sonu TCMB Döviz Kurları esas alınarak hesaplanmıştır.						

Aşağıdaki Tabloda 2003 yılında gerçekleştirilen iç borçlanma ihaleleri ile yıl içinde yapılan ve toplamı 159.7 katrilyon TL.na ulaşan borç ana para ve faiz servislerinin, değişik borçlanma enstrümanlarına göre dağılımı verilmektedir;

	İç Borçlanma	İç Borç Servisi (trilyon TL.)	
	(trilyon TL.)	Ana Para Ödemesi	Faiz Ödemesi
İhale, TAP, Halka Arz, Doğrudan Satış	117.704.4	81.804.1	25.219.1
Değişim İhaleleri + İhale Sonrası Değişim	7.250.3	5.125.4	2.124.9
Kamu Bankaları Yeniden Yapılandırma	5.989.2	3.303.4	2.685.9
İkrazen Özel Tertip	7.075.0	2.956.3	1.295.5
Özel Tertip	796.3	2.969.1	17.308.4
ÇTTH* İçin İhraç Edilen Senet	17.063.8	10.914.6	4.002.2
TOPLAM	155.879.0**	107.072.8	52.636.0

* Çalışanların Tasarruflarını Teşvik Hesabı

2003 yılında borçlanma faiz oranlarında görülen gerileme, borçlanma vadelerinin uzaması ve döviz kurlarının düşük seviyelerde seyretmesi, nakden ödenen borç faizlerinin beklenenin altında gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu gelişmelerin net borçlanma limiti ve faiz ödenekleri kapsamında sağladığı esneklik çerçevesinde, 2004 yılının ilk dönemlerinde yoğunlaşmış olan iç borç itfalarının hafifletilmesi amacıyla, Ekim-Aralık 2003 döneminde senet değişim ihaleleri düzenlenmiştir.

TABLO II.5.9.
İÇ BORÇ ÖDEMELERİ VE KULLANIMI
(Yıl Sonları İtibariyle Milyar TL. Olarak)

Yıllar	Borcun Türü	Ödemeler			Borçlanma Anapara	Borç Stoku Anapara
		Anapara	Faiz	Toplam		
1999	Tahviller	6.116.357	4.889.437	11.005.795	20.027.969	19.683.393
	Bonolar	9.452.788	5.004.947	14.457.735	6.858.636	3.236.753
	Avanslar	4.240		4.240		
	Toplam	15.571.459	8.898.525	25.477.669	26.886.405	22.920.145
2000	Tahviller	12.006.317	16.966.537	28.972.854	26.685.862	34.362.937
	Bonolar	6.961.754	1.640.332	8.602.086	5.782.683	2.057.684
	Avans		2.554		2.554	
	Toplam	18.968.071	18.609.423	37.577.494	32.468.545	36.420.621
2001	Tahviller	96.418.348	34.608.486	131.026.834	164.183.338	102.127.926
	Bonolar	27.458.248	5.875.750	33.333.998	45.429.899	20.029.334
	Toplam	123.876.596	40.484.246	164.360.842	209.613.235	122.157.260
2002	Tahviller	48.178.116	30.991.320	79.169.436	58.900.026	112.849.835
	Bonolar	49.412.577	12.477.220	61.889.797	66.403.099	37.019.856
	Toplam	97.590.693	43.468.540	141.059.233	125.303.125	149.869.691
2003	Tahviller	45.653.394	35.495.349	81.148.743	101.777.186	168.973.626
	Bonolar	68.067.979	17.140.629	85.208.608	56.461.198	28.413.074
	Toplam	113.721.373	52.636.979	166.348.352	158.238.383	194.386.700

KONSOLİDE BÜTÇE BORÇ STOKU
DÖVİZ KOMPOZİSYONU*
(2003 Yılı Sonu İtibariyle Milyar Dolar)

	TL Cinsi	ABD Doları Cinsi/Endekli	Euro Cinsi /Endekli	SDR	Japon Yeni	Diğer	Toplam
İç Borç Stoku	108.7	21.0	3.4	6.1			139.3
Dış Borç Stoku		25.7	16.7	16.7	3.7	0.6	63.4
Toplam	108.7	46.7	20.1	22.8	3.7	0.6	202.7

* 31.12.2003 tarihli döviz kurları esas alınmıştır.

II.5.2.2. DIŞ BORÇLANMA

Son iki yıllık dönemde Türkiye'nin dış borç stoku hızlı bir tırmanma göstererek 2001 yılı sonundaki 113.8 milyar Dolar eşdeğeri düzeyinden 2003 yılı sonunda 147.3 milyar Dolar düzeyine yükselmiştir. Söz konusu dönemde kısa vadeli dış borç stoku 16.4 milyar Dolardan 22.9 milyar Dolara yükselirken, orta-uzun vadeli dış borç stoku 97.4 milyar Dolardan 124.3 milyar Dolara çıkmıştır. 2001-2003 döneminde KİT'lerin ve TCMB'nin orta-uzun vadeli dış borç stoku düşerken, diğer kamu sektörünün orta-uzun vadeli borçları yaklaşık aynı düzeyini korumuş buna karşılık, Genel Hükümetin bu kategorideki dış borç stokunda bu dönem zarfında 27 milyar dolar, özel kesimin dış borç stokunda ise yaklaşık 5 milyar Dolar tutarında artış meydana gelmiştir.

TABLO II.5.10.
DIŞ BORÇ STOKU
(Milyon Dolar EŞdeğeri Olarak)

	2000	2001	2002	2003
TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU	118.691	113.818''	130.928	147.264
Vadesine GÖre				
Orta-Uzun vadeli	90.390	97.415	114.504	124.342
Kısa Vadeli	28.301	16.403	16.424	22.922
Borç Alana GÖre				
Orta-Uzun Vade				
A. Kamu	47.808	46.338	63.927	70.333
1.Genel Hükümet	42.379	41.185	59.111	65.623
2.Diğer Kamu	1.193	1.117	1.038	1.195
3.KİTler	4.236	4.034	3.778	3.515
B. TCMB	13.429	23.591	20.340	21.490
C. Özel	29.153	27.488	30.236	32.518
Kısa Vadeli				
A. TCMB	653	752	1.655	2.861
B. Ticari Bankalar	16.900	7.997	6.344	9.688
C. Diğer sektörler	9.748	7.654	8.397	8.456
D. Genel Hükümet	1.000			
Borç verene GÖre				
Orta-Uzun vadeli				
A. Resmi alacaklılar	20.048	30.616	40.040	42.789
1. İkili Anlaşmalar	8.669	8.552	9.180	9.377
2. Uluslar arası kur.	11.379	22.064	30.860	33.412
B. Özel alacaklılar	70.342	66.799	74.464	81.553
Kısa Vadeli				
A. Ticari Banka kredi.	17.306	7.775	5.187	8.257
B. Özel kesim kredileri	10.995	8.628	11.237	14.665

Türkiye'nin toplam dış borç stoku içinde kısa vadeli olan borçların payında 2003 yılında artış meydana gelmiş ve bir önceki yıl sonu itibariyle yüzde 12.5 olan kısa vadeli borçların toplam borç stokuna oranı 2003 yılı sonunda yüzde 15.6'ya yükselmiştir.

Diğer taraftan 2003 yılı zarfında Hükümetçe uluslar arası sermaye piyasalarından tahvil ihracı yoluyla yaklaşık 5.3 milyar ABD Doları tutarında dış borçlanma gerçekleştirilmiştir. Yapılan tahvil ihraçlarının yüzde 27'si Euro, yüzde 73'ü ise Dolar piyasasında gerçekleştirilmiştir.

2003 YILI YURTDIŞI TAHVİL İHRAÇLARI

İhraç Tarihi	Vade	İhraç Tutarı (Milyon)	Döviz Cinsi	Kupon (%)	Yatırımcıya Getirisi (Spread)
14.01.2003	10 Yıl	750	Dolar	11.000	UST ⁽¹⁾ + 712 bp
24.01.2003	5 Yıl	500	Euro	9.875	Bund ⁽²⁾ + 680 bp
04.02.2003	5 Yıl 2 Ay	350	Dolar	10.500	UST + 726 bp ⁽³⁾
16.05.2003	10	750	Dolar	11.000	UST + 718 bp
18.06.2003	7 Yıl 7 Ay	750	Euro	9.5	Bund + 642 bp
23.06.2003	6 Yıl	750	Dolar	9.875	UST + 662 bp
24.09.2003	10 Yıl 4 Ay	1.250	Dolar	9.5	UST + 550 bp
2003 Yılı Toplamı*		5.273.8 Dolar eşdeğeri			

* İhraç tarihlerindeki kurlar itibariyle

(1) UST: ABD Hazine Tahvili Getirisi

(2) Bund: Alman Hazine Tahvili Getirisi

(3) Bp: baz puan (100 baz puan = % 1.0)

II.6. YATIRIMLAR

Kasım 2000 ve Şubat 2001 aylarında yaşanan derin krizlerin ardından ekonomide II. Dünya Savaşından buyana tanık olunan en derin ekonomik daralma yaşanmıştır. Bu şiddetli krizler istihdam ve reel gelir azalmasına ve kapasite kullanım oranlarında düşüşe yol açarken, talep daralması ile iş alemi ve tüketicilerin geleceğe dönük beklentilerindeki kötüleşme, özel kesim yatırım talebini olumsuz yönde etkilemiş, diğer taraftan istikrar programı çerçevesinde uygulanan sıkı maliye politikası ve kamu kaynaklarının hemen yarısının faiz ödemelerine tahsis edilmesi zorunluluğu da, kamu yatırım harcamaları üzerine kısıtlama getirmiştir. 2001 yılında hem kamu hem özel kesim yatırımları ciddi bir daralma gösterirken, 2002 yılında özel sektör yatırımlarındaki daralma hafiflemekle beraber devam etmiş, buna karşılık kamu kesimi yatırımları çok cüzi bir artış göstermiştir.

2001 yılında toplam sabit sermaye yatırımları bir önceki yıla göre nominal yüzde 19.7 oranında bir yükselme gösterirken, reel anlamda yüzde 24.12 (2001 yılı GSMH Deflatörü = % 57.8) oranında keskin bir daralma ortaya koymuştur. Kamu kesimi yatırım harcamalarında 2001 yılında meydana gelen reel gerileme yüzde 23.5 olurken özel kesim sabit sermaye yatırımları reel yüzde 24.4 oranında daralma göstermiştir.

Özel kesim yatırım harcamalarındaki reel daralma eğilimi 2002 yılında da sürmüştür ve yüzde 38.7 oranında nominal bir büyüme göstererek 2001 yılındaki 22.170.3 trilyon TL. düzeyinden 2002 yılında 30.150.4 trilyon TL.na genişleyen özel kesim sabit sermaye yatırımları, reel anlamda yüzde 5.1 oranında daralma göstermiştir. (2002 yılı GSMH Deflatörü = % 43.8) Toplam kamu sektörü yatırımları ise yüzde 44.6 oranında bir nominal büyüme göstererek 2001 yılındaki 11.300.0 trilyon TL. düzeyinden 2002 yılında 17.320.1 trilyon düzeyine çıkmış ve reel anlamda bir önceki yıla göre yüzde 6.6 oranında büyümüştür. Ancak toplam sabit sermaye yatırımları bir önceki yıla göre cari fiyatlar üzerinden yüzde 41.8 oranında bir genişleme göstermiş ve bu şekilde reel olarak yüzde 1.4 oranında küçülmüştür.

Özel sektör sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payında 1995 yılından buyana gözlemlenen düşme eğilimi 2002 yılında da sürmüştür ve 1995 yılında yüzde 82.5 olan özel sektör yatırımlarının toplam sabit yatırımlar içindeki payı, 2002 yılında yüzde 63.5'e gerilemiştir.

Ancak 2003 yılında ekonomik büyüme eğiliminin istikrar kazanması, tüketici ve iş aleminin beklentilerinde süregelen iyileşme ayrıca TL.nın değer kazanmasına rağmen ihracat hacminin hızlı artışını sürdürmesi ve elverişli koşullarla dış kredi temi-

ni olanakları, özel sektör yatırımlarına uzun bir dönemdir tanık olunmayan bir canlanma getirmiştir. 2003 yılında özel sektör sabit sermaye yatırımlarında gözlemlenen bu hızlı genişlemeye karşılık izlenmekte olan sıkı maliye politikasının bir sonucu olarak kamu sektörü yatırımları nominal bazda küçülürken reel anlamda ciddi bir daralma sergilemiştir.

2003 yılında kamu kesimi sabit sermaye yatırımları yüzde 3.2 oranında bir düşüşle 17.320 trilyon TL.'ndan 16.774 trilyon TL.'na gerilerken, özel sektör sabit sermaye yatırımları yüzde 53.3 oranında çarpıcı bir genişleme ile bir önceki yıldaki 30.150 trilyon TL.'ndan 46.211 trilyon TL.'na yükselmiştir. 2003 yılında gerçekleştirilen toplam sabit sermaye yatırımları tutarı ise yüzde 32.7 oranında bir artışla 62.985 trilyon TL.'na ulaşmıştır. 2003 yılında kamu sektörü sabit sermaye yatırımları reel olarak yüzde 20.8 oranında daralma göstermiş buna karşılık özel sektör yatırımları yüzde reel bazda 26.8, toplam sabit sermaye yatırımları ise reel yüzde 8.3 oranında büyümüştür. (2003 yılı GSMH Deflatörü = % 22.5)

Özel sektör sabit sermaye yatırımlarının 1995 yılından buyana toplam sabit yatırımlar içindeki payında süregelen düşme eğilimi ilk kez 2003 yılında tersine dönmüş ve 2002 yılı itibariyle yüzde 63.5'e kadar gerilemiş olan özel sektör payı 2003 yılında belirgin bir artışla yüzde 73.4'e yükselmiştir.

2003 yılında kamu sektörü toplam sabit sermaye yatırımları içinde, bir önceki yıl olduğu gibi, ulaştırma sektörü yüzde 27.3 pay ile en ağırlıklı sektör olmuş onu, yüzde 15.1 ile enerji ve yüzde 14.5 ile eğitim sektörü yatırımları izlemiştir. 2003 yılında kamu kesimi sabit sermaye yatırımları kapsamında, eğitim sektörü yatırımlarının payında bir önceki yıla göre yüzde 12.1'den, yüzde 14.5'e bir artış olurken ulaştırma sektörü payı hemen hemen sabit kalmış buna karşılık, enerji sektörünün payı önemli bir gerileme ile yüzde 20.8'den, yüzde 15.1'e düşmüştür.

Özel sektörün 2003 yılında gerçekleştirdiği sabit sermaye yatırımları içerisinde en ağırlıklı sektör, yüzde 31.7 payla ulaştırma-haberleşme sektörü olmuş, onu yüzde 29.8 ile imalat ve yüzde 12.4 ile konut sektörü yatırımları izlemiştir. Özel sektör yatırımlarında ulaştırma-haberleşme, turizm, imalat, tarım, madencilik, eğitim ve sağlık sektörleri yatırımlarının payında artış meydana gelirken, enerji ve konut sektörlerinin paylarında düşüş gözlenmiştir.

TABLO II.6.1
SABİT SERMAYE YATIRIMLARI
(Cari Fiyatlarla, Milyar TL.)

	2001		2002		2003	
	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme
Konsolide Bütçe	5.859.578	67.7	9.873.234	68.5	8.304.850	-15.9
KİT	1.810.538	- 18.7	3.184.751	75.9	2.689.675	-15.5
İller Bankası	382.530	28.4	327.654	-14.3	405.100	23.6
Mahalli İdareler	2.668.613	39.5	3.658.672	37.1	4.988.172	36.3
Döner Sermayeli Kuruluşlar	161.010	39.1	140.896	-12.5	263.731	87.2
Sosyal Güvenlik Kuruluşları	97.743	80.9	129.964	33.0	113.500	-12.7
Fonlar	320.035	-55.5	3.908	-98.8	9.172	134.7
Toplam Kamu Sektörü	11.300.047	27.9	17.320.079	53.3	16.774.200	-3.2
Top. Sabit Sermaye Yat.	33.470.391	17.1	47.470.495	41.8	62.984.709	32.7
Kamu Sektörü	11.300.047	27.9	17.320.079	53.3	16.774.200	-3.2
Özel Sektör	22.170.344	12..4	30.150.416	36.0	46.210.509	53.3

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı

TABLO.II.6.2
SABİT SERMAYE YATIRIMLARININ SEKTÖRLER
İTİBARIYLA DAĞILIMI
(% Olarak)

Sektörler	2000		2001		2002		2003	
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel	Kamu	Özel
Tarım	8.6	2.6	10.1	2.1	9.2	1.9	7.4	2.7
Madencilik	1.1	1.1	1.6	1.6	0.7	1.8	1.3	2.0
İmalat	2.8	26.7	4.0	24.9	3.2	29.7	3.0	29.8
Enerji	15.0	2.9	14.1	6.1	20.8	3.1	15.1	0.8
Ulaştırma-Haberleşme	35.7	26.2	26.8	23.4	27.5	26.0	27.3	31.7
Turizm	0.5	5.6	0.6	6.2	0.8	6.8	0.7	8.1
Konut	0.8	23.7	0.9	23.9	0.8	17.0	1.0	12.4
Eğitim	11.8	2.3	14.0	1.8	12.1	1.5	14.5	1.7
Sağlık	4.5	4.2	5.9	3.9	5.1	4.0	5.8	4.1
Diğer Sektörler	19.1	4.7	22.1	6.4	19.8	8.0	23.9	6.9

2003 yılında teşvik belgesine bağlanan yatırım projelerinin toplam tutarı bir önceki yıla göre yüzde 65.1 oranında nominal bir artışla 25 katrilyon 956 trilyon Türk Lirasına yükselmiş ve reel bazda yüzde 34.8 oranında önemli bir artış göstermiştir. Verilen teşvik belgelerinin sayısı bir önceki yıla ilişkin 3.002'den 3.877'ye yükselmiştir. Teşvik belgesine bağlanan yatırımların yüzde 62.5 bölümünü komple yeni yatırımlar oluştururken, bunu yüzde 21.8 ile tevsi yatırımları, yüzde 4.6 ile tamamlama yatırımları ve yüzde 3.8 ile yenileme yatırımları izlemiştir.

2003 yılında toplam proje tutarı 25 katrilyon 957 trilyon olan ve teşvik belgesine bağlanan 3 877 yatırım projesinin coğrafi bölgeler itibariyle dağılımına bakıldığında, bunların proje tutarı itibariyle, yüzde 48.4'ünün Marmara bölgesine, yüzde 13.7'sinin Akdeniz bölgesine , yüzde 13.1'inin İç-Anadolu bölgesine, yüzde 9.8'inin Ege Bölgesine, yüzde 7.3'ünün Güney-Doğu Anadolu bölgesine yüzde 2.5'inin Karadeniz ve yüzde 1.5'inin ise Doğu-Anadolu bölgesine yapılacak yatırımlar olduğu görülmektedir.

2003 yılında yatırım teşvik belgelerinin sektörel dağılımında ise ilk sırayı yüzde 50.4 ile imalat sanayii alırken onu yüzde 45.1 ile hizmetler sektörü, yüzde 1.9 ile enerji sektörü izlemiştir. Yatırım teşvik belgelerinin sektörel dağılımında madencilik ve tarım sektörlerinin payı yüzde 1.3 olmuştur.

Yapı ruhsatı verilen yapıların toplam inşaat alanında 1998 yılında başlayan düşüş eğilimi yerini, 2003 yılında artışa bırakmıştır. Yapı ruhsatı verilen yapıların toplam alanı, bir önceki yıla göre yüzde 19.2 oranında bir artışla 2003 yılında 43.119 bin2 'ye yükselmiştir. Konut inşaat alanı yüzde 21.3 oranında büyüyerek 29.505 bin m2 'ye, sınai yapıların inşaat alanı yüzde 21.8 oranında bir artışla 4.320 bin m2 ' ye, ticari yapıların inşaat alanı da yüzde 35.5 oranında bir genişleme ile 6.746 m2 'ye yükselmiştir.

TABLO II.6.3.
YATIRIM TEŞVİK BELGELERİNİN BÖLGESEL DAĞILIMI

Bölgeler	Belge Sayısı		Toplam Yatırım (Milyar TL)				2003/2002
	2002	2003	2002	% Pay	2003	% Pay	% Değişim
Marmara	1.353	1.769	6.012.319	38.2	12.558.347	48.4	108.9
İç Anadolu	372	414	2.310.292	14.7	3.406.409	13.1	47.4
Ege	451	590	1.904.286	12.1	2.541.353	9.8	33.5
Akdeniz	301	477	2.011.275	12.8	3.568.436	13.7	77.4
Karadeniz	187	201	592.787	3.8	637.166	2.5	7.5
Doğu Anadolu	85	107	412.706	2.6	398.484	1.5	-3.4
Güneydoğu Anadolu	212	286	1.442.177	9.2	1.893.572	7.3	31.3
Fazla İli Kapsayan Yatırım	41	38	1.037.784	6.6	952.972	3.7	-8.2
Toplam	3.002	3.877	15.723.626	100.0	25.956.739	100.0	65.1

II.7. DIŞ TİCARET

Türkiye dış ticareti yakın geçmiş dönemde, başta krizler, büyüme oranı dalgalanmaları, döviz kuru rejimi ve TL'nin reel efektif değeri değışimleri olmak üzere, yaşanan ekonomik gelişmelerden derin şekilde etkilenmiştir.

2001 yılı Şubat ayında yaşanan derin ekonomik krizin ardından geçilen dalgalı kur sistemi ile TL'nin değerinde meydana gelen hızlı düşüş ve yıl boyunca süren ekonomik küçülme 2001 yılında özellikle ithalat talebini düşürmek suretiyle, dış ticaret hacminin önemli bir daralma göstermesine yol açmıştır.

Bir önceki yıla göre 2001 yılında toplam ihracat tutarı, reel efektif döviz kurundaki şiddetli gerilemenin de olumlu etkisiyle yüzde 12.3 oranında büyürken, toplam ithalat tutarı üretim hacmi ve gelir düzeyindeki daralmanın etkisiyle yüzde 25.7 oranında dikkat çekici bir küçülme göstermiş ve dış ticaret toplam değeri önceki yıla göre 2001 yılında yüzde 12.2 oranında düşmüştür.

2002 yılında iç piyasadaki daralmanın üreticileri ihracata yöneltmesi, reel efektif döviz kurundaki yükselme eğilimine rağmen ihracat faaliyetini olumlu yönde etkilemiş, diğer taraftan yılın birinci çeyreğinden itibaren tekrar büyümeye başlayan ekonomi ithalat talebini tekrar canlandırmıştır.

Yıl içinde Euro'nun Dolar karşısındaki değerinin ortalama yüzde 5.5 oranında değer kazanması ihracat hacmini arttıran bir diğer etken olmuştur.

2002 yılında ihracat bir önceki yıla göre yüzde 15.1 oranında bir genişleme ile 36 milyar 59 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Tekrar ekonomik büyüme sürecine girilmesine, ılımlı talep genişlemesine ve özellikle üretici firmaların stok yenileme faaliyetine bağlı olarak 2002 yılında ithalat, hernekadar 2000 yılı düzeyinin altında kalmışsa da, bir önceki yıla göre yüzde 24.5 oranında önemli bir artış göstererek 51.6 milyar Dolara ulaşmıştır.

TABLO II.7.1.
REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU
(TÜFE bazlı, 1995= 100)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Ocak	102.6	119.3	121.5	128.6	148.1	130.3	119.2	147.0
Şubat	105.4	117.4	121.2	131.5	138.4	135.8	122.7	149.1
Mart	107.1	116.2	121.8	132.4	113.5	138.4	123.5	154.2
Nisan	109.1	116.1	121.8	132.9	101.2	143.7	127.9	152.5
Mayıs	108.2	115.7	121.0	135.7	114.2	133.4	135.8	138.3
Haziran	106.1	115.5	121.5	132.3	111.8	118.9	140.6	137.5
Temmuz	108.0	116.3	122.4	133.5	105.1	107.6	145.1	140.3
Ağustos	110.0	118.5	122.1	135.9	98.9	112.2	147.2	
Eylül	111.3	121.1	124.1	139.0	98.5	115.2	151.5	
Ekim	114.0	122.5	126.1	142.4	96.6	119.0	142.9	
Kasım	114.6	122.8	126.4	146.5	107.4	123.7	140.5	
Aralık	115.9	120.9	127.3	147.6	116.3	125.4	140.6	

Kaynak: TCMB

Yukarıda verilen Tablodan da görüleceği üzere Türk Lirası, makroekonomik göstergelerin görelisi olarak iyileştiği Kasım 2001'den itibaren reel olarak güçlenme eğilimi içine girmiştir. Bu güçlenme süreci Mayıs ayına kadar devam etmiş, Ekim 2001-Nisan 2002 döneminde Türk Lirasında reel değer kazancı, tüketici fiyatları kullanılarak Merkez bankası tarafından oluşturulan endekse göre yüzde 48.8 olmuştur. Mayıs-Temmuz döneminde yaşanan yurtiçi siyasi gelişmeler sonucunda TL. yüzde 25.1 oranında reel değer kaybına uğramış, ancak erken seçim kararının alınmasının ardından tekrar güç kazanmaya başlamıştır. Ekim-aralık döneminde Türk lirasındaki reel değer kazanımı yüzde 20.4 olmuştur. Böylelikle TL. 2002 yılında, tüketici fiyatları kullanılarak oluşturulan Endekse göre ortalama olarak yüzde 11.4, toptan eşya fiyatları kullanılarak oluşturulan endekse göre ise ortalama olarak yüzde 18.5 oranında değer kazanmıştır. Yılın ilk üç aylık dönemi dışında Türk Lirası 2003 yılında da değer kazanımı eğilimini sürdürmüş ve TÜFE bazında yıllık değer kazanımı yüzde 12.1 olmuştur. 2003 yılında Dolar/Euro paritesinde meydana gelen önemli değişiklik reel efektif döviz kuru gelişmelerini doğrudan etkilerken, ihracatın

önemli bir bölümünün Euro üzerinden gerçekleşmesi dolayısıyla, Euronun Dolar karşısındaki değer kazancı , TL'nin değer kazanımının ihracat faaliyeti üzerine olan olumsuz etkisini hafifletmiştir.

Yukarıda verilen Tabloda verildiği gibi, Temmuz 2004 ayı itibariyle Türk Lirasının aşırı değerli konumda bulunduğu gözlemlenmektedir.

II.7.1. 2003 YILI İHRACATI

2003 yılında ihracat bir önceki yıla göre yüzde 30.0 oranında çok dikkat çekici bir artışla 46 milyar 878 milyon Dolara yükselmiştir.

TABLO II.7.2.
İHRACATIN SEKTÖREL DAĞILIMI
(Milyon Dolar Olarak)

Sektörler	2001			2002			2003		
	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme
Tarım ve Ormancılık	2.234.2	7.1	13.2	2.037.5	5.7	-8.85	2.451.0	5.2	20.3
Balıkçılık	29.7	0.1	21.4	51.4	0.1	73.6	74.0	0.2	43.9
Maden ve Taşocak.	348.9	1.1	-12.9	387.4	1.1	11.3	532.4	1.1	37.4
İmalat	28.695.4	91.6	13.2	33.548.8	93.0	16.9	43.698.6	93.2	30.3
Diğer+	25.9	0.1	14.5	33.9	0.1	30.9	121.6	0.3	258.5
Toplam	31.334.2	100.0	12.8	36.059.1	100.0	15.1	46.877.6	100.0	30.0

Not: 2002 yılı Ocak ayından itibaren para tabanlı altın dışında kalan tüm altın ticareti dış ticaret verilerine dahil edilmektedir. Bu nedenle söz konusu maddenin ithalat ve ihracatı 2001 yılı verilerine de yansıtılmıştır.

Kaynak: Devlet İstatistik enstitüsü

2003 yılı ihracatının sektörel yapısına bakıldığında, ikinci önemli mal grubunu oluşturan tarım ve hayvancılık ürünleri ihracatının yüzde 20.3 oranında ve ihracat tutarı genel artış oranının altında bir genişleme gösterdiği ve bu nedenle toplam ihracat içindeki payının bir önceki yıldaki yüzde 5.6 düzeyinden yüzde 5.2'ye düştüğü, buna karşılık toplam ihracat içinde yüzde 90'ın üzerinde bir paya sahip olan imalat sektörü ihracatının yüzde 30.3 oranında çok dikkat çekici bir büyüme gösterdiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile 2003 yılı ihracatında gerçekleşen yüzde 30.0 oranındaki büyüme esas itibariyle imalat sektörü ihracatında meydana gelen 10 milyar 150 milyon Dolar tutarındaki artıştan kaynaklanmıştır.

TABLO II.7.3.
ANAMAL GRUPLARINA⁽¹⁾ GÖRE İHRACAT
(Milyon Dolar Olarak)

Anamal Grupları	2001			2002			2003		
	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme
Sermaye Malları	2.630.1	8.4	22.4	2739.8	7.6	0.8	4.307.9	9.2	57.2
Ara Malları	13.402.7	42.8	14.9	14.636.8	40.6	4.9	18.372.4	39.2	25.5
Tüketim Malları	15.253.4	48.7	8.6	18.532.9	51.4	19.7	23.909.0	51.0	29.0
Diğerleri	48.0	0.2	-1.2	149.7	0.4	129.1	288.2	0.6	92.6
Toplam	31.334.2	100.0	12.3	36.059.1	100.0	15.1	46.877.6	100.0	30.0

(1) BEC Mal Sınıflaması (Broad Economic Categories): Son kullanım alanları itibariyle 19 kategori halinde izlenmekte olan dış ticaret konusu mallar burada 4 ana kategoriye indirgenmiştir.

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2003 yılı ihracatı ana mal grupları itibariyle ele alındığında, sermaye malları ihracatının yüzde 57.2 oranında önemli bir artışla 4 milyar 308 milyon Dolara, ara malları ihracatının yüzde 25.5 oranında bir artışla 18 milyar 372 milyon Dolara, ağırlıklı grubu oluşturan tüketim malları ihracatının da yüzde 29.0 düzeyinde, genel ihracat tutarı artışına yakın önemli bir artışla, 23 milyar 909 milyon Dolara yükseldiği görülmektedir.

2003 yılında gerçekleştirilen ihracat önemli fasıllar olarak incelendiğinde, bir önceki yıla göre 2003 yılı ihracatının; örme giyim eşyasında yüzde 28.8, örülmemiş giyim eşyasında yüzde 16.7, kara taşıtları ile bunların aksam ve parçalarında yüzde 58.7, elektrikli makine ve cihazlarda yüzde 20.5, kazanlar, makineler ve mekanik cihazlarda yüzde 38.5, demir ve çelikten eşyada yüzde 27.9 ve dokumaya elverişli maddelerden hazır eşya faslında yüzde 29.8 meyvelerde yüzde 15.6 ve pamuk, pamuk ipliği, pamuklu mensucatta yüzde 33.2 oranında büyüme gösterdiği ortaya çıkmaktadır. 2003 yılında tekstil ürünleri ihracat artışının genel ihracat tutarı artışının altında kaldığı gözlemlenirken, kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ile kara taşıtları ve bunların aksam ve parçaları ihracatının, genel ihracat artışı oranının üstünde dikkat çekici bir büyüme göstermiş olması önem taşımaktadır.

TABLO II.7.4
İHRACATIN ÜLKE VE ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI
(Milyon Dolar Olarak)

	2002		2003		2003/2002
	Değer	% Pay	Değer	% Pay	% Değişme
OECD Ülkeleri	23.553.1	65.3	30.262.9	64.6	28.5
Avrupa Birliği Ülkeleri	18.4558.5	51.2	24.349.7	51.9	31.9
EFTA Ülkeleri	409.0	1.1	533.0	1.1	30.3
Diğer OECD ülkeleri	4.685.5	13.0	5.380.2	11.5	14.8
OECD Dışı	11.067.5	30.7	14.722.1	31.4	33.0
Avrupa ülkeleri	3.447.4	9.6	4.680.5	10.0	35.8
Afrika Ülkeleri	1.696.7	4.7	2.111.2	4.5	24.4
Amerika Ülkeleri	241.2	0.7	255.4	0.5	5.9
Orta-Doğu Ülkeleri	3.575.7	9.9	5.036.8	10.7	40.9
Diğer Asya Ülkeleri	1.939.8	5.4	2.577.5	5.5	32.9
Diğer Ülkeler	166.7	0.5	60.7	0.1	-63.6
Türkiye Serbest Bölgeleri	1.438.5	4.0	1.892.6	4.0	31.6
Seçilmiş Ülkeler					
A.B.D.	3.356.1	9.3	3.736.5	8.0	11.3
Almanya	5.868.8	16.3	7.452.8	15.9	27.0
İngiltere	3.024.9	8.4	3.658.6	7.8	20.9
İtalya	2.375.7	6.6	3.166.8	6.8	33.3
Fransa	2.134.6	5.9	2.817.6	6.0	32.0
Rusya	1.172.0	3.3	1.363.3	2.9	16.3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2003 yılı ihracatında, bir önceki yıl gerçekleştirmelerine göre, OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) üyesi ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payında cüzi de olsa bir azalma meydana geldiği gözlemlenmektedir. OECD üyesi ülkeler kapsamında ise, Avrupa Birliği üyesi ülkelere ihracatın toplam ihracat tutarı içindeki ağırlığı artarken, EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi) üyesi ülkelerin payı ağırlığını aynen korumuş, buna karşılık diğer OECD ülkelerinin toplam ihracat içindeki payında dikkat çekici bir azalma meydana gelmiştir. OECD üyesi olmayan ülkeler grubunda ise, Avrupa ülkeleri, Orta-Doğu ülkeleri ve diğer Asya ülkelerinin toplam ihracat içindeki payları yükselirken Afrika ve Amerika ülkelerinin payında gerileme meydana gelmiştir. İhracat yapılan başlıca ülkelere göz atıldığında ise, 2003 yılında bir önceki yıla göre İtalya ve Fransa'nın payının artmış olmasına karşılık, A.B.D., Almanya, İngiltere ve Rusya'nın paylarında belirgin azalmalar meydana gelmiş olduğu gözlemlenmektedir.

II.7.2. 2003 YILI İTHALATI

Ekonomik büyüme sürecinin devam etmesi, hızlı bir artış gösteren ihracatın hammadde ve yarı mamul ithalatını arttırması ve Türk Lirasının değer kazanımının ithal maliyetlerini görece olarak düşürmesi, 2003 yılında ithalatın yüzde 33.3 gibi çok yüksek bir oranda genişlemesinde rol oynayan başlıca etkenler olmuşlardır.

TABLO II.7.5.
İTHALATIN SEKTÖREL DAĞILIMI
(Milyon Dolar Olarak)

Sektörler	2001			2002			2003		
	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim	Değer	% Pay	% Değişim
Tarım ve Ormancılık	1.412.3	34.5	-33.6	1.705.7	3.3	20.8	2.554.4	3.7	49.8
Balıkçılık	0.9	-	-47.1	1.2	-	36.4	4.0	-	231.4
Madencilik ve Taşo.	6.582.6	15.9	-5.5	7.199.5	14.0	9.4	10.884.5	15.8	51.2
İmalat	33.220.1	80.2	-28.5	42.234.9	81.9	27.1	54.927.5	79.9	30.1
Diğer	183.2	0.4	-20.2	412.5	0.8	125.2	363.7	0.5	-11.8
Toplam	41.399.1	100.0	-25.7	51.553.8	100.0	24.5	68.734.1	100.0	33.3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2003 yılı toplam ithalat değerindeki artışın sektörel dağılımına bakıldığında, önemsiz bir kalem olan balıkçılık dışında, en hızlı genişlemenin petrol ve türevleri ithalatını da kapsayan madencilik ve taşocakçılığı ithalatında meydana geldiği gözlemlenmektedir. Hernekadar bir önceki yıla göre yüzde 30.1 oranında bir artış göstermiş ise de yükselme hızı genel ithalat artışının altında kaldığı için, imalat sektörü ithalatının toplam ithalat içindeki payı, bir önceki yoldaki yüzde 81.9 düzeyinden 2003 yılında yüzde 79.9'a gerilemiştir.

TABLO II.7.6.
ANAMAL GRUPLARINA GÖRE İTHALAT
(Milyon Dolar Olarak)

Mal Grupları	2001			2002			2003		
	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme	Değer	% Pay	% Değişme
Sermaye Malları	6.964.4	16.8	-38.6	8.492.5	16.5	21.9	11.220.1	16.3	32.1
Ara Malları	29.971.2	72.4	-18.6	37.442.9	72.6	24.9	49.535.6	72.1	32.3
Tüketim Malları	4.083.7	9.9	-43.8	5.008.0	9.7	22.6	7.510.7	10.9	50.0
Diğerleri	379.8	0.9	104.1	610.5	1.2	60.7	465.7	0.7	-23.7
Toplam	41.399.1	100.0	-25.7	51.553.8	100.0	24.5	68.734.1	100.0	33.3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Yaşanan ekonomik krizler ve faiz hadlerinin yüksekliği nedeniyle yakın geçmiş dönemde önemli gerileme gösteren sermaye malları ithalatının 2003 yılında tekrar canlılık kazandığı görülmektedir. 2003 yılı ithalatında sermaye malları ve ara malları ithalatının yaklaşık genel ithalat artışına paralel bir artış hızı göstermesine karşılık, tüketim malları ithalatının yüzde 50.0 oranında çarpıcı bir genişleme göstermesi önem taşımaktadır.

TABLO II.7.7.
İTHALATIN ÜLKE VE ÜLKE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI
(Milyon Dolar Olarak)

	2002		2003		2003/2002
	Değer	% Pay	Değer	% Pay	% Değişme
OECD Ülkeleri	32.984.5	64.0	43.543.7	63.4	32.0
Avrupa Birliği Ülkeleri	23.321.0	45.2	31.495.5	45.8	35.1
EFTA Ülkeleri	2.512.0	4.9	3.355.3	4.9	33.6.
Diğer OECD ülkeleri	7.151.4	13.9	8.692.9	12.6	21.6
OECD Dışı	17.994.8	34.9	24.604.0	35.8	36.7
Avrupa ülkeleri	6.342.8	12.3	8.818.3	12.8	39.0
Afrika Ülkeleri	2.696.2	5.2	3.244.0	4.7	20.3
Amerika Ülkeleri	592.3	1.1	1.070.0	1.6	80.6
Orta-Doğu Ülkeleri	3.681.5	7.1	4.333.7	6.3	17.7
Diğer Asya Ülkeleri	4.366.5	8.5	6.764.5	9.8	54.9
Diğer Ülkeler	215.5	0.6	373.5	0.5	18.4
Türkiye Serbest Bölgeleri	574.5	1.1	586.4	0.9	2.1
Seçilmiş Ülkeler					
Almanya.	7.041.5	13.7	9.400.0	13.7	33.5
İtalya	4.097.0	7.9	5.446.0	7.9	32.9
Rusya	3.891.7	7.5	5.420.4	7.9	39.3
A.B.D.	3.099.1	6.0	3.420.4	5.0	10.4
Fransa	3.052.7	5.9	4.158.0	6.0	36.2
İngiltere	2.438.3	4.7	3.471.4	5.1	42.4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2003 yılında OECD üyesi ülkelerden yapılan ithalatın toplam değerindeki artış oranı, genel ithalat değeri artış oranının altında kalır ve bu ülke grubunun toplam ithalat değeri içindeki payı düşerken, bu grup içindeki Avrupa Birliği üyesi ülkeler alt grubundan yapılan ithalat genel ithalat artışından daha hızlı bir büyüme göstermiş ve toplam ithalat değeri içinde AB ülkelerinin payı büyümüştür. OECD dışı ülkeler içinde en hızlı ithalat genişlemesi Amerika ve “Diğer Asya Ülkeleri” grubundan yapılan ithalatta yaşanmış ve bu ülke gruplarından yapılan ithalat bir önceki yıla göre sırasıyla yüzde 80.6 ve yüzde 54.9 oranında büyümüştür. 2003 yılında Türkiye'nin AB ülkeleri ile olan ticari ilişkilerinde hem ihracat hem ithalat değeri artışı genel ihracat ve genel ithalat değeri artış oranının üzerinde gerçekleşmiş ve bu nedenle dış ticari ilişkiler genelinde AB ülkelerinin ağırlığı artmıştır.

TABLO.II.7.8.
AYLAR İTİBARIYLA DIŞ TİCARET GELİŞMELERİ
(Milyon Dolar)

	İhracat		Yüzde Değişme		İthalat		Yüzde Değişme		Dış Ticaret Dengesi	
	2002	2003	02/01	03/02	2002	2003	02/01	03/02	2002	2003
Ocak	2.607	3.527	1 6,6	35,3	3.432	4.382	- 15,7	27,7	-825	-853
Şubat	2.384	2.918	-5,2	22,4	3.038	4.101	- 15,5	35,0	-654	-1.1 82
Mart	2.919	3.898	14,6	33,5	3.939	5.725	26,7	45,4	-1 .020	-1 .827
Nisan	2.743	3.655	4,8	33,3	4.213	5.187	38,7	23,1	-1.470	- 1.530
Mayıs	3.000	3.855	4,0	28,5	4.304	5.509	20,9	28,0	-1 .304	-1 .653
Haziran	2.771	3.790	8,2	36,8	3.937	5.71 0	1 9,3	45, 1	- 1.1 66	-1 .919
Temmuz	3.104	4.230	25,0	36,3	4.600	6.246	33,8	35,8	-1.496	-2.0 16
Ağustos	2.976	3.820	1 5,3	28,4	4.419	5.951	26,2	34,9	-1 .443	-2.139
Eylül	3.218	4.089	24,0	27,1	4.51 0	6.175	31,7	36,9	- 1.292	-2.085
Ekim	3.501	4.740	24,5	35,4	4.830	6.534	43,6	35,3	-1 .329	-1 .794
Kasım	3.594	3.858	26,4	7,4	4.962	5.150	39,4	3,8	- 1.369	-1 .291
Aralık	3.242	4.492	21 ,9	38,5	5.370	8.055	56,1	50,0	-2.1 27	-3.563
Toplam	36.059	46.878	1 5,1	30,0	51 .554	68.734	24,5	33,3	-15.495	-21 .857

TABLO II.7.9.
TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ
(Milyon Dolar Olarak)

	2001		2002		2003	
	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme	Tutar	% Değişme
İhracat ⁽¹⁾	31.334.2	12.8	36.059.1	12.0	46.877.6	30.0
İthalat	41.399.1	-25.7	51.553.8	22.8	68.734.1	33.3
Dış Ticaret Hacmi	71.733.3	-12.2	87.612.9	19.8	115.611.7	32.0
Dış Ticaret Açığı	10.064.9	-62.3	15.494.7	53.9	21.856.5	41.1
İhracat / İthalat %	75.7		69.9		68.2	
Dış Ticaret Açığı/İhracat %	32.1		43.0		46.6	
İhracat / GSMH %	21.0		19.4		19.6	
Dış Ticaret Hacmi / GSMH %	48.3		47.6		48.2	
GSMH						239.777(=70.877 X 3.383)

(1) Bavul ticareti hariç

2003 yılında dış ticaret hacmi yüzde 32.0 oranında çok hızlı bir büyüme göstermiştir. Toplam ithalat değeri artış hızının ihracat değeri artış hızının üzerinde gerçekleşmesi sonucu, ihracatın ithalat hacmine olan (ithalatı karşılama) oranında cüzi bir gerileme meydana gelirken, ihracatın ve toplam dış ticaret hacminin GSMH'ya olan oranında az da olsa yükselme meydana gelmiştir.

TABLO II.7.10.
İHRACAT VE İTHALAT FİYAT ENDEKSİ
(1994 = 100)

Yıl	İhracat				İthalat			
	Fiyat Endeksi		Fiyat Endeksi		Fiyat Endeksi		Fiyat Endeksi	
	Genel	% Değişim	Sanayi	% Değişim	Genel	% Değişim	Sanayi	% Değişim
1995	112.8	12.8	114.7	14.7	116.8	16.8	117.4	17.4
1996	107.6	-4.4	109.1	-4.8	109.7	-6.1	107.5	-8.5
1997	102.5	-4.7	101.7	-6.7	100.2	-6.7	97.9	-8.9
1998	98.4	-4.0	96.9	-4.7	96.1	-4.1	98.1	0.2
1999	91.7	-6.8	90.5	-6.8	90.8	-5.5	90.7	-7.5
2000	87.8	-4.3	86.6	-4.3	94.9	4.5	88.5	-2.4
2001	85.5	-2.6	85.1	-1.7	94.6	-0.3	88.8	0.3
2002	84.0	-1.9	83.5	-1.9	93.5	-1.2	88.1	-0.8
2003	92.4	10.1	92.8	11.1	100.9	7.9	93.9	6.6

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Geçen yılın ortalarında itibaren artma eğilimi içine giren ihracat ve ithalat fiyat endeksleri bu eğilimlerini genelde 2003 yılı boyunca da sürdürmüşlerdir.

1996 yılından başlayarak düşme eğilimi içersine giren ihracat fiyat endeksi uzun bir dönemin ardından 2003 yılında artma göstermiştir. İhracat genel fiyat endeksi geçen yıl içinde yüzde 10.1 oranında artarken sanayi ürünleri ihracatı fiyat endeksi ise yüzde 11.1 oranında yükselmiştir. Dünya genelinde ekonomik konjonktürün çok iyi olduğu 2000 yılı dışında, yine 1996 yılından buyana düşme eğilimi içinde olan ithalat fiyat endeksi de 2003 yılında yüzde 7.9 oranında yükselme göstermiştir. İhracat genel fiyat endeksi artışının ithalat genel fiyat endeksi artışından daha hızlı olması, dış ticaret hadlerinin 2003 yılı içinde ülkemiz lehine gelişmiş olması sonucunu getirmiştir.

**TABLO II.7.11.
HAM PETROL İTHALATI**

		1999	2000	2001	2002	2003
Miktar (ton)		22.671.708	21.083.896	23.141.643	23.707.590	24.028.665
Değer (bin Dolar)		2.754.939	4.208.260	3.877.953	4.087.597	4.776.534
Ortalama Fiyat	\$/ton	121.5	199.6	167.6	172.4	198.8
	\$/varil	16.5	27.0	22.7	23.4	26.9

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

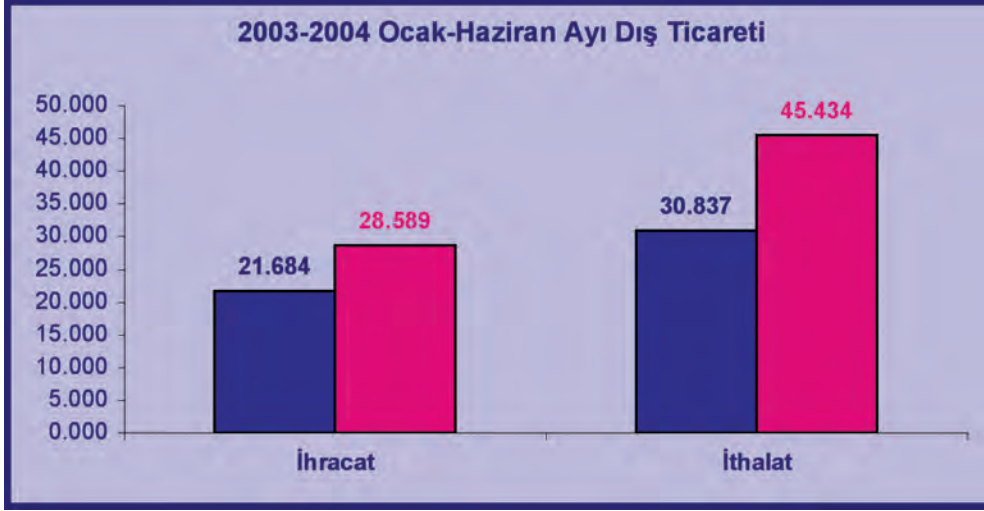
II.7.3. DIŞ TİCARET ALANINDA 2004 YILI GELİŞMELERİ

Ekonomik büyümenin görece istikrar kazanarak devam etmesi, enflasyon haddinde gözlemlenen çarpıcı gerileme, iş aleminin ve tüketicilerin geleceğe yönelik beklentilerinde meydana gelen iyileşme ve TL.'nin değer kazanmış olmasının getirdiği refah etkisi ve satınalma gücü artışı nedenleriyle dış ticaret hacmi 2004 yılında da, özellikle ithalat hacmi olmak üzere hızlı bir genişleme sergilemiştir.

**TABLO II.7.12.
2004 YILI İLK YARI YIL DIŞ TİCARETİ**

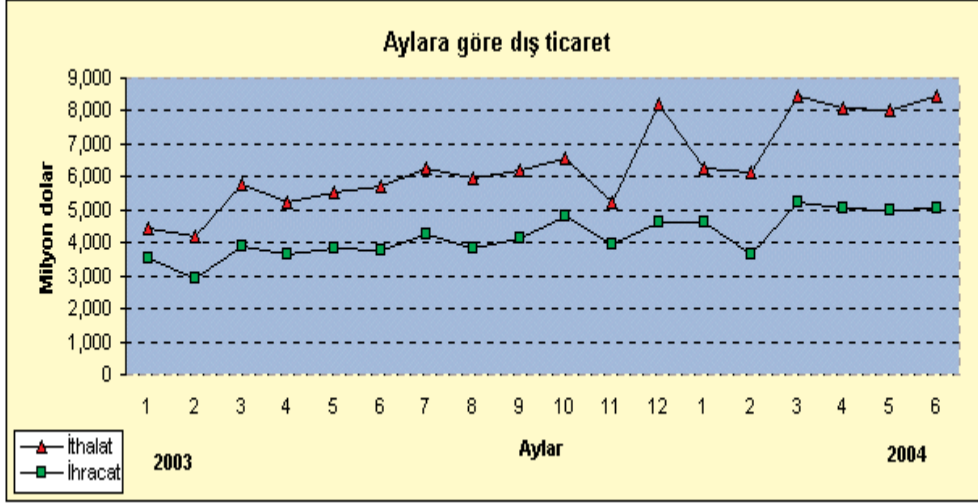
	Ocak - Haziran		
	2003	2004	% Değişme
İhracat (bin Dolar) ⁽¹⁾	21.684.190	28.589.463	31.8
İthalat (bin Dolar)	30.837.329	45.433.856	47.3
Dış Ticaret Açığı (bin Dolar)	-9.153.139	-16.844.393	84.0
İhracat/ithalat %	70.3	62.9	

(1) Bavul ticareti hariç

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Ekonomik büyümenin devam etmesi, özel kesim makine-teçhizat yatırımlarının uzun süren bir daralma döneminin ardından tekrar canlılık kazanması, iç talebin yavaş da olsa canlanmaya başlaması, bunun yanısıra TL.'nin yabancı para birimleri karşısında değer kazanması, ithalat tutarının, bu yılın ilk altı aylık döneminde, geçen yılın aynı dönemine göre, yüzde 47.3 oranında şiddetli bir yükselme göstermesinde başlıca etkenler olmuştur. TL.'nin aşırı değerli duruma gelmiş olmasına rağmen, beklentilerin aksine Türkiye'nin ihracat hacmi bu yılın ilk yarısında da hızlı büyümesini sürdürmüş ve bu yılın Ocak-Haziran döneminde ihracat tutarı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 31.8 gibi yüksek bir oranda büyümüştür. Bununla beraber ithalatın büyüme hızının ihracatın büyüme hızından daha yüksek olması nedeniyle 2004 yılı Ocak-Haziran döneminde dış ticaret açığı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 84.0 oranında, alarm verici bir büyüme göstererek 16.8 milyar Dolara ulaşmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da aynı dönemler itibariyle yüzde 70.3'ten yüzde 62.8'e gerilemiştir.

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

İhracatın yapıldığı ülke grupları incelendiğinde; 2004 yılı Ocak-Haziran döneminde OECD üyesi ülkeler ile yine bu grup kapsamında yer alan Avrupa Birliği üyesi olan ülkelere yapılan ihracatın, geçen yılın aynı dönemine göre sırasıyla yüzde 29.8 ve 29.7 oranında, toplam ihracat artış hızının biraz altında bir hızla arttığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle bu yılın ilk altı aylık dönemi itibariyle OECD ve AB üyesi ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payları geçen yılın aynı dönemine göre, cüzi oranda azalarak, sırasıyla yüzde 65.6'dan yüzde 64.6'ya ve yüzde 52.6'dan yüzde 51.7'ye gerilemiştir. Bu yılın ilk altı aylık döneminde en hızlı ihracat artışı, geçen yıla göre yüzde 53.7 oranında yükselmeye Orta-Doğu ülkelerine yapılan ihracatta gerçekleştirilmiş ve bu bölge ülkelerine yapılan ihracat geçen yılın aynı dönemdeki 2.143 milyon Dolar değerinden bu yılın ilk altı aylık döneminde 3.295 milyon Dolara yükselmiştir. İslam Konferansı Teşkilatı üyesi ülkelere yapılan ihracat ta bu yılın Ocak-Haziran döneminde yüzde 41.7 oranında dikkat çekici bir büyüme göstererek 4.568 milyon Dolara yükselmiştir.

İhracattaki gelişmenin tersine 2003 yılı ilk yarısında OECD üyesi ve AB üyesi ülkelere yapılan ithalat genel ithalat artış hızının üstünde olmuş ve bu grup ülkelerin

toplam ithalat içindeki payları yükselmiştir. Bu yılın ilk altı aylık döneminde OECD ülkelerinden yapılan ithalat geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 48.8 oranında büyüyerek 28.671 milyon Dolar olarak gerçekleşirken, bu grup ülkelerin toplam ithalat içindeki payı yüzde 62.5'ten yüzde 63.1'e yükselmiştir. Aynı şekilde 2004 yılı Ocak-Haziran döneminde AB üyesi ülkelere yapılan ithalat geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 49.0 oranında bir büyümeyle 20.527 milyon Dolara tırmanmış ve bu grup ülkelere yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı yüzde 44.7'den, yüzde 45.2'ye yükselmiştir.

Bu yılın ilk yarısında en hızlı ithalat artışı Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan yapılan ithalatta gerçekleşmiş ve bu Topluluk üyesi ülkelere yapılan ithalat Ocak-Haziran döneminde yüzde 58.8 oranında bir artışla, 5.506 milyon Dolara çıkmıştır.

TABLO II.7.13.
BEC MAL SINIFLAMASINA GÖRE 2003 VE
2004 YILLARI DIŞ TİCARETİ
(Ocak-Haziran)

	2003		2004		2004/2003
	Değer	% Pay	Değer	% Pay	% Değişim
İhracat (Bin Dolar)	21.684.190	100.0	28.589.463	100.0	31.8
Sermaye Malları	2.057.068	9.5	2.957.285	10.3	43.8
Ara Malları	8.871.081	40.9	11.638.756	40.7	31.2
Tüketim Malları	10.634.836	49.0	13.923.374	48.7	30.9
Diğerleri	121.204	0.6	70.048	0.2	-42.2
İthalat (Bin Dolar)	30.837.329	100.0	45.433.856	100.0	47.3
Sermaye Malları	4.498.661	14.6	8.278.471	18.2	84.0
Ara Malları	23.085.112	74.9	30.512.784	67.2	32.2
Tüketim Malları	3.067.530	9.9	6.404.619	14.1	108.8
Diğerleri	186.026	0.6	237.982	0.5	27.9

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2004 yılının ilk yarısında geçen yılın aynı dönemine göre olumlu gelişmeler olarak; sermaye malları ihracatının, hernekadar geçen yıla göre biraz yavaşlamış olmakla beraber hızla artması ve aynı şekilde hız kazanan özel sektör makine-teçhizat yatırımlarına paralel olarak sermaye malları ithalatının yüzde 84.0 gibi çarpıcı bir şekilde yükselmesi dikkat çekerken, değer kazanmış Türk lirasının da katkısıyla tüketim malları ithalatındaki hızlı yükselme, yabancıların tasarrufuna dayalı yurtiçi tüketimin ekonomik gelişme üzerindeki olumsuz etkisi ile hızla büyüyen cari işlemler açığının ekonomik krize olan duyarlılığı arttırması hususu dikkate alındığında, kaygı verici bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

II.8. ÖDEMELER DENGESİ

Ülkemizde yakın geçmiş dönemde yaşanan ekonomik istikrarsızlık ve keskin büyüme hızı dalgalanmaları etkisini dış ticaret hacmi ve ödemeler dengesi üzerinde de etkin şekilde göstermiştir.

Ekonomik büyüme ile ödemeler dengesi gelişmeleri arasındaki sıkı ilişki on beş yılın gelişmelerine kısaca göz atıldığında açık biçimde görülmektedir.

GSMH'nın yüzde 6.4 oranında küçüldüğü 1999 yılında, ithalattaki azalmanın ihracattaki daralmadan daha fazla olması nedeniyle dış ticaret açığı bir önceki yıldaki 14.220 milyon Dolardan 10.469 milyon Dolara düşmüştür. Dış ticaret açığındaki daralma sonucu, diğer mal ve hizmet gelirlerinde yıl içinde 7 milyar Doların üstünde ve karşılıksız transfer girişlerinde 755 milyon Dolar azalma olmasına rağmen, Cari İşlemler hesabındaki bozulma sınırlı kalmış ve 1998 yılında 1.984 milyon Dolar fazla veren Cari İşlemler hesabı 1999 yılında 1.344 milyon Dolar açlıkla kapanmıştır.

İç talepte önemli bir genişlemenin yaşandığı 2000 yılında, ihracatın sadece yüzde 6.5 oranında yükselmesine karşılık ithalatın yüzde 34.0 oranında büyümesi sonucu, dış ticaret açığı bir önceki yıla göre yüzde 113.8 oranında genişleyerek 22.410 milyon Dolara yükselmiştir. Dış ticaret dengesindeki önemli bozulma etkisini Cari İşlemler Hesabı üzerinde de göstermiş ve 2000 yılında cari işlemler açığı 9.8 milyar Dolar gibi, GSMH'nın yüzde 5'ini bulan çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır.

2001 yılında ekonomik daralma ve kur gelişmeleri etkisini, dış ticaret faaliyetleri ve ödemeler dengesi üzerinde de derin bir şekilde hissettirmiştir. 2001 yılında bavul ticareti ve transit ticaret hariç toplam ihracat, bir önceki yıla göre yüzde 11.8 oranında bir yükselme ile 31 milyar 334 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş, buna karşılık

ithalat (CIF) yüzde 24.0 gibi önemli bir daralma ile 54 milyar 503 milyon Dolar'dan, altın ithalatı dahil 41 milyar 399 milyon Dolara düşmüştür.

2001 yılında dış ticaret dengesi, bavul ticareti dikkate alındığında, bir önceki yıla göre (-) 22 milyar 410 milyon dolardan, (-) 4 milyar 543 milyon Dolara önemli bir iyileşme göstermiş ancak cari işlemler dengesi yine aynı yönde ancak daha ılımlı bir düzelme ortaya koymuştur. Cari işlemler hesabı 2000 yılında rekor düzeyde 9 milyar 819 milyon Dolar açık vermişken 2001 yılında 3 milyar 390 milyon Dolar fazla vermiştir.

Aşağıda son üç yıllık dönem itibariyle Cari işlemler hesabında yer alan başlıca kalemlerde meydana gelen gelişmeler verilmektedir:

	(Milyon dolar olarak)		
	<u>2001</u>	<u>2002</u>	<u>2003</u>
Cari İşlemler dengesi	3 390	- 1 522	- 6 808
Dış ticaret Dengesi	- 4 543	- 8 337	- 13 934
Toplam Mal ihracatı	34 373	40 124	50 831
Toplam Mal İthalatı	- 38 916	- 48 461	- 64 765
Hizmetler Dengesi	9 130	7 879	8 936
Gelir	16 030	14 783	17 436
Gider	- 6 900	- 6 904	- 8 500
Yatırım geliri Dengesi	- 5 000	- 4 554	- 5 428
Gelir	2 753	2 486	2 246
Gider	- 7 753	- 7 040	- 7 674
Cari Transferler	3 803	3 490	3 618
İşçi gelirleri	2 786	1 956	2 321

Ayrıntı Bilgileri

<i>Bavul ticareti</i>	3 039	4 065	3 953
<i>Parasal Olmayan altın (net)</i>	- 963	- 1355	2 519
<i>Turizm geliri</i>	8 090	8 479	9 676
<i>Turizm Gideri</i>	- 1 758	- 1 880	- 2 113
<i>Faiz Geliri</i>	1 139	784	634
<i>Faiz Gideri</i>	- 5 497	- 4 417	- 4 587

2001 yılında 3 milyar 390 milyon Dolar fazla veren cari işlemler hesabı 2002 yılının Şubat ayından itibaren azalma eğilimi içine girmiş ve yılı 1 milyar 522 milyon Dolar açıkla kapatmıştır. Bir önceki yıla göre 2002 yılında bavul ticareti ve turizm gelirlerinin dikkat çekici ölçüde artış göstermesine rağmen dış ticaret açığının büyük ölçüde genişlemesi, cari işlemler hesabında açık oluşmasında en önemli etken olmuştur. İhracat kalemine bavul ticaretinin, ithalat kalemine ise navlun ve sigortanın eklenmekte olduğu Ödemeler Dengesi tanımına göre dış ticaret açığı 2002 yılında 8 milyar 337 milyon Dolar olmuştur. Diğer taraftan Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tanımına göre dış ticaret açığı ise 2002 yılında 15 milyar 751 milyon Dolara ulaşmıştır.

Başlıca bileşenleri taşımacılık, turizm, inşaat, finansal ve diğer ticari hizmetler olan hizmetler dengesi 2001 yılında 9.1 milyar Dolar fazla vermiş iken bu fazla 2002 yılında 7.9 milyar Dolara gerilemiştir. Diğer kalemlerdeki artışa karşın, diğer ticari hizmet gelirlerinin bir önceki yıldaki 2.9 milyar Dolardan 2002 yılında 1 milyar Dolara gerilemesi hizmetler dengesini olumsuz etkilemiştir.

Doğrudan yatırım gelirleri, portföy yatırımları geliri ve diğer yatırım gelirlerinden oluşan yatırım geliri dengesi 2001 yılında 5 milyar Dolar, 2002 yılında ise 4.6 milyar Dolar açık vermiştir. 2002 yılında Merkez Bankasının 1.2 milyar Dolar, genel hükümetin 1.4 milyar Dolar ve diğer sektörlerin 1.3 milyar Dolar uzun vadeli faiz gideri olmuştur.

Başlıca kalemi işçi gelirleri olan cari transferler 2002 yılında 3.5 milyar Dolar fazla vermiştir. 2001 yılında 2.8 milyar Dolar olarak gerçekleşen işçi gelirleri yüzde 30.5 oranında önemli bir daralma göstererek 2002 yılında 1.9 milyar dolara düşmüştür. Cari transferler kapsamında yeralan bedelsiz ithalat bir önceki yıla göre yüzde 29 oranında bir artışla 1.1 milyar Dolara yükselmiştir.

Sermaye ve finans hesapları 2002 yılında 1.4 milyar Dolar fazla vermiştir. IMF kredileri ve rezerv değişimleri dışarıda tutulduğunda net sermaye girişi 2 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir.

GSM lisansının satışı sonucu elde edilen gelir ile 2001 yılında önemli ölçüde yükselerek net 2.8 milyar Dolara ulaşan doğrudan yatırımlar, 2002 yılında net 863 milyon Dolara gerilemiştir.

Portföy yatırımlarında Kasım 2000 ekonomik krizi ile başlayan şiddetli sermaye çıkışı eğilimi 2002 yılı başından itibaren düşme eğilimi içine girmiş ve portföy yatırımı hesabında 2002 yılında 593 milyon Dolar tutarında çıkış kaydedilmiştir.

Ticari ve diğer krediler ile mevduatlardan oluşan “diğer yatırımlar” kaleminde 2002 yılında 7 milyar 256 milyon Dolar giriş gerçekleşmiştir.

2002 yılında toplam 12.5 milyar Dolar tutarında IMF kredisi Hazinesin hesaplarına girmiş, Merkez bankası ise vadeleri 2002 ve 2003 yıllarında gelecek olan toplam 6.1 milyar Dolar karşılığı krediyi erken itfa etmiştir. Hazine tarafından kullanılan IMF kredilerinin Merkez Bankası hesaplarında tutulması ve yılın ilk yarısında yapılmış olan döviz alım ihaleleri nedeniyle Merkez Bankası resmi rezervleri yıl içinde 6.2 milyar Dolar düzeyinde artış göstermiştir. 2002 yılı başında 18.7 milyar Dolar seviyesinde olan döviz rezervleri Aralık ayı sonunda 27.8 milyar Dolar düzeyine ulaşmıştır.

TABLO II.8.1.
ÖDEMELER DENGESİ
(Milyon Dolar olarak)

ÖDEMELER DENGESİ		Yıllar				
(Milyon ABD Doları)		1999	2000	2001	2002	2003
I -	CARİ İŞLEMLER HESABI	-1344	-9819	3390	-1522	-6808
	Mal, Hizmet ve Yatırım Geliri Dengesi(A+B+C)	-6519	-15044	-413	-5012	-10426
	Mal ve Hizmet Dengesi (A+B)	-2982	-11042	4587	-458	-4998
A.	DIŞ TİCARET DENGESİ	-10469	-22410	-4543	-8337	-13934
	Toplam Mal İhracatı	28842	30721	34373	40124	50831
	Toplam Mal İthalatı	-39311	-53131	-38916	-48461	-64765
1.	Genel Mal Ticareti	-9390	-20510	-3580	-6982	-11415
1.1.	İhracat f.o.b.	28842	30721	34347	40071	50755
1.1.1.	İhracat f.o.b.	26587	27775	31334	36059	46878
1.1.2.	Bavul Ticareti	2255	2946	3039	4065	3953
1.1.3.	Uyarlama: Diğer Mallar		-26	-53	-76	
1.2.	İthalat f.o.b.	-38232	-51231	-37927	-47053	-62170
1.2.1.	İthalat c.i.f.	-40671	-54503	-41399	-51554	-68734
1.2.2.	Uyarlama: Navlun ve Sigorta	2439	3272	2483	3093	3969
1.2.3.	Uyarlama: Diğer Mallar		989	1408	2595	
2.	Parasal Olmayan Altın (net)	-1079	-1900	-963	-1355	-2519
	İhracat	0	0	26	53	76
	İthalat	-1079	-1900	-989	-1408	-2595
B.	HİZMETLER DENGESİ	7487	11368	9130	7879	8936
	Gelir	16800	20364	16030	14783	17436
	Gider	-9313	-8996	-6900	-6904	-8500
1.	Taşımacılık	799	492	833	861	784
	Gelir	2900	2955	2854	2795	3216
	Gider	-2101	-2463	-2021	-1934	-2432
2.	Turizm	3732	5923	6352	6599	7563

ÖDEMELER DENGESİ		Yıllar				
		(Milyon ABD Doları)	1999	2000	2001	2002
	Gelir	5203	7636	8090	8479	9676
	Gider	-1471	-1713	-1738	-1880	-2113
3.	İnşaat Hizmetleri	1095	968	654	832	906
4.	Finansal Hizmetler	-312	-303	-391	-400	-83
	Gelir	319	368	331	221	291
	Gider	-631	-671	-722	-621	-374
5.	Diğer Ticari Hizmetler	3368	4082	1693	-68	304
6.	Resmi Hizmetler	-290	-277	-319	-572	-732
7.	Diğer Hizmetler	-905	483	308	627	194
C.	YATIRIM GELİRİ DENGESİ	-3537	-4002	-5000	-4554	-5428
	Gelir	2350	2836	2753	2486	2246
	Gider	-5887	-6838	-7753	-7040	-7674
1.	Doğrudan Yatırımlar	-167	89	52	-86	-268
	Gelir	146	368	361	293	203
	Gider	-313	-279	-309	-379	-471
2.	Portföy Yatırımları	89	-434	-694	-835	-1207
	Gelir	1130	1300	1253	1409	1409
	Gider	-1041	-1734	-1947	-2244	-2616
3.	Diğer Yatırımlar	-3459	-3657	-4358	-3633	-3953
3.1.	Faiz Geliri	1074	1168	1139	784	634
3.2.	Faiz Gideri	-4533	-4825	-5497	-4417	-4587
3.2.1.	Uzun Vade	-3431	-3785	-4271	-4053	-4276
3.2.2.	Kısa Vade	-1102	-1040	-1226	-364	-311
D.	CARİ TRANSFERLER	5175	5225	3803	3490	3618
1.	İşçi Gelirleri	4529	4560	2786	1936	2321
2.	Bedelsiz İthalat	284	451	810	1054	996
3.	Resmi Transferler	362	214	207	500	301
4.	Diğer Özel Transferler					
II -	SERMAYE VE FİNANS HESAPLARI	-377	12581	-1719	1373	1587

ÖDEMELER DENGESİ		Yıllar				
(Milyon ABD Doları)		1999	2000	2001	2002	2003
A.	SERMAYE HESABI	0	0	0	0	0
B.	FİNANS HESAPLARI	-377	12581	-1719	1373	1587
1.	Doğrudan Yatırımlar	138	112	2769	863	79
1.1.	Yurtdışında	-645	-870	-497	-175	-499
1.2.	Yurtiçinde	783	982	3266	1038	578
2.	Portföy Yatırımları	3429	1022	-4515	-593	2287
2.1.	Varlıklar	-759	-593	-788	-2096	-1670
2.2.	Yükümlülükler	4188	1615	-3727	1503	3957
2.2.1.	Hisse Senetleri	428	489	-79	-16	1011
2.2.2.	Borç Senetleri	3760	1126	-3648	1519	2946
3.	Diğer Yatırımlar	1782	11801	-2667	7256	3268
3.1.	Varlıklar	-2304	-1939	-601	-777	-911
3.1.1.	<u>Ticari Krediler</u>	-106	-26	-445	-921	-769
3.1.2.	<u>Krediler</u>	-453	116	-734	19	-404
3.1.3.	<u>Bankaların Döviz Varlıkları</u>	-1454	-1690	927	594	719
3.1.4.	<u>Diğer Varlıklar</u>	-291	-339	-349	-469	-457
3.2.	Yükümlülükler	4086	13740	-2066	8033	4179
3.2.1.	<u>Ticari Krediler</u>	719	805	-1930	2483	2098
3.2.2.	<u>Krediler</u>	3057	12868	614	5105	607
3.2.3.	<u>Mevduatlar</u>	239	-20	-832	348	1368
3.2.4.	<u>Diğer Yükümlülükler</u>	71	87	82	97	106
4.	Rezerv Varlıklar	-5726	-354	2694	-6153	-4047
4.1.	Uluslararası Para Fonu Nezd. Varlıklar	-112	0	0	0	0
4.2.	Resmi Rezervler	-5614	-354	2694	-6153	-4047
4.2.1.	Döviz Varlıkları	-2003	-1545	404	1763	-99
4.2.2.	Menkul Kıymetler	-3611	1191	2290	-7916	-3948
4.3.	Diğer Döviz Varlıkları	0	0	0	0	0
III -	NET HATA NOKSAN	1721	-2762	-1671	149	5221

Cari İşlemler Hesabı 2003 Yılı Gelişmeleri

Emtia Ticareti

Cari işlemler hesabı açığı 2003 yılında, bir önceki yıla göre yaklaşık 3.5 katı bir artışla 6 808 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Önemli kısmı net turizm gelirlerindeki artıştan kaynaklanan hizmet geliri artışına rağmen dış ticaret açığındaki önemli yükselme 2003 yılında cari açığın hızlı büyümesinde en önemli etken olmuştur.

2002 yılı ile karşılaştırıldığında 2003 yılında dış ticaret açığı yüzde 67.1 oranında bir artışla 13 934 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat (FOB) gelirlerinde yüzde 30.0 oranındaki önemli büyüme ile ulaşılan 46 878 milyon Dolar tutarındaki rekor düzeye rağmen, bavul ticaretinin yüzde 2.8 oranında bir azalma ile 3 953 milyon Dolara düşmesi ve altın ithalatı dahil toplam ithalatın (CIF) yüzde 33.3 oranında hızlı bir artışla 68 734 milyon Dolara tırmanması, dış ticaret açığındaki bu önemli genişlemenin başlıca nedenleri olmuştur. 2003 yılında altın ithalatı tutarı bir önceki yıla göre yüzde 84.3 oranında bir artışla 2 milyar 595 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Hizmetler Ticareti

Başlıca bileşenleri taşımacılık, turizm, inşaat, finansal ve diğer hizmetler olan hizmetler dengesi bir önceki yıla göre yüzde 13.4 oranında bir artışla 2003 yılında 8 916 milyon Dolar tutarında fazla vermiştir. 2003 yılında net turizm gelirlerinde bir önceki yıla göre gerçekleşen yüzde 14.6 oranındaki büyüme, hizmet gelirleri fazlasında yıl içinde meydana gelen yaklaşık bir milyar Dolar tutarındaki artışta en önemli etken olmuştur.

Turizm gelirleri 2003 yılında bir önceki yıldaki 8 479 milyon Dolar düzeyinden 9 676 milyon Dolar düzeyine yükselirken, turizm giderleri aynı yıllar itibariyle, yüzde 12.4 oranında bir artışla 1 880 milyon Dolardan 2 113 milyon Dolara yükselmiştir. Turizm gelirlerindeki artış hem giriş yapan kişi sayısındaki yüzde 6.0 oranındaki artıştan hem kişi başına ortalama harcamadaki yüzde 7.8 oranındaki artıştan kaynaklanmıştır. Net turizm gelirleri 2003 yılında bir önceki yıla göre yüzde 14.6 oranında bir artışla 7 milyar 563 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

2003 yılında taşımacılık net gelirleri, bir önceki yıla göre yüzde 8.9 oranında bir azalma ile 784 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu olumsuz gelişmede dış ticaret hacmindeki artışa paralel olarak taşımacılık gelirleri yüzde 15.1 oranında artarken,

taşımacılık giderlerinin daha hızlı bir biçimde yüzde 25.7 oranında genişlemesi etkili olmuştur.

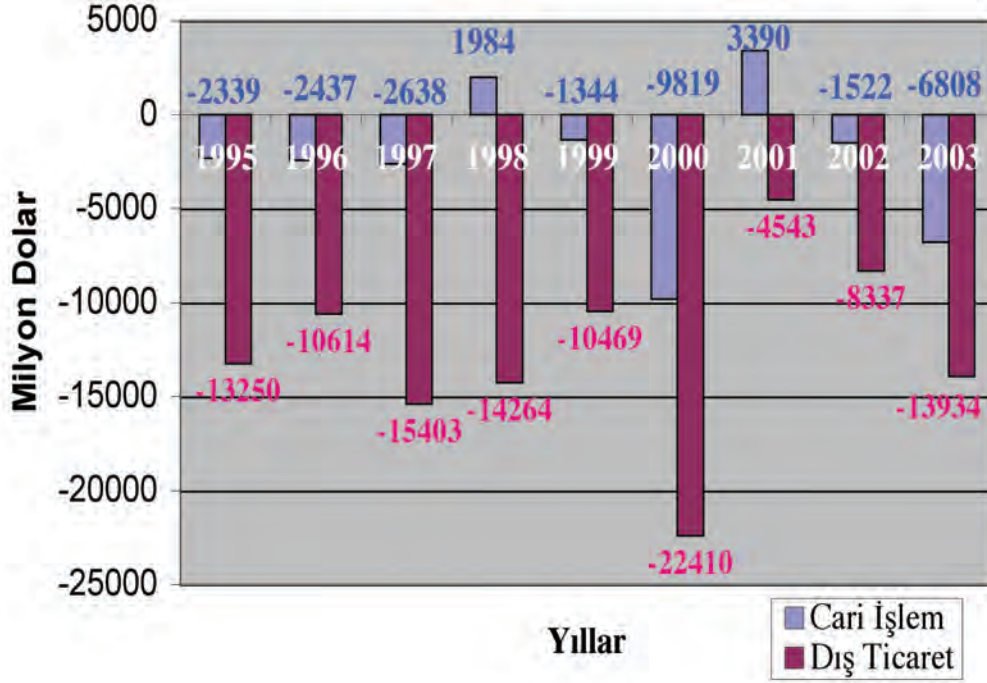
Yatırım Hesabı

Doğrudan yatırım gelirleri, portföy yatırımları geliri ve diğer yatırım gelirlerinden oluşan yatırım geliri (faiz) dengesi 2001 yılında 5.0 milyar Dolar, 2002 yılında 4 milyar 554 milyon Dolar ve 2003 yılında ise 5 milyar 428 milyon Dolar açık vermiştir. 2003 yılında doğrudan yatırımlarda 268 milyon Dolar açık verilirken, portföy yatırımlarında verilen açık 2002 yılındaki 835 milyon Dolar düzeyinden 1 milyar 235 milyon Dolara yükselmiştir. 2003 yılında 634 milyon Dolar faiz geliri elde edilirken 4 milyar 587 milyon Dolar faiz ödemesinde bulunulmuş ve bu şekilde yılın tümü itibariyle diğer yatırımlar hesabı 3 milyar 937 milyon Dolar açıkla kapanmıştır. 2003 yılında “Diğer Yatırım Gelirleri” başlığı altında yer alan uzun vadeli kredilere ilişkin faiz giderleri bir önceki yıla göre yüzde 5.5 oranında bir artışla 4 276 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu artışta, Genel Hükümetin uzun vadeli kredilerine ilişkin faiz ödemelerinin Yüzde 11.4 oranında artmasının yanısıra Merkez Bankası'nın gerçekleştirdiği faiz ödemelerinin de yüzde 9.8 oranında yükselmesi etkili olmuştur.

Cari Transferler

Bir önceki yıllara karşılaştırıldığında, 2003 yılında yüzde 3.7 oranında artan “Cari Transferler” 3 milyar 618 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu bölümde en büyük paya sahip olan ve 1999 yılının ikinci yarısından itibaren düşme eğilimi içinde olan işçi gelirleri ilk kez artışa geçmiş ve bir önceki yıla göre yüzde 19.9 oranında bir yükselme ile 2 milyar 321 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık bedelsiz ithalat gelirleri 2002 yılındaki 1 054 milyon Dolardan 2003 yılında 996 milyon Dolara gerilemiştir.

Yıllar İtibariyle Cari İşlemler ve Dış Ticaret Hesapları

Sermaye ve Finans Hesapları 2003 Yılı Gelişmeleri

Doğrudan Yatırımlar

Doğrudan yatırımlar kalemi kapsamında izlenmekte olan ve Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketlerin yurtdışındaki ortaklarından kullandıkları kredileri de içeren "yurtdışında yerleşik kişilerin yurtiçinde yaptıkları net yatırımlar" 2002 yılına göre yüzde 44.3 oranında bir gerileme ile 578 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında net 453 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş olan Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketlerin yurtdışındaki ortaklarından kullandıkları net kredi hacmi 2003 yılında 169 milyon Dolara gerilemiştir.

Yurtiçinde yerleşik kişilerin yurt dışında yaptıkları net yatırımlar 2002 yılında net 175 milyon Dolar düzeyinde gerçekleşmişken 2003 yılında, yüzde 285.1 oranında bir artışla 499 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu şekilde 2003 yılında doğru-

dan yatırımlar, bir önceki yıla ait 863 milyon Dolara göre yüzde 90.8 oranında bir daralma ile sadece 79 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Portföy Yatırımları

2002 yılında 593 milyon Dolar tutarında net çıkış gösteren Portföy yatırımları, 2003 yılında 2 milyar 287 milyon Dolar net girişle sonuçlanmıştır. Varlıklar başlığı altında, bir önceki yıl 2 096 milyon Dolar olarak gerçekleşen yurtdışında yerleşik kişilerin yurtdışında menkul değer alımları 2003 yılında yüzde 20.3 oranında bir azalma ile 1 670 milyon Dolara gerilemiştir.

Yükümlülükler başlığı altında “Genel hükümet” kalemi incelendiğinde, 2002 yılında 1 019 milyon Dolar net borçlanma yapılmış iken 2003 yılında bu tutarın 1 509 milyon Dolara yükseldiği gözlemlenmektedir. Diğer taraftan Devlet İç Borçlanma Senetleri Piyasasında 2003 yılı genelinde toplam 1 614 milyon Dolar tutarında net alım işlemi yapılmıştır. 2002 yılında net 16 milyon Dolar çıkışla (satışla) sonuçlanmış olan yurtdışı yerleşik kişilerin hisse senedi piyasasındaki alımları 2003 yılında 1 011 milyon Dolara ulaşmıştır.

Diğer Yatırımlar

Ticari ve diğer krediler ile mevduatlardan oluşan bu kalemde 2002 yılında 7 milyar 256 milyon Dolar olan girişler 2003 yılında 3 milyar 268 milyon Dolara gerilemiştir.

Varlıklar başlığı altında ihracat işlemleri karşılığı açılan ticari krediler 2002 yılında 921 milyon Dolar olarak gerçekleşmişken 2003 yılında 769 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Verilen nakit kredilerde 2002 yılında 19 milyon Dolar tutarında kredi geri ödemesi gerçekleştirilirken 2003 yılında 404 milyon Dolar tutarında yurtdışına kredi açılmıştır. Bankaların yurtdışı muhabirleri nezdindeki döviz mevcutları 2001 yılında girdiği azalma eğilimini sürdürmüştür. 2001 yılında 927 milyon Dolar azalan bankalar döviz mevcutları 2002 yılında 594 milyon Dolar ve 2003 yılında da 719 milyon Dolar azalma göstermiştir.

Yükümlülükler başlığı altında ithalat işlemleri karşılığı sağlanan ticari krediler kaleminde 2002 yılında 2 483 milyon Dolar, 2003 yılında ise 2 098 milyon Dolar tutarında net kullanım gerçekleştirilmiştir. Bu tutarın 966 milyon Dolarını uzun vadeli 1132 milyon Dolarını ise kısa vadeli krediler oluşturmuştur.

Krediler kapsamında, 2002 yılında 6 138 milyon Dolar olan Merkez bankasının IMF'ye kredi geri ödemeleri 2003 yılında azalarak 1 479 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Uluslar arası Para Fonu'ndan sağlanan kredilerle ilgili olarak Genel Hükümet 2003 yılı içerisinde toplam 1 681 milyon Dolar kullanımda ve 252 milyon Dolar tutarında da geri ödemede bulunmuş yine aynı yıl içerisinde yurtdışı piyasalar ile diğer uluslar arası kuruluşlara net 2 milyar 194 milyon Dolar tutarında net kredi geri ödemesinde bulunmuştur. Bankacılık sektöründe 2002 ve 2003 yıllarında sırasıyla, 1 028 milyon Dolar net geri ödeme ve 1 975 milyon Dolar net kullanım gerçekleşmiştir. Son iki yıl itibariyle diğer sektörlerde 437 milyon Dolar ve 876 milyon dolar net kullanım gerçekleşmiştir. 2002 yılında 348 milyon Dolar artış gösteren mevduat hesapları 2003 yılında toplam 1 368 milyon Dolar artmıştır.

Rezerv Varlıklar 2002 yılında 6 153 milyon Dolar olarak gerçekleşen rezerv varlıklar artışı 2003 yılında 4 047 milyon Dolar olmuştur.

(Milyon Dolar Olarak)

	2001	2002	2003
Sermaye ve Finans Hesapları	- 1 719	1 373	1 587
Finans Hesapları	- 1 719	1 373	1 587
Doğrudan Yatırımlar	2 769	863	79
Portföy Yatırımları	- 4 515	- 593	2 287
Diğer Yatırımlar	- 2 667	7 256	3 268
Rezerv Varlıklar	2 694	- 6 153	- 4 047
Net Hata ve Noksan	- 1 671	149	5 221

2003 yılı Ödemeler Dengesi gelişmeleri genel olarak gözden geçirildiğinde şu hususlar dikkat çekici bulunmaktadır:

- 2000 yılındaki ekonomik krizin başta gelen tetikçilerinden birisi olan cari işlemler açığı 2003 yılında yine dikkat çekici ve üzerinde önemle durulmaya değer bir büyüklüğe ulaşmıştır,

- Resmi rezervlerde 4 milyar 47 milyon Dolar tutarında bir artış meydana gelmiştir,
- Net hata ve noksan kaleminde nereden geldiği belli olmayan 5.2 milyar Dolar tutarında bir döviz girişi gözükmektedir,
- Cari işlemler açığı ile rezerv artışı toplamından net hata ve noksan kaleminde gösterilen

Döviz girişinin çıkarılması ile bulunan yaklaşık 5.7 milyar Dolar tutarındaki açık borçlanma yoluyla finanse edilmiştir, zira doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi olmamıştır, aksine sermaye çıkışı vardır,

Cari açığın bu düzeyde orta vadede sürdürülebilmesi olanağı bulunmamaktadır ve düşürülememesi durumunda bu açığın finanse edilemeyeceğine ilişkin beklentiler oluşabilir ve bu durum ters para ikamesini durdurarak yeniden düz para ikamesi eğilimini güçlendirir ve bu durum ani ve büyük boyutlu para çıkışı ile ekonomik krize neden olabilir.

II.8.1. ÖDEMELER DENGESİ ALANINDA 2004 YILI GELİŞMELERİ

Cari İşlemler

2004 yılının ilk altı aylık döneminde bir önceki yıla göre, yatırım gelirlerinin yaklaşık önceki yıl düzeyini korumasına karşılık net hizmet gelirlerinde ve cari transferlerde artış meydana gelmesine rağmen, ticaret açığında yüzde 117.1 oranında bir genişlemenin meydana gelmiş olması sonucu, cari işlemler hesabı açığında 4 milyar 855 milyon Dolar tutarında önemli bir yükselme meydana gelmiştir. Bu yılın ilk yarısında cari işlemler hesabı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 95.4 oranında bir artışla 9 milyar 945 milyon Dolar düzeyine ulaşmıştır.

2003 yılının aynı dönemi ile karşılaştırıldığında, 2004 yılı Ocak-Haziran döneminde dış ticaret açığı yüzde 117.1 oranında keskin bir artış göstererek, geçen yılın aynı dönemindeki 5 milyar 628 milyon Dolar düzeyinden 12 milyar 216 milyon Dolar düzeyine yükselmiştir. Bu olumsuz gelişme esas itibariyle; 2004 yılı Ocak-Haziran döneminde ihracat gelirlerinin yüzde 31.8 oranında artarak 28.590 milyon Dolara ve baval ticaretinin yüzde 12.2 oranında artarak 1.920 milyon Dolara yükselmesine karşılık ithalat giderlerinin yüzde 47.3 oranında yüksek bir artış göstererek 45.433 milyon Dolara yükselmesinden kaynaklanmıştır.

Cari işlemler hesabı kapsamında yer alan kalemlerde 2004 yılı ilk yarısında meydana gelen gelişmeler aşağıda ana çizgileriyle verilmektedir;

TABLO.II.8.2
ÖDEMELER DENGESİ
(Ocak-Haziran Dönemi İtibariyle)*

	(Milyon ABD Dolar)	2003 Ocak-Haziran	2004 Ocak- Haziran
A-	CARİ İŞLEMLER HESABI	-5090	-9945
1.	İhracat f.o.b.	23395	30510
2.	İthalat f.o.b.	-29023	-42726
	Mal Dengesi	-5628	-12216
3.	Hizmet Gelirleri	5964	8411
4.	Hizmet Giderleri	-3619	-4932
	Mal ve Hizmet Dengesi	-3283	-8737
5.	Yatırım Gelirleri	1211	1279
6.	Yatırım Giderleri	-3990	-4065
	Mal, Hizmet ve Yatırım Geliri Dengesi	-6062	-11523
7.	Cari Transferler	972	1578
B.	SERMAYE HESABI		
C.	FİNANS HESABI	3173	9414
8.	Yurtdışında Doğrudan Yatırım	-216	-401
9.	Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	436	1396
10.	Portföy Hesabı-Varlıklar	-450	297
11.	Portföy Hesabı-Yükümlülükler1309	2741	
11.1.	Hisse Senetleri	67	478
11.2.	Borç Senetleri	1242	2263
12.	Diğer Yatırımlar-Varlıklar	2146	-1026
12.1.	Merkez Bankası	-13	-13

	(Milyon ABD Dolar)	2003 Ocak-Haziran	2004 Ocak- Haziran
12.2.	Genel Hükümet	0	
12.3.	Bankalar	2786	205
12.4.	Diğer Sektörler	-627	-1218
13.	Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler	-52	6407
13.1.	Merkez Bankası	114	-69
13.2.	Genel Hükümet	-1136	-810
13.3.	Bankalar	456	2241
13.4.	Diğer Sektörler	514	5045
	Cari,Sermaye ve Finansal Hesaplar	-1917	-531
D.	NET HATA VE NOKSAN	2142	3204
	GENEL DENGE	225	2673
E.	REZERV VARLIKLAR	-225	-2673
14.	Resmi Rezervler	-533	-847
15.	Uluslararası Para Fonu Kredileri	308	-1826
16.	Ödemeler Dengesi Finansmanı		

* GEÇİCİ

Dış Ticaret

2003 yılı Ocak-haziran döneminde 21.684 milyon Dolar olarak gerçekleşen ihracat (bavul ticareti dahil), TL.'nin değer kazanmasına rağmen bu yılın aynı döneminde dikkat çekici bir artışla 28.589 milyona yükselmiştir.

Geçen yılın ilk altı aylık döneminde altın ithalatı dahil 30.837 milyon Dolar olan ithalat (CIF) bu yılın aynı döneminde çok keskin bir artış göstererek 45.434 milyon Dolar yükselmiştir. (2003 yılı Ocak-Haziran döneminde 1.155 milyon Dolar olan altın ithalatı bu yılın aynı döneminde 1.584 milyon Dolar yükselmiştir)

Hizmetler

Hizmetler dengesi 2004 yılının ilk yarısında geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 48.4 oranında artarak 3.479 milyon Dolar fazla vermiştir. Bu kapsam da turizm gelirleri bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 44.0 oranında artarak 4.983 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş, buna karşılık turizm giderleri yüzde 25 oranında bir yükselişle 1.175 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Taşımacılık gelirlerinin geçen yılın Ocak-haziran dönemine göre yüzde 29.6, buna karşılık taşımacılık giderlerinin yüzde 54.1 oranında artmış olması sonucu net taşımacılık giderleri 324 milyon Dolar düzeyinden bu yıl 527 milyon Dolara yükselmiştir.

Yatırım Geliri

2003 yılı Ocak-Haziran döneminde 2.779 milyon Dolar, bu yılın aynı döneminde yaklaşık aynı düzeyde, 2.786 milyon Dolar çıkışla sonuçlanan yatırım geliri dengesi kapsamında yer alan doğrudan yatırım gelirleri 65 milyon Dolar, portföy yatırım gelirleri 1001 milyon Dolar ve diğer yatırım gelirleri 218 milyon Dolar net çıkışla sonuçlanmışlardır. 2004 yılının ilk yarısında da ülkemizin net sermaye ihracatçısı bir ülke olduğu gözlemlenmektedir.

Ocak-Haziran 2004 döneminde diğer yatırımlar başlığı altında yer alan uzun ve kısa vadeli kredilere ilişkin faiz giderleri 2003 yılının aynı dönemine göre yüzde 15.2 oranında azalarak 1.932 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Cari Transferler

Geçen yılın aynı dönemine göre 2004 yılı ilk yarısında cari transferler yüzde 62.3 oranında bir artışla 1.578 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu kapsamda işçi gelirleri yüzde 29.4 oranında bir artışla 374 milyon Dolara yükselirken bedelsiz ithalat yüzde 105.8 oranında bir artışla 1.056 milyon Dolara çıkmıştır.

Sermaye ve Finans Hesapları

2004 yılı Ocak-Haziran döneminde finans hesaplarında gerçekleşen net sermaye girişi geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 128.7 oranında bir artışla 6.741 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

Doğrudan Yatırımlar

Yurt dışında yerleşik kişilerin yurtiçinde yaptıkları net yatırımlar geçen yıldaki 436 milyon Dolar düzeyinden bu yılın ilk altı ayında 1.396 milyon Dolara yükselmiştir. Bu tutarın 668 milyon Doları, yurt dışında yerleşik kişilerin Ocak-Haziran 2004 döneminde Türkiye’de gerçekleştirdikleri net gayrimenkul alımlarından kaynaklanmaktadır. 2004 yılı Ocak-Haziran döneminde Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketlerin yurt dışındaki ortaklarından kullandıkları kredilerin net tutarı 84 milyon Dolar olurken, yurtiçinde yerleşik kişilerin yurt dışında yaptıkları net yatırımlarda ise, 2003 yılı ilk yarısında net 216 milyon Dolar, 2004 yılının aynı döneminde ise net 401 milyon Dolar artış gerçekleşmiştir. Bu şekilde 2004 yılı Ocak-Haziran döneminde doğrudan yatırımlar kaleminde net 995 milyon Dolar giriş gerçekleşmiştir.

Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları kapsamında “varlıklar” hesabında, yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışında menkul değer alım-satımlarının, 2003 yılı Ocak-Haziran döneminde 450 milyon Dolar net alımla, bu yılın aynı döneminde de 297 milyon Dolar net satımla sonuçlandığı gözlenmiştir. “Yükümlülükler” hesabında ise, yurtdışında gerçekleştirilen tahvil ihraçları ile ilgili olarak, 2003 yılı ilk yarısında 1.508 milyon Dolar, 2004 yılının aynı döneminde ise 739 milyon Dolar tutarında tahvil ihracı suretiyle net borçlanma gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir.

Yurtdışında yerleşik kişiler 2004 yılı Ocak-Haziran döneminde 478 milyon Dolar net hisse senedi alımı ve 1.524 milyon Dolar net devlet iç borçlanma senedi alımı yapmışlardır.

2003 yılı ilk yarısında net 859 milyon Dolar net sermaye girişi ile sonuçlanan portföy yatırımları bu yılın aynı döneminde 3.038 milyon Dolar net girişle sonuçlanmıştır.

Diğer Yatırımlar

Ticari ve diğer krediler ile mevduatlardan oluşan bu kalemde 2003 yılı Ocak-Haziran döneminde 2.402 milyon Dolar, bu yılın ilk yarısında 3.555 milyon Dolar net giriş gerçekleşmiştir.

Varlıklar bölümünde “ticari krediler” kaleminde, geçen yıl ilk altı aylık dönemde net

455 milyon Dolar olan yurtdışına ihracat işlemleri karşılığı açılan krediler, bu yılın aynı döneminde net 1.025 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. “Krediler” kaleminde ise geçen yıl net 479 milyon Dolar kredi açılmışken bu yılın ilk yarısında 379 milyon Dolar kredi ödemesi gerçekleştirilmiştir.

“Bankaların yurtdışı muhabirleri nezdindeki döviz mevcutları” geçen yılın ilk altı aylık döneminde 3.252 milyon Dolar azalma gösterirken bu yılın Ocak-Haziran döneminde 187 milyon dolar artış göstermiştir.

Yükümlülükler bölümünün “ticari krediler” kaleminde geçen yılın Ocak-Haziran döneminde 626 milyon Dolar olarak gerçekleşen net kullanım bu yılın aynı döneminde ithalat artışına bağlı olarak 409 milyon Doları uzun vadeli ve 1.632 milyon Doları da kısa vadeli olmak üzere net 2.041 milyon Dolar kullanıma yükselmiştir. “Krediler” kalemi içinde yer alan IMF kredileri kapsamında Hükümetin 2004 yılı Ocak-Haziran döneminde 368 milyon Dolar net kullanımda bulunduğu, yine aynı dönemde Merkez bankasının ise 2.194 milyon Dolar net geri ödeme gerçekleştirdiği görülmektedir. Aynı dönemde Genel Hükümetin yurt dışı piyasalar ve diğer uluslar arası kuruluşlardan sağladığı kredi tutarı 715 milyon Doları bulurken gerçekleştirdiği geri ödeme 1.525 milyon Dolar olmuştur. 2003 ve 2004 yıllarının söz konusu dönemleri itibariyle bankacılık sektörü 358 milyon Dolar net geri ödeme ve 1.901 milyon Dolar net kullanım, diğer sektörler ise aynı dönemler itibariyle 141 milyon Dolar net geri ödeme ve 2.948 milyon Dolar net kullanım gerçekleştirmişlerdir. 2003 yılı ilk yarısında 928 milyon Dolar artış gösteren “mevduat hesapları”, bu yılın Ocak-Haziran döneminde bankalardaki mevduatın 340 milyon Dolar artması ve “kredi mektuplu döviz tevdiat hesapları”nın 69 milyon Dolar azalması sonucu net 271 milyon Dolar artış göstermiştir.

Rezerv varlıklar

“Rezerv varlıkları” hesabında geçen yılın Ocak -Haziran döneminde 533 milyon Dolar, bu yılın ilk yarısında 847 milyon dolar artış olmuştur.

PARA VE SERMAYE PIYASASI

III. PARA VE SERMAYE PİYASASI

III.1. PARA POLİTİKASI

1990'lı yıllar, Türkiye'de yüksek enflasyonun kesintisiz hüküm sürdüğü, büyüme hızında önemli dalgalanmaların meydana geldiği ve ortalama büyüme hızının geçmiş dönemlerde sağlanmış olan düzeyin altında kaldığı, yine dalgalanma göstermekle beraber reel faiz haddinin ve kamu kesimi borçlanma gereksiniminin giderek yükseldiği ve dönemin sonlarına doğru kamu maliyesinde, reel faizlerin kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını daha da arttırması nedeniyle bir borç-faiz kısır döngüsünün ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.

Bütçe açığının yüksek maliyetli iç borçlanma ile karşılanması, faiz giderlerinin bütçe içersindeki payında, 2002 yılına kadar devam edegelen, sürekli bir artışa neden olmuştur. Kamu kesimi borçlanma ihtiyacının yüksekliği, özel bankaların, reel ekonomiye kaynak sağlamaktan uzaklaşarak kamu açıklarını finanse etmeye yönelmelerine - crowding out - yol açmıştır.

Yüksek seyreden ve dalgalanmalar gösteren enflasyon ile süratle artan kamu kesimi borç stoku neticesinde TL.'na olan güvende meydana gelen zayıflama ve TL.'nin, bir para biriminin önemli özellikleri olması gereken değer, servet saklama aracı ve uzun vadeli sözleşmelerde bir yükümlülük ölçüsü olma özelliklerini yitirmesi, beraberinde giderek ivme kazanan ve etkisini 2003 yılının ilk dönemine kadar sürdürmüş olan bir “para ikamesi” olgusunu getirmiştir.

Diğer taraftan yüksek reel faizler yabancı fonlar için bir cazibe merkezi oluşturmuş, bankacılık kesimini, yüksek faizli kamu kağıtlarını döviz açık pozisyonları ile fonlamaya özendirmiş, bu durum bir taraftan 1994 Eylülünde ve 2000 Kasımında ve 2001 Şubatında olduğu gibi ülkeyi ani sermaye hareketlerinin getireceği krizlere, diğer taraftan bankaları kur risklerine duyarlı hale getirmiştir.

Bu olumsuz ekonomik konjonktür içersinde 1997 yılı sonlarına kadar merkez Bankası'nın temel amacını, mali piyasalarda istikrarın sağlanması ve korunması oluşturmuştur. Ancak 1998 yılı ile birlikte ekonomik ve sosyal yapı üzerinde onarılması güç tahribat oluşturan kronik enflasyonun kontrol altına alınarak belirli bir program dahilinde düşürülmesi de , mali piyasalarda istikrarın sağlanıp, korunması yanında, para politikasının bir diğer temel amacı olarak benimsenmiştir.

Enflasyonun düşürülmesi programı IMF ile 26 Haziran 1998 tarihinde yapılan “Yakın İzleme Anlaşması” ile etkinlik kazanmış ve bu anlaşma uyarınca yılın ikinci ya-

rısı için, rezerv para yerine “net iç varlıklar” hedef değişken olarak kabul edilmiştir. Ne var ki bu program, Ağustos 1998'de patlak veren Rusya krizi, onun getirdiği sermaye kaçıışı, faizlerdeki tırmanma, iç ve dış talep daralması ve ekonomik yavaşlamanın yılın son çeyreğinde daralmaya dönüşmesi, hükümet değişikliği, siyasi belirsizlik ve öne alınan seçimler gibi bir dizi ekonomik ve siyasi değişiklikten derin biçimde etkilenmiştir.

Merkez Bankası 1999 yılında uyguladığı para politikasını, 1998'de olduğu gibi, enflasyonun kontrol altında tutulmasına katkıda bulunma ve mali piyasalarda istikrarı sağlama hedefleri doğrultusunda belirlemiştir. Bununla beraber yılın ilk yarısında içinde bulunulan ekonomik ve siyasi belirsizlik para politikası uygulamalarını olumsuz biçimde etkilemiştir. Ancak genel seçimlerin ardından Hükümetin kurulmasını takiben 1999 Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmeler sonucu, bir yıl önce yapılmış olan “Yakın İzleme Anlaşması”nın -Staff Monitored Program- bir programa bağlı ve mali destek içeren bir “Stand-by Anlaşması”na doğru bir köprü görevi görmesi hususunda mutabakata varılmıştır.

Türkiye tarafından 9 Aralık 1999 tarihinde verilen ve üç yıl süreli bir stabilizasyon programı kapsamında alınması planlanan önlemleri ayrıntılı biçimde ortaya koyan “Niyet Mektubu”nun 22 Aralık 1999 tarihinde IMF İcra Direktörleri Kurulu'nca onaylanması ile 2000-2002 dönemini kapsayan, 3 yıl süreli -17 nci -Stand-by Anlaşması yürürlüğe girmiştir.

Stand-by anlaşması ile belirlenen para ve kur politikası çerçevesinde, kur politikasının yalnızca enflasyon hedefine göre belirlenmesi, 2000 Ocak-2001 Haziran dönemini kapsayan ilk 18 aylık dönemde “enflasyon hedefine yönelik kur sepeti”, izleyen dönemde ise “kademeli olarak genişleyen band sistemi” uygulanması öngörülmüştür..

17 nci Stand-by anlaşması çerçevesinde para politikasının temel araçları ve hedefleri de belirlenmiş ve uygulama sonuçlarının iki hedef değişken ile izlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, Merkez Bankası bilançosunun temel büyüklüklerinden “Net İç Varlıklar” kalemine getirilen “tavan” ve “Net Uluslar arası Rezervler” kalemine getirilen minimum seviye ile sınırlandırılacak şekilde, para politikası tespit edilmiştir.

Program çerçevesinde Merkez Bankası önceden açıklamış olduğu döviz fiyatları üzerinden, getirilen tüm döviz almayı, bu şekilde piyasaya döviz karşılığı likidite vermeyi taahhüt etmektedir. Bu surette,

Net İç Varlıklar sabit tutulduğu cihetle, TL. yaratma işleminin, sadece döviz satın alınarak yapılması ve para tabanındaki değişiminin, ancak ve ancak Net Dış Varlıklardaki değişim karşılığı olması öngörülmüştür.

Temel makroekonomik hedefler ve performans kriterleri açısından 2000 yılı uygulama sonuçlarına bakıldığında, TÜFE ve TEFEE artış oranları ile dış ticaret dengesi ve cari işlemler açığı dışında diğer hedeflerde alınan sonuçlar olumlu olmuştur. GSMH büyüme hızı, dış dengeyi bozucu etki yaratmış olan iç talep patlamasından kaynaklanmış olmakla beraber, yüzde 6.1 olarak gerçekleşmiş, konsolide bütçe uygulaması, faiz dışı bütçe dengesi, hedeflenenin üstünde fazla verecek şekilde başarılı olmuştur. Performans kriterleri açısından da uygulama öngörülen politikaya uygun seyretmiştir.

Ne var ki istikrar programı hedeflerindeki en büyük ve kritik sapma dış denge ve cari açık alanında yaşanmış ve bu sapma programın sürdürülebilirliğine en önemli darbeyi indirmiştir. Dış denge, Kasım 2000 itibarıyla GSMH'nin yüzde 4.5'ini aşan ve tümü kısa vadeli dış borçlanma ile finanse edilen 9.1 milyar Dolar cari açıkla sonuçlanmış ve esasen 2000 yılı ilk yarısı sonlarından itibaren aşırı değerli hale gelen TL.'nin kurunun, programda öngörüldüğü gibi hedeflenen enflasyon paralelinde sürdürülebileceği hususundaki güven sarsılmış ve bir zorunlu devalüasyon beklentisi hakim olmaya başlamıştır. Kamu kesimi borçluluk oranı yüksekliği, kamu kesimi bankaları bilançolarında gizlenmekte olan kamu finansman açığı ve borç yükü, bankacılık kesiminin zayıflığı ve batık ya da banka sahiplerine kanalize edilmiş kredilerin yüksek boyutu, yabancıları daha da duyarlı hale getiren unsurlar olmuş ve Kasım krizi ile beraber sermaye kaçıışı başlamıştır. Yabancılar tarafından Kasım 2000 ayında yapılan menkul kıymet satışları 5.288 milyon Dolara ulaşmış ve krizin kısa sürede ve az hasarla atlatılabilmesi yolundaki beklentileri olumsuz şekilde etkilemiştir.

Kasım 2000'de mali sistemde yaşanan kriz sırasında ortaya çıkan yoğun likidite ihtiyacı Merkez Bankasının piyasayı fonlamasını gerektirmiş, ve 22 - 30 Kasım tarihleri arasında, genelde Açık Piyasa İşlemleri yoluyla Merkez Bankası, IMF ile de görüşerek, kısa bir süre için Net İç Varlıklardaki limiti aşarak piyasaya 3.9 katrilyon Liralık likidite vermiş, ancak daha sonra fazla likiditenin dövize yöneleceği kaygısıyla, önceki uygulamasına dönmüştür. Ayrıca, bu dönemde, yerli ve yabancı yatırımcıların döviz talebindeki artış nedeniyle Merkez bankası yaklaşık 6 milyar Dolar tutarında net döviz satışı yapmıştır.

Krizle rağmen Hükümet 15 Aralık 2000 tarihinde IMF'ye verdiği Ek Niyet Mektubunda; IMF'nin sağlamayı taahhüt ettiği 7.5 milyar Dolar tutarındaki ek rezerv ko-

laylığı ve Dünya Bankası'nın vereceği 5.0 milyar Dolar tutarındaki ülke yardım kredisi ile sıkıntıların aşılacağı öngörüsü ile, yükselen faiz hadlerinin kamu maliyesini ve enflasyon unsurlarını olumsuz etkileyecek olmasına rağmen, istikrar programı hedeflerinde bir değişikliğe gitme ihtiyacı duymamış, ancak Net İç Varlıklar ve Net Uluslar arası rezervlere ilişkin hedefler revize edilmiştir.

2000 yılı sonunda 2001 yılı para ve kur politikası açıklanmış; döviz kuru politikasının kriz öncesi dönemde belirlenen çerçevede yürütüleceği, para politikasında ise 2000 yılı için belirlenmiş olan genel ilkelerin korunacağı ve yılın ikinci yarısında geçilecek olan döviz bandı sistemi uygulaması sonucu, faiz politikasında belirli bir düzeyde kavuşulacak faiz esnekliği ile para politikasının daha etkin şekilde kullanımına başlanacağı belirtilmiştir.

Kasım kriziyle önemli şekilde artan risk priminin etkisiyle birincil ve ikincil piyasalarda faiz hadleri yüksek seviyesini korumuş ve krizin başta kamu bankaları olmak üzere bankacılık sisteminin mali yapısında oluşturduğu hasar, finansal sistemin kırılganlığını arttırmış, enflasyon oranı ile faiz oranlarının döviz kuru sepetindeki artışa göre yüksek seviyelerde devam etmesi ve cari işlemler hesabındaki açığın sürmesi, ısrarla uygulanmasına devam edilen mevcut kur rejiminin sürdürülebilirliği konusundaki kuşkuları daha da yoğunlaştırmıştır.

Şubat ayındaki kriz, Kasım ayından sonra artan mali kırılganlığın da etkisiyle, doğrudan mali sisteme olan güven kaybı ve yabancı paraya karşı bir atak şeklinde kendini göstermiş, ve yaklaşık net 5 milyar Dolar tutarında bir döviz rezerv kaybı vuku bulmuştur. Mevcut döviz çapası sisteminin sürdürülmesinin, bankacılık sisteminin sorunlarını daha da ağırlaştıracağı ve ekonomi üzerine ek yükler getireceği de gözönünde tutularak, 22 Şubat tarihinde, Türk Lirası yabancı para birimleri karşısında dalgalanmaya bırakılmıştır.

Türk Lirasının dalgalanmaya bırakılmasını izleyen günlerde Merkez Bankası piyasanın likidite ihtiyacını karşılayarak ödemeler sisteminin yeniden işler hale getirilmesine öncelik vermiş, bankalar arası para piyasasında alış ve satış kotasyonlarını düşürmüştü, API (açık piyasa işlemleri) ile bankacılık kesimine likidite temin etmiş, döviz satışı yoluyla mali sistemin dış yükümlülüklerini yerine getirmesine olanak sağlamıştır. Merkez Bankası'na 22 Şubat - 28 Mart tarihleri arasında yaklaşık 2 milyar Dolar tutarında döviz satışı yapılmış, 1 milyar Dolarlık döviz depo imkanı sağlanmıştır.

15 Mart 2001 tarihinde Hükümet tarafından "Güçlü ekonomiye geçiş Programı" yayınlanmış, 3 Mayıs 2001 tarihinde verilen Niyet Mektubu, 15 Mayıs tarihinde IMF

tarafından onaylanmış ve Türkiye'ye ilave yaklaşık 8 milyar Dolar ek kaynak sağlanmıştır.

18 nci Stand-by Anlaşmasının IMF tarafından onaylandığı gün Merkez Bankası'nca, yılın kalan bölümünde uygulanmak üzere yayınlanmış olan 2001 Yılı Para Programının genel çerçevesi aşağıda verilmektedir;

Kur politikası döviz fiyatlarının piyasada arz ve talep koşullarına göre belirlenmesi ilkesine göre şekillendirilmiştir. Merkez Bankası'nın döviz piyasalarına müdahalelerinin, ancak, döviz kurundaki kısa dönemde oluşacak aşırı dalgalanmaları telafi etme yönünde olması ve döviz kurunun uzun dönem denge değerini etkileyecek içerik ve boyutta olmaması öngörülmüştür. Bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması ve dalgalı kur rejimi çerçevesinde, TL'nin değerindeki hızlı düşüşün enflasyonist etkilerini sınırlandırmak amacıyla para politikasının daha etkin şekilde kullanılması cihetine gidilmesi kararlaştırılmıştır.

Yıl içinde yapılan Merkez Bankası Kanunu değişikliği ile getirilen en önemli hükümlerden birini oluşturan, Merkez Bankası'nca Hazineye ve kamu kurumlarına kredi açma yasağı 5 Kasım 2001 tarihinde başlamıştır.

Ana çizgileriyle yukarıda belirtildiği üzere, 2001 yılında para politikası, enflasyon hedeflemesine geçilmesinin önkoşulları sağlanıncaya kadar, Para Tabanının nominal çapa olarak belirlendiği bir parasal hedefleme çerçevesinde yürütülmüş ve performans kriteri olarak saptanan Net İç Varlıklar, Net Uluslar arası Rezervler ile gösterge niteliğinde tavan belirlenmiş olan Para Tabanına ilişkin olarak öngörülen hedefler tutturulmuştur.⁽¹⁾

Merkez Bankası 2 Ocak 2002 tarihinde 2002 Yılı Para ve Kur Politikasını yayınlamıştır. 2002 yılı para programı da 2001 yılında olduğu gibi, parasal hedefleme çerçevesine dayandırılmıştır. Ancak hedeflenen performans kriterleri ve gösterge niteliğindeki büyüklüklerde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede 2001 yılında gösterge niteliğinde belirlenmiş olan Para Tabanı tavan değerleri 2002 yılında performans kriteri olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan daha evvelce performans kriteri olarak belirlenmiş olan Net İç varlıklara (NİV) ilişkin üst limit, gösterge niteliğinde bir büyüklüğe dönüştürülmüştür. Ayrıca Net uluslar arası Rezervler (NUR) için dönemsel değişim değerleri yerine, dönem sonu stok rakamları performans kri-

(1) TCMB, Para politikası Raporu, Nisan 2002.

teri olarak tespit edilmiş buna ek olarak Net İç Varlıklar ve Net Uluslar arası Rezervler tanımlarında değişiklik yapılmıştır.

Para programında çapa olarak belirlenen Para tabanının, 2002 yılında enflasyon hedefi ve büyüme beklentisi ile tutarlı olarak yüzde 40 oranında genişlemesi öngörülmüştür.

Yayınlanmış olan 2002 yılı Para politikası doğrultusunda 18 Ocak 2002 tarihinde IMF'ye verilmiş olan Niyet Mektubunda, dönemler itibariyle para tabanı ve net iç varlıklara ilişkin üst sınırlar ve net uluslar arası rezervler için de alt sınırlar konulmuştur. Para tabanı ve net uluslar arası rezervler için belirlenmiş olan performans kriterlerinin yılın ikinci yarısında gösterge niteliğinde hedeflere dönüştürüleceği belirtilmiştir.

18 Ocak ve 30 Temmuz 2002 tarihlerinde IMF'ye verilmiş olan Niyet Mektuplarında performans kriteri olarak belirlenen para tabanı ve net uluslar arası rezervler ile gösterge niteliğinde hedef olarak belirlenmiş olan net iç varlıklara ilişkin parasal hedeflere, aşağıda gösterildiği üzere, dönemler ve yıl sonu itibariyle ulaşılmıştır.

TABLO 3.I.1
2002 YILI PARA POLİTİKASI HEDEFLERİ VE
GERÇEKLEŞMELER

Net İç Varlıklar⁽¹⁾			
	Hedef⁽²⁾	Hedef⁽³⁾	(Üst sınır, Trilyon TL.) Gerçekleşme
28 Şubat 2002	26.100 (G)		24.318
30 Nisan 2002	27.700 (G)		25.197
30 Haziran 2002	28.900 (G)	28.739 (G)	26.374
30 Eylül 2002	31.300 (G)	31.139 (G)	28.551
31 Aralık 2002	33.300 (G)	33.139 (G)	28.603
Para Tabanı⁽⁴⁾			
	Hedef⁽²⁾	Hedef⁽³⁾	(Üst sınır, Trilyon TL.) Gerçekleşme
28 Şubat 2002	8.250 (P)		7.823
30 Nisan 2002	8.900 (P)		8.680
30 Haziran 2002	9.250 (P)		9.009
30 Eylül 2002	10.600 (G)	10.600 (P)	10.104
31 Aralık 2002	10.850 (G)	10.850 (P)	10.720
Net Uluslar arası Rezervler⁽⁴⁾			
	Hedef⁽²⁾	Hedef⁽³⁾	(Üst sınır, Trilyon TL.) Gerçekleşme
28 Şubat 2002	-6.500 (P)		-4.907
30 Nisan 2002	-7.200 (P)		-4.926
30 Haziran 2002	-7.800 (P)		-5.755
30 Eylül 2002	-8.500 (G)	-8.500 (P)	-5.889
31 Aralık 2002	-9.700 (G)	-9.700 (P)	-4.614

(P) Performans Kriteri

(G) Gösterge niteliğinde hedef

(1) Haziran sonrası net iç varlıklar hedefleri, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun Pamukbank'ı devralması sonrasında zorunlu karşılıklardaki azaltmayı yansıtacak şekilde, 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda belirtilen hedeflere göre 161 Trilyon TL. tutarında azaltılmıştır.

(2) 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu

(3) 30 Temmuz tarihli Niyet Mektubu

(4) Para tabanı ve net uluslar arası rezervler için 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda yılın ikinci yarısı için "gösterge niteliğinde hedef"ler öngörülmüş iken, 30 Temmuz 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda bu hedefler "performans kriteri"ne dönüştürülmüştür.

T.C. Merkez bankasının fiyat istikrarı amacı doğrultusunda en güçlü politika aracı olarak değerlendirdiği kısa vadeli faiz oranları 2002 yılı içerisinde altı kez düşürülmüş ve sonuncusu 11 Kasım 2002'de gerçekleştirilen bu değişikliklerle, gecelik faiz oranı yüzde 44'e, gecelik borç verme faiz oranı da yüzde 51'e indirilmiştir.

T.C. Merkez bankası Ocak 2003'te yayınlamış olduğu 2003 yılı Para Politikası Raporunda, para politikasının 2003 yılında da, Merkez Bankası Yasasında belirtilen fiyat istikrarı çerçevesinde oluşturulacağını ve temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranlarının sadece ve sadece enflasyon hedefine ulaşılması amacıyla etkin biçimde uygulanacağını açıklamıştır. Raporda, enflasyon hedeflemesine geçilene kadar 2002 yılında olduğu gibi örtük enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edileceği, kısa dönemli faiz oranlarının gelecek dönem enflasyonu gözetilerek belirleneceği ve para tabanının yine ek bir çapa işlevi göreceği belirtilmiştir.

Stand-by anlaşmasının 4. gözden geçirmesine ilişkin olarak IMF'ye 5 Nisan 2003 tarihinde verilen Niyet Mektubunda, öngörülen para politikasının amacının enflasyonu yüzde 20 düzeyine indirmek olduğu belirtilmiş ve 2003 yılı için yüzde 5 oranındaki reel GSMH büyüme tahmini ve yüzde 20 oranındaki yıl sonu enflasyon hedefi ile uyumlu bir para tabanı programı verilmiştir. Ancak para tabanı talebinde önemli sapmalar olması halinde parasal hedeflerin değiştirilmesi cihetine gidileceği ifade edilmiştir. 2002 yılı sonunda geçilmesi planlanmış olan resmi enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesine ilişkin kesin tarihin, iç ve dış piyasalardaki beklentilere bağlı olarak yeni Bütçenin onaylanması sonrasında belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Mektupta ayrıca, resmi enflasyon hedeflemesi rejimine geçildiğinde para programına ilişkin performans kriterlerinin yeniden gözden geçirileceği belirtilmiştir.

5 Nisan 2003 tarihli Niyet Mektubu ile Eylül 2003 ve Aralık 2003 ayları sonları itibariyle para tabanı ve net uluslar arası rezervler (NUR) için konulmuş olan gösterge niteliğindeki hedefler, 5. gözden geçirmeyle ilgili olarak sunulan 25 Temmuz tarihli Niyet Mektubu ile performans kriterine dönüştürülmüştür.

Hükümetçe 25 Temmuz 2003 tarihinde IMF'ye verilen Niyet Mektubunda parasal hedeflerle ilgili olarak verilen Sayısal Performans Kriterleri ile Gösterge Niteliğindeki Hedefler aşağıda, gerçekleşme değerleri ile birlikte verilmektedir;

2003 YILI PARA POLİTİKASI HEDEFLERİ VE GERÇEKLEŞMELER

Performans Kriteri

Net Uluslararası Rezervlerin (NUR) seviyesine (TCMB + Hazine) İlişkin Alt Sınır (milyar Dolar)	Alt Sınır	Revize Sınır	Gerçekleşme
Nisan 30, 2003	- 6.5		- 6.0
Haziran 30, 2003	- 7.0		- 3.9
Eylül 30, 2003	- 6.0		1.5
Aralık 31, 2003	- 6.0	-2.0	-0.5

Para Tabanına İlişkin Üst Sınır (katrilyon TL.)	Üst sınır		Gerçekleşme
Nisan 30, 2003	12.8		11.9
Haziran 30, 2003	13.2		13.0
Eylül 30, 2003	14.1		14.3
Aralık 31, 2003	14.3	14.9	14.7

Gösterge Niteliğinde Hedef

Net İç Varlıklar stokuna (TCMB + Hazine) İlişkin Üst sınır (katrilyon TL.)	Üst sınır		Gerçekleşme
Nisan 30, 2003	32.8		31.0
Haziran 30, 2003	34.1		29.4
Eylül 30, 2003	33.8		23.0
Aralık31, 2003	34.2	28.4	26.0

31 Ekim 2003 tarihli ve 6. gözden geçirmeye ilişkin Niyet Mektubu ile 31 Aralık itibarıyla belirlenmiş olan performans kriteri ve gösterge niteliğindeki hedefler revize edilmiştir.

Bu çerçevede, 31 Aralık 2003 için belirlenmiş olan;

- Performans kriteri olarak belirlenen para tabanı üst sınırı, enflasyondaki düşüş ve artan güven ortamına bağlı olarak yükselen para talebi gözönüne alınarak 14.300 trilyon TL.'ndan 14.900 trilyon TL.'na yükseltilmiş,
- Performans kriteri niteliğindeki NUR alt sınırı, yoğun döviz alışları ve Merkez bankası rezervlerinin öngörülenden daha güçlü konuma gelmesi ve bu güçlü rezerv durumunun korunması amacıyla (-) 6.000 milyon Dolardan, (-) 2.000 milyon Dolara yükseltilmiş,
- Gösterge niteliğinde hedef olarak belirlenen net iç varlıklar (NİV) sınırı, para tabanı ve NUR'da yapılan değişiklikler nedeniyle 34.200 trilyon TL.'ndan, 28.400 trilyon TL.'na düşürülmüştür.

Para Politikası çerçevesinde öngörüldüğü gibi 2003 yılında kısa vadeli faiz oranları enflasyon beklentilerini yönlendirmek ve fonlama maliyetini belirlemek üzere Merkez bankası tarafından etkin biçimde kullanılmıştır. Bu doğrultuda, maliyet enflasyonu baskısının giderek yumuşaması, geleceğe dönük enflasyon beklentisindeki iyileşme ve kararlılıkla sürdürülen mali disiplin dikkate alınarak ayrıca kamu borçlanma maliyeti üzerindeki etkileri düşünülerek Merkez bankası 25 Nisan, 4 Haziran, 16 Temmuz, 6 Ağustos, 18 Eylül ve 15 Ekim tarihlerinde olmak üzere 2003 yılı içerisinde altı kez kısa vadeli faiz oranlarını düşürmüştür. Bu şekilde, Nisan ayında yüzde 44 düzeyinde bulunan gecelik borçlanma faiz oranı ile yüzde 51 olan borç verme faiz oranı, Ekim ayı itibarıyla sırasıyla yüzde 26 ve yüzde 31 seviyesine çekilmiştir.

T.C. Merkez Bankası 2 Ocak 2004 tarihinde 2004 yılı için öngörülen Para ve Kur Politikasının genel çerçevesini açıklamıştır.

Açıklamada Merkez bankasının 2004 yılında da, dalgalı kur rejimi altında örtük enflasyon hedeflemesine devam edeceği, bu çerçevede parasal büyüklüklere de dikkat edileceği ancak önceliğin, gerçekleşecek olan enflasyonun hedeflenen düzeye yakınsamasına verileceği belirtilmiştir. Diğer bir ifade ile MB açıklamasında, para tabanındaki gelişmelerin, enflasyondaki düşüş eğilimi sırasında para talebinin tahminindeki güçlükler de dikkate alınarak, kesin bir hedef niteliğinden ziyade, gelecek dönem enflasyonuna dair içerdiği bilgiler açısından değerlendirileceği ifade edilmiştir. 2004 yılı enflasyon hedefi olarak yüzde 12 düzeyi belirlenmiştir.

Merkez Bankası açıklamasında 2004 yılında da likidite politikasının fiyat istikrarı temel hedefi doğrultusunda gerçekleştirileceği ve dalgalı kur rejimine devam edilece-

ği belirtilmiş ayrıca döviz kurlarındaki oynamaların boyutunun ölçülmesindeki zorluğa değinilerek, Merkez Bankasının gerekli gördüğü hallerde döviz piyasasına müdahale edebileceği ve döviz rezervlerinin düzeyinin önemi dikkate alındığında, döviz alım ihaleleri düzenleyerek rezervleri artırma çabasında olabileceği ifade edilmiştir.

Hükümet 2 Nisan 2004 tarihinde 7. gözden geçirme çalışmalarına ilişkin olarak Uluslar arası Para Fonuna (IMF) yeni bir Niyet Mektubu vermiştir. Niyet Mektubunda parasal politikayla ilgili olarak, Merkez Bankasının yıllık yüzde 12 düzeyindeki enflasyon hedefine odaklanmayı sürdüreceği ve dalgalı döviz kuru rejimine bağlılığın devam ettirileceği vurgulanmıştır.

Niyet Mektubunda belirtilen ve 2004 yılı için belirlenmiş olan parasal hedefler aşağıda verilmektedir;

2004 YILI PARA POLİTİKASI HEDEFLERİ

Net Uluslar arası Rezervlerin(NUR) Seviyesine (TCMB + Hazine) İlişkin Alt Sınır (milyar Dolar)	Alt Sınır	Gerçekleşme	Not. TCMB'nin (NUR)'i
31 Aralık 2003 (performans kriteri)	- 2.0	-0.5	13.6
31 Mart 2004 (performans kriteri)	-2.0	0.7	14.9
30 Nisan 2004 (performans kriteri)	-2.0	1.79	...
31 Ağustos 2004 (göst. nite. hedef)	-2.0
31 Aralık 2004 (göst. nite. hedef)	-2.0
Para Tabanına İlişkin Üst Sınır (katrilyon TL.)	Üst Sınır	Revize(1)	Gerçekleşme:
31 Aralık 2003 (performans kriteri)	14.9		14.7
31 Mart 2004 (performans kriteri)	16.1		16.9
30 Nisan 2004 (performans kriteri)	17.5		17.5
31 Ağustos 2004 (göst. nite. hedef)	19.2	20.5	...
31 aralık 2004 (göst. nite. hedef)	19.3	20.9	...
Net İç Varlıklar stokuna (TCMB + Hazine) İlişkin Üst sınır (katrilyon TL.)	Üst Sınır	Revize(1)	Gerçekleşme
31 Aralık 2003	28.4		26.0
31 Mart 2004 (göst. nite. hedef)	29.6		27.3
30 Nisan 2004 (göst. nite. hedef)	31.6		26.1
31 ağustos 2004 (göst. nite hedef)	33.3	34.6	...
31 Aralık 2004 (göst nite. hedef)	33.4	35.0	...

(1) 15 Temmuz 2004 tarihinde IMF'ye 8. gözden geçirmeye ilişkin olarak verilen Niyet mektubu ile revize edilen performans kriterleri ve gösterge niteliğindeki hedefler.

8. gözden geçirmeye ilişkin olarak Hükümetçe IMF'ye 15 Temmuz 2004 tarihinde yeni bir Niyet Mektubu verilmiştir. Bu mektupta, daha önce verilmiş olan mektupta belirtilmiş olan politikaların aynen korunacağı ifade edilmiş, öngörülmesi olan parasal hedefler korunmuş ancak, ekonomik büyümenin programlanan büyüme hızının üstünde gerçekleşmesi nedeniyle para talebinin yükselmiş olduğu hususuna değinilerek, bu nedenle para tabanına ilişkin olarak daha önce verilmiş olan sınırlarda cüzi bir artış yapıldığı belirtilmiştir. Revize edilen sözkonusu hedefler yukarıdaki tabloda verilmektedir.

III.2. KUR POLİTİKASI VE DÖVİZ PİYASASINDAKİ GELİŞMELER

Şubat 2001 krizi ile birlikte dalgalı kur sistemine geçilmesi ve döviz kurunun piyasa arz ve talep koşullarına göre belirlenmesi ilkesi benimsenmiştir. Bu çerçevede döviz kuruna müdahalelerin en alt düzeyde tutulması ve piyasaya yapılacak müdahalelerin aşırı ve geçici dalgalanmaları engellemeye yönelik olması ve dövizin uzun dönemli denge değerini bozucu nitelik taşımaması yaklaşımı temel politika olarak benimsenmiştir. Bu politika çerçevesinde, gerektiğinde ve dalgalı döviz kuru ile bir çelişki doğurmayacak şekilde döviz rezervlerinin arttırılmasına dönük yöntemlerin kullanılması cihetine gidilebilmesi de öngörülmüştür.

Merkez Bankası dalgalı kur sistemine geçiş ertesinde, özellikle 2001 yılının Ağustos ayına kadar döviz kurunda ani dalgalanmalar meydana geldiğinde piyasaya program dışı müdahalelerde bulunma ihtiyacını hissetmiş, Eylül ayından itibaren program kapsamında yapmakta olduğu döviz satış ihalelerini günlük olarak yapmaya başlamıştır.

Şubat 2001 ayı içinde dalgalı kur rejimine geçilmesinden itibaren süratli bir değer kaybına maruz kalan Türk Lirası, nisan ayının ikinci yarısında değer kazanmaya başlamış ve bu eğilim para programının açıklanması ve ek dış finansman olanağının yarattığı olumlu beklentilerle Mayıs ayında hız kazanmıştır. Temmuz ayı para ve döviz piyasalarında önemli dalgalanmaların meydana geldiği bir ay olmuştur. IMF'nin Türkiye'ye vereceği 1.6 milyar Dolarlık kredi ile ilgili toplantının ertelenmesi, uluslararası piyasalarda Arjantin ekonomisi konusundaki kaygıların yoğunlaşması ve kredi derecelendirme kuruluşu Standard and Poors'un Türkiye'nin kredi görünümünü olumsuzlaştırmaya, Türk tahvillerinin uluslararası piyasalarda değer yitirmesine, sermaye çıkışına ve Merkez Bankası'nın 1.4 milyar dolar tutarındaki döviz satışına rağmen, TL'nin yüzde 12 oranında değer yitirmesine yol açmıştır. Döviz piyasasındaki bu olumsuz görünüm, IMF'nin 2002 yılında ek 10 milyar Dolar finansman

sağlayacağı şeklindeki açıklamasının geldiği Kasım ayı ortalarına kadar sürmüştür. Göreli bir istikrara kavuşan Türk Lirası daha sonra giderek belirginleşen bir değer kazanımı süreci içine girmiştir.

Merkez Bankası 2 Ocak 2002 tarihinde Döviz ve Efektif Piyasaları'ndaki aracılık faaliyetine aşamalı olarak son vereceğini açıklamıştır. Bu uygulama ile işlem risklerinin piyasa katılımcıları tarafından üstlenilmesi ve piyasalarda risk algılamalarının tam olarak yansıtıldığı fiyatların oluşması hedeflenmiştir.

Merkez Bankası sadece kısa dönemli aşırı döviz kuru dalgalanmalarında piyasaya müdahale cihetine gitme ve bu müdahalelerin de kurların uzun dönem değerini etkilememesine özen gösterme şeklindeki bu politikasını, 2002 yılında döviz piyasasına sınırlı miktarlarda gerçekleştirdiği üç ayrı müdahale ile uygulamıştır.

Merkez Bankası 2002 yılı ilk çeyreğinde döviz piyasalarında istikrarın sağlanmış olması durumunu, o dönemde ters para ikamesine ilişkin olarak gözlenen güçlü belirtileri ve güçlü bir döviz pozisyonuna sahip olunmasının Merkez Bankası politikalarına ve ekonomik programa olan güveni arttırabileceği hususunu göz önünde bulundurarak Nisan ayı başından itibaren, herhangi bir döviz kuru ve rezerv seviyesi içermeyen, döviz alım ihalesi uygulamasına başlamıştır.

Söz konusu döviz alım ihaleleri sürecinde Merkez Bankası'nca Nisan 2002 ayında 280 milyon Dolar, Mayıs ayında 242 milyon Dolar ve Haziran ayında da 273 milyon Dolar alınmıştır. Merkez Bankası Haziran ayı sonunda piyasalarda yaşanan gelişmeleri ve ters para ikamesi sürecinde geçici olduğu düşünülen duraklamayı göz önüne alarak, Temmuz ayı başından itibaren programlı döviz alım ihalelerine geçici bir süre için ara vermiş, 2002 yılının kalan döneminde de döviz alım ihalesi yapılmamıştır.

2002 yılında ekonomik canlanmaya rağmen, iç talep yetersizliğinin de etkisiyle cari işlemler dengesinde sadece GSMH'nin yaklaşık yüzde 1'i kadar bir açığın oluşması, bunun yanısıra özellikle uluslararası kuruluşlardan sağlanan dış finansal destek ödemeler dengesindeki güçlü durumu destekleyici nitelikte olmuştur. Bu koşullar altında TL. cinsinden varlıklara olan talep artmış ve 2001 yılının son dönemlerinde başlayan Türk Lirasının güçlenme eğilimi 2002 yılının ilk dört ayında da devam etmiştir. Bu dönemde döviz kurundaki dalgalanma görece olarak azalmıştır. Mayıs ayı başlarından itibaren genellikle yaşanan siyasi istikrarsızlığa bağlı ve makroekonomik gelişmelerle tutarlı olmayan bir şekilde döviz kurunda bir yükselme ve dalgalanma eğilimi başlamıştır. Merkez Bankası 11 Temmuz tarihinde döviz piyasasına sınırlı bir müdahalede bulunmuştur. Ağustos 2002 ayında piyasalarda görece bir is-

tikrar sağlanmış, Eylül ayında kurlarda tanık olunan sınırlı bir dalgalanmanın ardından Ekim ayından itibaren piyasalar tekrar istikrar kazanmıştır. Seçim sonrasında Türk Lirasında güçlenme eğilimi gözlenmiş ancak daha sonra likidite ihtiyacı nedeniyle TL.nda aşağı yönlü önemli bir dalgalanma gözlenmiş ve bunun üzerine Merkez Bankası 2 Aralık tarihinde piyasalara alım yönlü müdahalede bulunmuştur. Aralık ayı sonlarına doğru iç ve dış gelişmeler sonucunda Türk Lirasında yukarı yönlü aşırı dalgalanmalar gözlenmiş ve Merkez bankası piyasalara satış yönlü müdahalede bulunmuştur. 2002 yılında Dolar TL.na karşı yüzde 13.8 oranında değerlendirirken, Euro da aynı dönemde, Euro/Dolar paritesinin Euro lehine gelişmesi sonucu, Türk Lirasına karşı yüzde 31.8 oranında değer kazanmıştır.

Arz talep koşullarının yanısıra risk algılamaları da döviz kurlarının belirlenmesinde etkili olmaktadır.2003 yılının ilk yarısında Irak Savaşına ilişkin belirsizlikler döviz kurlarının dalgalı bir seyir izlemesine neden olmuştur. Savaşın bitmesi ve belirsizliklerin azalması ile birlikte başlayan ters para ikamesi ve oluşan döviz arz fazlası, Doların Euro karşısında önemli ölçüde değer yitirmesinin de etkisiyle, Türk Lirasının hızlı bir değer kazanma sürecine girmesine neden olmuştur. Yüksek getirisi nedeniyle TL. cinsinden yatırım araçlarına ilginin artması ve dolayısıyla döviz mevduatlarındaki duraganlık, bunun yanısıra yoğun şekilde bir sistem dışı döviz ve efektif girişi yaşanması döviz arzının artmasında başta gelen etkenler olmuştur. Haziran ayından itibaren ise döviz kurlarındaki düşüş hızı yavaşlamaya yüz tutmuş ve kur daha istikrarlı bir seyir izlemiştir. Bu dönemde Merkez bankası benimsemiş olduğu kur politikası çerçevesinde Mayıs 2003 ayından itibaren döviz kurlarındaki aşırı oynaklığı önlemeye yönelik olarak beş kez doğrudan döviz alım müdahalesinde bulunmuş ve döviz rezervlerini arttırmaya yönelik olarak ta ihale yöntemiyle döviz alımları gerçekleştirmeye başlamıştır.

2003 yılı Mayıs- Ekim döneminde Merkez bankası, beş kez başvurduğu alım müdahaleleriyle 4.2 milyar Dolar ve ihale yöntemiyle de 5.7 milyar Dolar olmak üzere piyasadan toplam 9.9 milyar Dolar tutarında döviz alımı gerçekleştirmiştir.

Eylül ayı sonundan itibaren ise, gerek döviz arz fazlasındaki azalma gerek bankaların yıl sonu nedeniyle hesaplarını düzenlemeye dönük döviz talepleri nedeniyle döviz kurlarında bir yükselme eğilimi başlamıştır. Rusya'daki gelişmeler de bu eğilimi güçlendiren bir etki doğurmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde Merkez bankası, 22 Ekim 2003 tarihi itibarıyla döviz alım ihalelerine ara vermiştir.

2004 Yılı Para Programında açıklanan kur politikası ile tutarlı olarak TCMB, döviz arzındaki gelişmeleri dikkate alarak, 23 Ocak 2004 tarihinden itibaren günlük döviz alım ihalelerine yeniden başlamıştır. Özellikle Kıbrıs'la ilgili olumlu beklentiler ne-

deniyle döviz kurunda oynaklığın tekrar artması üzerine Merkez Bankası 16 Şubat 2004 tarihinde döviz piyasasına doğrudan müdahalede bulunmuştur. Merkez Bankası program doğrultusunda devam ettirdiği döviz alım ihalelerinde geçerli olan miktarı, döviz arzındaki azalmaya dayalı olarak, 14 Nisan 2004 tarihinden itibaren düşürmüştür. 27 Nisan tarihinden itibaren de ihalelere ara verilmiştir. Ancak başta A.B.D.'nde FED'in izleyeceği faiz politikası ile ilgili beklentiler olmak üzere piyasalarda tedirginlik doğması ve para ikamesi sürecinin neden olduğu döviz likiditesi azalması sonucu döviz kurlarında meydana gelen aşırı oynaklık üzerine, Merkez bankası 11 Mayıs 2004 tarihinde döviz piyasasına doğrudan satım müdahalesinde bulunmuştur.

III.3. PARA PİYASASINDAKİ GELİŞMELER

III.3.1. EMİSYON HACMİ

2003 yılında ekonomik büyümeye ve ekonomik faaliyet hacmindeki genişlemeye paralel olarak emisyon hacmi ve M1 ve M2 para arzları reel olarak artmıştır. Nakit talebinde yaşanan artışın dolaşımdaki para miktarını arttırmasının etkisiyle 2003 yılında bir önceki yıla göre dar kapsamlı para arzı (M1) yüzde 51.2, geniş tanımlı para arzı (M2) de, ekonomik birimlerin yüksek getiri nedeniyle tasarrufları içinde Devlet İç Borçlanma Senetlerine (DİBS) ayırdıkları payı büyütmiş olmaları sonucu yüzde 32.2 oranında artmıştır. Ancak yıl içerisinde döviz tevdiat hesaplarında sadece 10.6 oranında bir artış meydana gelmesine rağmen döviz kurundaki önemli düşüş nedeniyle, geniş tanımlı para arzına döviz tevdiat hesaplarının eklenmesiyle bulunan Para arzı (M2Y) ancak nominal yüzde 12.3 oranında büyüyerek reel anlamda küçülmüştür.

TABLO.III.3.1.
BAŞLICA PARASAL GÖSTERGELER
(Milyar TL.)

	Yıl Sonu				Mayıs Sonu	
	2000	2001	2002	2003	2003	2004
Emisyon Hacmi	3.772.411	5.328.876	7.707.082	10.844.508	9.184.212	13.468.575
Rezerv Para	5.949.348	7.931.613	10.662.123	15.442.662	12.712.192	19.236.456
Para Arzı(M1)	8.209.624	11.073.270	14.258.860	21.564.149	16.869.369	25.911.044
Para Arzı(M2)	32.812.563	46.985.987	61.195.275	80.922.936	67.915.738	97.810.951
-Dolaşımdaki Para	3.214.550	4.801.257	7.208.863	10.128.670	8.561.708	12.701.795
-Banka Parası	29.598.013	42.184.730	53.986.412	70.794.265	59.354.030	85.109.156
Para Arzı(M2Y)	57.167.429	104.132.803	133.450.273	149.854.800	130.508.928	166.321.444
Merkez Bankası Kredileri	501.724	750.000	250.000	0	0	0
-Kamu	1.724	0	0	0	0	0
-Özel	500.000	750.000	250.000	0	0	0
Mevduat Bank. Yurt İçi Kred.	25.688.944	31.249.115	31.845.411	48.018.584	37.076.983	64.266.879
Yat. Kalkın. Bank. Yurt İçi K.	1.584.387	2.797.858	3.064.396	3.729.695	3.443.758	4.318.876
Yurt İçi Net Kredi Hacmi	27.275.055	34.046.973	34.909.807	51.748.279	40.520.741	68.585.755
Yurt İçi Yer. Toplam Mevduat	55.209.148	102.068.501	128.549.197	144.608.935	125.186.379	158.383.487
Toplam TL Mevduat	30.854.282	44.921.685	56.294.199	75.677.074	62.593.189	89.872.991
- TL Tasarruf Mevduatı	18.023.901	27.258.952	34.678.913	45.116.114	39.127.220	56.850.283
Döviz Tevdiat Hes.	24.354.866	57.146.816	72.254.998	68.931.861	62.593.189	68.510.496

Kaynak: Kaynak: Merkez Bankası, DPT.

2003 yılında Rezerv Paranın M2 Para Arzından daha hızlı artması sonucu para çarpanı M2/RP 2003 yılında biraz gerileyerek 2002 sonundaki 5.7 puan seviyesinden, 2003 sonunda 5.4 puan seviyesine düşmüştür. Döviz kurlarındaki düşüş nedeniyle Geniş Para Arzı M2Y'nin artış oranının sınırlı kalmasından ötürü M2Y/RP para çarpanı 2003 sonunda, 2002 sonundaki 12.5 düzeyinden, 10.0 puan düzeyine gerilemiştir.

TABLO III.3.2.
Başlıca Parasal Göstergelerde Değişmeler⁽¹⁾

	Bir Önceki Yıla Göre Yüzde Değişme			
	Yıllık			Mayıs - Mayıs
	2001	2002	2003	2004/2003
Emisyon Hacmi	41.3	44.6	40.7	46.6
Rezerv Para	33.3	34.4	44.8	51.3
Para Arzı(M1)	27.9	28.8	51.2	53.6
Para Arzı(M2)	40.9	30.2	32.2	44.0
-Dolaşımdaki Para	49.3	50.1	40.5	48.4
-Banka Parası	40.0	28.0	31.1	43.4
Para Arzı(M2Y)	80.1	28.2	12.3	27.4
Merkez Bankası Kredileri	49.5	-66.7	-100.0	0.0
-Kamu	-100.0	0.0	0.0	0.0
-Özel	50.0	-66.7	-100.0	0.0
Mevduat Bank. Yurt İçi Krediler	21.2	1.9	50.8	73.3
Yat. Kalkın. B. Yurt İçi Kredileri	76.6	9.5	21.7	25.4
Yurt İçi Net Kredi Hacmi	24.5	2.5	48.2	69.3
Yurt İçi Yer. Toplam Mevduat	82.7	25.9	12.5	26.0
Toplam TL Mevduat	43.1	25.3	34.4	42.4
- TL Tasarruf Mevduatı	50.4	27.2	30.1	45.3
Döviz Tevdiat Hesabı	132.9	26.4	-4.6	9.5

Kaynak: Kaynak: Merkez Bankası, DPT.

(1) Geçici Rakamlar.

III.3.2 PARA ARZI

III.3.2.1. DAR TANIMLI PARA ARZI (M1)

Daha önceki yıllarda hızlı bir genişleme göstermiş olan ve 1998, 1999 ve 2000 yıllarında sırasıyla yüzde 65.7, yüzde 115.9 ve yüzde 66.5 oranında büyümüş olan Dar Tanımlı Para Arzı (M1) artış hızı, 2001 yılında özenli bir şekilde izlenen enflasyonu düşürücü politikalar paralelinde belirgin bir gerileme göstermiş ve yüzde 27.9 olarak gerçekleşmiştir. Para arzı büyüme hızındaki yavaşlama 2002 yılında da de-

vam etmiş ve yüzde 28.8 oranında nominal bir büyüme göstermiş, reel anlamda ise yüzde 10.4 oranında bir daralma ortaya koymuştur. 2003 yılında ise ekonomik büyümenin devam etmesi ile nakit talebinde meydana gelen yükselme dolaşımdaki para miktarını arttırmış ve Dar Tanımlı Para Arzı (M1) nominal yüzde 51.2 ve reel yüzde 23.4 oranında genişlemiştir. Mayıs ayları itibariyle son bir yıllık dönemde Dar Tanımlı Para arzı M1'de meydana gelen genişleme nominal yüzde 46.6, reel yüzde 19.7 olmuştur (2003 yılı GSMH Deflatörü = yüzde 22.5).

TABLO III.3.3.
DAR TANIMLI PARA ARZI M1
(Milyar TL.)

	Dolaşımdaki Para		Bankalardaki Vadedi+Diğer Mevd.		Merkez Bankası Mevduatı		Toplam	
	Milyar TL.	Artış %	Milyar TL.	Artış %	Milyar TL.	Artış %	Milyar TL.	Artış %
1996	354.901	87.2	476.373	130.7	161	222.0	831.415	109.9
1997	641.707	80.8	736.641	54.6	256	59.0	1.378.604	65.8
1998	1.106.023	72.4	1.177.706	159.9	445	73.8	2.284.174	65.7
1999	2.003.483	81.1	2.927.483	148.6	296	-33.5	4.931.262	115.9
2000	3.214.550	60.4	4.994.420	70.6	654	120.9	8.209.624	66.5
2001	4.801.257	49.3	6.271.522	25.6	491	-24.9	11.073.270	27.9
2002	7.208.863	50.1	7.046.747	12.4	3.249	561.7	14.258.860	28.8
2003	10.128.670	40.5	11.434.056	62.3	1.422	-56.2	21.564.149	51.2

Kaynak: T.C. Merkez Bankası

Mayıs 2004 ayı sonu itibariyle Dar Tanımlı Para arzı (M1) 21.564 trilyon TL'na ulaşmış bulunmaktadır.

III.3.2.2. GENİŞ TANIMLI PARA ARZI

Dar tanımlı para arzına resmi mevduat dışındaki vadeli mevduat tutarının eklenmesi ile bulunan Geniş Tanımlı Para Arzı (M2), 2003 yılında yüzde 32.2 oranında bir genişleme ile yıl sonunda 97.811 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir. Geniş tanımlı para arzı 2003 yılında reel anlamda yüzde 8.0 (2003 yılı GSMH Deflatörü = % 22.5) oranında genişleme göstermiştir..

TABLO III.3.4.
GENİŞ TANIMLI PARA ARZI M2

	M1	Vadeli Mevduat	M2	M2 % Değiş	Döviz Mevduatı	M2Y	M2Y % Değiş.
1996	831.415	1.970.260	2.801.675	12.5	2.702.922	5.081.437	109.6
1997	1.378.604	3.885.925	5.264.529	87.9	4.864.307	10.128.836	99.3
1998	2.284.174	8.572.589	10.856.763	106.2	8.568.813	19.425.576	91.8
1999	4.931.262	17.664.799	22.596.061	108.2	17.523.249	40.119.310	106.5
2000	8.209.624	24.602.939	32.812.563	108.1	24.354.866	57.167.429	42.5
2001	11.073.270	35.912.717	46.985.987	43.2	57.146.816	104.132.803	82.2
2002	14.258.860	46.936.415	61.195.275	30.2	72.254.998	133.450.273	28.2
2003	21.564.149	59.358.787	80.922.936	32.2	64.399.837	149.854.800	12.3

(1)Mevduat Sertifikası stoku Şubat 1998 itibariyle sıfırlanmıştır.

Geniş Tanımlı Para Arzına (M2) döviz tevdiat hesaplarının eklenmesiyle bulunan Para Arzı (M2Y), yüzde 12.3 oranında bir büyüme ile, bir önceki yıl sonu rakamı olan 133.450 trilyon TL.'ndan, 2003 yılı sonu itibariyle 149.855 trilyon TL.na yükselmiştir.

TABLO III.3.5.
BANKALARDAKİ MEVDUAT
(Yılları İtibariyle Milyar TL)

Mevduat	2000	2001	2002	2003	2003/2002 Değişim % si
Tasarruf Mevduatı	18.023.901	27.258.952	34.678.413	45.116.114	30.1
Vadeli	17.113.342	25.774.229	32.614.228	41.396.994	26.9
Vadesiz	910.559	1.484.723	2.064.685	3.719.120	80.1
Ticari Mevduat	5.646.105	7.722.244	12.045.190	14.765.434	22.6
Vadeli	3.591.241	4.621.320	8.261.003	9.184.744	11.2
Vadesiz	2.054.864	3.100.924	3.784.187	5.580.690	47.5
Resmi Mevduat	1.256.923	2.737.446	2.311.037	4.884.231	111.3
Vadeli	315.142	732.454	1.167.562	2.397.824	105.4
Vadesiz	941.781	2.004.992	1.143.475	2.486.407	117.4
Diğer Mevduat	5.927.353	7.203.043	7.259.059	10.911.295	50.3
Vadeli	3.898.356	5.517.168	6.061.184	8.777.049	44.8
Vadesiz	2.028.997	1.685.875	1.197.875	2.134.246	78.2
Toplam	30.854.282	44.921.685	56.294.199	75.677.074	34.4
Döviz Tevdiat Hesabı \$	44.973	45.971	48.893	54.078	10.6
Yerleşik Olanlar	41.272	43.677	46.210	51.407	11.2
Yurtdışı Adresliler	3.701	2.294	1.843	2.671	44.9

Kaynak: TOBB, Ekonomik Rapor 2003. DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Haziran 2004

2003 yılı sonunda toplam mevduat hacmi bir önceki yıl sonundaki 56.3 katrilyon TL: düzeyinden 75.7 katrilyon TL: düzeyine çıkarak nominal yüzde 34.4, reel anlamda ise yüzde 9.7 oranında bir genişleme göstermiştir. 2003 yılında ticari mevduat reel anlamda bir önceki yıl hacmini korurken tasarruf mevduatı reel yüzde 6.2 oranında, resmi mevduat reel yüzde 72.6 diğer mevduat ise reel yüzde 22.7 oranında artış göstermiştir.

III.4. MEVDUAT VE YATIRIM BANKALARI KREDİLERİ

Yakın geçmiş dönemin başlıca karakteristiği olan yüksek kamu finansman açığı ve bunun sonucu olarak devletin banka kredilerinin tek müşterisi haline gelmesi faiz hadlerinin reel anlamda çok yüksek düzeylere çıkması sonucunu doğurmuş ve bu yüksek kredi faizleri yatırımcıları, işletme sahiplerini ve tüketicileri kredi kullanamaz duruma getirmiştir. Diğer bir ifade ile yüksek kamu finansman açığı ve borçlanması açık bir “crowding out” etkisi doğurmuştur. Diğer taraftan ekonomik durgunluk nedeniyle kredi borçlularının zora düşerek (veya düşmeyerek ard niyetle) borçlarını ödeyemez duruma düşmeleri, bankaları kredi taleplerini karşılama yönünde isteksiz davranmaya ve tüm olanaklarını yüksek faiz hadleri ile devlete hasretmeye yöneltmiştir. Kredi hacminin azalmasında çok sayıda bankanın faaliyetten çekilmiş olması ile banka kredileri konusunda getirilen daha sıkı koşullar da etkili olmuştur.

Bu durum 2003 yılına kadar devam etmiş ve banka kredileri yakın geçmiş dönemde giderek reel anlamda hızla daralmıştır. Ancak 2002 yılından itibaren yeniden ekonomik büyüme sürecine girilmesi, özellikle 2003 yılında faiz hadlerinde gerçekleşen önemli düşme ve tüketicilerin ve iş aleminin geleceğe dönük beklentilerindeki iyileşme ayrıca TL:'nın değer kazanmasının ithal mallara olan talebi arttırması gibi nedenlerle, uzun bir aradan sonra bankalarca açılan kredi hacminde 2003 yılında dikkat çekici reel bir genişleme meydana gelmiştir.

TABLO III.4.1.
BANKA KREDİLERİ
(Milyar TL. Olarak)

Mevduat	2001	2002	2003	Değişim % si	
				2002/ 2001	2003/ 2002
Tüm Banka Kredileri	34.046.973	34.909.807	51.748.279	2.5	48.2
Mevduat Banka Kredileri	31.249.115	31.845.411	48.018.584	1.9	50.8
Ticari krediler	27.437.063	27.896.449	42.653.312	1.7	52.9
Özel İhtisas Kredileri	3.812.052	3.948.962	5.365.272	3.6	35.9
Tarımsal Krediler	2.388.358	2.365.475	2.948.013	-1.0	24.6
Küçük Esnaf Sanatkar Kr.	640.181	902.123	1.637.585	40.9	81.5
Konut Kredileri	591.502	429.281	474.788	-27.4	10.6
Diğer	192.011	252.083	304.886	31.3	20.9
Kalkınma ve Yatırım Bankaları Kr.	2.797.858	3.064.396	3.729.695	9.5	21.7
İhracat Kredi Bankaları	1.093.395	1.139.869	1.257.871	4.3	10.4
Diğer	1.704.463	1.924.567	2.471.824	12.9	28.4
TCMB Doğrudan Kredileri	-	-	-	-	-
Toplam Kredi stoku	34.046.973	34.909.807	51.748.279	2.5	48.2

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Mayıs 2002.

2003 yılında tüm banka kredileri hacmi nominal yüzde 48.2 oranında genişlerken reel yüzde 21.0 oranında büyümüştür. Mevduat banka kredileri yüzde 50.8, reel yüzde 23.0 oranında büyürken Kalkınma ve Yatırım bankaları kredileri reel anlamda cüzi bir daralma sergilemiştir. 2003 yılında kredilerde en hızlı büyüme, yüzde 81.5 ile küçük esnaf ve sanatkarlara açılan kredilerde gözlemlenmiş, bunu yüzde 52.9 ile ticari krediler izlemiştir.

2000 yılı Kasım ayı krizinin ertesinde uygulamaya konulmuş olan Yeniden Yapılanırma Programı çerçevesinde bankacılık sektörünün yapısı önemli güçlendirilmiştir.

Ancak bankacılık sektörünün reel sektörün finansmanında yerine getirdiği işlev henüz yeterli seviyeye gelememiş, bankalar özel kesime arzu edilen ölçüde kredi verme gücünü henüz yeterince kazanamamışlardır.

III.5. ULUSLARARASI REZERVLER

2000 yılı Kasım ayına kadar yükselme eğilimi içinde olan Merkez Bankası döviz rezervleri, Kasım 2000 krizinde yabancıların net 4.637 milyon Dolar tutarında menkul kıymet satışı ile dövize yönelmeleri ve bankaların pozisyon kapamaya yönelik döviz taleplerinin etkisiyle 18.820 milyon Dolara kadar gerilemiş, daha sonra Aralık ayında IMF'nin sağladığı kredinin etkisiyle 2000 yılı sonu itibariyle 22.172.2 milyon Dolar olarak gerçekleşmiş ve bir evvelki yıl sonu tutarı olan 23.177.4 milyon Dolara göre yüzde 4.3 oranında daralma ortaya koymuştur. Merkez Bankası ve bankacılık kesimi döviz rezervlerindeki erime 2001 yılında da devam etmiştir.

Ancak 2002 yılında Merkez Bankası döviz rezervleri 8.2 milyar Dolar düzeyinde yüksek bir artış göstermiş ve yıl sonu itibariyle 26.8 milyar dolara yükselmiştir. Bu artışta iki önemli etken rol oynamıştır. Birincisi, 2002-2004 dönemini kapsayan Stand-by anlaşması çerçevesinde IMF'den kullanılan 9.1 milyar Dolar tutarındaki kredi diliminin, Hazine'nin Merkez Bankası nezdindeki Döviz Olarak Takip Olunan Mevduat hesabına geçmiş olmasıdır. Merkez bankası rezervlerinde diğer önemli artışlar, 2002 yılı başından itibaren ters para ikamesi sürecinin başlaması ile birlikte piyasada oluşan döviz arzı fazlalığının, Merkez Bankası tarafından Nisan-Haziran döneminde "Döviz Alım İhaleleri" düzenlenerek sterilize edilmesi yoluyla gerçekleşmiştir.

TABLO III.5.1.
ULUSLAR ARASI REZERVLER

Yıl	Altın	Brüt Rezervler		Toplam
		Merkez Bankası	Ticari Bankalar	
1996	1.383.2	16.272.5	7.351.9	25.007.6
1997	1.124.4	18.488	7.625.1	27.168.3
1998	1.012.1	19.721.0	8.772.9	29.506.0
1999	1.011.0	23.177.4	9.945.0	34.133.4
2000	1.005.9	22.172.2	11.006.9	34.1850
2001	1.032.1	18.787.1	10.392.4	30.211.6
2002	1.279.4	26.806.7	9.980.2	38.066.3
2003	1.557.5	33.615.8	9.794.5	44.967.8
2004 Mayıs	1.580.3	33.211.9	9.156.9	43.949.1

Kaynak: DPT, Temel ekonomik Göstergeler, Haziran 2004

Merkez bankasının döviz piyasasındaki arz fazlalığını gidermeye dönük müdahaleleri 2003 yılında da devam etmiş ve Banka gerek piyasa müdahaleleri gerek döviz alım ihaleleri yoluyla 2003 yılında 9.9 milyar Dolar tutarında döviz alımı gerçekleştirmiştir.

2003 yılında ithalat hacmi artışı TCMB döviz rezerv artışlarından daha hızlı gerçekleşmiştir. Bu nedenle, ithalat tutarı ve Merkez Bankası rezervlerinde meydana gelen gelişmeler sonucu, 2002 yılında 6.2 ay olan Merkez Bankası rezervlerinin ithalatı karşılama oranı, 2003 yılı itibariyle 5.9 aya gerilemiştir.

III.6. SERMAYE PİYASASI

Önceki yıllarda olduğu gibi 2003 yılında da menkul kıymet ihraçlarının tamamına yakını kamu kesimi tarafından gerçekleştirilmiştir. 2003 yılında toplam menkul kıymet ihraçlarının yüzde 93.8'i kamu kesimi tarafından, kalan yüzde 6.2'si de özel kesim tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir önceki yıla göre yüzde 20.0 oranında bir artışla kamu kesimi 2003 yılında 118.8 katrilyon TL. tutarında menkul kıymet ihracı gerçekleştirmiştir. Kamu kesimi menkul kıymet ihraçlarının değişik menkul kıymet türleri itibariyle bileşimi gözden geçirildiğinde 2003 yılında önceki yıllara göre tahvil ihracına ağırlık verildiği gözlemlenmektedir. 2002 yılına göre toplam kamu kesimi menkul kıymet ihraç değeri içinde 2003 yılında gerçekleştirilen tahvil ihraçlarının payı yüzde 8.9'dan yüzde 37.8'e yükselirken, Hazine bonusu ihraçlarının payının yüzde 75.6'dan yüzde 47.0'ye gerilediği görülmektedir. Dövizde endeksli senetlerin 2002 yılında yüzde 11.5 olan kamu kesimi menkul kıymet ihraçları toplam tutarına oranı 2003 yılında yüzde 9.0'a gerilemiştir.

Ekonomik büyümenin görece istikrar kazanması ve beklentilerdeki iyileşme, halen toplam tutarı çok sınırlı olsa da, 2003 yılında özel kesim menkul kıymet ihraçlarının bir önceki yıla göre yüzde 91.8 gibi yüksek bir oranda genişlemesinde temel unsurlar olmuştur. 2003 yılında özel kesim tarafından toplam tutarı 7 katrilyon 882 trilyon olan menkul kıymet ihraç edilmiş olup, bunun yüzde 77.6'sını katılma belgeleri oluşturmuştur.

TABLO III.6.1.
MENKUL KIYMET İHRAÇLARI

	2001		2002		2003	
	Trilyon TL.	% Pay	Trilyon TL.	% Pay	Trilyon TL.	% Pay
Kamu Kesimi	41.045.143.0	88.0	98.868.011.0	96.0	118.806.430.6	93.8
Devlet Tahvili	449.127.0	1.0	9.131.987.0	8.9	47.892.925.0	37.8
Hazine Bonosu	40.596.016.0	87.0	77.891.943.0	75.7	59.485.200.0	47.0
Döviz Endeksli Se.	-	-	11.844.081.0	11.5	11.428.305.6	9.0
Özel Kesim	5.730.393.7	12.3	4.109.703.3	4.0	7.881.726.3	6.2
Hisse senedi	1.684497.8	3.6	1.597.316.8	1.5	1.749.596.6	1.4
Katılma Belgesi	3.830.878.7	8.2	2.405.345.7	2.3	6.118.693.0	4.8
Yabancı Yat. Fon Ka. Bel	67.320.6	0.1	107.040.7	0.1	13.436.7	-
Toplam	46.775.536.7	100.0	102.977.714.3	100.0	126.688.156.9	100.0

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Haziran 2004.

2002 yılında yüzde 62.9 oranında daralma gösteren menkul kıymetler ikinci el piyasası işlem hacmi, esas itibariyle 2003 yılında kamu kesimi devlet tahvili ihracında meydana gelen yüksek oranlı genişleme nedeniyle, yüzde 62 oranında büyüyerek 2003 yılında 605.6 katrilyon TL.'na yükselmiştir.

TABLO III.6.2.
MENKUL KIYMET İKİNCİ EL PİYASASI
(Milyar TL.)

	Menkul Kıymet Değeri			Değişim % si	
	2001	2002	2003	2002	2003
Kamu Kesimi	914.466.862..3	267.574.516.7	458.981.673.2	-70.7	71.5
Devlet Tahvili	697.325.273.5	162.162.580.2	364.784.683.3	-76.7	124.9
Hazine Bonosu	217.141.358.8	105.411.936.5	94.196.989.9	-51.5	-10.6
Döviz Endeksli tahvil	230.0	0.0	0.0	-	-
Özel Kesim	93.658.588.1	106.302.549.8	146.644.042.8	13.5	37.9
Hisse senedi	93.116.229.9	106.302.549.8	146.644.042.8	14.2	37.9
Özel sektör Tahvili	221.0	0.0	0.0	-	-
Banka Bonosu-BGB	541.716.9	0.0	0.0	-	-
Finansman Bonosu	420.3	0.0	0.0	-	-
Toplam	1.008.125.450.4	373.877.066.5	605.625.716.0	-62.9	62.0

Kaynak: Sermaye Piyasası Kurulu

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası endeksi bir önceki yıl olduğu gibi 2003 yılında da dalgalı bir seyir izlemiştir. 2003 yılı başlarında A.B.D.'nin Irak'a müdahalesi ile ilgili yardım ve tezkere konularının gündeme taşınmasıyla yükselme gösteren endeks, Mart ayında Tezkerenin akıbeti ve Irak Savaşı nedeniyle yılın en düşük seviyesine gerilemiştir. Eylül ve Ekim aylarında yükselme gösteren endeks Kasım ayında vuku bulan terör olayları yüzünden tekrar düşmüştür. Piyasalardaki güven ortamının pekişmesiyle İMKB endeksi Aralık ayında yılın en yüksek düzeyine tırmanmıştır. 2004 yılı Ocak ayında bir parça geriledikten sonra yükselme eğilimini sürdüren endeks Mart ayında 20 000 seviyesini gördükten sonra, FED'in faiz artırımını bek-

lentileri ve IMF ile olan ilişkilerin geleceği konusundaki belirsizlikler nedeniyle daha sonraları biraz gevşemiştir. Temmuz ayında İMKB endeksi tekrar yükselerek 19.381 puana ulaşmıştır. Bu yükselişte; olumlu açıklanan GSMH büyüme ve enflasyon rakamları, A.B.D. ekonomisine ilişkin olumlu veriler ve IMF ile olan ilişkilerin olumlu şekilde sürdürüleceği konusundaki resmi açıklamalar etkili olmuştur.

TABLO.III.6.3.
İSTANBUL MENKUL KIYMET BORSASI ENDEKSİ
(Ocak 1986=100)

	2002		2003		2004	
	Bileşik Endeks	Bileşik Endeks \$ Bazında	Bileşik Endeks	Bileşik Endeks \$ Bazında	Bileşik Endeks	Bileşik Endeks \$ Bazında
Ocak	13.252.3	591.2	11.032.0	392.8	17.259.3	751.7
Şubat	11.055.7	454.5	11.574.0	424.3	18.889.2	832.5
Mart	11.679.0	508.0	9.475.1	324.6	20.190.8	897.4
Nisan	11.441.5	500.2	11.509.0	427.7	18.022.7	740.5
Mayıs	10.413.7	421.7	11.381.4	466.8	17.081.1	666.7
Haziran	9.379.9	348.1	10.884.4	450.3	17.967.6	706.5
Temmuz	10.236.5	353.1	10.572.0	436.1		
Ağustos	9.547.3	342.9	11.611.8	485.5		
Eylül	8.842.2	312.0	13.055.9	549.2		
Ekim	10.251.9	359.1	15.754.3	620.3		
Kasım	13.300.4	504.5	14.617.5	579.1		
Aralık	10.370.0	368.3	18.625.0	778.4		

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Haziran 2004.

III.7. FİYAT HAREKETLERİ

Türkiye ekonomisi 1980'lerin başından beri son bir, birbuçuk yıla kadar kronik enflasyonla yüzyüze yaşamıştır. Enflasyonun temelinde kamu finansman açıkları yatmış, esasen uzun dönemde enflasyon oranıyla (-dış enflasyon) paralel gitmesi gereken döviz kurlarında (satın alma gücü paritesi) veya faiz hadlerinde kamu kesimi müdahaleleri ile yaratılan baskılar, daha sonra , düzeltme, yeniden ayarlanma sürecinde dalgalanmalara zemin hazırladığında, Şubat 2001 krizi ve dalgalı kura geçiş sonrasında olduğu gibi, kur ve faiz hareketleri de enflasyon üzerinde kısa dönemli sıçramalara neden olabilmektedir.

Yıllık enflasyon haddi 1990-1993 yıllarında ortalama yüzde 52-66 aralığında bir seyir izlemiş, ancak ekonomik krizle beraber döviz kurlarında kısa sürede meydana gelen iki katı dolayındaki artışla 1994 yılında maruz kalınan arz şoku, enflasyonun daha da hızlanarak üç rakamlı hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Arz şokunu izleyen talep daralması 1994 yılının ikinci üç aylık döneminden başlayarak üretim hacmi daralmalarına, kapasite kullanım oranında keskin düşmelere ve işçi çıkarmalarına neden olmuş, 2001 yılı ilkbahar ve yazında daha şiddetlisiyle karşı, karşıya kalınmış olan, belirgin bir stagflasyon dönemi yaşanmıştır. Bu gelişme üzerine para politikasında “accommodation” a yönelinmiş, ekonomik politikada; enflasyonun tekrar ikinci plana itilerek, parasal genişleme ile ve kur artışlarının, enflasyonun altında tutulmasıyla iç talebin canlandırılmasına yönelik şekilde, yeniden kriz öncesi yaklaşıma paralel, ancak para arzı genişleme hızının daha da yükseltildiği bir model benimsenmiştir. Neticede kriz öncesi dönemde yüzde 60'lar dolayında seyretmekte olan enflasyon düzeyi, krizin etkilerinin 1995 yılının ilk dört ayı sonuna kadar devam etmesinin ardından yüzde 70-80 aralığına oturmuştur.

Ortalama TEFE artış oranı 1993 yılında yüzde 58.4 iken, 1994 yılında krizin, kur sıçramasının ve alınan diğer maliyet yükseltici kararların etkisiyle yüzde 120.7'ye yükselmiş, 1995 yılında eski bazlı (1987 = 100) endeksle yüzde 88.5, yeni bazlı endeksle (1994 = 100) yüzde 86.0 ve 1996 yılında da yüzde 75.9 olarak gerçekleşmiştir.

Fiyatlardaki yükselme eğilimi 1997 yılında da sürmüştü ve 1996 yılında yüzde 75.9 olan Toptan Eşya fiyatları yıllık ortalama artış hızı, 1997 yılında yüzde 81.8'e yükselmiştir.

1998 yılında hükümetçe benimsenen temel makroekonomik politika hedefi enflasyonun düşürülmesi olmuş ve yıl sonu enflasyonun Yüzde 50.0 ve ortalama enflasyonun yüzde 64.0 olması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 1998 yılı progra-

mına uygun olarak, Hükümetçe, daraltıcı olmamakla beraber, genişletici olmayan bir mali politika izlenilmesine çalışılmıştır.

Belirsizlik ortamının belirgin şekilde giderilmesi, enflasyon beklentisinin zayıflatılması, sıkı maliye politikası izlenmesi, maaş ve destekleme fiyatlarında enflasyon hedefine uyumlu davranılması, kamuca üretilen mal ve hizmetler fiyat artışlarının baskı altında tutulması, döviz kuru artışlarının enflasyonun altında seyir izlemesi, yılın ikinci altı aylık döneminden itibaren büyümede meydana gelen yavaşlamanın ve yüksek faiz hadlerinin iç talebi daraltıcı etki doğurması ve ihraç piyasalarında, reel kurda önemli bir sapma olmamakla beraber dünya ticaret hacmi büyüme yavaşlamasının dış talebi geriletmesi gibi başlıcaları sıralanan nedenlerle, 1998 yılında enflasyon oranında düşme sağlanmıştır.

1997 yılında sırasıyla yüzde 81.8 ve yüzde 85.7 olan toptan eşya ve tüketici fiyat endeksleri artışları 1998 yılında yüzde 71.8 ve yüzde 84.6 olarak gerçekleşmiştir.

Başta petrol olmak üzere uluslar arası mal piyasalarında temel mal fiyatlarında meydana gelen gerilemeler, 1998 yılında enflasyon oranlarının önceki yıla göre bir parça düşmesinde, gözardı edilmemesi gereken etkide bulunmuştur.

1999 yılında Hükümetin ekonomi politikasının temelini, IMF ile yapılmış olan yakın izleme düzenlemesinin - Staff Monitored Program - yürürlükte olduğu bir ortam içerisinde, maliye, gelir, para ve kur politikalarının istikrarlı bir biçimde uygulanması ve enflasyon oranının daha da düşürülmesi oluşturmuştur.

1998 yılının ikinci ayından itibaren enflasyonun seyrinde ortaya çıkan düşüş eğilimi kısa bir süre devam etmişse de, Genel Seçimlerin ardından, daha önceleri fiyatları baskı altında tutulmuş olan kamu kesimince üretilen mal ve hizmetlerde yapılan fiyat ayarlamaları, petrol fiyatlarında ortaya çıkan dikkat çekici yükselme eğilimi, enflasyon haddinin tekrar tırmanma trendi içerisine girmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, Ağustos ve Kasım aylarında yaşanan deprem felaketleri, yüksek reel faizlerin finansman maliyetlerini arttırması, yüksek boyutlu kamu finansman açığının Hükümeti kamu mal ve hizmet fiyatlarına zam yapma zorunluluğunda bırakması ve IMF ile yapılması öngörülen Stand-by Anlaşması nedeniyle bazı kamu zamlarının öne alınması ve kur artışlarının bir parça hızlandırılması, 1999 yılında enflasyon haddinin, oniki aylık ortalamaları itibariyle bir önceki yıla göre belirgin şekilde düşmesine rağmen, yine de yüksek seviyelerde oluşması sonucunu doğurmuştur.

Oniki aylık ortalamalar bazında bir önceki yıl sırasıyla yüzde 71.8 ve yüzde 86.4 olan toptan eşya ve tüketici fiyat endeksleri artış oranları 1999 yılında yüzde 53.1 ve yüzde 64.9'a gerilemiştir.

Enflasyon haddinde 1999 yılında gözlemlenen belirgin gerilemede, yüzde 6.1'e dayanan ekonomik daralmanın da ihmal edilemeyecek katkısı olmuştur.

2000 yılı başında IMF ile düzenlenen 17 nci Stand-by Anlaşmasına dayalı olarak uygulamaya konulmuş olan istikrar programında; üç yıllık bir dönemi kapsayan 2002 yılı sonuna kadar, istikrarlı bir ekonomik büyümenin de gerçekleştirilmesi ile birlikte, enflasyon oranının kademeli biçimde tek haneli rakamlara düşürülmesi hedeflenmiştir. İstikrar programı çerçevesinde oniki aylık tüketici fiyatları ve toptan eşya fiyatları artış hızlarının sırasıyla, 2000 yılında yüzde 25 ve 20, 2001 yılında yüzde 12 ve 10 ve program döneminin son yılı olan 2002 de de yüzde 7 ve yüzde 5'e düşürülmesi hedeflenmiştir. Diğer taraftan 2000 yılı için TEFE Yıllık Ortalama artış hızının yüzde 38.5 ve GSYİH Deflatörünün yüzde 42.5 olması hedeflenmiştir.

Bu iddialı enflasyon hedeflerini tutturabilmek amacıyla maliye, gelirler, para ve kur politikaları kapsamında ve birtakım yapısal düzenlemeleri de içeren köklü önlemler uygulamaya konulmuştur.

TABLO III.7.1.
TOPTAN EŞYA FİYATLARI (TEFE)
(1994 = 100)

	Yıllık Ortalama % Değişme ⁽¹⁾					Yıl Sonuna Göre 12 Aylık % Değişme				
	1999	2000	2001	2002	2003	1999	2000	2001	2002	2003
TEFE	53.1	51.4	61.6	50.1	25.6	62.9	32.7	88.6	30.8	13.9
Tarım	41.8	38.0	42.3	56.4	33.9	30.0	39.8	65.5	35.2	20.0
Madencilik	62.4	73.7	68.9	46.7	26.1	94.1	46.1	72.3	38.4	15.9
Enerji	64.7	52.0	89.7	49.7	11.0	71.3	37.4	115.8	24.3	3.2
İmalat	57.2	56.1	66.7	48.3	28.3	76.7	29.4	96.1	29.7	12.6
Özel	52.0	50.1	56.4	47.7	21.8	59.7	33.6	94.5	27.7	12.3
Kamu	72.8	72.1	67.2	49.8	28.4	130.0	20.2	99.8	34.3	13.2

(1) 12 Aylık ortalama yüzde değişme

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2000 yılında Toptan eşya Fiyatları Endeksindeki bir önceki yıl sonuna göre değişme yüzde 32.7 olarak gerçekleşmiş ve bir önceki yıla ait yüzde 62.9 oranına göre önemli bir düşme sergilemiştir. Ancak Tablo III.4.1.de görüldüğü gibi 12 aylık ortalama değişmeler bazında, toptan eşya fiyat artışındaki yavaşlama çok daha sınırlı olmuş ve bir önceki yıl yüzde 53.1 olan TEFE yıllık ortalama artış hızı 2000 yılında ancak yüzde 51.4'e gerilemiştir.

Enflasyonun altında seyir izleyen döviz kurları girdi maliyetlerini, dolayısıyla TEFE'yi olumlu etkilerken, belirgin şekilde tırmanan petrol fiyatları olumsuz etkide bulunmuştur.

2000 yılında GSYİH Deflatörü yüzde 51.6 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO III.7.2.
TÜKETİCİ FİYATLARI (TÜFE)
(1994 = 100)

	Yıllık Ortalama % Değişme ⁽¹⁾					Yıl Sonuna Göre 12 Aylık % Değişme				
	1999	2000	2001	2002	2003	1999	2000	2001	2002	2003
TÜFE	64.9	54.9	54.4	45.0	25.3	68.8	39.0	68.5	29.7	18.4
Gıda	48.6	49.8	50.3	49.9	28.7	55.0	33.0	80.2	24.7	21.2
Giyim	52.2	42.1	51.7	52.5	27.0	44.7	35.8	65.2	40.1	14.5
Konut	86.4	63.9	56.8	38.7	23.7	89.3	46.3	59.6	28.9	18.6
Ev Eşyası	58.4	52.4	60.5	43.9	16.7	57.1	43.5	72.7	25.9	12.1
Sağlık	78.7	58.7	48.4	38.8	27.9	71.1	51.0	58.4	27.5	21.8
Ulaştırma	70.6	58.0	58.2	51.9	23.5	93.9	27.7	77.5	36.8	14.2
Eğlence Kültür	60.6	38.9	58.1	35.3	14.0	58.5	36.6	61.7	24.5	10.0
Eğitim	86.1	52.2	39.0	53.1	37.1	79.7	27.5	52.4	53.8	22.0
Lokanta Otel	69.6	52.1	42.5	38.3	34.2	58.8	45.9	46.2	32.3	32.2
Diğer	53.9	60.7	68.7	44.5	24.1	60.7	48.3	81.2	30.5	17.5

(1) 12 Aylık ortalama yüzde değişme

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2000 yılında Tüketici Fiyatları Endeksi artışı yılın başında uygulamaya konulan geniş kapsamlı istikrar programı ile önceki yıla göre belirgin ve önemli yavaşlama göstermiştir. 12 aylık ortalama yüzde değişme bazında bir önceki yıla ait yüzde 64.9 oranından yüzde 54.9'a gerileyen tüketici fiyatları, Aralık 2000 itibariyle bir önceki yılın Aralık ayına göre sadece yüzde 39.0 oranında artış göstermiş ve bu şekilde 1999 yılında yüzde 68.8 olan artış hızına göre önemli bir yavaşlama göstermiştir.

Aralık 2000 ayı itibariyle yüzde 51.4'e kadar gerileyen Toptan Eşya Fiyatları Endeksi, düşme eğilimini Nisan 2001 ayına kadar sürdürmüş ve yüzde 41.8'e kadar gerilemiştir. Ancak TÜFE daha sonra, ekonomik krizin ve özellikle Şubat ayında geçilmiş olan ve TL'nin yüksek oranlı devalüasyonu ile sonuçlanan "Dalgalı Kur" rejiminin yarattığı arz şoku ile, Mayıs ayından itibaren, tekrar yükselme eğilimi içine girmiştir.

Şubat krizi şokunun atlatılması ile birlikte enflasyon, talep daralmasının da etkisiyle belirgin bir yavaşlama süreci içersine girmiş ise de önceki yıllara göre çok yüksek bir tırmanma göstermiş ve 2001 yılında Toptan Eşya Fiyatları Endeksindeki değişme, bir önceki yıl sonuna göre yüzde 88.6 olarak gerçekleşmiştir. TEFE de on iki aylık ortalamalar bazında yükselme daha az keskin olmuş ve önceki iki yıla göre yaklaşık on puanlık bir artışla yüzde 61.6 olarak gerçekleşmiştir.

Toptan eşya fiyatlarında 2001 yılında meydana gelen artış, iç talepte yaşanan önemli daralma yüzünden tüketici fiyatlarına tam olarak yansıtılamamış, dolayısıyla Tüketici Fiyatları Endeksindeki artış, TEFE artışının gerisinde kalmıştır.

2001 yılında yıllık ortalama TÜFE artışı yüzde 54.4 ile yaklaşık bir önceki yıl seviyesinde (yüzde 54.7) kalırken, bir önceki yıl sonuna göre TÜFE artışı 2000 yılındaki yüzde 39.0 düzeyinden yüzde 68.1 düzeyine sıçramıştır.

2001 yılında GSMH Deflatörü yüzde 57.8 olarak gerçekleşmiştir.

Merkez Bankası'nca, 2002 yılında "para tabanı"nın enflasyon hedefi ve ekonomik büyüme beklentisi ile tutarlı biçimde yüzde 40.0 olarak genişlemesi öngörülmüş, 18 Ocak 2002 tarihinde IMF'ye verilen ve 4 şubat tarihinde yürürlüğe giren Niyet Mektubunda ise 12 aylık dönem sonları itibariyle, 2002, 2003 ve 2004 yılları için Tüketici Fiyatları Endeksi artışının yüzde 35, yüzde 20 ve yüzde 12, Toptan Eşya Fiyatları endeksi artışının ise aynı yıllar itibariyle, sırasıyla yüzde 31, yüzde 16.2 ve yüzde 12'ye düşürülmesi öngörülmüştür.

TEFE ve TÜFE artış hızlarında 2002 yılında keskin bir düşüş gerçekleşmiş ve enf-

lasyon öngörülen hedefin altında seyretmiştir. TEFE'de son 16 yılın, TÜFE'de ise son 20 yılın en düşük düzeylerine inilmiştir.

Para ve maliye politikalarının kararlılıkla uygulanması, başta Merkez Bankası Yasası'nda yapılan değişiklik olmak üzere gerçekleştirilen yapısal reformlar, 2001 yılı krizinin istihdam hacmi ve tüketim davranışları üzerine getirdiği etkilerin hafiflemekle beraber sürüyor olması, enflasyonist beklentilerde meydana gelen iyileşme, kamu kesiminde maaş ve ücret ayarlamalarının program doğrultusunda yapılması ve gıda grubu fiyat artışlarının dikkat çekici şekilde düşük gerçekleşmesi 2002 yılında enflasyon alanında elde edilen başarılı sonuçta önemli rol oynayan başlıca etkenler olmuşlardır.

Toptan eşya fiyatları endeksi (TEFE) 2002 yılında on iki aylık ortalamalara göre yaklaşık bir önceki yıl düzeyini korurken 12 aylık yüzde değişme olarak keskin bir düşüş sergilemiş ve bir önceki yıla ait yüzde 88.6 düzeyinden, yüzde 30.8'e gerilemiştir. 2001 yılı sonunda yüzde 99.7 olan kamu sektöründeki oniki aylık fiyat artışı 2002 yılında yüzde 32.4'e, yüzde 84.6 olan özel sektördeki fiyat artışı da yüzde 30.3'e gerilemiştir. 2002 yılında çekirdek enflasyon olarak tanımlanan özel sektör imalat sanayii fiyat artış hızı yüzde 47.7 olarak gerçekleşmiştir.

Tüketici fiyatları endeksi (TÜFE) 2002 yılında on iki aylık ortalamalara göre bir önceki yıla ilişkin yüzde 54.4 düzeyinden yüzde 45.0 düzeyine gerilerken, on iki aylık yüzde değişme olarak aynı yıllar itibariyle yüzde 68.5'ten yüzde 29.7'ye düşmüştür.

2002 yılında GSMH Deflatörü yüzde 43.8 olarak gerçekleşmiştir.

Fiyat artışlarındaki yavaşlama eğilimi aşağıda verilen grafik ve Tablolardan da izlenebileceği gibi 2003 yılında da sürmüştür. Sıkı para ve maliye politikalarının özenle sürdürülmesi, güven ortamının pekişmesi ve geleceğe dönük beklentilerdeki iyileşme, dolayısıyla faiz hadlerindeki gerilemenin üretim maliyetleri üzerindeki olumlu etkisi ve ayrıca önemli bir etken olarak Liranın reel değer kazanması gibi unsurlar 2003 yılında enflasyonun belirgin şekilde yavaşlamasında başta gelen rol oynamışlardır.

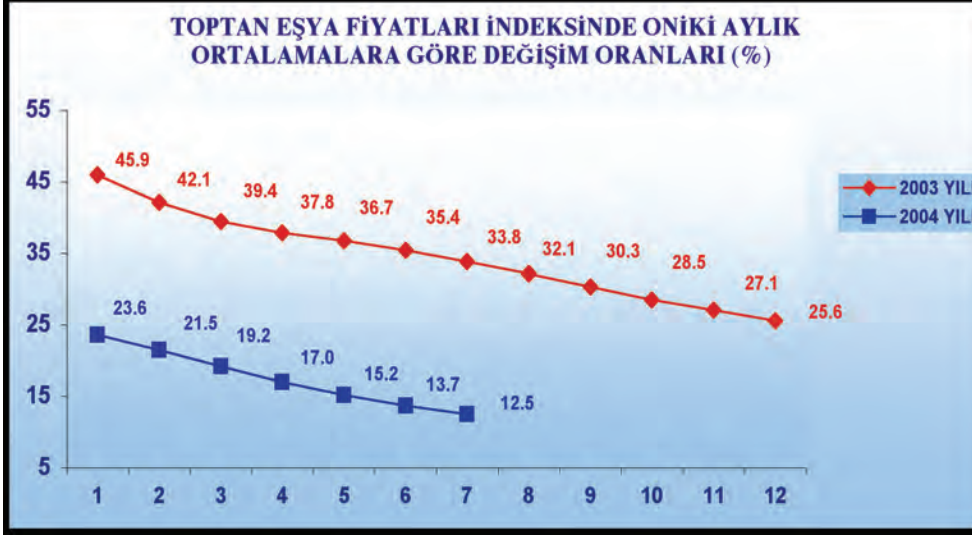
2003 yılında GSMH Deflatörü yüzde 22.5 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO.III.7.3
AYLIK VE ONİKİ AYLIK ORTALAMA FİYAT ARTIŞLARI
(1994 =100)

	TÜFE Tüketici Fiyatları Endeksi % değişimi		TEFE Toptan Eşya Fiyatları Endeksi % Değişimi	
	Aylık	12 Aylık Ortalama	Aylık	12 aylık Ortalama
Temmuz 2003	-0.4	30.7	-0.5	33.8
Ağustos 2003	0.2	29.5	-0.2	32.1
Eylül 2003	1.9	28.4	0.1	30.3
Ekim 2003	1.4	27.4	0.6	28.5
Kasım 2003	1.6	26.3	1.7	27.1
Aralık 2003	0.9	25.3	0.6	25.6
Ocak 2004	0.7	24.4	2.6	23.6
Şubat 2004	0.6	23.2	1.6	21.5
Mart 2004	0.9	21.7	2.1	19.2
Nisan 2004	0.6	20.0	2.6	17.0
Mayıs 2004	0.4	18.2	-0.03	15.2
Haziran 2004	-0.1	16.5	-1.1	13.7
Temmuz 2004	0.2	15.1	-1.5	12.5

2003 yılında toptan eşya fiyatları endeksi artış oranı, bir önceki yıla göre 16.9 puan düşerek yüzde 13.9'a gerilerken, öngörülen hedefin 2.6 puan altında kalmıştır. 12 aylık ortalamalara göre 2002 yılında yüzde 50.1 olan TEFE artış hızı, 2003 yılında 24.5 puan düşerek yüzde 25.6 düzeyinde gerçekleşmiştir.

2002 yılında yüzde 32.4 olan kamu sektöründeki oniki aylık toptan eşya fiyat artışı, 2003 yılında önemli bir gerileme göstererek yüzde 11.4'e, yüzde 30.3 olan özel sektördeki fiyat artış oranı da yüzde 14.9'a gerilemiştir.

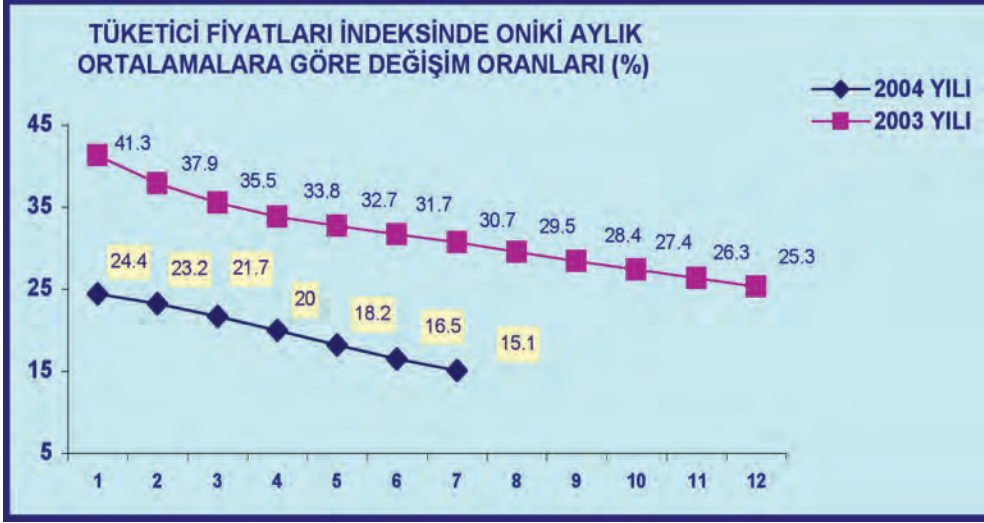
Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

2003 yılında TEFE'de meydana gelen gelişmeler gözden geçirildiğinde, gerek 12 aylık ortalamalara göre gerek bir önceki yıl sonuna göre 12 aylık yüzde değişme olarak en yüksek fiyat artışlarının tarım sektöründe, en düşük fiyat artışlarının ise enerji sektöründe meydana geldiği görülmektedir. Gerçekten 2003 yılında tarım sektöründe 12 aylık ortalama ve bir önceki yılın sonuna göre 12 aylık değişme yüzdeleri sırasıyla yüzde 33.9 ve yüzde 20.0 olurken, bu oranlar aynı yıl itibariyle enerji sektöründe sırasıyla yüzde 11.0 ve yüzde 3.2 olarak gerçekleşmiştir.

TABLO III.7.4.
2004 YILI TEFE DEĞİŞİM ORANLARI
(Temmuz Ayı İtibariyle, 1994 = 100)

	Bir Önceki Yılın Aralık Ayına Göre			Bir Önceki Yılın Temmuz Ayına Göre			Oniki Aylık Ortalamalara Göre		
	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam	Devlet	Özel	Toplam
Genel	11.0	4.8	6.5	12.5	8.2	9.4	9.3	13.8	12.5
Tarım	-	1.7	1.7	-	4.7	4.7	-	18.9	18.9
Madencilik	6.9	5.2	6.4	14.5	11.2	13.5	2.3	20.8	7.5
İmalat Sanayii	14.0	6.4	8.7	15.2	10.0	11.7	11.5	11.1	11.2
Enerji	-2.4	...	-2.4	-2.0	...	-2.0	1.7	...	1.7

2003 yılında tüketici fiyat endeksinde meydana gelen gelişmeler ana harcama grupları itibariyle incelendiğinde; en yüksek yıllık ortalama yüzde değişimin eğitim harcamalarında, bir önceki yıl sonuna göre en yüksek 12 aylık yüzde değişimin ise lokanta otel hizmetlerinde meydana gelmiş olduğu gözlemlenmektedir. Yıllık ortalama fiyat artışı olarak en yüksek artışlar, fiyatı ortalama yüzde 37.1 oranında artan eğitim harcamalarında olurken onu, yüzde 34.2 ile lokanta, otel harcamaları, yüzde 28.7 ile gıda, yüzde 27.9 ile sağlık ve yüzde 27.0 ile giyim harcamaları izlemiştir. Diğer harcama gruplarında 2003 yılında yıllık ortalama fiyat artışları, genel artış oranının altında gerçekleşmiştir.

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

Toptan ve tüketici fiyat endekslerinde 2003 yılında belirgin bir şekilde tanık olunan düşme eğilimi 2004 yılında da sürmüştür.

Temmuz ayı itibariyle toptan eşya fiyat endeksi bir önceki yılın Aralık ayına göre sadece yüzde 6.5 oranında yükselme kaydederken, son oniki aylık dönemde yüzde 9.4 oranında yükselmiş, oniki aylık ortalamalara göre TEFİ artışı ise yüzde 12.5 olmuştur.

Tüketici fiyatlarında da benzer bir gelişme yaşanmıştır. Yine Temmuz ayı itibariyle tüketici fiyat endeksi, bir önceki yılın Aralık ayına göre yüzde 3.3 gibi, önceki yaklaşık otuz yıllık döneme ilişkin değerlerle karşılaştırıldığında çok cüzi bir yükselme kaydederken, son oniki aylık dönemde yüzde 9.6 oranında yükselmiş, oniki aylık ortalamalara göre TÜFE artışı ise yüzde 15.1 olmuştur.

TABLO III.7.5.
TÜKETİCİ FİYATLARI (TÜFE)
(Temmuz Ayı İtibariyle, 1994 = 100)

	Bir Önceki Yılın Aralık Ayına Göre	Bir Önceki Yılın Temmuz Ayına Göre	Oniki Aylık Ortalamalara Göre
Genel	3.3	9.6	15.1
Gıda, İçki, Tütün	0.5	7.5	16.1
Giyim ve Ayakkabı	-3.6	1.9	11.6
Konut	6.8	15.3	17.5
Ev Eşyası	-2.6	0.0	7.4
Sağlık	5.7	6.6	16.5
Ulaştırma	8.0	8.2	10.9
Eğlence ve Kültür	-1.5	4.3	7.3
Eğitim	0.1	22.0	21.9
Lokanta, Otel	9.1	19.9	26.0
Diğer	5.3	9.1	14.4

